

SIASI 'O SISŪ KALAISSI 'O E KAU MĀ'ONI'ONI 'I HE NGAAHI 'AHO KIMUI NÍ • NŌVEMA 2015

Liahona

Ngaahi Lea 'o e Konifelenisi Lahí

Hikinima'i 'a 'Eletā Ronald A. Rasband,
Gary E. Stevenson, mo
Dale G. Renlund ki he
Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo
'e Toko Hongofulu Mā Uá

Ko e Kōlomū 'o e Kau 'Aposeto lo ē Toko Hongofulu Mā Uā
Tangutū, mei he to'ohemā: Palestineni Russell M. Nelson, 'Eletā Dallin H. Oaks, 'Eletā M. Russell Ballard, 'Eletā Robert D. Hales, 'Eletā Jeffrey R. Holland.

*Tu iu, mei he to'ohemā: 'Eletā David A. Bednar, 'Eletā Quentin L. Cook, 'Eletā D. Todd Christofferson, 'Eletā Neal A. Andersen,
'Eletā Ronald A. Rasband, 'Eletā Gary E. Stevenson, 'Eletā Dale G. Renlund.*

Fakahokohoko ‘o e Tohí Nōvema 2015

Volume 39 • Fika 11

Fakataha Lahi ‘a e Kakai Fefiné

- 6 Ko Hono ‘Ilo’i Hotau Natula Faka-‘Otuá’
Rosemary M. Wixom
9 Taau mo Hotau Ngaahi Tapuaki Kuo Tala’ofa Maí
Linda S. Reeves
12 ‘I Hení ke Fai ha Ngāue Mā’oni’oni Carol F. McConkie
15 Ko ha Fa’ahita’u Māfana mo Lose ko e Tokoua ‘Eku Kui-uá Palesiteni Dieter F. Uchtdorf

Fakataha ‘o e Pongipongi Tokonakí

- 20 ‘Oku ‘Aonga ‘Aupito!
Palesiteni Dieter F. Uchtdorf
24 ‘Oku ‘i he Fohe’ulí ‘a e ‘Otuá
‘Eletā M. Russell Ballard
27 Ko e Fiefia ‘o e Mo’ui ‘oku Fakatefito ‘ia Kalaisí
‘Eletā Richard J. Maynes
30 Ko Hono Fakavaivai’i Hotau Lotó ki he ‘Otuá Neill F. Marriott
33 Ko e Hā ‘Oku Te’eki Ai Ke u Fai?
‘Eletā Larry R. Lawrence
36 Ko e Folofola Fakafiemālie ‘a e ‘Otuá
‘Eletā Francisco J. Viñas
39 Tuha mo Taau mo Pilisitolos: Mo’ui Taau mo e Tempipalé—‘i he Faingamālié mo e Faingatāmakí ‘Eletā Quentin L. Cook

Fakataha ‘o e Ho’atā Tokonakí

- 43 Ko Hono Hikinima’i e Kau ‘Ōfisa ‘o e Siasi
Palesiteni Henry B. Eyring
44 Ko e Fehangahangai mo e Faingata’ā ‘o e Māmaní he ‘Aho Ní
‘Eletā Robert D. Hales
47 Vakai ki Ho’o Fa’ee
‘Eletā Jeffrey R. Holland
50 ‘Ikai ‘Aupito Fu’u Tōmu’ā pe Fu’u Tōmui ‘Eletā Bradley D. Foster
53 Sivi’i mo ‘Ahiahi’i—Kae Faitokonia ‘Eletā Hugo Montoya
55 Fili ‘a e Māmá
‘Eletā Vern P. Stanfill
58 Tafoki Kiate la pea ‘e Ma’u e Ngaahi Talí
‘Eletā James B. Martino

- 61 Fakamālohia ‘e he Fakalelei ‘a Sisū Kalaisí
‘Eletā Dallin H. Oaks

Fakataha Lahi ‘a e Lakanga Fakataula’eikí

- 65 ‘Oku ‘Ikai Hokonoa ‘a e Tuí, ka ‘i ho’o Fili Ki ai
‘Eletā Neil L. Andersen
69 Ko Ho’o Sitepu Hono Hokó
‘Eletā Randall K. Bennett
76 ‘Oua Na’á ke Manavahē, Ka ke Tui Pē Palesiteni Dieter F. Uchtdorf
80 ‘Oku ‘Ikai ke Mou Tuēnoa ‘i he Ngāué Palesiteni Henry B. Eyring
83 Tauhi e Ngaahi Fekauá
Palesiteni Thomas S. Monson

Fakataha ‘o e Pongipongi Sāpaté

- 86 Hoko ko ha Fa’ifa’itaki’anga mo ha Maama
Palesiteni Thomas S. Monson
89 ‘Oku Fakafo Kiate Au
‘Eletā Ronald A. Rasband
91 Ngaahi Mo’oni Mahinongofua mo Pelepelengesi
‘Eletā Gary E. Stevenson
93 ‘I he Fofonga ‘o e ‘Otuá
‘Eletā Dale G. Renlund
95 Ko ha Tautapa ki Hoku Tuofāfiné Palesiteni Russell M. Nelson
98 Tuku ke Fakaongo Atu ‘a e Talupité ‘Eletā Gregory A. Schwitzer
101 ‘Oku Nau Manatu Ma’u Ai Pē Kiate la
‘Eletā Claudio R. M. Costa
104 Ko e Hoko ‘a e Laumālie Mā’oni’oni ko Ho Takauá Palesiteni Henry B. Eyring

Fakataha ‘o e Ho’atā Sāpaté

- 108 ‘Uhinga ‘o e Siasi
‘Eletā D. Todd Christofferson
112 ‘Oku ou Fakalaualoto Ma’u Pē Ki ai Devin G. Durrant
115 ‘Oku Faitāpuekina mo Fiefia ‘a Kinautolu ‘Oku Tauhi e Ngaahi Fekauá e ‘Otuá
‘Eletā Von G. Keetch

- 118 “Kapau ‘Oku Mou ‘Ofa ‘late Au, Fai ‘Eku Ngaahi Fekauá” Carole M. Stephens

- 121 Ko e Manatu Kiate la ‘Oku Tau Falala’iá
‘Eletā Allen D. Haynie

- 124 Mata ke Mamata mo e Telinga ke Fanongo
‘Eletā Kim B. Clark

- 126 Nofo Ma’u ‘i Ho Halá
‘Eletā Koichi Aoyagi

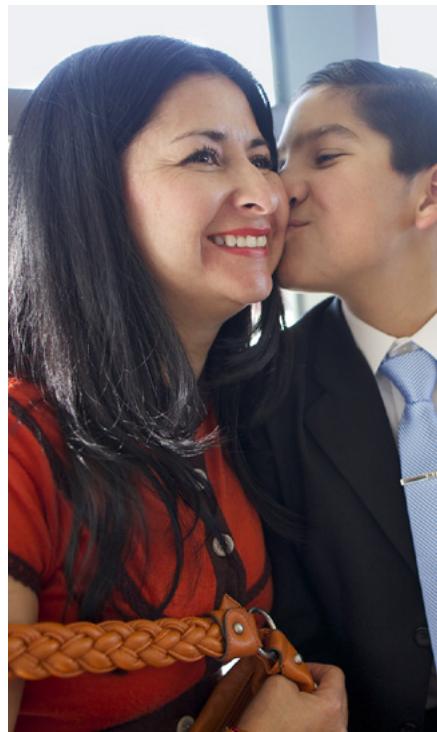
- 128 “Kuo Fili ke Fakamo’oni’i ‘a Hoku Hingoá”
‘Eletā David A. Bednar

- 72 Kau Taki Mā’olunga mo e Kau ‘Ōfisa Mā’olunga ‘o e Siasi ‘o Sisū Kalaisí ‘o e Kau Mā’oni’oni ‘i he Ngaahi ‘Aho Kimui Ní

- 132 Na’a Nau Lea Kiate Kitautolu: Ko Hono ‘Ai e Konifelenisí ke Hoko ko e Konga ‘Etaw Mo’uí

- 134 Fakahokohoko ‘o e Ngaahi Talanoa ‘o e Konifelenisí

- 135 Oongoongo ‘o e Siasi

Konifelenisi Lahi Fakavaeuata‘u Hono 185

Fakataha Lahi Kakai Fefine ‘o e Efiafi Tokonaki, 26 Sepitema 2015

Pule‘í: Palesiteni Thomas S. Monson

Tatakí: Bonnie L. Oscarson

Fua Lotú: Abby Morgan.

Lotu Tukú: Grace Teh.

Hivá ne fai ‘e ha kuaea fakatahahaha ‘a e Palaimelí, Kau Finemuí, mo e Fine‘ofá mei he ngaahi siteiki ‘i he feitu‘u fakatonga ‘o Cache Valley, Utah; Claudia Bigler, fai hiva ‘a; Bonnie Goodliffe, tā ‘ōkani; Sarah Johnson, flutist: “Ha‘u, ‘a e Fānau ‘a e ‘Eikí,” *Ngaahi Himí*, fika 24; te‘eki ai pulusi ‘e, arr. Mohlman, “Te u Muimui he Palani ‘a e ‘Otuá,” *Tohi Hiva ‘o e Fānau*, 86, mo e “Faith in Every Footstep,” Dayle, fakataha mo e fulutá mo e ‘ōkani; “Kau Talavou ‘o Saioné,” *Ngaahi Himí*, fika 159, arr. Kasen, pub.‘e Jackman; “E Fānau ko e ‘Otuá ē,” *Ngaahi Himí*, fika 190 na‘e te‘eki ai pulusi, arr. Watkins; “Laka he Tui pea Fakahā,” *Ngaahi Himí*, fika 162, te‘eki ai pulusi descendant arr. Bigler.

Fakataha Lahi ‘o e Pongipongi Tokonaki, 3 ‘Okatopa 2015

Pule‘í: Palesiteni Thomas S. Monson

Tatakí: Palesiteni Henry B. Eyring

Fua Lotú: Mary R. Durham.

Lotu Tukú: ‘Eletā Adrián Ochoa

Hivá ne fai ‘e he Kuaea Tāpanekalé; fai hiva ‘a Mack Wilberg mo Ryan Murphy, tā ‘ōkani ‘a; Clay Christiansen: “Tau Laka Atu he Tui Kia Kalaisi,” *Ngaahi Himí*, fika 35; “E Sihova Haofaki,” *Ngaahi Himí*, fika 43; “I Know that My Savior Loves Me,” Creamer, arr. Murphy, pub. fai ‘e he Jackman; “Fakamālō Ki he ‘Otuá,” *Ngaahi Himí*, fika 10; “Oku Ma‘ongongo‘onga ē Ho‘o ‘Ofa,” *Ngaahi Himí*, fika 50, arr. Manookin, pulusi ‘e he Jackman; “Ha‘u Kāinga ‘Oua Manavahē,” *Ngaahi Himí*, fika 18, arr. Wilberg, pulusi ‘e Oxford.

Fakataha Lahi ‘o e Ho‘atā Tokonaki, 3 ‘Okatopa 2015

Pule‘í: Palesiteni Thomas S. Monson

Tatakí: Palesiteni Dieter F. Uchtdorf

Fua Lotú: ‘Eletā Terence M. Vinson

Ma‘u Atu ‘o e Ngaahi Lea Konifelenisí

Ke ma‘u ‘a e ngaahi lea ‘o e konifelenisi lahi ‘i he ‘Initanetí ‘i he ngaahi lea fakafonua lahi, hū ki he conference.lds.org pe a fili e lea fakafonua. ‘Oku toe ma‘u atu ‘a e ngaahi leá ‘i he Gospel Library mobile app.

fika 133, arr. Wilberg, te‘eki pulusi; “Ko e Laumālie ‘o e ‘Otuá,” *Ngaahi Himí*, fika 2, arr. Wilberg, pulusi ‘e Jackman.

Fakataha Lahi ‘o e Ho‘atā Sāpaté, 4 ‘Okatopa 2015

Pule‘í: Palesiteni Thomas S. Monson

Tatakí: Palesiteni Henry B. Eyring

Fua Lotú: ‘Eletā Jörg Klebingat

Lotu Tukú: ‘Eletā Scott D. Whiting

Fai e hivá ‘e he Kuaea ‘a e Tāpanekalé; fai hiva ‘a Mack Wilberg mo Ryan Murphy; tā ‘ōkani ‘a Bonnie Goodliffe mo Linda Margetts: “Praise the Lord with Heart and Voice,” *Ngaahi Himí*, te‘eki ai pulusi ‘a e file 73, arr. Murphy, “Our God Is a God of Love,” Cundick, pulusi ‘e Jackman; “E ‘Aonga ki Māmani ha Kau Ngāue Lelei,” *Ngaahi Himí*, fika 155; “ai Ho Umá ke e Vē‘eteká,” *nгааhi Himí*, te‘eki ai pulusi fika 252, arr. Wilberg, “Ke Mou Fe‘ofa‘aki,” *Ngaahi Himí*, fika 200 te‘eki ai pulusi arr. Wilberg.

Ngaahi Pōpoaki ‘o e Faiako Faka‘apí mo e Faiako ‘Aahí

Ki he pōpoaki ‘o e faiako faka‘apí mo e faiako ‘aahí, kātaki ‘o fili ha lea te ne feau lelei taha e fie ma‘u ‘a e nī‘ihī ‘oku mou ‘a ahī ki aī.

‘I he Takafí

I mu‘á: Faitaa i ‘e Welden C. Andersen

I mu‘f: Faitā ‘a Christina Smith

Faitā ‘i he Konifelenisí

Ko e ngaahi ‘ata ‘o e konifelenisi lahi ‘i Sōleki Sití na‘e fataa i ‘e Welden C. Andersen, Carli Bell, Cody Bell, Jane Bingham, Ale Borges, Randy Collier, Mark Davis, Nate Edwards, Brian Nicholson, Leslie Nilsson, Matt Reier, Bradley Slade, mo Christina Smith; ‘o e fāmili Cavalcante, ‘i he angalelei ‘a Aroldo Cavalcante; ‘i Athens, Georgia, USA, fai ‘e Whitney Gossling; Orange Country, California, USA, ‘i he Erik Isackson; ‘o e kau mēmipa ‘o e fāmili Openshaw, ‘i he angalelei ‘a e fāmili Openshaw; ‘i Mumbai, India, fai ‘e Wendy Gibbs Keeler; ‘i Drammen mo Oslo, Norway fai ‘e Ashlee Larsen; ‘i Kyiv, Ukraine, fai ‘e Marina Lukach; ‘i San Pedro, Belize, fai ‘e Josué Peña; ‘i Arica, Chile, fai ‘e Shellei Jeanne Randall; ‘i Bermejillo, Durango ‘i Mexico, ‘e Angelica Castañeda Reyes; ‘i Cavite City, Cavite, Philippines fai ‘e Danny Soleta.

Ko e makasini fakavaha'apule'anga 'eni a e Siasi 'o Sisū Kalaisi o e Kau Māoni'ōni i he Ngāahi Aho Kimui Ni

Ko e Kau Palestenisi 'Uluaki: Thomas S. Monson, Henry B. Eyring, Dieter F. Uchtdorf

Ko e Kōlomu 'o e Kau 'Apostolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá:

Russell M. Nelson, Dallin H. Oaks, M. Russell Ballard, Robert D. Hales, Jeffrey R. Holland, David A. Bednar, Quentin L. Cook, D. Todd Christofferson, Neil L. Andersen, Ronald A. Rasband, Gary E. Stevenson, Dale G. Renlund

Étitá: Joseph W. Sitati

Kau Tokoni 'Étitá: James B. Martino, Carol F. McConkie

Kau 'Etiwaisá: Brian K. Ashton, Randall K. Bennett, Craig A. Cardon, Mary R. Durham, Christoffel Golden, Douglas D. Holmes, Larry R. Lawrence, Carole M. Stephens

Talékita Pulé: David T. Warner

Talékita 'o e Tokoni ki he Famili mo e Mémipá: Vincent A. Vaughn

Talékita 'o e Ngāahi Makasini 'a e Siasi: Allan R. Loyborg

Pule Pisinisi: Garff Cannon

Talékita Pulé: R. Val Johnson

Tokoni 'Étitá Pulé: Ryan Carr

Tokoni Faipulusi: Megan VerHoef

Timi ki hono Tohi mo hono 'Étitá: Brittany Beattie, David Dickson, David A. Edwards, Matthew D. Flilton, Lori Fuller, Garrett H. Garff, LaRene Porter Gaunt, Jill Hacking, Charlotte Larcabal, Mindy Anne Leavitt, Michael R. Morris, Sally Johnson Odekirik, Joshua J. Perkey, Jay Pinborough, Richard M. Romney, Paul VanDenBergh, Marissa Widdison

Talékita Pule Faka'ātī: J. Scott Knudsen

Talékita Faka'ātī: Tadd R. Peterson

Kau Ngāue ki hono Fokotu'utu'u 'o e Makasini: Jeanette Andrews, Fay P. Andrus, Mandie M. Bentley, C. Kimball Bott, Thomas Child, Nate Gines, Colleen Hinckley, Eric P. Johnsens, Susan Lofgren, Scott M. Mooy, Mark W. Robison, Brad Teare, K. Nicole Walkenhorst

Kou otineiā Intellectual Property: Collette Nebeker Aune

Pule ha Fakatahatahā'i 'o e Makasini: Jane Ann Peters

Timi ki he Fakatātā mo e Fakatahatahā'i 'o e Makasini: Connie Bowthorne Bridge, Julie Burdett, Katie Duncan, Bryan W. Gygi, Denise Kirby, Ginny J. Nilson, Gayle Tate Rafferty

Fokotu'utu'u: Jeff L. Martin

Talékita ki he Pāki: Craig K. Sedgwick

Talékita ki hono Tufakí: Stephen R. Christiansen

Kau Ngāue ki he Liahoná 'i Tongá:

'Étitá: Tūlima L. Finau

Tokoni 'Étitá: Patrick Taufa

Ko e totongi ki hono fakakātāo 'o e ngāahi *Liahona* he tā'u 'oku TOP \$3.60. Ko e tuā-silā 'eni ke fai mai ki ai a e totongi mo e ngāahi fakaekē'ekē: Senitā Tufakia'angā Nānaū, Siasi 'o Sisi Kalaisi 'o e Kau Māoni'ōni i he Ngāahi 'Aho Kimui Ni, PO Box 109, Nukula'ofa, Tongatapu, Tonga. Telefonu (676) 29-176.

Ke mā'u a e ngāahi totongi ki hōo makasini 'i he ngāahi fonua mavave mei he 'lunaiteti Siteiti mo Kānatā, 'alu ki he store.lids.org pe fetū'utaki ki he senitā tufakia'angā nānaū a e Siasi pe taki fakauotu pe fakakōlo.

'Omī 'a e ngāahi fakamatālā mo e ngāahi faka'eke'ekē

he iñitaneti i he *Liahona*.lds.org; i he mellī ki he *Liahona*, Rm. 2420, 50 N. North Temple St., Salt Lake City, UT 84150-0024, USA; i-mellī ki he *Liahona*@ldschurch.org.

Ko e *Liahona* (ko ha lea 'i he Tohi 'a Molomonā 'oku 'uhinga ia ko e "kāpasa" pe meā "fakahinohino") 'oku pulusī 'a e Makasini Fakavāha'Pule'āngā i he lea faka'-Alapēniā, Amēriña, Pisiłama, Kemipoutia, Pulukālia, Sepuano, Siaina, Siaina (fakafainogofua!), Kolosē, Seki, Tenimaka, Hōlani, Pilitania, Estónia, Fisi, Finilan, Falanisē, Siaman, Kalisi, Hungali, 'Aisileni, 'Iitonisē, 'Itali, Siapani, Kilipati, Koleā, Letivia, Lifuēnia, Malakasi, Māseilisi, Mongokoliā, Noaué, Pōlan, Potukali, Lumēniā, Lūsiā, Hāamoā, Silovenia, Sipeini, Suislani, Suēteni, Suhiali, Takalokā, Tahiti, Talieni, Tongā, Tukuleini, Eitu mo e faka-Vietnem. (OKO kehekehe pē 'a e tuō lahi hono pulusī, 'o fakataitau mo e lea fakafonu.)

© 2015 e ha Intellectual Reserve, Inc. Mā'u 'a e ngāahi totongi fakalao kotoa pē. Paaki i he lunaiteti Siteiti o' Ameliakā.

E lava ke hiki ha tā'u 'o e ngāahi fakamatālā mo e ngāahi fakatātā i he *Liahoná* 'o faka'aongai ki he ngāahi meā' a e Siasi 'oku 'ikai fakamōsiae'le pe faka'aongai pē 'i apī. He 'ikai lava ke hiki tātu ha ngāahi nānaū 'oku fakaha'āi at a iano hāi fakataputapi, i he tafa'āki 'oku fakamatālā ai e tokotāha 'oku 'a'ana e fakatātā. 'Oku totongi ki fakatū'asila 'a e ngāahi fehu'i ki he Intellectual Property Office, 50 East North Temple Street, Salt Lake City, UT 84150, USA; i-mellī: cor-intellectual-property@ldschurch.org.

For Readers in the United States and Canada:

November 2015 Vol. 39 No. 11. LIAHONA (ISSN 311) Tongan (ISSN 1522-9254) is published monthly by The Church of Jesus Christ of Latter-day Saints, 50 East North Temple, Salt Lake City, UT 84150. USA subscription price is \$10.00 per year; Canada, \$12.00 plus applicable taxes. Periodicals Postage Paid at Salt Lake City, Utah. Sixty days' notice required for change of address. Include address label from a recent issue; old and new address must be included. Send USA and Canadian subscriptions to Salt Lake Distribution Center at address below. Subscription help line: 1-800-537-5971. Credit card orders (Visa, MasterCard, American Express) may be taken by phone. (Canada Post Information: Publication Agreement #40017431)

POSTMASTER: Send all UAA to CFS (see DMM 707.4.12.5). NONPOSTAL AND MILITARY FACILITIES: Send address changes to Distribution Services, Church Magazines, P.O. Box 26368, Salt Lake City, UT 84126-0368, USA.

Fakahokohoko

Fakamotu'alea 'o e Kau Leá

Andersen, Neil L., 65
Aoyagi, Koichi, 126
Ballard, M. Russell, 24
Bednar, David A., 128
Bennett, Randall K., 69
Christofferson, D. Todd, 108
Clark, Kim B., 124
Cook, Quentin L., 39
Costa, Claudio R. M., 101
Durrant, Devin G., 112
Eyring, Henry B., 43, 80, 104
Foster, Bradley D., 50
Hales, Robert D., 44
Haynie, Allen D., 121
Holland, Jeffrey R., 47
Keetch, Von G., 115
Lawrence, Larry R., 33
Marriott, Neill F., 30
Martino, James B., 58
Maynes, Richard J., 27
McConkie, Carol F., 12
Monson, Thomas S., 83, 86
Montoya, Hugo, 53
Nelson, Russell M., 95
Oaks, Dallin H., 61
Rasband, Ronald A., 89
Reeves, Linda S., 9
Renlund, Dale G., 93
Schwitzer, Gregory A., 98
Stanfill, Vern P., 55
Stephens, Carole M., 118
Stevenson, Gary E., 91
Uchtdorf, Dieter F., 15, 20, 76
Viñas, Francisco J., 36
Wixom, Rosemary M., 6

Fakahokohoko

Fakamotu'alea 'o e Tefító 'Ahī'ahí, 39, 53

Akó, 6, 44
Ako folofolá, 112
'Alo'ofá, 20
Angamā'oni'oní, 39, 65, 83, 95
'Aukaí, 58
Faifakamo'uí, 30, 61
Faingata'a, 9, 15, 27, 30, 36, 44, 53, 58, 124, 126
Fakafoki mai 'o e Oongoongo-leleí, 65
Fakahá, 58, 101, 104
Fakaleleí, 24, 33, 36, 53, 61, 69, 83, 121
Fakamālohiá, 80
Fakatomá'oni, 24, 89, 91, 93
Fakatomálā, 9, 12, 36, 69, 83, 121
Falalá, 118, 121
Familí, 12, 24, 47, 89, 91
Fānaú, 9, 50
Fatongia fakaemātu'a, 50
Fiefiá, 39, 83
Fokotu'utu'u 'o e Siasi, 108, 128
Folofolá, 58, 86, 112
Houalotu sākalamēnítí, 26
Hou'eiki Fafiné, 95
Kaingalotu 'o e Siasi, 20
Kātakí, 126
Kau 'Apostoló, 24, 65, 128
Kau palofítá, 24, 36, 65, 118, 124, 128
Kau Taki 'o e Siasi, 24, 128
Lakanga Fakataula'eikí, 65, 80, 83, 108
Lakanga Taulae'eiki Faka-'Eloné, 76, 80
Laumālie Māoni'oní, 15, 33, 36, 39, 65, 104, 118, 124
Loto-to'a, 76, 80, 83, 98
Lotú, 30, 58
Māmá, 55, 86
Mapule'i kitá, 39
Maté, 24, 30, 104
Ma'unimaá, 61, 83

Mé'a Fakapa'āngá, 44, 112

Mo'óni, 20, 24, 76, 104

Mo'ui ma'á, 9, 86

Mo'ui tāú, 39, 44

Natula faka-'Otua, 6, 12, 20, 50, 93

Nekeneká, 15, 27, 39

Ngaahi fakataha'a e Siasi, 108

Ngaahi fatongia faka-Siasi, 89, 91, 93

Ngaahi Fekaú, 24, 83, 115, 118

Ngaahi Fuakavá, 9, 12, 24

Ngaahi tāpuakí, 83, 118

Ngāue fakatemipalé, 53

Ngāue tokoní, 6, 12, 53, 80, 93

Nofo-malí, 44, 95

Nonga, 83

'Ofá, 6, 15, 47, 89, 118

Palani 'o e fakamo'uí, 9, 12, 20, 24, 30, 118, 121, 126

Pule'āngā 'o e 'Otua, 108

Sākalamēnítí, 30, 69, 101, 104, 118

Sāpaté, 24, 36, 39, 69, 101

Sétane, 9, 83

Siosefa Sāmita, 24, 36, 65, 108

Sípinga, 80, 86

Sisú Kalaisi, 24, 27, 30, 39, 47, 55, 61, 69, 83, 86, 89, 91, 93, 98, 101, 115, 118, 121, 124

Talangofuá, 58, 65, 83, 115, 118, 124

Tamai Hēvani, 80, 118

Tau'atāina ke Filí, 39, 83

Teití, 44

Tohi 'a Molomoná, 27, 58, 65, 98

Tuí, 15, 55, 58, 65, 69, 76, 86, 91, 126

Tu'unga Fakaākongá, 20, 33, 86, 98

Tu'unga fakafā'eé, 47

Ue'i fakalaumālié, 80

Uluí, 27, 30, 50, 58, 80, 95, 115

To‘o Kongokonga Lalahi mei he Konifelenisi Lahi Fakavaeuata‘u Hono 185 ‘o e Siasi ‘o Sīsū Kalaisi ‘o e Kau Mā‘oni‘oni ‘i he Ngaahi ‘Aho Kimui Ní

Na‘e pehē ‘e Palesiteni Tōmasi S. Monisoni ‘i he fakataha konifelenisi lahi ‘o e pongipongi Sāpaté, “Ko ha foha pe ‘ofefine koe ‘o ‘etau Tamai Hēvaní. Kuó ke ha‘u mei Hono ‘aó ke nofo ‘i he māmaní ni ‘i ha vaha‘a taimi, ke fakafötunga atu e ‘ofa mo e akonaki ‘a e Fakamo‘uí pea tuku lototo‘a ho‘o māmá ke ulo ke mamata ki ai ‘a e taha kotoa. Ko e taimi ‘e ngata ai ‘a e fa‘ahita‘u ko iá ‘i māmaní, kapau ne ke fai ho‘o tafa‘akí, te ke ma‘u ‘a e tāpuaki nāunau‘ia ‘o e foki ke nofo mo Ia ‘o ta‘engatá.

Na‘e fakahaa‘i ‘i he konifelenisi lahí ni ‘a e mālōlō kumuí ni mai ‘a Palesiteni Poiti K. Peekā mo ‘Eletā L. Tomu Peuli, mo Lisiate G. Sikoti ‘o e Kōlomu ‘o e Kau ‘Apostolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá. Hikinima‘i ‘e he

kāingalotu ‘o e Siasí e kau mēmipa fo‘ou ‘e toko tolu ‘o e kōlomú: ‘Eletā Ronald A. Rasband, Gary E. Stevenson, mo Dale G. Renlund.

Ngaahi me‘a mahu‘inga kehe:

- Na‘e fakamamafa‘i ‘e he ngaahi lea ‘a ‘Eletā M. Russell Ballard, David A. Bednar, pea mo D. Todd Christofferson ‘o e Kōlomu ‘o e Kau ‘Apostolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá e ‘uhinga ‘oku fokotu‘u ai ‘e he ‘Eikí Hono Siasi, mo e kau palōfítá mo e kau ‘apostoló ko hono faka‘é, ke fai ‘Ene ngaué pea fakaivia kitautolu ke tau toe foki hake kiate Ia (vakai, peesi 24, 128, mo e 108).
- Fakamatala‘i ‘e he ngaahi lea ‘a Palesiteni Russell M. Nelson mo ‘Eletā Jeffrey R. Holland ‘o e Kōlomu ‘o e Kau ‘Apostolo ‘e Toko Hongofulu

Mā Uá ‘a e ngaahi fatongia mahu‘inga ‘o e hou‘eiki fafiné. Na‘e pehē ‘a Palesiteni Nalesoni: “Oku ‘ikai pea he ‘ikai kakato e pule‘anga ‘o e ‘Otuá ka ‘ikai kau ai e kau fefine ‘oku nau fai mo tauhi e ngaahi fuakava toputapú, mo e kau fafine ‘oku nau lava ‘o lea ‘i he mālohi mo e mafai ‘o e ‘Otuá!” (peesi 96).

• Na‘e toe fakapapau‘i mai ‘e ‘Eletā Dallin H. Oaks ‘o e Kōlomu ‘o e Kau ‘Apostolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá na‘e “a‘usia mo foua ‘e hotau Fakamo‘uí ‘a hono kakato ‘o e ngaahi faingata‘a fakamatelié kotoa pē. . . . Pea tu‘unga hení, hono fakaivia Ia ‘e He‘ene Fakaleleí ke ne tokoni‘i kitautolu—ke foaki mai ‘a e ivi ke tau lava ‘o fuesia iá” (peesi 61–62).

Fai 'e Rosemary M. Wixom
Palesiteni Lahi 'o e Palaimelí

Ko Hono 'Ilo'i Hotau Natula Faka-'Otuá

*'Oku tau omi ki he māmaní ke tanumaki mo 'ilo'i e fanga ki'i tengā
'o e natula faka-'otuá 'oku 'iate kitautolú.*

Ngaahi tokoua, 'oku mau 'ofa atu! 'Oku ou fakamo'oni ko e mo'ui ko ha me'a ofa. 'Oku 'i ai ha palani 'a e 'Otuá ma'atautolu takitaha, pea na'e kamata 'etau taumu'a fakafo'i tuitúi kimu'a 'aupito ia pea tau omi ki he māmaní.

Kuó u fakatokanga'i kimuí ni mai e mana 'o hono fā'ele'i mai ha pēpē ki he mo'ui fakamatelié ko ha konga 'o e palani 'a e 'Eikí. Na'a tau takitaha tupulaki fakaesino 'i he manava 'o 'etau fa'eé pea tau fakafalala 'i ha ngaahi māhina ke tau mo'ui 'i hono sinó. Ka neongo ia, ne faifai pea fakamavae'i kitautolu—'i he fā'elé—ko ha me'a mahu'inga ki he fa'eé mo e tamá fakatou'osi.

I he hū mai ha pēpē ki he māmaní, 'oku fakatupu 'e he liliu 'o e māfaná mo e māmá mo e 'atā fakafokifa hono fatafatá, ke ne mihi'i 'ene fuofua mānavá. 'Oku fonu fakafokifá hono ongo ki'i ma'ama'a 'e he 'eá, kamata ngāue leva e ngaahi 'ōkani hono sinó, pea kamata ke mānava e pēpeé. I hono tu'usi e uhó, 'oku motuhi faka'aufuli ai e fehokotaki fakaesino 'a e fa'eé mo e pēpeé, pea kamata leva e mo'ui 'a e pēpeé 'i he māmaní.

Na'e pehē 'e Siope, "Na'e ngaohi au 'e he Laumālie 'o e 'Otuá, pea ko

e mānava 'o e Māfimafí kuó ne foaki 'a e mo'ui kiate au."¹

'Oku tau omi ki he māmaní "i he ngaahi konga 'ao 'o e nāunau."² 'Oku hanga 'e he "Ko e Fāmilí: Ko ha Fanngonongo ki Māmaní" 'o ako'i mai ko kitautolú kotoa, ko ha "foha mo e 'ofefine ia 'o ha mātu'a fakalangi" pea "oku ma'u 'e he tokotaha kotoa pē ha natula fakalangi pea mo ha iku'anga pau."³ 'Oku tau ma'u ha konga lahi 'o e anga faka-'Otua 'a e Tamai Hēvaní 'iate kitautolu. 'Oku ma'u 'a e natula faka-'Otua ko iá ko ha me'a ofa meiate ia, mo ha 'ofa ko e mātu'a pē 'oku nau lava ke ongo'i.

'Oku tau omi ki he māmaní ke tanumaki mo 'ilo'i e fanga ki'i tengā 'o e natula faka-'otuá 'oku 'iate kitautolú.

'Oku Tau 'Ilo hono 'Uhingá

Na'e pehē 'e 'Ileiní Kēnoni, ko e palesiteni lahi mālōlō 'o e Kau Finemuí, "'Oku 'i ai ha 'aho mahu'inga 'e ua 'i he mo'ui 'a ha fefine: Ko e 'aho 'o hono fā'ele'i pea mo e 'aho 'okú ne 'ilo ai hono 'uhingá."⁴

'Oku tau 'ilo hono 'uhingá. Kuo tau omi ki he māmaní ke tokoni ki hono langa Hono pule'angá mo teuteu ki he

Hā'ele 'Angaua mai 'a Hono 'Alo ko Sisū Kalaisí. 'Oku tau feinga ke muimui kiate Ia 'i he momeniti kotoa 'oku tau mānava aí. 'Oku fakafo'ou mo faka-mā'oni'oni'i hotau natula faka-'Otuá 'i he'etau feinga ko ia ke toe ofi ange ki he'etau Tamaí mo Hono 'Aló.

'Oku 'ikai ha kaunga hotau natula faka-'Otuá ki he'etau ngaahi lavame'a fakatāutahá, tu'unga 'oku tau a'usia, lahi 'o e malafoni 'oku tau lele aí, pe ko 'etau manakoá mo e ongo'i mahu'inga 'iate kitá. 'Oku ma'u hotau natula faka-'Otuá mei he 'Otuá. Na'e fokotu'u ia 'i ha mo'ui kimu'a pea fā'ele'i kitautolú pea 'e hoko atu ia ki 'itāniti.

Cavite City, Cavite, 'Otu Filipainí

'Oku 'Ofeina Kitautolu

'Oku tau ngāue 'o fakatatau mo hotau natula faka-'Otuá 'i he'etau ongo'i mo foaki atu e 'ofa 'a 'etau Tamai Hēvaní. 'Oku tau ma'u e tau'atāina ke filí ke tanumaki ia, tuku ke tupulekina, pea tokoni'i ke tupulaki. Na'e pehē 'e Pita 'oku foaki mai kiate kitautolu ha "ngaahi tala'ofa 'oku lahi mo mahu'inga" ke tau lava ai 'o "kau 'i he anga faka-'Otua."⁵ 'I he'ene mahino kiate kitautolu ko hai kitautolú—ko e ngaahi 'ofefine 'o e 'Otuá—'oku kamata leva ke tau ongo'i e ngaahi tala'ofa mahu'inga ko iá.

'Oku tokoni 'etau vakai ki he ni'ihí kehé, kae 'ikai ko kitautolu peé, ke tau 'ilo'i ko Hono ngaahi 'ofefine kitautolu. 'Oku fakanatula pē 'etau tafoki kiate Ia 'i he lotú, pea 'oku tau vēkeveke ke lau 'Ene folofolá mo fai Hono finangaló.

'Oku tau lava 'o ma'u meiate Ia e ngaahi ongo 'okú Ne fakamahu'inga'i kitautolu, kae 'ikai mei he māmaní pe mei he Facebook pe Instagram.

Kapau te ke toe fehu'i ho natula faka-'Otua 'okú ke 'ongo'i 'iate koé, tu'ulutui 'o lotu pea fehu'i ki he Tamai Hēvaní, "Ko Ho 'ofefine mo'oni nai au, pea 'okú Ke 'ofa koā 'iate au?" Na'e pehē 'e 'Eletā M. Lāsolo Pālati, "Ko e taha e ngaahi pōpoaki fungani taha 'e 'omi 'e he Laumālié, ko e ongo ko ia 'oku ma'u 'e he 'Eikí kiate koé."⁶

'Oku 'A'ana Kitautolu. Na'e pehē 'e Paula, "'Oku fakamo'oni 'e he Laumālié pē ko iá mo hotau laumālié, ko e fānau 'a e 'Otuá 'a kitautolu."⁷ Meimeī ko e fuofua hiva Palaimeli 'oku tau akó 'oku pehē ai, "Ko e Fānau Au 'a e 'Otuá."⁸ Kuo taimi ke to'o mai e kupu'i lea 'ofeina ko ia ko e 'fānau au 'a e 'Otuá' 'o tānaki atu ki ai 'a e kupu'i lea, "Ko ia, pea hā leva?" Mahalo te tau fai ha ngaahi fehu'i peheni: "Ko e hā te u fai ke u mo'ui ai 'o hangē ko ha fānau 'a e 'Otuá?" "Te u fakatupulaki fēfē hoku natula faka-'Otuá?"

Na'e pehē 'e Palesiteni Tieta F. 'Ukitofa, "Na'e fekau'i mai kimoutolu 'e he 'Otuá kimoutolu ke mou teuteu ki ha

kaha'u 'oku ma'ongo'onga ange ia ha fa'ahinga me'a 'oku mou fakakaukau ki ai."⁹ Ko e kaha'u ko iá, 'i he'ene hoko faka'aho maí, 'e longomo'ui ia he taimi te ke fai ha me'a lahi ange kae 'ikai fakafiefiemālie pē; 'e longomo'ui ia he taimi 'okú ke mo'ui ai ke fakahoko e me'a ne fakatupu koe ki aí. 'Oku fakaafe'i 'e he me'a ni 'a e 'Eikí ki ho'o mo'ui, pea kamata ke hoko Hono finagaló ko e me'a 'okú ke fie ma'u.

'Oku Tau Ako Koe'uhí ko Hotau Natula Faka-'Otuá

'Oku fakatupulaki 'e he natula faka-'Otuá 'iate kitautolu 'a e holi ke 'ilo'i 'iate kitautolu e ngaahi mo'oni ta'engata ko 'ení.

Na'e ako'i mai 'e ha finemui ko Ame 'a e lēsoni ko 'ení kumuí ni mai 'i ha'anе tohi 'o pehē: "'Oku faingata'a e hoko ko ha ta'u hongofulu tupú 'i he ngaahi 'ahó ni. 'Oku faka'au ke lausí'i ange 'a e halá. 'Oku feinga mo'oni 'a Sētane. Ka 'ikai tonu ha me'a, ta 'oku hala ia; 'oku 'ikai ha me'a ko e faka'apē."

Na'a ne hoko atu 'o pehē: "'Oku fa'a faingata'a ke ma'u ha kaungāme'a lelei. Na'a mo e taimi 'okú ke pehē 'okú ke ma'u ai ha ngaahi kaungāme'a mamae

he 'ikai te nau li'aki koé, 'e lava 'o liliu ia 'i ha fa'ahinga 'uhinga pē. Ko e 'uhinga ia 'oku ou fiefia ai ke 'i ai haku fāmili pea hoko e Tamai Hēvaní, Sisū Kalaisi mo e Laumālie Mā'oni'oní ko haku takaua, 'i he taimi 'oku fehalaaki ai ha me'a mo hoku kaungāme'a."

Na'e hoko atu 'a Ame 'o pehē: "Ne u ongo'i puputu'u 'i ha pō' e taha. Ne u talaange ki hoku tokouá na'e 'ikai ke u 'ilo pe ko e hā e me'a ke fai."

'I he pō ko iá na'e text ange hono tokouá 'o ne 'oange lea ko 'eni 'a 'Eletā Sefili R. Hōlaní: "Oua na'a ke fo'i. . . . 'Oua na'a tuku ai. Hokohoko atu ho'o fonongá. Hokohoko atu ho'o feingá. 'Oku tatali mai mei mu'a ha tokoni mo ha fiefia. . . . 'E iku lelei e me'a kotoa pē. Falala ki he 'Otuá pea tui 'e hoko mai ha ngaahi me'a lelei."¹⁰

Na'e fakamatala 'a Ame 'o pehē: "Ne u manatu ki he'eku lau ia mo lotu ke u ongo'i e 'ofa 'a e 'Otuá mo 'ilo'i pe 'okú Ne 'i ai mo'oni ma'aku."

Na'a ne pehē: "I he'eku fehu'i pē mo tui na'a Ne 'i aí, ne u ongo'i 'a e ongo fakaofo, fakafiefia mo fakamāfana tahá. 'Oku 'ikai lava ke fakamatala'i ia. Na'a ku 'ilo'i na'a Ne 'i ai pea na'a Ne 'ofa 'iate au."

Koe'uhí ko 'Ene fānau koe, 'okú Ne 'afio'i 'a ia te ke lava 'o a'usiá. 'Okú Ne 'afio'i ho'o ngaahi manavasi'í mo ho'o ngaahi faka'ānauá. 'Okú Ne hoifua 'i he me'a te ke malavá. 'Okú Ne tatali mai ke ke hū kiate Ia 'i he lotú. Koe'uhí ko 'Ene fānau koe, he 'ikai ngata pē 'i ho'o fie ma'u iá ka 'okú Ne fie ma'u foki koe. 'Oku fie ma'u koe 'e kinautolu 'oku 'i he fakataha'angá ni. 'Oku fie ma'u koe 'e he māmaní, pe a'oku hanga ho natula faka-'Otuá 'o faka'atā ke ke hoko ko 'Ene ākonga falala'anga ki he kotoa 'o 'Ene fānau. Ko 'etau kamata mamata pē ki hotau natula faka-'Otuá 'iate kitautolú, ko 'etau lava ia 'o mamata ki ai 'i he ni'ihi kehé.

'Oku Tau Tokoní Koe'uhí ko Hotau Natula Faka-'Otuá

'Oku 'omi 'e he natula faka-'Otuá kiate kitautolu 'a e holi ke tokoni'i e ni'ihi kehé.

Na'e talanoa kimuí ni mai 'a Seuloni 'Ípeni, ko e talēkita 'o e Tokoni 'Ofa Fakaetangatá mo e Ngaahi Kautaha Tokoni 'Ofa 'a e Siasí, ki ha a'usia na'e vahevahe 'e 'Eletā Keleni L. Peisi. Na'e mafola e la'ala'aá mo e hongé 'o tōtū'a 'i Itiopea 'i he ta'u 1980 tupú. Ne fokotu'u ha ngaahi feitu'u fai'anga kai mo e vai mo ha me'akai ma'anautolu na'e lava 'o a'u ki aí, ke tokoni kiate kinautolu. Na'e fononga mama'o mai ha tangata toulekeleka na'e 'aungalua he fiekaíá ke a'u ki ha feitu'u fai'anga kai. Na'a ne fou atu 'i ha ki'i kolo, 'o ne fanongo ki he tangi 'a ha ki'i pēpē. Na'a ne fekumi kae 'oua kuó ne ma'u 'a e pēpeé 'oku tangutu he kelekelé he tafa'aki 'o 'ene fa'e kuo si'i pekia. 'I hono fua hake e pēpeé, na'e hoko atu e tangatá ke fononga 'i ha maile 'e 25 (kilomita 'e 40) ki he feitu'u fai'anga kai. 'I he'ene a'u ki aí, na'e 'ikai ke ne tomu'a lea ange ia 'o pehē, "Oku ou fiekaia" pe "Tokoni mai kiate au." Ka

na'a ne talaange, "Ko e hā sī'a tokoni 'e lava ke fai ki he pēpeé ni?"¹¹

'Oku fakatupu 'e hotau natula faka-'Otuá 'etau holi ke tokoni'i e ni'ihi kehé pea 'oku ue'i ai kitautolu ke tau ngāue. 'E lava ke tokoni'i kitautolu 'e he Tamai Hēvāni mo Sisū Kalaisi ke tau ma'u ha ivi ke fai pehe. Mahalo na'a ko e 'Eikí nai ia 'oku fehu'i maí, "Ko e hā 'e lava 'o fai ma'á e 'ofefiné ni, tuonga'ane ko 'ení, tamaí ni, pe kaungāmē'á ni?"

'Oku ma'u 'e he natula faka-'Otuá 'o ha taha loto veiveiu, 'o fakafou 'i he ngaahi fanafana 'o e Laumālié, 'a e nonga fe'unga ke toe ma'u e tuí, hili 'ene fāinga ke ma'u iá.

'I he taimi 'oku lea ai 'a e palōfítá, 'oku takiekina 'e he'ene ngaahi leá hotau natula faka-'Otuá mo 'omi e mālohi ke tau muimui ki ai.

'Oku tokoni 'etau kai e sākalamē-nití he uike takitaha, ke tau ma'u ai ha 'amanaki lelei ki he anga faka-'Otuá 'oku 'iate kitautolú, pe a tau manatu'i ai hotau Fakamo'ui ko Sisū Kalaisi.

'Oku ou palōmesi atu, 'i ho'o feinga ko ia ke 'ilo'i e loloto 'o e natula faka-'Otuá okú ke ma'u, 'e kamata ke ke toe fakalahi ange ai ho'o me'afaoaki mahu'inga ko iá. Tuku ke takiekina koe ai ke ke hoko ko Hono 'ofefine, 'o foki he halá kiate Ia—'a ia 'e toe fakafoki ai kitautolu "ki he 'Otuá ko ia na'a ne foaki 'a e mānāvá [kiate kitautolú]."¹² 'I he huafa 'o Sisū Kalaisi, 'ēmeni. ■

MA'U ANGA FAKAMATALÁ

1. Siope 33:4.
2. "Ode: Intimations of Immortality from Recollections of Early Childhood," *The Complete Poetical Works of William Wordsworth* (1924), 359.
3. Ko e Fāmilí: Ko ha Fanonganongo ki Māmaní," *Liahona*, Nōvema 2010, 129.
4. Elaine Cannon, "I he 'Let Me Soar,' Women Counseled," *Church News*, Oct. 17, 1981, 3.
5. 2 Pita 1:4.
6. M. Russell Ballard, "Women of Righteousness," *Liahona*, Dec. 2002, 42.
7. Loma 8:16.
8. "Fānau Au 'a e 'Otuá," *Ngaahi Himi*, fika 193.
9. Dieter F. Uchtdorf, "Ko Hono Mo'ui Fiefia 'aki e Ongongolelei," *Liahona*, Nōvema 2014, 121.
10. Jeffrey R. Holland, "An High Priest of Good Things to Come," *Liahona*, Jan. 2000, 45.
11. Vakai, Glenn L. Pace, "Infinite Needs and Finite Resources," *Tambuli*, Mar. 1995, 18–19.
12. 2 Nifai 9:26.

Fai 'e Linda S. Reeves

Tokoni Ua 'i he Kau Palesitenisī Lahi 'o e Fine'ofá

Taau mo Hotau Ngaahi Tāpuaki Kuo Tala'ofa Mai'

Kuo pau ke hoko ha vīsone 'o e ngaahi tāpuaki fakafo 'etau Tamai' ne tala'ofa mai', ko e me'a ke tukutaha ai 'etau tokangá 'i he 'aho kotoa pē.

Oku mou 'ofa ki he fefine 'i he vitioó? 'Oku mau 'ilo'i ko e tokolahi 'o kimoutolu kuo te'eki ke mou ma'u faingamālie ke fanau 'iate koe pē, kuo talu ho'o tupu mo hono 'ofa'i, ako'i mo faitāpuekina ha fānau. Pea, 'oku 'ofa atu 'etau Tamai Hēvaní mo kimautolu ko ho ngaahi tokouá, kiate kimoutolu 'i homou fai iá!

Kuo tau ma'u kotoa nai e faingamālie, kau ai si'i ngaahi tokoua iiki ange 'i he Palaimelí mo e Kau Finemuí, ke fua ha pēpē toki fā'ele'i peá ne sio hake ki hotau fofongá? Kuo tau ongo'i nai e ongo toputapu mo mā'on'i oni 'okú ne 'ākilotoa e laumālie fakasilexitiale ko 'eni kuo toki fekau'i mai 'e he'etau Tamai Hēvaní ki hono kī'i sino toki fakatupu fo'ou mo haohaoá? 'Oku tātaaitaha 'eku a'usia e ngaahi ongo matu'aki faka'ofo'ofa, fakamāfana, mo fakalaumālie peheeé.

Ko hotau sinó ko ha ngaahi me'a'ofa toputapu ia mei he'etau Tamai Hēvaní. Ko ha ngaahi tempiale fakatāutaha ia. 'I he'etau tauhi kinautolu ke ma'a mo haohaoá, te tau lava 'o mo'ui taau ke tokoni ki he'etau Tamai Hēvaní 'i hono fakatupu ha ngaahi sino ma'a 'Ene fānau fakalaumālie 'ofeiná.

'I he lea konifelenisi lahi faka'osi 'a Palesiteni Poiti K. Pēká, 'a ia te mou

manatu'i ko e "pisiketé mo e 'umá," na'á ne fakamo'oni'i ai "[oku mahu'ingal] 'a e fekau ko ia ke fakatokolahī mo fakakakai 'a e māmaní . . . pea ko e fiefia'anga ia 'a e fa'ahinga 'o e tangatá. Te tau lava 'o ofi ange ki he'etau Tamai Hēvaní pea a'usia ha fiefia kakato, pea mo e tu'unga faka'otuá, 'o kapau te tau faka'aonga'i mā'on'i oni 'a e mālohi [fakatupu] ko 'ení. Ko e mālohi 'o e fakatupu 'oku 'ikai ko ha konga noa'ia pē ia 'o e palaní; ko e palaní [ia]."

Na'á ne hoko atu 'o pehē:

"Oku fie ma'u 'e he 'ofa mo'oni 'a e fakatatali ko ia kae 'oua leva ke fai e malí, kae toki vahevahe 'a e ongo'i 'ofa ko ia 'okú ne fakaava mai e ngaahi mālohi toputapu [ko iá] . . . [i he] faka'ehi'ehi mei he ngaahi tūkunga kotoa pē 'e lava ke ikuna'i ai kita 'e he holi fakaesinó. . . .

" . . . 'Oku fakafalala 'etau fiefia 'i he mo'ui fakamatelié mo e hakeaki'í, ki he founiga 'etau tali e ngaahi holi fakaesino ta'etūkua mo mālohi ko 'ení."¹

S'i ngaahi tokoua 'ofeina, tatau pē ki he talavou mo e matu'otu'a, kuó u ongo'i tailili he'eku teuteu e leá ni. Hangē ko ia ne fakamatala'i 'e 'Alamā ko e Si'i, "'Oku ou faka'amu 'i hono mo'oni taha 'o hoku lotó . . . ke mou . . . ui ki hono huafa toputapú, pea le'o mo lotu ma'u ai pē, ke 'oua na'a 'ahi'ahi'i 'a kimoutolu 'o lahi ange 'i he me'a 'oku mou lava 'o kātakí'í, . . . koe'uhí ke hiki hake 'a kimoutolu 'i he 'aho fakamuí."²

Ne fakamo'oni foki 'a Molomona kimui ange ki he kuonga 'o 'Alamaá,

"na'e malanga [‘a Kolihola, ko e fili ‘o Kalaisí] . . . , ‘o tohoaki‘i atu ‘a e loto ‘o e . . . kakai fefine tokolahī."³

Ngaahi tokoua, kuo ma'u 'e Sētane ha ivi takiekina hangē ko Koliholá 'i hotau kuongá pea 'oku fakautuutu e ola lelei 'ene feingá. Ko e hā ha nī'ihi 'o 'ene ngaahi me'angāué? Ko e ngaahi tohi fe'ofa'aki 'oku fakatpu tohoakí, faiva soap operas he TV, fehokotaki he mītia fakasōsialé 'a e kakai fefine 'osi malí mo honau kaume'a kimu'á, mo e ponokālafí. Si'i ngaahi tokoua, kuo pau ke tau matu'aki tokanga! He 'ikai ke tau lava 'o va'inga 'aki e ngaahi ngahau vela 'a Sētané pea hao mei he velá. 'Oku 'ikai ke u 'ilo'i ha fa'ahinga me'a 'e laka ange 'i he angama'á, te ne fakafe'unga'i kitautolu ki he takaua 'o e Laumālie Mā'oni'oní.

'Oku fekumi ha tokolahī he 'ahó ni ki he fakatōli'a vavé pea ke 'ilo'i leva 'i he 'Initanetí. I he tafa'aki 'e tahá, 'e faitāpuekina lahi kitautolu 'o kapau te tau faka'aonga'i 'etau tuí mo e kātakí pea tau 'alu 'o 'ave 'etau ngaahi hoha'á ki he Tamai Hēvaní, ko e tupu'anga

'o e mo'oni kotoa pē. 'E lava ke ma'u ha ngaahi tali mo ha fakapapau lahi 'o fakafou 'i he fekumi mo ako faka'aho 'o e folofolá pea mo e lotu fakamātoato mo tāuma'ú, ka 'oku 'ikai ke ma'u he 'Initanetí ha fa'ahinga tala'ofa pehē. Na'e fakamo'oni e palōfita ko Sēkopé 'o pehē: "He 'oku folofola 'aki 'e he Laumālie 'a e mo'oní, pea 'oku 'ikai loi. Ko ia, 'okú ne folofola ki he ngaahi me'á 'o hangē ko honau angamo'oni, pea ki he ngaahi me'á 'o hangē ko honau angamo'oni 'e 'i aí."⁴

I he'etau kau ko ia ki hono siofi, lautohi pe a'usia ha fa'ahinga me'a 'oku ma'ulalo hifo he tu'unga mo'ui 'etau Tamai Hēvaní, 'oku hanga 'e he me'a ko iá 'o fakavaivai'i kitautolu. Neongo pe ko e hā hotau ta'u motu'á, kapau ko e me'a 'oku tau sio, lau, fanongo ki ai pe fili ke faí 'oku 'ikai fenāpasi mo e ngaahi tu'unga mo'ui 'a e 'Eikí 'i he *Ki Hono Fakamālohia 'o e To'u Tupú*, tamate'i ia, haehae momoiki ia, lī ia ki tu'a pea ha'aki e matapaá.

'Oku 'ikai ha taha 'iate kitautolu 'e haohaoa, ka ko e taimi kuo tau

faiangahala aí, na'e fakamanatu mai 'e Palesiteni Peekā 'o pehē:

"Ko e tala'ofá 'eni: 'Vakai, ko ia ia kuó ne fakatomala mei he'ene ngaahi angahalá, 'oku fakamolemole'i ia, pea ko au ko e 'Eikí, 'oku 'ikai te u toe manatu ki ai' (T&F 58:42). . . .

" . . . 'Oku 'ikai toe 'i ai ha mele 'o e Fakalelei ko ia te ne lava ke fakafoki mai kitautolú. 'A ia ko hono 'uhingá, neongo pe ko e hā kuo tau faí, pe ko e 'alunga ne tau 'i aí, pe founiga na'e hoko ai ha fa'ahinga me'a, kapau 'oku tau fakatomala mo'oni, kuó Ne 'osi talal'ofa te Ne fakalelei'i. Pea 'i He'ene fai e fakalelei, ko 'ene 'osí ia. 'Oku fu'u tokolahī hatau nī'ihi 'oku 'oho tavale holo 'i he ongo halaiá mo e 'ikai 'ilo e founiga ke hao aí. Te ke hao kapau te ke tali e Fakalelei 'a Kalaisí, pea 'e lava leva 'a e loto lavea ko iá 'o liliu ko e hoihofua, 'ofa pea mo e ta'engata."⁵

Makehe mei he fakatomalá, ko e hā ha tokoni pe nāunau kuo 'omai ke tokoni kiate kitautolu ke tau ma'a mo angama'a? 'Oku 'ilo'i pea hiva'i 'e he'e-tau fānau Palaimelí 'a e hiva "Scripture

Power [Mālohi 'o e Folofolá].”⁶ Fēfē ke tau fakalahi ia ki he “Mālohi 'o e Lotú,” “Mālohi 'o e Temipalé,” “Mālohi 'o e Ngaahi Fuakavá,” “Mālohi 'o e 'Aho Sāpaté,” “Mālohi 'o e Palōfitá,” pe a mo e “Mālohi 'o e Angama'á”?

'Oku 'i ai foki ha ngaahi tāpuaki ma'ongo'onga mo e ngaahi tala'ofa 'o e malu'í 'oku fekau'aki mo hono tui totolu hotau ngaahi kāmeni fakatemipalé. Kuó u ongo'i ko ha fakataipe ia hono tui e ngaahi pulupulu fakatu'i kuo 'omi 'e he'eku Tamai Hēvaní kiate aú. E ngaahi tokoua, 'oku ou fakamo'oni ko e taimi ko ia 'oku tau feinga ai ke tui totolu hotau kāmeni 'oku 'afio'i ia 'e he'etau Tamaí ko e faka'ilonga 'etau 'ofa mo e l'i'oa kiate Iá. Ko e faka'ilonga ia 'o e ngaahi fuakava kuo tau fai mo Iá pea kuó Ne tala'ofa mai, “10 Ko au, ko e 'Eikí, 'oku ou ha'isia, 'o ka mou ka fai 'a e me'a 'oku ou lea'akí; ka 'o ka 'ikai te mou fai 'a ia 'oku ou lea'akí, 'oku 'ikai hamou *tala'ofa*.⁷

Ne u toki talanoa kimú ni mai ki ha kaungāme'a fuoloa kuó ne vete mali tu'o ua koe'uhí ko e ma'unimā mo e ta'e angatonu 'o hono ngaahi husepānití. Kuó ne faingata'a ia lahi mo 'ene fānau 'e toko tolú. Na'a ne pehē, “Kuó u feinga mālohi ke mo'ui angatonu. Ko e hā kuó u a'usia ai ha ngaahi faingata'a lahi pehē? Ko e hā ha'aku faihala? Ko e hā 'oku finangalo e Tamai Hēvaní ke u fa? 'Oku ou lotu mo lau 'eku folofolá, tokoni ki he'eku fānaú pea mo fa'a 'alu ki he temipalé.”

'I he'eku fakafanongo ki he fefiné ni, ne u fie kalanga, “Okú ke fai ia! 'Okú ke fai 'a ia kotoa pē 'oku finangalo e Tamai Hēvaní mo 'amanaki te ke fa!”

'Oku mahino, kuo fakahaa'i 'e he tokolahi 'oku “fu'u taumama'o” e ngaahi tāpuaki 'etau Tamaí ne tala'ofa mai, tautaufito 'i he taimi 'oku fonu ai 'etau mo'ui 'i he ngaahi faingata'a. Ka na'e akonaki 'a 'Amuleki ia “ko e mo'ui ni ko e taimi ia . . . ke teuteu ai ke fe'iloaki mo e 'Otuá.”⁸ 'Oku 'ikai ko ha taimi ia ke ma'u kotoa ai hotau ngaahi tāpuakí. Na'e fakamatala 'a Palesiteni Peeka 'o pehē, “'Oku 'ikai teitei kau he konga uá ia 'a e 'pea na'a nau nofo fie-fia ai pē 'o ta'engata.” Ko e kupu'i lea ia

ki he konga hono tolú, 'i he taimi 'oku solova ai e ngaahi me'a fakamisitelí pea fokotu'utu'u lelei e me'a kotoa.⁹ Ka neongo ia, kuo pau ke fakatefito faka'aho 'etau tokangá 'i he visone ki he ngaahi tāpuaki fungani kuo tala'ofa mai 'e he Tamaí—pea ke tau 'ilo foki ki he “lahi 'o 'ene ngaahi 'alo'ofa ongongofua kiate kinautolú”¹⁰ 'oku tau a'usia faka'ahó.

Ngaahi tokoua, 'oku 'ikai ke u 'ilo'i pe ko e hā 'oku lahi pehē ai hotau ngaahi 'ahi'ahí, ka 'oku ou ongo'i 'oku mahulu hake 'a e palé, 'oku ta'engata pea mo laui kuonga, 'o fakafiefia pea mahulu hake ia he'etau mahinó, he ko e 'aho 'e foaki ai 'a e palé, te tau fie lea ki he'etau Tamai 'alo'ofa mo manava'ofá 'o pehē, “Ko e me'a *kotoa* pē 'ena na'e fie ma'ú?” 'Oku ou tui kapau te tau manatu'i mo 'ilo'i faka'aho e lolotonga 'o e 'ofa 'etau Tamai Hēvaní mo hotau Fakamo'u'i kiate kitautolú, te tau loto fiemālie ke fai ha fa'ahinga me'a pē ke tau toe foki ai ki Hona 'aó, 'o 'ākilotoa ai kitautolú 'e He'ena 'ofa ta'engatá. 'E ngaahi tokoua 'ofeina, ko e hā ka toe lau ai 'etau mamahi hení, kapau 'e a'u ki he ngata'angá ko e

ngaahi 'ahi'ahí ko iá te ne fakafe'unga'i kitautolu ki he mo'ui ta'engatá mo e hakeaki'i 'i he pule'anga 'o e 'Otuá mo 'etau mo e Fakamo'u?

'Oku ou fakamo'oni ko hotau sinó ko ha ngaahi me'a'ofa toputapu ia mei he'etau Tamai Hēvaní pea 'i he'etau tauhi ke ma'a mo haohaoa 'etau mo'ui 'o fakafou 'i he feilaulau fakalelei 'a hotau Fakamo'u'i pea tau fokotu'u ma'u e ngaahi pale kuo tala'ofa mai 'e he'etau Tamaí 'i mu'a 'i hotau halá ke tau sio ma'u pē ki aí, 'e 'i ai e 'aho te tau ma'u ai "e me'a kotoa pē 'oku ma'u 'e [he'etau] Tamaí.”¹¹ 'I he huafa 'o Sisū Kalaisí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Boyd K. Packer, “Ko e Palani 'o e Fiefiá,” *Liahona*, Mē 2015, 26–27.
2. 'Alamā 13:27–29.
3. 'Alamā 30:18.
4. Sēkope 4:13.
5. Boyd K. Packer, *Liahona*, Mē 2015, 28.
6. Clive Romney, “Scripture Power,” lds.org/callings/primary/sharing-time-music.
7. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 82:10; toki fakamamafai'i.
8. 'Alamā 34:32.
9. Boyd K. Packer, “The Play and the Plan” (Church Educational System fireside for young adults, May 7, 1995), 2, [si.lds.org](https://www.lds.org).
10. 'Eta 6:12.
11. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 84:38.

Fai 'e Carol F. McConkie

Tokoni 'Uluaki 'i he Kau Palesitenis Lahi 'o e Kau Finemui

'I Hení ke Fai ha Ngāue Mā'oni'oni

*'Ofa ke tau fili ke fai ha ngāue ma'oni'oni ko e kau fakafofonga
'o hotau 'Eiki ko Sisū Kalaisi.*

Oku ou fakafeta'i 'oku tau lava 'o fakataha mai ko ha kau fefine, hangē ko Lisá—'a e fefine he vitioó—'oku loto ma'a mo 'ofa ki he 'Eikí pea tauhi kiate la neongo hotau ngaahi faingata'á. 'Oku fakamanatu mai 'e he talanoa kia Lisá kuo pau ke tau fe'ofo'ofani mo fakasio pē 'a e faka'ofo'ofa 'o e laumālié. Na'e akonaki e Fakamo'uí, "Manatu, 'oku mahu'inga lahi 'a e ngaahi laumālié 'i he 'ao 'o e 'Otuá."¹ Tatau ai pē pe 'oku tau ta'u 8 pe 108, 'oku tau "mahu'inga 'i [Hono] 'ao."² 'Okú Ne 'ofeina kitautolu Ko e ngaahi 'ofefine kitautolu 'o e 'Otuá. Ko e kau tautehina kitautolu 'i Saione. 'Oku 'i ai hotau natula fakalangi, pea mo ha ngāue nāunau'ia ke tau takitaha fai.

Ne u 'a'ahi he fa'ahita'u māfaná ki he fa'ē kei talavou 'oku 'i ai ha'anefānau fefine. Na'á ne vahevahe mai e ongo hono lotó 'oku fie ma'u he'etau kau finemuí ha ngāue, ha me'a ke nau ongo'i 'oku fakamahu'inga'i kinautolu. Na'á ne 'ilo'i te tau lava 'o 'ilo ai hotau mahu'inga fakatāutaha mo ta'engatá kapaau te tau ngāue 'o fakatau mo 'etau taumu'a fakalangi 'i he mo'ui fakamate-lié. Na'e hiva'i he pooni 'e he kuaea faka'ofo'ofá ni ha ngaahi hiva 'oku nau

ako'i mai 'etau taumu'á. 'Oku tau ma'u ha lototo'a 'i he'etau foua 'a e siví mo e 'ahi'ahí mo e ilifá pea mo e ongo'i lotofo'i. 'Oku tau tukupā ke fai 'etau tafa'akí. 'Oku tau 'i hení ke tokoni ki he ngāue mā'oni'oni.³ 'E ngaahi tokoua, 'oku fakamahu'inga'i kotoa kitautolu he ngāue ni. 'Oku fie ma'u kotoa kitautolu.

Ko e ngāue mā'oni'oni 'oku tau faí ko e ngāue ia 'o Kalaisi. Ko e ngāue ia 'o e fakamo'uí.⁴ Na'e akonaki 'a e 'Eikí, "Ko 'eku ngāue 'eni mo hoku

nāunaú—ke fakahoko 'a e mo'ui ta'e-fa'a-mate mo e mo'ui ta'engata 'a e tangatá."⁵ Ko kitautolu 'a e ngāue na'e mamahi, tautá'a toto pea foaki hao-haoa ai 'e Sisū Kalaisi 'Ene mo'ui. Ko 'Ene ngāue 'a e ongoongo leleí, "ko e ongoongo fakafiefia. . . . na'á ne ha'u ki he māmaní, 'io 'a Sisū, ke kalusefai ia koe'uhí ko e māmaní, pea ke ne fua 'a e ngaahi angahala 'a e māmaní, pea ke fakamā'oni'oni'i 'a e māmaní, pea fakama'a ia mei he ta'e-mā'oni'oni kotoa pē; koe'uhí ke lava 'o fakamo'ui 'iate ia 'a kinautolu kotoa pē."⁶ Kuo hanga 'e hotau Fakamo'uí 'o "[faka'ilonga'i mo taki e halá.]"⁷ 'Oku ou fakamo'oni 'i he'etau muimui ki He'ene sipingá, 'ofa ki he 'Otuá pea mo e fetauhi'aki 'i he anga'ofa mo e manava'ofá, te tau lava 'o tu'u haohaoa mo "ta'ehalaia 'i he 'ao 'o e 'Otuá 'i he 'aho faka'osí."⁸ 'Oku tau fili ke tauhi ki he 'Eikí 'i He'ene ngāue ke tau malava 'o taha mo e Tamaí pea mo e 'Aló.'

Na'e talaki mālohi 'e he palōfita ko Molomoná 'o pehē, "He 'oku 'i ai ha ngāue ke ta fai lolotonga 'okú ta 'i he sinó ni 'o e kelekelé, ke ta ikuna 'a e fili 'o e mā'oni'oni kotoa pē, pea fakafiemālie'i hota laumālié 'i he pule'anga 'o e 'Otuá."¹⁰ Na'e vilitaki atu kimu'a e kau fuofua taki 'o e Siasí mo e kau paionia 'o e kuohilí 'i he lototo'a fau mo e faivelenga tu'uloa ke fokotu'u 'a e ongoongolelei kuo toe fakafoki mai pea langa ha ngaahi temipale 'e lava ke fakahoko ai e ngaahi ouau hakeakí'i. 'Oku vilitaki atu foki e kau paionia 'o e lotolotongá ('a kitaua) 'i he lototui ke "ngāue 'i he'ene ngoue vainé 'a e 'Eikí ki hono fakamo'uí 'o e ngaahi laumālié 'o e tangatá."¹¹ Pea hangē ko ia ne ako'i mai 'e Palesiteni Kōtoni B. Hingikeli, "Me'a faka'ofo'ofa mo'oni ko e kaha'ú 'i hono tuku mai 'e he 'Otua Māfimañ 'Ene ngāue nāunau'ia . . . 'o fakafou 'i he tokoni ta'esiokita 'a kinautolu 'oku loto 'ofa ki he Huhu'i 'o e māmaní."¹² 'Oku tau kau fakataha mo e kau fafine faivelenga 'o e kuohilí, lolotongá pea mo e to'u tangata kei tupu haké 'i hono fai e ngāue 'o e fakamo'uí!

Kimu'a pea fanau'i kitautolú, na'a tau tali e palani 'a e Tamai Hēvaní 'e lava [ai kitautolu] fānaú 'o ma'u ha sino

fakamāmani pea mo ha taukei ‘i he māmaní ke fakalakalaka hake ki he haohaoá mo ‘ilo‘i fakapapau ‘a [hotau] iku‘anga fakalangi ‘i he‘ene tu‘u ko e ‘ea-hoko ki he mo‘ui ta‘engatá.”¹³ Na‘e fakamatala ‘a ‘Eletā Sione A. Uitisou ki he fuakava ko ‘eni he maama fakalau-mālié ‘o pehē: “Na‘a tau loto fiemālie he taimi pē ko iá, ke ‘ikai ngata pē he‘etau hoko ko ha kau faifakamo‘ui ma‘atautolu ka—ke tau hoko foki ko ha kau faifakamo‘ui ki he fa‘ahinga kotoa ‘o e tangatá. Na‘a tau lototaha ai ke fengāue‘aki mo e ‘Eikí. Na‘e ‘ikai leva kei hoko hono ngāue ‘o e palaní ko ha ngāue pā ‘e Tamaí mo e Fakamo‘ui, ko ha ngāue foki ia ‘atautolu. Ko e si‘i taha ‘iate kitautolu, ‘a e loto fakatōki-lalo tahá, ‘oku fengāue‘aki fakataha ia mo e ‘Otua Māfimafí ‘i hono fakahoko e taumu‘a ‘o e palani ta‘engata ‘o e fakamo‘ui.”¹⁴

Kuo tau toe fuakava foki hení ‘i he mo‘ui fakamatelié ke tauhi ki he Fakamo‘ui ‘i he ngāue ‘o e fakamo‘ui. ‘I he‘etau fengāue‘aki fakataha ‘i he ngaahi ouau toputapu ‘o e lakanga fakataula‘eikí, ‘oku tau tukupā ai te tau fakahoko e ngāue ‘a e ‘Otuá ‘aki e kotoa hotau lotó, iví, ‘atamaí mo e mālohi.¹⁵ ‘Oku tau ma‘u e Laumālie Mā‘oni‘oní pea tau fekumi ki He‘ene ngaahi ue‘í ke ne tataki ‘etau ngaahi ngāue. ‘Oku mafola atu e anga mā‘oni‘oní ki he māmaní he taimi ‘oku mahino ai kiate kitautolu e finangalo ‘o e ‘Otuá pea tau fai iá.

‘Oku ou ‘ilo ha ki‘i ta‘ahine Palaimeli na‘á ne talaange ki hano kaungāme‘a lolotonga ‘ena ‘i he tau‘anga pasí, “Hei! Laka mai ke ta ò ki he lotú ‘o ako kau kia Sisú!”

Ne u sio ki he fetakinima e ongo tamaikí ni he kalasi ‘a e Kau Finemuí peá na tukupā ke na fetokoni‘aki peá na palani ha founa lelei ke tokoni ai ki ha finemui ne si‘i fefā‘uhí mo e ma‘unimaá.

Kuó u mātā ha kau fa‘ē kei talavou ne nau foaki kotoa honau taimí, talenití mo hotau iví ke ako‘i mo fakahoko e ngaahi tefito‘i mo‘oni ‘o e ongoongoleléi ke lava ‘enau fānaú, ‘o hangē ko e ngaahi foha ‘o Hilamaní, ‘o tu‘u lototo‘a hake ‘i he faivelenga

neongo e faingata‘á, ‘ahi‘ahí mo e fakatauvélé.

Kae mahalo ko e me‘a ne fakatupu loto fakatōkilalo taha kiate aú, ko ‘eku fanongo ki hano lea‘aki ‘e ha fefine tāutaha ‘i ha‘ane fakamo‘oni haohaoa ko e ngāue mahu‘inga taha te tau lava ‘o faí ko e teuteu ki he nofomalí mo e fāmilí. Neongo ‘oku ‘ikai ke ne a‘usia ia, ka ‘okú ne ‘ilo‘i ko e fāmilí ‘a e ‘elito ‘o e ngāue ‘o e fakamo‘ui. “‘Oku fakafai-nogofua‘i ‘e he palani fakalangi ‘o e fiefiá ‘a e feohi fakafāmilí ke tolonga atu ‘o ‘oua na‘a ngata pē ‘i he fa‘itoká.”¹⁶ ‘Oku tau faka‘apa‘apa‘i e palani ‘a e Tamaí mo fakalangilangi‘i e ‘Otuá he taimi ‘oku tau fakamāloha mo paotoloaki ai e ngaahi feohi fakafāmilí ko iá ‘i he fuakava fo‘ou mo ta‘engata ‘o e malí. ‘Oku tau fili ke mo‘ui haohaoa mo angatonu koe‘uhí ka hoko mai e faingamālié, ‘oku tau mateuteu ke fakahoko e fuakava toputapu ko iá ‘i he fale ‘o e ‘Eikí pea tauhi ia ke laui kuonga.

‘Oku tau a‘usia kotoa pē ha ngaahi taimi mo e fa‘ahita‘u ‘i he‘etau mo‘ui. Pea tatau ai pē pe ‘oku tau ‘i ‘apiako, ‘i he ngāue, ‘i he koló pe tau-tautefito ki ‘api, ‘oku tau hoko ko ha kau fakaofonga ‘o e ‘Eikí mo fai ‘Ene ngāue.

‘I he ngāue ‘o e fakamo‘ui, ‘oku ‘ikai ha feitu‘u ia ai mo‘ó e fakahava-hava‘á, fakaangá pe fakahala‘ia‘i e

Ko Sisitā ‘Ele Hosikini mo ha ongo finemui mei hono uötí.

nī‘ihī kehē. ‘Oku ‘ikai fekau‘aki ia mo e ta‘u motu‘á, taukei pe me‘a ‘oku sai-‘ia ai e kakaí. ‘Oku fekau‘aki e ngāue toputapú ni mo hono fakatupulaki ha loto mafesifesi mo ha laumālie fakatomalá, pea mo ha loto fiemālie ke faka‘aonga‘i hotau me‘afioaki fakalangí mo e ngahai talenití makehē ke fai e ngāue ‘a e ‘Eikí ‘i He‘ene founágá. Ko e loto fakatōkilalo ia ke tū‘ulutui ‘o pehē, “E Tamai, . . . ‘oua na‘a fa‘itelihā pē au, ka ko koe pē.”¹⁷

Te tau “lava ‘o fai e me‘a kotoa pē”¹⁸ ‘i hono māfimafí. ‘Oku hokohoko atu ‘etau fekumi ki He‘ene tatakí ‘i he lotu, ‘i he folofolá pea ‘i he fanafana ‘a e Laumālie Mā‘oni‘oní. Na‘e ‘i ai ha fefine na‘á ne fehangahangai mo ha ngāue

ne mafatukituki peá ne tohi ai 'o pehē, "Oku ou fifili he taimi 'e ni'ihi pe na'e 'ikai hangē nai e kau fafine he fuofua kamata mai e Siasí ko kitautolú, 'o hili honau 'ulú ki honau piló he po'ulí pea lotu 'o pehē, 'Ko e hā pē 'e hoko mai 'a pongipongí, tokoni mai mu'a e 'Afioná ke u lava'i ia?" Peá ne hiki leva 'o pehē, "Ko e taha e ngaahi tāpuakí ko 'etau ma'u e ni'ihi kehé pea tau fakahoko fakataha 'ení!"¹⁹ Neongo pe ko e hā hotau tükungá, neongo pe ko e fē feitu'u 'oku tau 'i aí 'i he hala ki he fakamo'uí, ka 'oku tau faaitaha 'i he'etau tauhi mateaki ki he Fakamo'uí. 'Oku tau fetokoni'aki 'i He'ene ngāué.

Mahalo ne mou toki lau kumuí ni mai 'o fekau'aki mo Sisitā 'Ela Hosikini, na'e ui ia 'i hono ta'u 100 ke tokoni ki he kau finemui 'i hono uōtí mo 'enau Fakalakalaka Fakatāutahá.²⁰ 'I ha ta'u 'e ua mei ai, na'e ma'u ai 'e Sisitā Hosikini 'i hono ta'u 102, 'a hono pale fakalāngilangi 'i he Tu'unga Fakaefinemuí. Na'e fakataha mai 'a e kau finemui, kau palesitenisi 'o e Kau Finemuí mo e Fine'ofá 'i he uōtí mo e sitiekí pea mo hono fāmilí ke fakafiefia'i 'ene

lavame'á. Kuo mōlia atu e 'ā-vahevahe 'o e ta'u motu'á, houalotú mo e tu'unga fakamalí 'i he ngāue tokoni faivelengá. Na'e fakahaa'i 'e he kau finemuí 'enau hounga'ia 'ia Sisitā Hosikini, 'i he'ene ngaahi akonakí mo e tā sīpinga mā'oni-oní. 'Oku nau faka'amu ke tatau mo ia. Ne u fehu'i ange kia Sisitā Hosikini, "Na'á ke fai fēfē ia?"

Na'á ne tali mai leva, "Na'á ku fakatomala he 'aho kotoa pē."

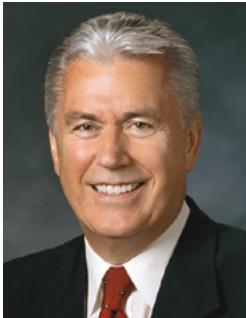
Na'e hanga 'e he fefine lelei ko 'eni kuo mahutafea he Laumālie 'o e 'Eikí pea ho'ata meiate ia 'a e maama hao-haoá, 'o fakamanatu mai kuo pau ke tau ma'a ka tau ulo atu 'i he hoihoifua 'o e anga mā'oni'oní, 'o tu'u fakataha mo e Fakamo'uí pea fāitāpuekina e ni'ihi kehé. 'Oku malava ke a'usia 'a e hao-haoá 'o fakafou 'i he 'alo'ofa 'a Kalaisí, 'i he'etau si'aki 'a e anga ta'efaka'otuá ka tau fili ki he 'Otua 'aki hotau iví, lotó mo e mālohi.²¹ Na'e ako'i mai 'e he 'Apostolo ko Paulá ke ke, "Puna mei he ngaahi holi fakatalavoú: . . . [kae] tuli ki he mā'oni'oní, mo e angatonú mo e 'ofa mo e melino, [mo] kinautolu 'oku ui ki he 'Eikí 'i he loto

ma'a."²² 'Oku 'ikai ha taha 'iate kitautolu 'e haohaoa. Kuo tau fai kotoa ha ngaahi fehalaaki. Ka 'oku tau fakatomalá ke tau hoko 'o lelei ange pea tau "tauhi ma'u 'a e huafa [o Kalaisí] 'i [hotau] lotó."²³ 'I he'etau ngāue loto ma'a he huafa 'o e 'Eikí, 'oku tau fakafötunga atu ai e 'ofa 'a e Fakamo'uí mo 'oatu ki he ni'ihi kehé ha konga 'o hēvani.

'Ofa ke tau fili ke fai ha ngāue ma'-oni'oni ko e kau fakafofonga lototo'a 'o hotau 'Eiki ko Sisū Kalaisí. Tau tu'u fakataha mu'a "mo ha loto fāitaha pea tau laka atu kumu'a, 'o mo'ui'aki e ongoongoleleí, mo 'ofa ki he 'Eikí pea langa hake [Honol] pule'angá."²⁴ 'Oku ou fakamo'oni te tau lava 'o 'ilo'i e 'ofa haohaoa 'a e 'Otuá 'i he ngāue nāunauia ko 'ení. Te tau lava 'o ma'u ha fiefia mo'oni kae pehē ki he ngaahi nāunau kotoa 'o e ta'engatá. 'I he huafa topupatu 'o Sisū Kalaisí, 'ēmeni." ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 18:10.
2. Isaia 43:4.
3. Vakai, "As Zion's Youth in Latter Days," *Hymns*, no. 256.
4. 'Oku kau 'i he ngāue ko 'ení 'o e fakamo'uí 'a e ngāue fakafafeikau 'a e kāingalotú, pukepuke 'o e kau uluí, fakamālohi 'o e kau māmālohi, ngāue fakatemipalé mo e hisitolia fakafāmilí, pea mo hono ako'i 'o e ongoongoleleí. (*Tohi Tu'utu'uni Fika 2: Ko Hono Pule'i 'o e Siasí* [2010], talateu ki he vahe 5).
5. Mōsese 1:39.
6. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 76:40–42.
7. "How Great the Wisdom and the Love," *Hymns*, no. 195.
8. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 4:2.
9. Vakai, Sione 17:20–23; 4 Nifai 1:15–17; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 35:2; 38:27; Mōsese 6:68.
10. Molonai 9:6.
11. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 138:56.
12. Gordon B. Hinckley, "Stay the Course—Keep the Faith," *Ensign*, Nov. 1995, 72.
13. "Ko e Fāmilí: Ko Ha Fanonganongo ki Māmani," *Liahona*, Nōvema 2010, 129.
14. John A. Widtsoe, "The Worth of Souls," *Utah Genealogical and Historical Magazine*, Oct. 1934, 189.
15. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 4:2.
16. "Ko e Fāmilí: Ko Ha Fanonganongo ki Māmani," 129.
17. Mātiu 26:39.
18. 'Alamā 26:12.
19. Fetohi'aki fakatāutaha.
20. Vakai, Marianne Holman Prescott, "She Just Doesn't Quit," *Church News*, Sept. 6, 2015, 15.
21. Vakai, Molonai 10:32.
22. 2 Timote 2:22.
23. Mōsaea 5:12.
24. Gordon B. Hinckley, *Ensign*, Nov. 1995, 72.

Fai 'e Palesiteni Dieter F. Uchtdorf
Tokoni Ua 'i he Kau Palesitenisi 'Uluakí

Ko ha Fa'ahita'u Māfana mo Lose ko e Tokoua 'Eku Kui-uá

'Oku ou fakatauange 'e fakamālohaia 'e he tu'i ho'o fo'i laka kotoa
pē 'i ho'o fononga'ia ho hala 'o e tu'unga faka-ākongá.

Si'oku kāinga mo e kaungāme'a
'ofeina, 'oku ou fiefia ke 'i hení
mo kimoutolu he 'ahó ni pea
'oku ou fakafeta'i ko e 'i hení 'a hotau
palōfita 'ofeina ko Palesiteni Tōmasi S.
Monisoní. Palesiteni, 'oku mau 'o fa
atu. 'Oku mau ongo'i fiekaungāma-
mahi koe'uhí ko e mole atu ha toko
tolu 'o hotau kaungāme'a mamae mo
e kau 'Apostolo 'a e 'Eikí. 'Oku mau
ma'u ha 'ofa lahi kia Palesiteni Peeká,
'Eletā Peuli pea mo 'Eletā Sikoti. 'Oku
mau lotua honau ngaahi fāmilí mo e
kaungāme'a.

'Oku ou nofo-'amanaki ma'u pē ki
he fakataha'anga ko 'eni 'o e koni-
felenisí—'oku mahutafea ma'u pē
Laumālié hení 'i hono 'omi 'e he hiva
mālié mo e fale'i fakalaumālie mei
hotau kakai fefiné. 'Oku ou hoko ko
ha taha lelei ange 'i he hili 'eku feohi
mo kimoutolú.

'I he'eku fakakaukau pe ko e hā
te u lea 'aki he 'aho ní, ne 'alu 'eku
fakakaukau ki he founiga faiako 'a e
Fakamo'u 'Oku mālie 'a 'Ene lava 'o
ako'i 'a e ngaahi mo'oní mahu'inga tahá

'aki e fanga ki'i talanoa mahinó Na'e
fakaafe'i He'ene ngaahi tala-fakatātaá 'a
'Ene kau ākongá ke 'oua te nau tali pē

'a e mo'oní 'aki honau 'atamaí kae 'aki
foki honau lotó pea nau fakafehoko-
taki e ngaahi tefito'imo'oni ta'engatá
mo 'enau mo'ui faka'ahó¹ 'Oku hoko
hotau Palesiteni 'ofeina ko Monisoní ko
ha mataotao 'i he faiako 'aki e ngaahi
a'usia fakafo'ituitui.²

Ko e 'aho ní, te u 'oatu 'eku pōpoakí
'i hono fakahaa'i atu 'eku fakakaukaú
mo e ongo 'oku ou ma'ú 'o fakafou 'i
ha talanoa. 'Oku ou fakaafe'i kimoutolu
ke mou fakafanongo 'aki e Laumālié.
'E tokoni atu 'a e Laumālie Mā'oni'oní
ke mou 'ilo 'a e pōpoaki *ma'au* 'i he
talanoa fakatātaá ni.

Lose ko e Tokoua 'eku Kui-uá

'Oku fekau'aki 'a e talanoá mo ha
ki'i ta'ahine ko 'Eva. 'Oku 'i ai ha me'a
mahu'inga 'e ua 'oku totonu ke mou
'ilo kau kia 'Eva. 'Uluakí na'e ta'u 11 'i
he talanoa ko 'ení. Pea ko e tahá na'e
'ikai 'aupito, teitei fie 'alu ia 'o nofo mo
Lose ko e tokoua 'ene kuí Hala'atā. 'Ikai
ha'ane fie 'alu.

Ka na'e teu fai e tafa e fa'ē 'a 'Evá,
pea fie ma'u ke fakaakeake fuoloa. Ko
ia ne 'ave ai 'e he mātu'a 'a 'Evá ia ke
nofo he fa'ahita'u māfaná mo Lose ko
e tokoua 'ene kui-uá.

Na'e fakakaukau 'a 'Eva kuo lauiafe
e ngaahi 'uhinga ne hoko ai 'ení ko ha
fakakaukau koví. 'Uluakí, 'e mavahe ai
heni mei he'ene fa'eé. 'E toe mavahe ai
heni mei hono fāmilí mo e kaungāme'a
'Ikai ngata ai, na'e 'ikai teitei maheni
ia mo Lose, 'a e tokoua 'ene kui-uá.
Na'e fiemālie lelei pē ia he feitu'u na'e
lolotonga 'i ái.

Ka ne 'ikai lava 'e he fakafekikí pe
fingo hono matá, 'o liliu 'a e tu'utu'uní
ni. Ko ia, ne fa'o 'e 'Eva ha katoleta pea
fononga me'alele lōloa mo 'ene tamaí
ki he fale 'o Losé.

Talu mei he momeniti 'o e hū 'a 'Eva
ki he falé, mo 'ene fehi'a ai.

Na'e motu'a e me'a kotoa pē aí!
Na'e fonu e feitu'u kotoa pē he 'ū tohi
motu'a, 'ū nge'esi hina lanu faikehé, mo
e 'ū kane pelesitiki ne fonuhake 'i he
kulá, līpiné, mo e fakama'u.

Na'e nofo tokotaha pē 'a e tokoua
'ene kui-ua ko Losé; na'e te'eki ai pē
mali. Ko e tokotaha kehe pē aí ko ha
pusi fulutui na'e sa'i'a ke ne kumi e

potu mā'olunga taha 'i he loki kotoa pē 'o tokoto ai, 'o sio hifo hangē ha taika fiekaiā ki he me'a kotoa pē 'i lalo.

Na'a mo e falé, na'e 'asi tuēnoa pē ia. Na'e tu'u ki 'uta, 'i ha feitu'u na'e vāmama'o ai 'a e 'ū 'apí. Na'e hala ha taha ia 'i he to'u 'o 'Evá na'e nofo ofi mai 'i ha vaeua maile pē ā. Na'e tupu ai foki e ta'elata ia 'a 'Evá.

Na'e 'ikai ke tokanga fēfē ia he kamata'angā ki he tokoua 'ene kui-uá kia Lose. Na'e fakakaukau lahi taha pē ia ki he'ene fa'eé. Na'e 'ā he taimi 'e nī'ihi 'i he po'ulí, 'o lotu 'aki hono lotó kotoa ke sai 'ene fa'eé. Pea neongo na'e 'ikai hoko vave, ka ne kamata ke ongo'i 'e 'Eva 'oku tokanga'i 'e he 'Otuá 'ene fa'eé.

Faifai pea a'u mai 'a e tala kuo ola lelei 'a e tafá, ko e me'a pē na'e toe ke fai 'e 'Evá, ko ha'ane kākātaki atu ai ki he faka'osinga 'o e fa'ahita'u māfaná. Ka na'e fehi'a ia ke toe kātaki!

'I he kamata ko 'eni ke nonga e fakakaukau 'a 'Eva ki he'ene fa'eé, ne kamata ke ne ki'i fakatokanga'i lahi ange 'a Lose, ko e tokoua 'ene kui-uá. Ko ha fefine lahi—ko e me'a kotoa pē fekau'aki mo ia na'e lahi: 'a hono le'ō, 'ene malimalí, mo hono 'ulungāngá. Na'e 'ikai faingofua ke ngaue holo, ka na'e kata mo hiva ma'u pē he lolotonga 'ene ngāué, pea na'e fakafonu e falé 'e he ongo 'o 'ene katá. Na'e tangutu 'i he pō kotoa pē 'i hono fu'u sea moluu, to'o 'ene folofolá, pea lau le'o lahi. Pea

'i he'ene laú, na'a ne fa'a pehē "Oi, na'e 'ikai totonu ke ne fai ia!" pe "Ko e hā te u ta'e fai ai ke u ma'u ia!" pe "Oku 'ikai 'apē ko e me'a lelei taha ia kuó ke fanongo aí" Pea ko e eftiai kotoa pē na'a na tū'ulutui ai he ve'e mohenga 'o 'Evá ke lotu, na'e fai 'e Lose 'a e ngaahi lotu faka'ofa'ofa tahá, 'o fakafeta'i ki he'ene Tamai Hēvaní 'i he fanga manupuna (jays) lanu puluu mo e 'ulu'akaú (spruce), 'i he tō 'a e la'aá mo e fetu'u, pea mo e "fakaofo 'o 'ete kei mo'uí." Na'e ongo kia 'Eva 'o hangē na'e maheni 'a Lose mo e 'Otuá, ko hano kaume'a.

'I he fakalau atu e taimí, ne toki 'ilo 'e 'Eva ha me'a ta'e amanekina: Mahalo ko Losé ko e tokotaha fiefia taha ia kuo faifaiangé peá ne 'ilo'i!

Ka na'e malava fēfē ia?

Ko e hā 'okú ne fiefia pehē a?

Kuo te'eki ai mali, hala mo e fānau, hala ha taha ke na feohi tuku kehe pē 'a e pusi fakailifiá, pea na'e faingata'a'ia he'ene fai 'a e fanga ki'i me'a faingofua hangē ko hono nono'o hono suú mo e kaka he sitepú.

Ko e taimi na'e 'alu ai ki koló, na'a ne tui ha ngaahi tatā fakamā, mo lanu maama. Ka na'e 'ikai kata'i ia 'e he kakaí. Na'a nau 'ākilotoa ia, 'o fie talanoa mo ia. Na'e hoko 'a Lose ko ha faiako, pea na'e 'ikai ko ha me'a fo'ou ki he fānau ako mei mu'á—'a 'eni kuo nau lalahi mo 'i ai 'enau fānaú—ke nau afe mai 'o talanoa. Na'a nau fakamālō ange 'i he'ene hoko ko e ivi tākiekina lelei 'i he'enau mo'uí. Na'a nau fa'a kakata. Pea nau tangi he taimi 'e nī'ihi.

Na'e fakamoleki 'e 'Eva, 'i he fakalau atu 'a e fa'ahita'u māfaná, ha taimi lahi ange mo Lose. Na'a na fa'a ō 'o 'eva lōloa, pea na'e ako ai 'e 'Eva 'a e faikehekehe 'o e sipāloú (sparrows) mo e fanga ki'i manupuná. Na'a ne toli 'a e fua'i 'akau elderberries mo ngaohi siamu 'aki 'a e molí. Na'e ako kau ki he'ene kui fefine hono tolú 'a ia na'e hiki mei hono fonua tupu'á, folau he 'ōsení, pea fononga lalo he toafa mo-hukú ke fakataha mo e Kāngalotú.

'Ikai fuoloa kuo toe 'ilo 'e 'Eva ha me'a faka'ohovale: ne 'ikai ngata pē he hoko 'a Lose ko e taha 'o e kakai fiefia

taha kuó ne ‘iló, ka na‘e fiefia ange ‘a ‘Eva ‘i he taimi kotoa na‘e feohi ai mo iá.

Kuo fakalau vave atu ‘enī ‘a e ngaahi ‘aho ‘o e fa‘ahita‘u māfaná. Pea ‘ikai hano taimi, kuo talaange ‘e Lose ‘e vavé ni pē ke foki ‘a ‘Eva. Neongo na‘e nofo‘amanaki ‘a ‘Eva ki he momeniti ko iá, talu mei he ‘aho na‘e a‘u atu aí, ka na‘e ‘ikai ke ne fu‘u fakapapau‘i pe ‘oku totonu ke ne ongo‘i fēfē. Na‘á ne fakatokanga‘i, ‘e manatu mai ki he fale motu‘a faikehéh ni pea mo e pusí ne tulimui holo aí pea mo Lose ko e tokoua ‘ene kui uá.

‘I he ‘aho kimu‘a pea ha‘u ‘ene tamaí ke na oó, na‘e fai ange ‘e ‘Eva ha fehu‘i kuo lau uiike ‘ene fakakaukau ki ai: “Lose, ko e hā ‘okú ke fiefia pehē aí?”

Na‘e sio fakamama‘u kiate ia ‘a Lose peá ne fakahinohino ki ai ha tāvalivali na‘e tautau ‘i he loki talitalí. Ko ha me‘a ofa ia mei ha kaungāme‘a mamae mohu talēniti.

Na‘á ne ‘eke ange, “Ko e hā ‘okú ke fakatokanga‘i aí?”

Na‘e ‘osi fakatokanga‘i pē ‘e ‘Eva e tāvalivali kimu‘a, ka na‘e ‘ikai ke sio fakalelei ki ai. Na‘e hopohopo atu ha ki‘i ta‘ahine ‘oku kofu fakapaionia ‘i ha hala lanu pulū. Na‘e lau ma‘ui‘ui ‘a e musié mo e ‘ulu‘akaú. Ne pehē ange ‘a ‘Eva, “Ko ha tāvalivali ‘o ha ki‘i ta‘ahine. Hangē ‘oku hopohopó.”

‘oku ‘ikai hoko lelei ‘i he mo‘uí, pea ‘oku lava ke tō ha taha pē ki he ano ‘o e veiveiuá mo e kinoha‘a ‘o e loto mamahí. Ka ‘oku ou ‘ilo‘i ha kakai, neongo ‘oku ‘ikai ola lelei ai e me‘a ‘oku hokó, ka ‘oku nau kei tokanga pē ki he ngaahi me‘a fakaofó mo e mana ‘o e mo‘uí. Ko e kakai fiefia taha ‘eni kuó u ‘ilo‘i.”

Na‘e pehēange ‘a ‘Eva, “Ka he ‘ikai ke ke lava ‘o liliu fakafokifá pē mei he mamahí ki he fiefia.”

Ne malimali ange ‘a Lose, “Ikai, mahalo ‘ikai, ka na‘e ‘ikai fakataumú‘a e ‘Otuá ke tau mamahi. Na‘á Ne fakatupu kitautolu ke tau fiefia!³ Kapau leva ‘oku tau falala kiate Ia, te Ne tokoni ke tau fakatokanga‘i ‘a e ngaahi me‘a lelei, faka‘ofo‘ofa, mo faka‘amanaki lelei ‘o e mo‘uí. Pea ko e mo‘oni, ‘e faka‘au ‘a māmani ‘o lelei ange ‘Okú ‘ikai hoko noa pē, ka ko hono mo‘oní, ko e hā hano lahi ha ngaahi me‘a lelei ‘oku hoko pehē? Hangē kiate au ko e ‘ū me‘a lelei tahá, hangē ko e mā ‘oku ngaohi ‘i ‘apí pe siamu molí, ‘oku fie ma‘u ki ai ‘a e kātakí mo e ngāué.”

Na‘e ki‘i fakakaukau nounou ki ai ‘a ‘Eva peá ne pehē ange, “Mahalo ‘oku ‘ikai faingofua fēfē ki he kakai ‘oku ‘ikai tokamālie e me‘a kotoa he‘enau mo‘uí.”

“Sii ‘Eva, ‘okú ke pehē ‘oku hao-haoa ‘eku mo‘uí?” Na‘e tangutu leva ‘a

Ne pehēange ‘a Lose, “Io, ko ha ki‘i ta‘ahine *paionia* ‘oku hopohopo fiefia. ‘Okú ou fakakaukau na‘e lahi ha ngaahi ‘aho faingata‘a mo fakamamahi ki he kau paioniá. Ko ‘enau mo‘uí na‘e faingata‘a fau—‘ikai ke tau lava ‘o fakakaukau ki ai. Ka ‘i he tāvalivali ni, ‘oku fakafiefia mo fakatupu ‘amanaki lelei e me‘a kotoa. ‘Okú ne lue fiefia pē, pea ‘oku laka atu ki mu‘a mo ‘olunga.”

Na‘e fakalongolongo ‘a ‘Eva, kae hoko atu ‘a Lose: ‘Okú lahi fau e me‘a

Lose mo 'Eva 'i he sea moluu. "Na'e 'i ai ha taimi na'a ku loto fo'i mo'oni ai pea 'ikai ke u toe fie mo'ui."

"A koe?" ko e fehu'i ange ia 'a 'Evá.

Ne kamo pē 'a Lose. "Na'e lahi e ngaahi me'a na'a ku faka'amua 'i he'eku mo'ui." Na'e ongo mai ha fa'ahinga mamahi 'i hono le'o kuo te'eki ongona 'e 'Eva kim'u'a. "Ne 'ikai hoko hanau konga lahi. Ne hokohoko e ngaahi me'a fakamamahí. Na'a ku fakatokanga'i 'i ha 'aho 'e taha he 'ikai teitei hoko 'a e me'a na'a ku 'amanaki ki aí. Ko ha 'aho fakalotofo'i mo'oni ia. Na'a ku mateuteu ke u fo'i pea mo'ui mamahi ai pē."

"Ko e hā leva 'a e me'a na'a ke fa?"

"Ne 'ikai ke u fai ha me'a 'i ha kii vaha'a taimi. Na'a ku 'ita pē. Na'a ku hoko ko ha taha kovi ke feohi mo ia." Na'a ne maki'i 'i o 'ikai hangē ko 'ene kata le'o lahi anga mahení. "Ne toka he'eku fakakaukaú e fo'i hiva "oku 'ikai totonu 'eni.' Ka na'e faifai pē peá u 'ilo'i ha me'a na'a ne liliu kakato 'eku mo'ui."

"Ko e hā?"

Ne malimali 'a Lose, "Ko e tuí. Na'a ku fakatokanga'i 'a e tuí. Pea fakaiku 'a e tuí ki he 'amanaki leleí. Pea 'omi 'e he tuí

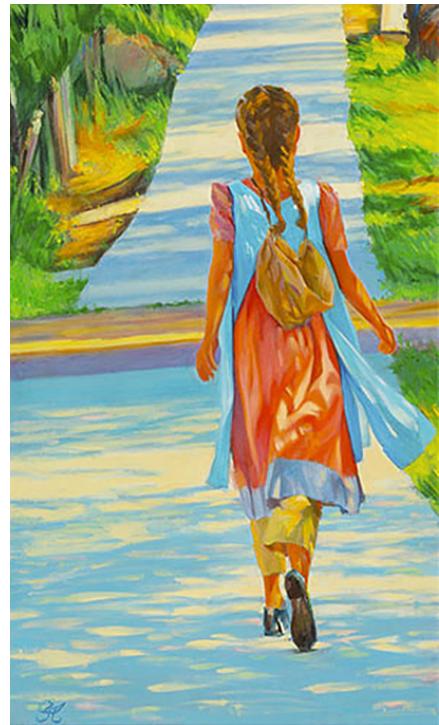
mo e 'amanaki leleí kiate au 'a e falala 'e 'i ai ha 'aho 'e mahino ai 'a e me'a kotoa pē, he 'oku makatu'unga 'i he Fakamo'uí, 'a hono fakatonutonu e me'a hala kotoa pē. Hili iá, na'a ku fakatokanga'i na'e 'ikai fu'u ta'eoli mo kovi 'a e hala 'i mu'a 'iate aú 'o hangē ko 'eku fakakaukaú. Na'a ku kamata ke fakatokanga'i 'a e lanu pulū māmā, 'a e lanumata ma'u'uí, 'a e kulokula mālohi, peá u pehē leva 'oku 'i ai ha'aku fili—'e lava ke u ta'eoli ia mo fakatoupi'koi 'i he hala efua 'o e loto mamahí, pe ko ha'aku ma'u ha kii tui lahi ange, tui ha kofu lanu maama, tui hoku sū hulohulá, pea hopohopo atu 'i he hala 'o e mo'ui, mo hiva 'i he'eku fonongá." 'Oku fononga atu 'eni hono le'o 'o hangē ko e kii ta'ahine 'i he tāvalivalí.

Ne ala atu 'a Lose ki he mui'i tēpilé 'o to'o mai 'ene folofola motu'a 'o hili hono fungá. "Oku 'ikai ke u tui na'a ku loto mafasia—" 'Oku 'ikai ke u tui te ke lava 'o fakamatala ke ke hao mei ai. Ka ko au pē ia ne tupu mei ai 'eku loto mamahí! 'Io, na'e 'i ai haku ngaahi 'aho faingata'a'ia, ka na'e 'ikai ke lava 'e he'eku kukutá mo e loto hoha'a 'o liliu e me'a ko iá—na'a ne 'ai pē ke toe kovi ange. Na'e ako'i au 'e he tui ki he Fakamo'uí 'e tatau ai pē

pe ko e hā na'e hoko 'i he kuo hilí, 'e kei lava pē ke u fiefia."

"Okú ke 'ilo'i fefē ia?" ko e fehu'i ange ia 'a 'Evá.

Na'e huke 'e Lose ha peesi 'o 'ene Tohi Tapú pea pehē ange, "Oku pehē 'i hení:

FIERA IHE PONGI(PONGI), TÀ E SALVADOR AVAREZ

"Okú ke lolotonga fononga atu 'i ho hala 'o e tu'unga fakaākongá, 'o hangē ko e kii ta'ahine paonia 'i he taá, pea 'oku ou lotua 'e fakamālohiá 'e he tuí 'a ho'o fo'i laka kotoa pē.

""E nofo ['a e 'Otuá] mo kinautolu; pea te nau hoko ko hono kakai, pea 'e 'iate kinautolu 'a e 'Otuá ko honau 'Otuá.

"Pea 'e holoholo 'e he 'Otuá 'a e lo'imata kotoa pē mei honau matá; pea 'e 'ikai ke 'i ai ha mate, pe ha ongosia, pe ha tangi, pea 'e 'ikai kei ai ha mamahi: he kuo mole atu 'a e ngaahi me'a mu'a."⁴

Ne sio hake 'a Lose kia 'Eva. Na'e tatau pē 'ene malimalí mo 'ene fana-faná, kae kii makehe hono le'o, "Ikai ko e me'a faka'ofo'ofa taha ia kuó ke fanongo ai?"

Na'e fakakaukaau 'a 'Eva na'e ongo faka'ofo'ofa mo'oni ia.

Na'e huke 'e Lose mo ha toe 'ū peesi kehe pea tuhu'i ange ha veesi

ke lau 'e 'Eva: “‘Oku te'eki ai mamata 'e ha mata pe fanongo 'e ha telinga, pea 'oku te'eki ai hū ki ha loto 'o ha tangata, 'a e ngaahi me'a 'a ia 'oku teuteu 'e he 'Otuá ma'anautolu 'oku 'ofa kiate iá.”⁵

Ne pehēange leva 'a Lose, “I he kaha'u nāunau'ia ko iá, ko e hā 'oku toe mole ai hotau taimí he ngaahi me'a 'o e kuohilí pe lolotongá 'oku 'ikai ke hoko 'o hangē ko e palaní”

Ne fakamāhiki mai 'e 'Eva hono kemó. Na'a ne pehēange, “Ki'i tatali angé. 'Okú ke pehē ko e fiefiá ke tokanga pē ki he fiefiá 'o e kaha'ú? 'Oku 'i 'itāniti koā 'a 'etau fiefiá kotoa? He 'ikai ke lava 'o hoko hanau ni'ihi he taimí ni?”

“E lava!” Ne pehēange 'a Lose, Si'eku tama, ko e lolotongá, ko e *konga* ia 'o 'itāniti. 'Oku 'ikai toki kamata pē ia 'i he hili 'etau maté! 'E fakaava 'e he tuí mo e 'amanaki leleí ho matá ki he fiefiá 'oku 'i mu'a 'iate koe he taimí ni.

“‘Oku ou 'ilo'i ha maau 'oku pehē, 'Ko e ta'engatá—‘oku fa'u 'aki 'a e Lolotongá”⁶ Na'e 'ikai ke u loto ke fa'u 'aki hoku ta'engatá ha 'Lolotonga' 'oku kaupō'uli mo fakailifia. Pea na'e 'ikai ke u fie nofo 'i he fakapōpō'uli 'o ha luo, 'o kukuta, mo kuikui hoku matá, mo kātaki loto ta'efiemālie ke u a'u ai ki ha iku'anga ta'efiemālie. Na'e 'omi 'e he 'amanaki lelei kiate au 'a e tui na'a ku fie ma'u ke u mo'ui fiefiá he lolotonga ní!”

“Ko e hā leva e me'a na'a ke fa?” ko e fehu'i ange ia 'a 'Evá.

“Na'a ku tui ki he ngaahi tala'ofa 'a e 'Otuá 'aki 'o fakafonu 'eku mo'ui 'aki ha ngaahi me'a mahu'inga. Ne u 'alu ki he akó. Ne u ako ke u poto. Ne iku ai 'o ma'u ha'aku ngāue na'a ku sa'iia ai.”

Na'e ki'i fakakaukau ki hení 'a 'Eva peá ne pehēange, “‘Oku 'ikai ke u tui ko e femo'uekiná 'okú ne 'ai koe ke ke fiefiá. 'Oku tokolahia ha kakai femo'uekiná 'oku 'ikai fiefiá.”

‘Oku founiga fēfē ho'o poto lahi ka 'okú ke fu'u kei si'i? ko e fehu'i ange ia 'a Losé. “‘Okú ke tonu 'aupito. Pea kuo ngali ia he kakai femo'uekina mo māhahi ko iá e me'a pē taha 'oku mahu'inga taha 'i he māmaní kotoá—ko e

me'a na'e pehē 'e Sisū ko e 'elito 'o 'Ene ongoongolelei.”

“A ia ko e hā ia?” ko e fehu'i ange ia 'a 'Evá.

Ne talaange 'e Lose, “Ko e 'ofá—'a e 'ofa haohaoa 'a Kalaisí. ‘Sio ki hē, ko e toenga 'o e me'a kotoa he ongoongolelei—'a e me'a kotoa 'oku *totonú* mo e me'a *kuo paú* pea mo e 'oua na'a ke—'oku fakaiku pē ia ki he 'ofá. 'Oku tau fie tauhi ki he 'Otuá he taimí 'oku tau 'ofa ai kiate Iá. 'Oku tau fie tatau mo Ia. I he taimí 'oku tau 'ofa ai ki hotau kaungā'apí, 'oku 'ikai leva ke tau fu'u fakakaukau lahi ki he'etau palopalemá ka 'oku tau tokoni ke fakalelei'i e palopalema 'a e n'ihi kehé.”⁷

“Pea ko e me'a ia 'okú ne 'ai ke tau fiefiá?” ko e fehu'i ange ia 'a 'Evá.

Na'e kamo pē 'a Lose mo malimali, pea fakatēlo'imata. “Io, hoku 'ofa anga. Ko e me'a ia 'okú ne 'ai ke tau fiefiá.”

'Ikai toe Tatau

Na'e fā'ofua 'a 'Eva 'i he 'aho hono hokó kia Lose mo fakamālō ange 'i he me'a kotoa pē kuó ne faí. Na'e foki ki hono fāmilí mo e kaungā'mo hono falé pea mo e kaungā'apí.

Ka na'e 'ikai pē toe tatau.

‘I he faka'au 'o motu'a ange 'a 'Evá, na'e fa'a fakakaukau ki he ngaahi lea 'a Losé. Na'e a'u 'o mali 'a 'Eva, ohi hake ha fānau, pea mo'ui fuoloa mo fiefiá.

Pea lolotonga 'ene tu'u 'i hono 'apí 'i ha 'aho 'e taha, 'o matamatalelei'ia he

tāvalivali 'o ha ki'i ta'ahine, kofu faka-paionia 'oku hopohopo mai 'i ha hala lanu pulū māmā, na'a ne fakatokanga'i hake kuó ne a'u ki he ta'u motu'a ne 'i ai 'a Losé 'i he lolotonga 'o e fa'ahita'u māfana fakaofo ko iá.

I he'ene fakatokanga'i hake 'ení, na'e ake ha lotu makehe 'i hono lotó. Pea ongo'i hounga'ia 'a 'Eva he'ene mo'ui, hono fāmilí, ongoongolelei 'o Sisū Kalaisí kuo fakafoki maí, pea mo e fa'ahita'u māfana fuoloa fau na'e ako'i ai ia 'e Losé⁸ 'i he tuí, 'amanaki leleí, mo e 'ofá.”

Ko ha Tāpuaki

Si'oku tuofafine 'ofeina 'ia Kalaisí, 'oku ou fakatauange mo lotua kuo ongo ki homou lotó ha me'a 'i he talanoá ni pea ue'i fakalaumālie ai homou lotó. 'Oku ou 'ilo 'oku mo'ui 'a e 'Otuá pea 'okú Ne 'ofa 'iate kimoutolu.

I ho'omou fononga 'i homou takitaha hala ngingila 'o e tu'unga fakaākongá, 'oku ou fakatauange ke fakaava 'e he tuí homou fofongá ki he ngaahi nāunau kuo tokonaki 'e he Tamai Hēvaní ma'aú, ke fakamalōhia homou laka kotoa pē 'i he fonongá; pea ke fakafonu homou lotó 'e he 'ofa ki he 'Otuá mo 'Ene fānaú kotoa. I he'eku hoku ko e 'Apostolo 'a e 'Eikí, 'oku ou 'oatu 'eni ko 'eku fakamo'oní mo e tāpuaki, 'i he huafa 'o Sisū Kalaisí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

- Vakai, hangē ko 'ení, Mātiu 13:24–30; 18:23–35; 20:1–16; 22:1–14; 25; Luke 10:25–37; 15:11–32.
- Vakai, hangē ko 'ení, Thomas S. Monson, “Tataki Lelei ki 'Api,” *Liahona*, Nōvema 2014, 67–69; “Ofá—ko e 'Elito 'o e Ongooongolelei,” *Liahona*, Mē 2014, 91–94; “‘Oku 'Ikai 'Aupito ke Tau Tuenoa.” *Liahona*, Nōvema 2013, 121–24; “‘Oku 'Omi 'e he Talangofuá 'a e Ngaahi Tāpuakí,” *Liahona*, Mē 2013, 89–92.
- Vakai, 2 Nīfai 2:25.
- Fakahā 21:3–4.
- 1 Kolinitō 2:9.
- “Forever—is composed of Nows,” in *Final Harvest: Emily Dickinson's Poems*, sel. Thomas H. Johnson (1961), 158; see also poetryfoundation.org/poem/182912.
- Vakai, Luke 9:24.
- “Often the prickly thorn produces tender roses” (Ovid, *Epistulae ex ponto*, book 2, epistle 2, line 34; “Saepe creat molles aspera spina rosas”).
- Vakai, Molonai 7:42.

Fai 'e Palesiteni Dieter F. Uchtdorf

Tokoni Ua 'i he Kau Palesitenisí 'Uluakí

'Oku 'Aonga 'Aupito!

'Oku ou fakatauange te tau tokanga taha ki he "angatotonu 'a ia 'oku ia Kalaisi" pea tuku ki He'ene 'alo'ofá ke ne hiki hake mo fataki kitautolu.

Si'oku kāinga mo e kaungāme'a 'ofeina, 'oku fakafiefia ke fe'iloaki mo kimoutolu he 'ahó ni. 'Oku fakaloloma kiate kitautolu e tu'u 'a e sea 'e tolu 'oku 'atā 'i mu'a ní. 'Oku tau 'ofa kia Palesiteni Peekā, 'Eletā Peuli, pea mo 'Eletā Sikoti. 'Oku tau 'ofa 'iate kinautolu, pea 'oku tau lotua 'e lelei pē si'onau ngaahi fāmilí.

Te tau ma'u ha faingamālie 'i he lolotonga 'o e konifelenisí ni ke hikinima'i ha toko tolu kuo ui 'e he 'Eikí ke fetongi honau tu'unga 'i he Kōlomu 'o e Kau 'Apostolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá.

'E hanga 'e he'etau lotua kinautolú 'o fakamālohi kinautolu 'i he'enau fuesia e pulupulu toputapu 'o e tu'unga faka'aposetoló.

'Oku 'Aonga Koā 'a e Ongongoleleí Kiate Koe?

Ne 'ikai fuoloa atu hano 'ai au 'e he kupu'i lea ke u tu'u 'o ki'i fakakaukau. Na'e peheni: "Talaange ki ha taha 'oku lautiliona e ngaahi fetu'u 'i he 'univēsí, pea 'e tui atu kia koe. Talaange 'oku viku 'a e vali he holisí, pea 'e ala ia ki ai ke fakapapau'i."

'Ikai 'oku tau ki'i pehē kotoa? Na'e fakamatala mai he'eku kau toketā mataotaó 'i he hili haku faito'o, 'a e me'a na'e fie ma'u ke u fakaakeake lelei aí. Ka na'e fie ma'u ke u tomu'a toe ako ha me'a fekau'aki mo au na'e totonu ke u 'osi 'ilo'i 'i ha taimi fuoloa: 'i he'eku hoko ko e taha puké, 'oku 'ikai fa'a lahi 'eku kātakí.

Ko ia na'á ku fakakaukau ai ke fakavave'i e fakaakeaké 'aki ha'aku fakatotolo he 'Initanetí. Mahalo ne u 'amanaki atu au ke 'ilo'i 'a e fo'i mo'oni na'e 'ikai 'ilo'i 'e he'eku kau toketaá pe feinga ke fufuu'i meiate aú.

Na'e ki'i fuofuoloa si'i peá u toki 'ilo'i hono fakamamahi 'o e me'a na'á ku faí. Mo'oni pē, 'oku 'ikai ko ha fakakaukau kovi 'ete fekumi 'iate kita pē ke 'ilo ha me'á. Ka na'á ku sítu'a mei he fo'i mo'oni ne u mei lava 'o fakafalala ki aí kae tohoaki'i au ki he ngaahi fakamatala ngalikehe he 'initanetí.

'Oku fu'u fakahangatonu, mahino, mo faingofua he taimi 'e ní'ihí 'a e mo'óni ke tau fakahounga'i kakato hono mahu'ingá. Pea 'oku tau si'aki leva 'a e me'a kuo tau 'osi a'usia mo 'ilo 'oku mo'óni ka tau tulifua ki he ngaahi founiga 'oku fakamisiteli mo faingata'a angé. 'Oku ou 'amanaki pē te tau 'ilo ko e taimi 'oku tau tulifua ai ki ha me'a ta'epau, 'oku tau tulifua ai ki ha me'a 'oku si'i hono 'aongá pe mahu'ingá.

Fekau'aki mo e mo'oni fakalaumālié, te tau 'ilo fefé leva 'oku tau 'i he hala totonú?

Ko ha founiga 'e taha ke tau fai 'a e ngaahi fehu'i totonú—"a e fa'ahinga fehu'i 'e tokoni ke tau fakalaualuloto ki he'etau fakalakalaká mo vakavakai'i e tükunga 'o e ngaahi me'a 'oku hoko kiate kitautolú. 'A e ngaahi fehu'i hangē ko 'ení:

"'Oku 'i ai koā hano 'uhinga 'o 'eku mo'u?"

"'Oku ou tui koā ki he 'Otuá?"

"'Oku ou tui koā 'oku 'afio'i mo 'ofa 'a e 'Otuá 'iate au?"

"'Oku ou tui koā 'oku fanongo mo tali 'e he 'Otuá 'eku ngaahi lotú?"

"'Oku ou fiefia mo'oni koā?"

"'Oku 'ave 'apē au he'eku ngaahi ngāué ki he tūmutumu 'o 'eku ngaahi taumu'a mā'olunga mo mahu'inga fakalaumālie taha 'i he mo'u?"

Kuo hanga 'e he ngaahi fehu'i mahu'inga fekau'aki mo e taumu'a 'o e mo'uí, 'o tataki ha kakai fakafo'iutuiti mo ha ngaahi famili tokolahi 'i he māmaní ke nau fekumi ki he mo'oní. Kuo fakaiku 'i he taimi lahi 'a e fekumi ko ía ki he Siasi 'o Sisū Kalaisí 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní mo e ongoongolelei kuo fakafoki maí.

'Oku ou fifili pe 'e toe 'aonga kiate kitautolu kāngalotu 'o e Siasi ke tau toutou fehu'i loto nai: "Oku 'aonga 'apē kiate au 'eku a'usia 'i he Siasi? 'Okú ne 'omi nai au ke u ofi ange kia Kalaisí? 'Okú ne tāpuaki'i nai au 'aki 'a e nonga mo e fiefia kuo tala'ofa 'i he ongoongolelei?"

Na'e fai 'e 'Alamā ha ngaahi fehu'i tatau ki he kāngalotu 'o e Siasi 'i Seilahemalá 'i he'ene fehu'i ange: "Kuo mou ongo'i koā 'a e fu'u liliu lahí ni 'i homou lotó? . . . [Pea] 'oku mou lava 'apē ke [ke] ongo'i [ia] he taimi ni?"¹ 'E lava ke hanga 'e he fa'ahinga fakakaukau peheé 'o tokoni'i kitautolu

pe fakatonutonu 'etau ngāue faka'ahó ke fenāpasi mo e palani fakalangi 'o e fakamo'uí.

'E tali fiefia mo loto māfana 'e ha kāngalotu tokolahi 'oku 'aonga fau kiate kinautolu 'enau a'usia he Siasi. Te nau fakamo'oni'i 'oku nau ma'u ha 'uhinga, nonga, mo e fiefia lahi, 'o tatau ai pē pe 'i he taimi 'o e masivá mo e tu'umālié, tükunga fakafiefiá pe fakamamahi, koe'uhí ko 'enau tukupā ki he 'Eikí mo 'enau ngāue mateaki 'i he Siasi. 'Oku ou fe'ilo-aki he 'aho kotoa pē mo e kāngalotu 'o e Siasi 'oku fonu fiefia mo fakafötunga 'i he'enau leá mo e ngāue kuo fakakoloa'i lahi 'enau mo'uí 'e he ongoongolelei 'o Sisū Kalaisí kuo fakafoki maí.

Ka 'oku ou 'ilo'i foki 'oku 'i ai ha ni'ihi 'oku 'ikai fu'u lelei 'enau a'usia—'oku nau ongo'i 'oku 'ikai fa'a a'usia 'e he'enau mēmipa 'i he Siasi e me'a ne nau 'amanaki ki aí.

'Oku fakaloto-mamahi 'eni kiate au he 'oku ou 'ilo'i pau e founa 'e lava ke fakaivia mo fakafo'ou ai ha loto

'o ha taha—'a e founa te ne lava ke fakafonu hotau lotó 'aki e 'amanaki leleí pea fakafonu 'etau fakakaukaú 'aki e māmá. 'Oku ou 'ilo'i tonu 'a e founa 'oku lava ai 'e he ngaahi fua 'o e ongoongolelei 'o Sisū Kalaisí 'o liliu 'a e mo'uí mei he angamaheni mo fakata'e-latá ke hoko 'o makehe mo fakalata.

Ka ko e hā 'oku sai ai ki he ni'ihi kae 'ikai ki he ni'ih? Ko e hā e fai-kehekehe 'o kinautolu 'oku hanga 'e he'enau a'usia he Siasi 'o fakafonu 'enau mo'uí 'aki e ngaahi hiva 'o e 'ofa huhu'i² pea mo kinautolu ko ia 'oku nau ongo'i 'oku tōnounou ha me'a?

Na'e ha'u ha ngaahi fakakaukau kiate au 'i he'eku fakalaualuloto ki he ngaahi fehu'i ni. 'Oku ou fie vahevahe atu he 'ahó ni ha me'a 'e ua.

Fakafaingofua'i

'Uluakí: 'oku tau 'ai 'apē ke fu'u fai-naga'a hotau tu'unga fakaākongá?

'Oku mātū'aki faingofua 'a e ongoongolelei ko ení, 'e lava pē ke mahino

ki ha ki'i tamasi'i, ka 'oku fu'u taulōfu'u mo lahi pea 'e fie ma'u ia ke ako he mo'uí kotoa—na'a mo 'itāniti—pea mo fekumi ke mahino kakato ia.

Ka 'oku tau to'o he taimi 'e ni'ihi e faka'ofo'ofa 'o e mo'oní 'a e 'Otuá 'o toutou kofu 'aki ia e ngaahi fakakaukau, polokalama, mo e fie ma'u 'a e tangatá. Te nau takitaha 'aonga mo fe'unga 'i ha fa'ahinga taimi mo ha tūkunga pau, ka ko e taimi 'oku fokotu'u fakataha ai kinautolú, 'e lava ke fokotu'una ki 'olunga pea matolu mo mamafa pea 'e ala uesia ai 'etau vakai ki he matala'i'akau faka'ofo'ofa ko ia ne tau tomu'a manako aí.

Ko ia, 'i he'etau hoko ko e kau takí kuo pau ke tau malu'i mo'oní 'a e Siasí mo e ontoongoleleí 'i hono tu'unga haohaoa mo mahinongofuá pea faka'ehi'ehi mei hono hilifaki atu 'o ha kavenga noa'ia ke mafasia ai e kāingalotú.

Pea ko kitautolu kotoa pē ko e kāingalotu 'o e Siasí, 'oku fie ma'u ke *tau* feinga fakamātoato ke lī'oa hotau iví mo e taimí ki he ngaahi me'a 'oku mahu'inga mo'oní, kae kei fakahiki-hiki'i pē hotau kāingá mo langa hake pule'anga 'o e 'Otuá.

Na'e 'iloa ha faiako Fine'ofa, 'i he'ene teuteu 'a e ngaahi lēsoni lelei. Na'á ne fakakaukau 'i ha taimi 'e taha ke ne tuitui ha monomono faka'ofo'ofa 'e hoko ko ha kaveinga lelei 'ene lēsoní. Ka na'e fakaheleleu 'a e mo'uí —na'e 'i ai ha fānau ke 'omai mei he akó, ha kaungā'api na'e fie ma'u tokoni ke hiki, hono husepāniti na'e mofi, mo ha kaungāme'a na'e ta'elata. Ne ofi mai e 'aho 'o e lēsoní, kuo te'eki 'osi 'a e monomonó ia. Faka'osi, 'i he pō kimu'a he'ene lēsoní, na'e 'ikai mamohe he na'e ngāue he poó kakato 'i he monomonó.

Na'e ongosia 'i he 'aho hono hokó mo 'ikai lava ke maau 'ene fakakaukaú, ka na'e tu'u lototo'a pē ke fai 'ene lēsoní.

Pea na'e faka'ofo'ofa 'a e monomonó—lelei 'a e mata-tuituí, faka'ofo'ofa 'a e lanú, pea makehe hono sīpingá. Na'e 'i lotomálie ai ha fo'i lea na'á ne fakaongo mālohi mai 'a e kaveinga 'o 'ene lēsoní: "Fakafaingofuá'i."

Kāinga, 'oku 'ikai fie ma'u ke tau-lōfu'u pe faingata'a hono mo'uí'aki e ontoongoleleí.

'Oku matu'aki fakahangatonu pē ia. 'E lava ke fakamatala'i ia 'o hangē ko 'ení:

- 'Oku hanga 'e he fanongo ki he folofola 'a e 'Otuá 'i he loto fakamātoato, 'o tataki kitautolu ke tau tui ki he 'Otuá mo falala ki He'ene ngaahi tala'ofá.³
- Ko e lahi ange 'etau falala ki he 'Otuá, ko e lahi ange ia hono fakafonu hotau lotó 'aki ha 'ofa kiate Ia mo e ni'ihi kehé.
- Koe'uhí ko 'etau 'ofa ki he 'Otuá, 'oku tau holi ai ke muimui kiate Ia pea 'ai ke fenāpasi 'etau tō'onga mo'uí mo 'Ene folofolá.
- Koe'uhí ko 'etau 'ofa ki he 'Otuá, 'oku tau fie tauhi ai kiate Ia; 'oku tau fie faitāpuekina e mo'uí 'a e ni'ihi kehé mo tokoni'i e masivá mo e faingata'a'iá.
- Ko e lahi ange 'etau fononga 'i he hala 'o e tu'unga fakaākongá, ko e lahi ange ia 'etau holi ke 'ilo e folofola 'a e 'Otuá.

Pea 'oku pehē ai pē, mei he sitepu ki he sitepu, 'a hono fakafonu kitautolu

'aki e tui, 'amanaki lelei, mo e 'ofa faka-Kalaisi 'oku fakautuutú.

'Oku mātu'aki faingofua, pea 'aonga 'aupito.

'E kāinga, kapau 'e faifaiange peá ke pehē 'oku 'ikai fu'u 'aonga fēfē ontoongoleleí kiate koe, 'oku ou fakaafe'i koe ke ke ki'i tu'u 'i ha tu'unga mā-'olunga, 'o vakai'i ho'o mo'uí, pea faka-faingofua'i ho'o founagá ki he tu'unga fakaākongá. Tokanga taha ki he ngaahi tefito'i tokāteliné, tefito'i mo'oní, mo e faka'aonga'i 'o e ontoongoleleí. 'Oku ou palōmesi atu 'e tataki mo tāpuakí'i koe 'e he 'Otuá 'i ho halá ke ke a'usia ha mo'ui 'oku fiefia angé pea 'e 'aonga lelei ange ai e ontoongoleleí kiate koe.

Kamata 'i he Feitu'u 'Okú ke 'i Aí

Ko 'eku fokotu'u hono uá: kamata 'i he feitu'u 'okú ke 'i aí.

'Oku tau lotofo'i he taimi 'e ni'ihi koe'uhí he 'oku 'ikai ke tau "lahi ange" 'i ha me'a—'o anga fakalaumālie ange, faka'apa'apa, poto, mo'ui lelei, koloa'ia, anga fakakaume'a, pe malava lahi ange ke fai ha me'a. Ko hono mo'oní, 'oku 'ikai hono kovi ia 'o e loto ke faka-lakalaká. Na'e fakatupu kitautolu 'e he 'Otuá ke tau tupulaki mo fakalakalaka. Kae manatu'i, 'oku lava ke tokoni hotau ngaahi vaivaí ke tau loto-fakatōkilalo mo tafoki kia Kalaisi, 'a ia te Ne lava ke "liliu 'a e ngaahi me'a vaivaí ke mā-lohí."⁴ Ka 'oku hanga 'e Sētane ia he tafa'aki 'e tahá, 'o faka'aonga'i hotau ngaahi vaivaí 'o a'u ki ha tu'unga 'oku tau loto-fo'i ai ke toe fai ha feinga.

Kuó u ako 'i he mo'uí 'oku 'ikai fie ma'u ia ke tau "mahulu ange" 'i ha

fa'ahinga me'a ka tau toki kamata ke a'usia e tu'unga na'e fakataumu'a mai 'e he 'Otuá ma'atautolu.

'E tali pē koe 'e he 'Otuá 'i ho tu'unga he taimi ní mo Ne kamata ke ngāue mo koe. Ko e me'a pē 'okú ke fie ma'ú ko ha loto fie ngāue, loto ke tui, pea ke ke falala ki he 'Eikí.

Na'e lau 'e Kitione ia ko ha taha faama masiva, ko e si'i taha he fale 'o 'ene tamaí. Ka na'e 'afio kiate ia e 'Otuá ko ha tangata to'a mo'oni.⁵

'I he taimi ne fili ai 'e Samuela 'a Saula ke tu'í, ne feinga 'a Saula ke 'oua te ne fai 'eni. Na'e ha'u 'a Saula mei ha taha 'o e ngaahi ha'a tokosi'i taha he fale 'o 'Isilelí. 'E lava fefé ke hoko ko e tu'í.⁶ Ka na'e 'afio'i 'e he 'Otuá ko ha "talavou lelei."⁷

Na'a mo e palōfita ma'ongo'onga ko Mōsesé na'a ne ongo'i mātu'aki lōmekina foki 'i ha taimi pea loto fo'i mo fie mate.⁸ Ka na'e 'ikai tuku 'e he 'Otuá ke fo'i 'a Mōsese.

Si'oku kāinga 'ofeina, kapau te tau vakai kiate kitautolu 'aki hotau mata fakamatelié, mahalo he 'ikai pē ke tau tala 'e kitautolu ia 'oku tau lelei fe'unga. Ka 'oku 'afio'i kitautolu he'etau Tamai Hēvaní 'i hotau tu'unga totonú mo e tu'unga te tau malavá. 'Okú ne lau 'a kitautolu ko Hono ngaahi foha mo e 'ofefine, ko ha kakai 'o e maama ta'engata mo ha ivi 'oku ta'efa'alaua pea mo ha iku'anga fakalangi.⁹

Na'e hanga 'e he feilaulau 'a e Fakamo'uí 'o fakaava e matapā 'o e fakamo'uí ke foki ange 'a e taha kotoa ki he 'Otuá. Ko 'Ene 'alo'ofá 'oku fe'unga ki he kakai kotoa pē [oku] fakavaivai'i 'a kinautolu 'i [Hono] 'aó.¹⁰ 'Oku hoko 'Ene 'alo'ofá ko e mālohi fakaivia 'okú ne faka'atā 'a e hū ki he pule'anga 'o e fakamo'ui 'a e 'Otuá. Tu'unga 'i He'ene 'alo'ofá, te tau toetu'u kātoa ai pea fakahaoi kitautolu 'i ha pule'anga 'o e nāunau.

Na'a mo e pule'anga mā'ulalo taha 'o e nāunaú—e pule'anga fakatilesitalé, 'oku "mahulu ange [ia] 'i he me'a kotoa 'oku fa'a mahinó."¹¹ pea 'e ma'u 'e ha kakai ta'e-fa'alaua 'a e fakamo'ui ko 'ení.¹²

Ka 'e toe lava 'e he 'alo'ofá 'a e Fakamo'uí 'o fai ma'atautolu ha me'a lahi ange. I he'etau hoko ko e kāngalotu

'o e Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní, 'oku tau feinga ai ke ma'u ha me'a 'oku kilukilua ange hono lelei. Ko e hake-aki'i ia 'i he pule'anga fakasilesitalé. Ko e mo'ui ta'engata ia 'i he 'ao 'o 'etau Tamai Hēvaní. Ko e me'a'ofa mahu'inga taha ia 'a e 'Otuá.¹³ 'Oku tau ma'u 'i he pule'anga fakasilesitalé, "mei Hono fonú, pea mo Hono nāunaú."¹⁴ Ko ia kotoa pē 'oku 'a e Tamaí 'e foaki ia kiate kitautolu.¹⁵

Ko 'etau taumu'á 'a e hakeaki'i; ko e tu'unga fakaākongá 'a hotau hala-fonongá.

I ho'o ki'i tui mo kamata fononga ko e taha muimui anga fakamelino 'o hotau 'Eiki ko Sisū Kalaisí, 'e liliu ho lotó.¹⁶ 'E lava ke fakafonu kakato ho'o mo'uí 'aki 'a e māmá.¹⁷

'E tokoni 'a e 'Otuá ke ke hoko ko ha taha lelei ange 'i he me'a ne ke fakakaukau 'oku malavá. Pea te ke 'ilo'i 'oku 'aonga mo'oni 'a e ongoongolele'i 'i ho'o mo'uí. 'Oku 'Aonga!

'Oku 'Aonga!

Kāinga, mo e kaungāme'a 'ofeina, 'oku ou fakatauange te tau tokanga taha ki he "angatotonu 'a ia 'oku 'ia Kalaisí"¹⁸ pea tuku 'Ene 'alo'ofá ke ne

hiki mo fataki kitautolu lolotonga 'etau fononga mei hení ki hotau iku'anga nāunau'ia 'i he 'ao 'o 'etau Tamaí.

'I he'etau fai iá, ka fehu'i mai 'e ha taha, "Oku 'aonga fefé kiate koe ho'o hoko ko e mēmipa 'o e Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní" te tau lava 'o tali laukau mo fiefia ange, "Oku 'aonga 'aupito! Mālō ho'o fehu'i mai! Te ke fie 'ilo lahi ange?"

Ko 'eku 'amanakí ia, 'eku lotú, mo 'eku fakamo'oni, 'i he huafa 'o Sisū Kalaisí, 'eméni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. 'Alamā 5:14, 26.
2. Vakai, 'Alamā 5:26.
3. Vakai, Loma 10:17.
4. 'Eta 12:27.
5. Vakai, Fakamaau 6:12–16.
6. Vakai, 1 Samuela 9:21.
7. 1 Samuela 9:2.
8. Vakai, Nomipa 11:14–15.
9. Vakai, 1 Sione 3:1–3.
10. 'Eta 12:27.
11. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 76:89.
12. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 76:109.
13. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 14:7.
14. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 76:56.
15. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 84:38.
16. Vakai, 1 Samuela 10:9.
17. Vakai, Mātiu 6:22.
18. 2 Kolinitō 11:3.

Fai 'e 'Eletā M. Russell Ballard

'O e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá

'Oku 'i he Fohé'ulí 'a e 'Otuá

Ko e ngaahi fekaú mo e fuakavá ko ha ngaahi mo'oni mahu'inga ia 'oku ma'u he Vaka Motu'a ko Saioné, 'a ia 'oku 'i he fohé ai 'a e 'Otuá.

Na'á ku fakaafe'i 'a e kau fanongó 'i he konifelenisi 'o 'Okatopá ke nau muimui he fale'i 'a Pilikihami 'Iongí 'o nofo 'i he Vaka Motu'a ko Saioné, 'a ia ko e Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní, pea piki 'aki 'a e ongo nimá fakatou'osi.¹ Talu mei ai, 'oku ou fiefia ke 'ilo'i na'e fanongo ai ha ni'ihi 'o hoku fāmilí mo ha ni'ihi kehe pea nau fehu'i mai kiate au: "Ko e hā ha me'a 'i he vaka motu'á te nau lava 'o piki ki ai?" Na'á ku fakamanatu'i kiate kinautolu e me'a na'e lea 'aki 'e Palesiteni 'Iongí: "'Oku tau heka 'i he vaka motu'a ko Saioné. . . . Ko e ['Otuá] 'oku 'i he fohe'ulí pea te Ne 'i ai ma'u pē. . . .'Okú Ne tu'utu'uni, tataki mo fakahino-hino mai. Kapau 'e loto falala mo'oni pē 'a e kakaí ki honau 'Otuá, 'o 'ikai teitei si'aki 'enau ngaahi fuakavá pe ko honau 'Otuá, te Ne tataki totonu pē 'e Ia kitautolu."²

Kuo mahino hono fakanāunau he'e-tau Tamai Hēvaní mo e 'Eiki ko Sisū Kalaisi' 'a e Vaka Motu'a ko Saioné 'aki ha ngaahi mo'oni mahino mo faingofua 'e tokoni ke tau nofo ma'u he halangá 'i he tahi hou 'o e mo'ui fakamatelié. Ko ha ni'ihi si'i pē 'eni.

Kuo taki ma'u pē 'a e Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní 'e ha kau palōfita mo e kau 'apostolo mo'ui. 'Oku tataki faka-laumālie 'a e kau tamaio'eiki 'a e 'Eikí, neongo 'enau matelie mo mo'ulaloa ki he tōnounou fakaetangatá, ke nau tokoni ke tau hao mei he ngaahi me'a 'oku fakatu'utāmaki fakaumālie ki he mo'ui pea mo tokoni ke tau hao 'i he

mo'ui fakamatelié ki hotau iku'anga faka'osi, taupotu, pea mo fakalangí

'I he lolotonga 'o e ta'u 'e 40 'o 'emau feohi vāofi, kuó u hoko ai ko ha fakamo'oni tonu 'i he ue'i fakalaumālie fakalongolongo pea mo e fakahā mahino kuo nau ue'i 'a e kau palōfítá mo e kau 'apostolo, kau Taki Mā'olungá, pea mo e kau taki fakahoualotu kehé ke nau ngāué. Neongo ko e kau tangata mo e kau fafine leleí ni 'oku 'ikai ke nau haohaoa pe ta'e-ha-mele, ka 'oku nau faimāteaki kakato 'i he taki 'o e ngāue 'a e 'Eikí ki mu'a 'o hangē ko 'Ene fakahinohinó.

'Oua na'a ma'uhala ai: 'oku tataki 'e he 'Eikí Hono Siasí 'i he kau palōfita mo e kau 'apostolo mo'ui. Ko e founiga 'eni 'okú Ne fakahoko ma'u ai pē 'Ene ngāué. Na'e ako'i mo'oni 'e he Fakamo'u, "Ko e mo'oni, ko e mo'oni, 'oku ou tala atu kiate kimoutolu, Ko ia 'oku ne ma'u 'a ia 'oku ou fekaú, 'okú ne ma'u au."³ He 'ikai ke tau lava 'o fakamavahe'i 'a Kalaisi mei He'ene kau tamaio'eikí. Ka ne ta'e-oua 'Ene kau 'Apostoló, he 'ikai ke tau ma'u ha fakamatala siotonu ki He'ene ngaahi akonakí, 'Ene ngāué, ki He'ene faingata'a ia 'i he Ngoue ko Ketisemaní, pea mo 'Ene pekia 'i he kolosí, Ka ne 'ikai 'enau fakamo'oni, he 'ikai ke tau ma'u ha fakamo'oni faka'apostolo ki he fonualotó mo e Toetu'u.

Na'á Ne fekau 'a e kau fuofua 'Apostolo ko iá:

"Ko ia ke 'alu 'a kinautolu, 'o fakalotu'i 'a e ngaahi pule'anga kotoa pē, 'o papitaiso 'a kinautolu 'i he huafa 'o e Tamaí, mo e 'Aló, mo e Laumālie Mā'oni'oni:

"O akonaki atu kiate kinautolu ke nau tokanga ki he ngaahi me'a kotoa pē 'a ia kuó u fekau kiate kimoutolú."⁴

Kuo fakafo'ou 'a e fekau ko 'ení 'i hotau kuongá 'i he ui 'e he 'Eikí 'a Siosefa Sāmita ke ne fakafoki mai 'a e Siasi, mo ha kau 'Apostolo kuo fakanofo ke talaki faka'osi 'Ene ongoongo-leleí kimu'a pea toe hā'ele maí.

Kuo hoko ma'u pē ko ha pole ki māmani ke nau tali 'a e kau palōfita mo e kau 'apostolo mo'ui, ka 'oku mahu'inga ke fai ia kae lava 'o mahino kakato 'a e Fakalelei mo e ngaahi

akonaki 'a Sīsū Kalaisí pea mo ma'u 'a e kakato 'o e ngaahi tāpuaki 'o e lakanga fakataula'eikí 'oku muiaki 'iate kinautolu kuó ne uiui'í.

'Oku tokolahi fau ha kakai 'oku nau pehē 'oku totonus ke haohaoa pe meimeihaoehaoa e kau takí mo e kāingalotu 'o e Siasí. 'Oku ngalo 'iate kinautolu 'oku fe'unga 'a e 'alo'ofa 'a e 'Eikí ke fakahoko 'aki 'Ene ngāué 'i he kakai matelié. 'Oku lelei ma'u pē taumu'a hotau kau takí, ka 'oku tau fa'a fakahoko ha ngaahi fehālaaki. 'Oku 'ikai ke fo'ou 'eni ia ki he feohi'anga 'i he Siasí, he 'oku hoko 'a e me'a tatau 'i he'etau feohi fakakaungāmé'a, fakakaungā'apí, mo e feohi fakangāue'angá pea 'i he ongo me'a malí pea mo e ngaahi familí.

'Oku faingofua hono fakasio e vaivai'angá 'i he ní'ihi kehé. Neongo ia, 'oku tau fai ha fehālaaki lahi 'i he'etau fakatokanga'i pē 'a e natula fakatangatá 'iate kitautolú pea 'ikai ke tau fakatokanga'i e to'ukupu 'o e 'Otuá 'iate kinautolu kuó Ne uiui'í.

Ko e tokanga pē ki he founiga hono fakahinohino fakalaumálies 'e he 'Eikí 'a e kau taki kuó ne uiui'í mo e founiga 'okú Ne ue'i ai 'a e Kāingalotu ke nau fai e ngaahi me'a fakaofo mo kāfakafafa neongo honau natula fakaetangatá, ko ha founiga ia 'e taha 'e lava ke tau pikitai ai ki he ongoongolelei 'o Sīsū Kalaisí mo kei malu he fungavaka 'o e Vaka Motu'a ko Saioné.

Ko ha mo'oni 'e taha ko e tokäteline 'o e palani 'o e fakamo'uí. Na'e foaki 'e he 'Otuá 'o fou he Palōfita ko Siōsefa Sāmitá, 'a e Tohi 'a Molomoná, Tokäteline mo e Ngaahi Fuakavá, mo ha ngaahi akonaki lahi kehe ki he Siasí. 'Oku kau hení 'a e 'ilo ki he palani 'o e fakamo'uí, 'a ia ko e mape ia 'o e feitu'u ne tau omi mei aí, 'etau taumu'a 'i māmaní, mo e feitu'u 'oku tau ò ki ai he taimi 'oku tau mate aí. 'Oku toe 'omi foki 'e he palaní kiate kitautolu ha 'ilo ta'engata makehe ko e fānau fakalaumálies kitautolu 'a e 'Otuá. I he mahino kiate kitautolu ko hai 'etau Tamai Hēvaní mo 'etau fekau'aki mo Iá pea mo Hono 'Alo 'Ofa'anga ko Sīsū Kalaisí, te tau tali leva 'Ena ngaahi fekau mo fai e fuakava mo Kinaua 'a ia te ne taki atu kitautolu ki Hona 'afio'anga ta'engatá.

Ko e taimi kotoa pē 'oku ou fuofua ai ha pēpē tokia fā'ele'i, 'oku ou fifili: "Ko hai koā koe, kī'i valevale? Ko e hā te ke a'usia tu'unga he Fakalelei 'a Kalaisí?"

'Oku tau fai 'a e ngaahi fehu'i tatau 'i he taimi 'oku mālōlō ai ha taha 'oku tau 'ofa ai. "Oku nau 'ifē? Ko e hā 'oku nau mamata mo fouá? 'Oku hoko atu koā 'a e mo'u? Ko e hā 'a e natula 'o 'etau feohi 'oku tau fakamahu'inga'i tahá 'i he māmaní lelei 'o e ngaahi laumálies 'o e kau pekiá?"

'Oku 'i he māmaní ko iá, ha makapuna fefine 'e ua 'o homau familí, ko Sala mo 'Emili, pea mo ha mokopuna tangata ko Nētane. I he mālōlō takitaha homa makapuná, ne pikitai homau familí ki he mo'oni 'o e ongoongolelei 'aki homau ongo nimá fakatou'osi Na'e tali 'emau fehu'i 'aki ha fakanonga mo ha fakamahino tu'unga 'i he Fakalelei 'a e Fakamo'uí. Neongo 'okú ma 'ofa ki homa makapuná, ka 'okú ma 'ilo 'oku nau mo'ui, mo 'ilo te ma toe fe'iloaki pē mo kinautolu. 'Okú ma hounga'ia lahi 'i he taula fakalaumálies ko 'ení 'i he taimi 'o e faingata'a fakaofo'ituitui mo fakafamilí.

Ko ha mo'oni mahu'inga 'e taha 'i he Siasí ko e fakatupu 'e he Tamai Hēvaní 'a 'Ātama mo 'Ivi ki ha taumu'a kilu'kiluá. Ko e tukupā ia kiate kinauá—pea kuo iku 'o hoko ia ko e tukupā ki hona hakó—ke fa'u ha ngaahi sino fakamatelie mo'ó e fānau fakalaumálies 'a e 'Otuá ka nau lava 'o a'usia 'a e tu'unga matelié. I he founá ni, 'oku fekau mai ai 'e he Tamai Hēvaní 'Ene fānau fakalaumálies ki māmaní ke nau ako mo tupulaki 'i he ngaahi a'usia 'o e mo'ui 'i māmaní. Tu'unga he 'ofa 'a e 'Otuá ki He'ene fānau, 'okú Ne fekau mai ai ha kau talafekau fakalangi mo ha kau 'Apostolo ke nau ako'i kinautolu kau ki he tefito'i fatongia 'o Sīsū Kalaisí ko hotau Fakamo'uí.

Kuo fakahoko 'e he kau palōfitá honau fatongiá 'i ha ngaahi senituli 'i he'enau fakatokanga ki he kakai 'o kau ki he ngaahi faingata'a 'oku tu'unuku kiate kinautolu. 'Oku ha'isia 'a e kau 'Apostolo 'a e 'Eikí 'i honau fatongiá ke le'ohi, fakatokanga, pea ala atu 'o tokoni kiate kinautolu 'oku kumi ki he tali 'o e ngaahi fehu'i 'o e mo'ui.

'I he ta'u 'e uofulu kuo hilí, ne tuku atu ai 'e he Kau Palesitenisi 'Uluakí mo

e Kōlomu 'o e Kau 'Apostolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá 'a e "Ko e Fāmilí: Ko ha Fanonganongo ki Māmaní." Na'a mau faka'osi 'aki 'eni 'i he tohi fakalaumālie ko iá: "Oku mau fakatokanga atu ko e niihi fakafo'ituitui ko ia 'oku nau maumau'i 'a e ngaahi fuakava 'o e anga-ma'a, 'a kinautolu 'oku nau ngaohikovia 'a e malí pe fānaú, pe 'oku 'ikai ke nau fakahoko honau ngaahi fatongia fakafāmilí, te nau tu'u 'i ha 'aho 'o fai ha fakamatala 'i he 'ao 'o e 'Otuá. Ko e taha, 'oku mau toe fakatokanga atu 'e hanga 'e he movetevete 'o e fāmilí 'o 'omi ki he kakaí fakatātaha, tukui koló mo e ngaahi pule'angá, 'a e ngaahi fakamamahi na'e kikite'i 'e he kau palōfita 'o e kuonga mu'a mo onopōnó."⁵

'I he'emau hoko ko e Kau 'Apostoló, 'oku mau toe fakamahino atu 'a e fakatokanga molumalú ni he 'ahó ni. Kātaki 'o manatu'i ko e ngaahi fekaú mo e fuakavá ko ha ngaahi mo'oni mo e ngaahi tokāteline mahu'inga lahi ia 'oku ma'u 'i he Vaka Motu'a ko Saioné, pea ko e 'Otuá 'oku 'i hono fohe'ulí.

Ko ha tokāteline mahu'inga 'e taha 'oku totonus ke tau piki ki ai ko e tauhi 'o e Sāpaté. 'Oku tokoni 'eni ke 'oua 'e 'i ai hatau mele mei māmani, 'omai kiate kitautolu 'a e mālōlō fakaesinó, pea mo 'omi kiate kitautolu takitaha 'a e fakafo'ou fakalaumālie 'o e hū ki he Tamaí mo e 'Aló he Sāpate kotoa.⁶ Ko e taimi 'oku tau fiefia ai 'i he 'aho Sāpaté, 'oku hoko ia ko e faka'ilonga 'o 'etau 'ofa kiate Kinauá.⁷

mēmipa 'o e fakataha alēlea fakauōtí 'a e kau pīsopelikí 'i ha ngaahi uike kimu'a 'aki hano vaka'i 'a e ngaahi hiva mo e ngaahi teftio kuo fokotu'u ki he houalotu sākalamēnít takitaha.

'Oku tāpuekina kotoa kitautolu 'i he taimi 'oku fakafonu ai 'a e Sāpaté 'aki 'a e 'ofa ki he 'Eikí 'i 'api pe a he lotú. Ko e taimi 'oku ako'i ai 'etau fānaú 'i he founiga 'a e 'Eikí, 'oku nau ako ai ke ongo'i mo talangofua ki Hono Laumālié. Te tau faka'amu kotoa ke ma'u lotu he Sāpate takitaha ke ma'u 'a e sākalamēnít 'i he taimi 'oku tau ongo'i ai 'a e Laumālié 'o e 'Eikí. Pea ko e taha kotoa, 'a e talavou mo e motu'a, 'okú ne fua ha kavenga mamafá, te ne ongo'i 'a e langaki mo e nonga fakalaumālie 'oku ma'u mei ha Sāpate 'oku tukutaha e fakalaulaukoto kakato aí ki he'etau Tamai Hēvaní pea mo e 'Eiki ko Sisū Kalaisí.

Me'amālie, he 'oku takaofi ma'u pē 'a Kalaisi, 'o tatali mo fie tokoni kiate kitautolu 'i he taimi 'oku tau lotua ai ha tokoni mo tau loto fiemālie ke fakatomala mo ha'u kiate Iá.

'I he'etau fakakaukau ko 'eni ki he ngaahi mo'oni si'i 'oku 'i he Vaka Motu'a ko Saioné, tau nofo 'i he loto vaká mo manatu'i, ko e vaká ko ha me'a-lele, pea ko e taumu'a 'o e me'alelé ke 'ave kitautolu ki he'etau feitu'u 'oku tau 'alu ki aí.

Ko e taumu'a 'oku folau ki ai hotau vaká ko e ngaahi tāpuki kakato ia 'o e

ongoongoleleí, ko e pule'anga 'o e langí, nāunau fakasilesitalé, mo e 'ao 'o e 'Otuá!

'Oku tukungamálie e palani 'a e 'Otuá. 'Okú Ne 'i he fohe'ulí, pea 'oku ngaholo Hono vaka lelei mo mā-lohí ki he fakamo'uí mo e hakeaki'i. Manatu'i he 'ikai ke tau lava 'o a'u ki ai kapau te tau hopo ki tahi 'o feinga kakau ki ai 'iate kitautolu pē.

Ko e hakeaki'i ko e taumu'a ia 'o e fononga fakamatelie ko 'ení, pea he 'ikai ke a'u ki ai ha taha ta'e kau ai e ontoongoolelei 'o Sisū Kalaisí: 'A 'Ene Fakaleleí, ngaahi ouaú, ngaahi tokateline mo e tefto'i mo'oní fakahinohino 'oku ma'u 'i he Siasí.

Ko e Siasí 'oku tau ako ai e ngaahi ngāue 'a e 'Otuá mo tali e 'alo'ofa 'a e 'Eiki ko Sisū Kalaisí 'okú ne fakahaofi kitautolú. Ko e Siasí 'oku tau fai ai 'a e tukupā mo e fuakava 'o e fāmili ta'engatá 'oku hoko ko 'etau paasi-pooti ki he hakeaki'i. 'Oku fakaivia e Siasí 'e he lakanga fakataula'eíki ke ne teke kitautolu 'i he ngaahi potutahi ta'e-pau 'o e mo'ui fakamatelié.

Tau fakahounga'i mu'a hotau Vaka Motu'a ko Saioné, he ka ne ta'e-'oua ia te tau tēkina, tuēnoa mo 'ikai hatau mālohi, 'o tafia kitautolu ta'e 'i ai ha fohe'uli pe fohe 'a'alo, pea tau tō-mo-hopō he ngaahi 'au mālohi 'o e matangi mo e peau 'a e filí.

E kāinga, piki ke ma'u pea folau 'i he vaka nāunau'ia ko 'ení, 'a e Siasi 'o Sisū Kalaisí 'o e Kau Mā'oní'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní, peat e tau taufonua ki he ta'engatá. Ko 'eku faka-mo'oní ia mo 'eku lotú ia ma'atautolu kotoa, 'i he huafa 'o Ia 'oku tauhingoa ki ai 'a e Vaka Motu'a ko Saioné, 'a hotau 'Eiki mo e Fakamo'ui ko Sisū Kalaisí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Vakai, M. Russell Ballard, "Nofoma'u 'i he Vaká pea Piki ke Ma'u!" *Liahona*, Nōvema 2014, 89–92.
2. Brigham Young, "Remarks," *Deseret News*, Nov. 18, 1857, 291.
3. Sione 13:20.
4. Mātiu 28:19–20.
5. "Ko e Fāmilí: Ko ha Fanonganongo ki Māmaní," *Liahona*, Nōvema 2010, 129.
6. Vakai, Tokateline mo e Ngaahi Fuakava 59:9–23.
7. Vakai, 'Isaia 58:13–14.

Fai 'e 'Eletā Richard J. Maynes

'O e Kau Palesitenisí 'o e Kau Fitungofulú

Ko e Fiefia 'o e Mo'ui 'oku Fakatefito 'ia Kalaisí

Kuo pau ke fakatefito matematē 'etau mo'ui 'ia Kalaisi 'o kapau 'oku tau fie 'ilo'i e fiefia mo e nonga mo'oní 'i he mo'ui ni.

Oku hanga 'e he māmani ko 'ení 'oku tau mo'ui aí 'o teke 'a e kakai leleí he feitu'u kotoa pē ke nau tukuhifo pe li'aki 'enau ngaahi tu'unga mo'ui mā'oní'oni. Ka neongo e ngaahi kovi mo e fakatauvele 'okú ne 'ākilotoa faka'aho kitautolú, 'e lava ke tau ma'u e fiefia mo'oní he 'ahó ni 'i hono fakatefito 'etau mo'ui 'ia Kalaisí.

'Oku hanga 'e he fakatefito 'etau mo'ui 'ia Sisū Kalaisí mo 'Ene ontoongoolelei 'o 'omi ha ongo'i pau mo ha fiefia ki he'etau mo'ui hangē ko e ngaahi sīpinga ko 'ení.

Na'e kole kia 'Eletā Tasi 'Aopa 'o e Kau Fitungofulú, 'okú ne nofo 'i ha kī'i kolo he 'otu mo'ungá 'i Sikoku, Siapaní, ke ne ako'i ha kalasi he konifelenisi to'u tupú. Ko e kaveinga 'o e konifelenisi ko e "Ke mou Tu'u 'i he Ngaahi Potu Mā'oní'oni." Hili hono fakakaukau'i e kaveingá mo e me'a ke ako'i, na'e pehē leva 'e 'Eletā 'Aopa ke ne faka'aonga'i 'ene ngāué ko ha tokoni fakafaiako. Ko 'ene ngāué ko e ngaohi 'umea.

Na'e pehē 'e 'Eletā 'Aopa na'e longomo'ui e to'u tupú he'enau mamata ki he'ene lava 'o liliu 'a e fōtunga 'o e 'umeá 'i hono ongo nimá ke hoko

ko ha peleti, poulu pe ipú. Hili 'ene faka'ali'ali, na'á ne 'eke ange pe 'oku fie 'ahi'ahi fakahoko ia 'e ha taha. Ne nau hikinima kotoa.

Ne 'ai leva 'e 'Eletā 'Aopa ke ha'u ha ni'ihi e to'u tupú 'o 'ahi'ahi fakahoko ia. Hili 'enau siofi iá, ne nau pehē mahalo ko ha me'a faingofua. Ka na'e 'ikai lava 'e ha taha 'o feinga ke ngaohi pē ā ha ki'i fo'i poulu. Na'a nau pehē: "He 'ikai ke u lava 'e au!" "Ko e hā 'oku

faingata'a aí?" "Me'a faingata'a mo'oni." Ko e ngaahi lea 'eni ne fai 'i he'enau tolo holo e 'umeá.

Na'á ne 'eke ki he to'u tupú pe ko e hā ne faingata'a ai ke nau fa'u e 'umeá. Ne kehekehe 'enau ngaahi talí: "Oku 'ikai ha'aku taukei," "Te'eki ai ke ako'i au," pe "Oku ou hala talēniti." Fakatatau mo e olá, na'e mo'oni e me'a ia ne nau lea'akí; ka ko e 'uhinga mahu'inga taha 'o 'enau ta'emalavá, koe'uhí na'e 'ikai fokotu'u ma'u e 'umeá he ve'eteká. Na'e pehē 'e he to'u tupú ia ne nau fokotu'u e 'umeá 'i loto mālie, ka 'i he vakai mei he tafa'aki fakapalō-fesinalé, na'e 'ikai tu'u tonu ia 'i loto mālie. Na'á ne talaange kiate kinautolu, "Tau toe kii 'aliaki faka'osi."

Na'e hanga 'e 'Eletā 'Aopa 'o fokotu'u tonu e 'umeá 'i loto mālie 'o e ve'eteká pea kamata leva ke ne vilohi ia, pea kamata ke ava hake 'a loto he 'umeá. Ne toe feinga ha ní'hi 'o e to'u

Hangē ko e 'umea he ve'eteka 'a 'Eletā Taiichi Aoba, kuo pau ke fakatefito 'ata'atā pē 'etau mo'uí 'ia Kalaisí 'o kapau 'oku tau fie ma'u e fiefia mo e nonga mo'oni 'i he mo'uí ni.

tupú ke fai ia. Taimi ko 'ení kuo kamata ke pasipasi e taha kotoa he'enau pehē: "Tōatu, 'oku 'ikai toe ngalulu," "Te u lava 'o fai 'eni," pe "Kuó u lava'i ia!" Ko e mo'oni na'e 'ikai haohaoa e me'a ne nau fa'ú, ka na'e kehe mo'oni 'a e olá ia mei he fuofua taimí. Ko e 'uhinga ne ola lelei aí he na'e fokotu'u tonu pē 'a e 'umeá he loto ve'eteká.

'Oku faitatau pē māmani 'oku tau nofo aí, mo e ve'eteka filo 'a e tokotaha

ngaohi 'umeá, pea 'oku fakautuutu pē ke vave ange 'ene viló. Hangē ko e 'umeá 'i he nima 'o e tokotaha ngaohi ipú, kuo pau ke tau tu'u tonu mo kitautolu 'i loto mālie. Kuo pau ke hoko 'a Sisū Kalaisí mo 'Eneongoongolelei ko e uho 'etau mo'uí. 'Oku 'uhinga e fakatefito 'etau mo'uí 'ia Kalaisí, ke tau ako kau kia Sisū Kalaisí mo 'Eneongoongolelei pea muimui ki He'ene sīpingá mo tauhi pau ki He'ene ngaahi fekaú.

Na'e pehē 'e he palōfita ko Ōsaiá he kuonga mu'á, "E [Eiki] ko koe ko 'emau tamai; ko e 'umeá 'a kimautolu pea ko homau ngaohí koe; pea ko e ngāue 'a ho nima 'a kimautolu kotoa pē."¹

Kapau 'oku fakatefito 'etau mo'uí 'ia Sisū Kalaisí, te Ne lava 'o o'i kitautolu ke tau a'usia lelei 'a e tu'unga 'oku fie ma'u ke tau 'i aí kae lava ke tau foki ki Hono 'aó mo e Tamai Hēvaní 'i he pule'anga fakasilesitrialé. Ko e fiefia ko ia 'oku tau a'usia 'i he mo'uí ko 'ení, 'oku fekaú'aki hangatonu ia mo e tu'unga lelei 'o 'etau fakatefito 'etau mo'uí 'i he ngaahi akonaki, sīpinga mo e feilaulau fakalelei 'a Sisū Kalaisí.

'E kāinga, na'e fā'ele'i au ki ha fāmili Siasi 'i ha to'u tangata kehekehe, ko ia na'e lanlanga faka'aho ai ki he'emau

mo'uí 'a e ngaahi tāpuaki mo e fiefia 'o e hoko e ongoongolelei 'o Sisū Kalaisí ko e fakava'e 'o 'emau tō'onga mo'uí fakafāmilí. Ne u toki 'ilo'i he'eku ngāue fakafāfekau taimi kakato he'eku kei talavou, 'a e tokoni lelei 'oku fai 'e he ongoongolelei 'o Sisū Kalaisí ki he ní'hi 'oku te'eki ai ke nau a'usia kimu'a hono ngaahi tāpuakí he'enau mo'uí. 'Oku hanga 'e he veesi ko 'eni 'ia Mātiú 'o omi e founiga 'oku foua 'e he kakai 'oku ului ki he ongoongolelei 'o Sisū Kalaisí: "Oku tatau 'a e pule'anga 'o e langí mo e koloa kuo fufū 'i ha ngoue; 'a ia ka 'ilo 'e ha tangata, 'okú ne fufū ia, pea 'alu fiefia ai, 'o ne fakatau 'ene me'a kotoa pē, ke fakatau 'aki 'a e ngoue ko iá."²

Tuku mu'a ke u vahevahé atu ha sīpinga mei he Tohi 'a Molomoná 'okú ne fakatāta'i mai e me'a na'e loto fiemālie ha tokotaha ului ke ne foaki ka ne ma'u 'a e fiefia 'oku fekaú'aki mo hono 'ilo e koloa fufū ne folofola ki ai 'a Sisū 'i he talanoa fakatātā 'o e koloa ne fufū 'i he ngoué.

Manatu ki he vahe 20 'o e tohi 'a 'Alamaá, na'e fononga ai 'a 'Āmoni mo Lamonaí ki he kolo ko Mitonaí ke kumi mo tukuange mai mei falefakapō-pula 'a 'Ēlone, ko e tokoua 'o 'Āmoni.

Lolotonga 'ena fonongá ne na fetaulaki ai mo e tamai 'a Lamonaí, 'a e tu'i Leimaná 'o e fonuá.

Na'e houhau e tu'i he fononga fakataha hono foha ko Lamonaí mo 'Āmoni ko e faifekau Nīfaí, he na'a ne lau ko honau fili. Na'a ne ongo'i na'e totonu ke kau atu hono fohá ki he kātoanga lahi kuó ne teuteu ma'a hono ngaahi fohá mo hono kakaí. Na'e houhau 'au-pito e tu'i Leimaná koia na'a ne fekau ki hono foha ko Lamonaí ke unuhi 'ene heletaá 'o tāmate'i 'aki 'a 'Āmoni. Na'e fakafisi 'a Lamonaí ke fai ia, pea unuhi ai 'e he tu'i 'ene heletā 'a'aná ke tāmate'i 'aki hono fohá ko 'ene talangata'a; ka na'e 'oho ai 'a 'Āmoni ke fakahaofi e mo'ui 'a Lamonaí. Na'a ne ikuna'i e tu'i pea na'e mei malava pē ke ne faka-poongi ia.

Ka ko e lea 'eni 'a e tu'i kia 'Āmoni 'i he tu'unga mei mate ko 'ení: "Kapau te ke fakamo'ui au, te u foaki kiate koe 'a ia kotoa pē te ke kole ki aí, 'o a'u ki hono vaeua 'o e pule'angá."³

'A ia na'e loto-fiemālie e tu'i ke totongi he vaeua hono pule'angá kae lava ke fakahaofi 'ene mo'ui. Pau pē na'e ofo 'a e tu'i he taimi na'e kole ai 'e 'Āmoni ke tukuange pē hono tokoua ko 'Ēloné mo hono kaungā-fonongá mei he fale fakapōpula pea ke kei ma'u pē hono foha ko Lamonaí hono pule'angá.

Tupu mei he me'a ni, na'e tukuange kimui ange ai 'a e tokoua 'o 'Āmoni ko 'Ēloné mei he fale fakapōpula Mito-naí. Hili hono tukuange iá, na'e ue'i fakalaumālie ia ke fononga ki he feitu'u na'e pule mei ai e tu'i Leimaná ki he fonuá. Na'e fakafe'iloaki 'a 'Ēlone ki he tu'i peá ne ma'u e faingamālie ke ako'i kiate ia e ngaahi tefito'i mo'oni 'o e ongoongolelei 'o Sisū Kalaisí, kau ai 'a e palani lahi 'o e huhu'i. Na'e ongo mo'oni e ngaahi akonaki 'a 'Ēloné ki he tu'i.

'Oku ma'u e tali 'a e tu'i ki he ngaahi akonaki 'a 'Ēloné 'i he veesi 15 'o e vahe 22 'a 'Alamā: "Pea na'e hoko 'o pehē 'i he hili hono fakamatala'i 'e 'Ēlone 'a e ngaahi me'a ni kiate iá, na'e folofola ange 'e he tu'i: Ko e hā te u fai ke u ma'u ai 'a e mo'ui ta'engata ko ia kuó ke lea ki a? 'Io, koe hā te u fai ke

u fanau'i i he 'Otuá, pea ta'aki fu'u 'a e laumālie fai angahala ko 'ení mei hoku lotó, 'o ma'u hono Laumālié, koe'uhí ke u fonu 'i he fiefia, kae 'ikai kapusi atu au 'i he 'aho faka'osí. Na'a ne pehē, Vakai, te u tukuange 'a e me'a kotoa pē 'a ia 'oku ou ma'u, 'io, te u li'aki hoku pule'angá, koe'uhí ke u lava 'o ma'u 'a e fu'u fiefia lahi ko 'ení."

Me'a fakafo mo'oni, ko e 'ikai ke foaki 'e he tu'i Leimaná ha vaeua hono pule'angá kae fakahaofi 'ene mo'ui, ka na'a ne loto fiemālie 'eni ke foaki kotoa hono pule'angá ka ne lava 'o ma'u 'a e fiefia 'oku hoko mai 'i he mahino, tali pea mo mo'ui'aki e ongoongolelei 'o Sisū Kalaisí.

Na'e papi ului foki hoku uaifi ko Nenisí ki he Siasí. Kuo tā tu'o lahi 'ene talamai kiate au 'a e fiefia kuó ne ongo'i he'ene mo'ui talu mei he taimi na'a ne 'ilo'i, tali mo mo'ui'aki ai e ongoongo-lelei 'o Sisū Kalaisí. 'Oku 'oatu hení ha manatu 'a Sisitā Meini ki he'ene a'usíá:

"I he'eku hoko ko ha tāutaha kei talavou 'i hoku ta'u 20 tupú, ne u a'u ki

ha tu'unga ne fie ma'u ai ke u liliu kae lave ke u hoko ko ha tokotaha fiefia angé. Ne u ongo'i hangē ne u hēhēfano holo pē 'o taumu'a valea pea 'ikai 'ilo'i e feitu'u ke u hu'u ki aí. Ne u 'ilo ma'u pē 'oku mo'ui e Tamai Hēvaní pea ne u fa'a lotu he'eku mo'ui mo ongo'i na'a Ne fanongo mai.

"I he kamata 'eku fekumí, ne u ma'u lotu 'i ha ngaahi siasi kehekehe ka ne u foki pē ki he ongo'i lotofoi tatau. Ne u ongo'i mohu tāpuekina he kuo tali mai 'eku lotua ha fakahinohino mo ha tau-mu'a pea kuo ma'u e ongoongolelei 'o Sisū Kalaisí he'eku mo'ui. Ko e fuofua taimi ia ke u ongo'i taufonua pea 'omi 'e he palani 'o e fiefia 'a e fiefia mo'oni ki he'eku mo'ui."

'Oku fakahaa'i mahino mai foki 'e ha a'usia 'e taha mei he Tohi 'a Molomoná 'a e founiga 'e lava ai 'e he mo'ui 'oku fakatefito 'ia Kalaisí 'o fakafonu kitautolu 'aki ha fiefia lahi neongo hono 'ākilotoa kitautolu 'e he faingata'a.

Hili e mavahé 'a e palofita ko Lihái mo hono fāmilí mei Selusalemá 'i he

600 b.c., ne nau fononga holo he maomaonganoá ‘i ha ta‘u ‘e valu pea nau toki tū‘uta ki he fonua ko Mahú he matātahí. Na‘e fakamatala‘i ‘e Nifai ‘enau mo‘ui faingata‘a‘ia ‘i he maomaonganoá ‘o peheni: “Kuo mau kātekina ‘a e ngaahi faingata‘a‘ia lahi . . . ‘io, na‘e pehē fau hono lahí ‘oku ‘ikai ai te mau lava ke tohi kotoa.”⁴

Lolotonga ‘enau ‘i Mahú, na‘e fakatukupaa‘i ai ‘e he ‘Eikí ‘a Nifai ke ne langa ha vaka, ke nau folaua ai e ‘ōsení ki he fonua ‘o e tala‘ofá. Hili ‘enau tū‘uta he fonua ‘o e tala‘ofá, na‘e hokohoko atu e fepakipaki he vaha‘a ‘o e kakai ne fakatefito ‘enau mo‘ui ‘ia Kalaisí, pea mo e kau ta‘etui ne nau muimui ki he sīpinga ‘a Leimana mo Lēmiuelá. Ne a‘u ‘o fu‘u tōtu‘a e vā‘kovi he vaha‘a ‘o e ongo kaká ni pea mavahe ai ‘a Nifai mo kinautolu ne muimui ki he akonaki ‘a e ‘Eikí, ‘o nau hola ke hao ki he maomaonganoá. Taimi ko ‘ení, hili ha ta‘u ‘e 30 tupu mei he mavahe ‘a Lihai mo hono fāmili mei Selusalemá, tohi ai ‘e Nifai ha fakamatala faka‘ohovale, tau-tautefito hili ‘ene hiki he folofolá ‘a e ngaahi faingata‘a mo e ‘ahi‘ahi lahi ne fuoloa ‘enau fehangahangai mo iá. Ko e fakaleá ‘ení: “Pea na‘e hoko ‘o pehē [na‘a mau] nofo ‘i he fiefia.”⁵ Neongo honau ngaahi faingata‘a‘ia ka na‘a nau lava pē ‘o nofo fiefia he na‘e fakatefito ‘enau mo‘ui ‘ia Kalaisi mo ‘Ene ongoongoleleí.

E kāinga, kuo pau ke fakatefito ‘ata‘atā pē ‘etau mo‘ui ‘ia Kalaisi ‘o kapau ‘oku tau loto ke ma‘u e fiefia mo e nonga mo‘oní ‘i he mo‘ui ni. ‘Oku hanga ‘e he ngaahi sīpinga ‘a e tu‘i Leimaná; hoku uaifi ko Nenisí pe a mo e kakai Nifaí, ‘o poupou‘i ‘a e tefito‘i mo‘oni totonu ko ‘ení.

‘Oku ou fakamo‘oni atu he ‘ahó ni te tau lava foki ‘o ma‘u e nonga ko iá, ‘a e fiefia mo‘oní, ‘o kapau te tau fili ke fakatefito ‘etau mo‘ui ‘ia Kalaisi, ‘i he huafa ‘o Sisú Kalaisí, ‘ēmeni. ■

MA‘U‘ANGA FAKAMATALÁ

1. Isáiá 64:8.

2. Mātiu 13:44 (Revised Standard Version).

3. ‘Alamá 20:23.

4. 1 Nifai 17:6.

5. 2 Nifai 5:27.

Fai ‘e Neill F. Marriott

Tokoni Ua ‘i he Kau Palesitenisí Lahi ‘o e Kau Finemuí

Ko Hono Fakavaivai‘i Hotau Lotó ki he ‘Otuá

I he‘etau fakaava hotau lotó ki he Laumālié, ‘oku tau ako ai ki he founiga ‘a e ‘Otuá mo ongo‘i Hono finangaló.

Na‘e lea ‘a ‘Eletā Tāleni H. ‘Oakesi ‘i he konifelenisi lahi ‘o ‘Epelelí ‘o kau ki he fie ma‘u “ke liliu ‘etau mo‘ui fakatāutahá.”¹ ‘Oku ou talaatu ko e liliu fakatāutahá ‘oku kamata ia ‘i he liliu ‘o e lotó—tatau ai pē pe ko e hā ho‘o ngaahi taukei ‘i he mo‘ui pe feitu‘u ne fa‘ele‘i ai koé.

Ko ‘eku ha‘ú mei he Fakatonga ‘o e ‘Unaiteti Siteití, pea na‘e ako‘i au ‘i he‘eku kei talavoú ‘e ha fakalea ‘o e ngaahi himi Palotisaní ‘o kau ki he loto‘i ākonga mo‘oní—‘a e loto kuo liliú. Fakakaukau angé ki he fakalea ko ‘ení, mo ‘ene mahu‘inga fau kiate aú:

Fai pē Ho‘o founágá, Eiki!

Fai pē Ho‘o founágá!

Ko e ‘Afiona ‘a e Tokotaha Ngaohi Ipú;

Ko au ‘a e ‘umeá.

O‘i mo ke ngaohi au

Fakatatau ki Ho finangaló,

Lolotonga ‘eku tatalí,

Fakavaivai pea nonga.²

Ko e hā e founiga ‘oku tau tukulolo mo tu‘uma‘u ai ‘a kitautolu ko e kakai ‘i onopooni ‘oku femo‘uekina mo fe‘au‘auhí? Te tau ‘ai fēfē ngaahi founiga ‘a e ‘Eikí ke hoko ‘etau founágá ia? ‘Oku

ou tui ‘oku tau kamata ‘aki ‘etau ako kiate Iá mo lotua ha loto mahinó. ‘I he tupulaki ‘etau falala kiate Iá, ‘oku tau fakaava ai hotau lotó, fekumi ki Hono finangaló pea tatali ki he ngaahi tali ‘e tokoni ki he‘etau mahinó.

Na‘e liliu hoku lotó ‘i hoku ta‘u 12, ‘i he kamata ‘eku kumi ki he ‘Otuá. Makehe mei hono fai e Lotu ‘a e ‘Eikí,³ na‘e ‘ikai ke u poto au he lotú. ‘Oku ou manatu‘i ‘eku tū‘ulutui mo ha loto ‘amanaki lelei ke u ongo‘i ‘Ene ‘ofá, peá u fehu‘i ange, “Tamai Hēvaní, ko fe‘ia Koe? ‘Oku ou ‘ilo ‘okú Ke ‘i hena, ka ‘i fe‘ia?” Ne u ‘eke ia he ngaahi ta‘u kotoa ‘o ‘eku ‘i he to‘u tupú. Ne u fa‘a vakai pē ki ha ngaahi me‘a ne hā ai ‘oku mo‘ui ‘a Sisú Kalaisi, ka na‘e tuku ‘e he Tamai Hēvaní, ‘i Hono potó, ke u fekumi mo tatali ‘i ha ta‘u ‘e 10.

Ne ngata ‘eku tatalí ‘i he 1970, he taimi na‘e ako‘i kiate au ‘e he kau fai-fekaú ‘a e palani e Tamaí ki he fakamo‘ui mo e Fakalelei ‘a e Fakamo‘ui. Ne u tali lelei e ngaahi mo‘oni ko ‘ení peá u papitaiso.

Makatu‘unga he‘eku ‘ilo ki he ‘alo‘ofa mo e mālohi ‘o e ‘Eikí, ko ia ne u fili ai mo hoku husepānítí pea mo ‘ema fānaú e moto fakafāmili ko ‘ení: “E ola

lelei kotoa pē ia.” Ka ‘oku anga fefē ‘etau lava ‘o lea‘aki e kupu‘i lea ko iá he taimi ‘oku hoko mai ai e faingata‘á pea ‘ikai ha talí?

‘I he tokoto falemahaki ‘ema ta‘ahine fiefia mo taau kae ta‘u 21 ko Siosí tupu mei ha‘ane ‘i ha fakatu‘utāmaki he‘ene pasikalá, na‘e tala pē ‘e homa fāmilí, “E lelei e me‘a kotoa.” ‘I he‘eku puna fakavavevave ki ai mei he‘ema ngāue fakafaifekau ‘i Palāsila ki ‘Initianapolisí, USA, ne u pukema‘u pē ‘a ‘emau moto fakafāmiló. Ka neongo ia, na‘e mālōlō ‘ema ta‘ahiné ‘o ne fononga atu ki he maama tatali‘anga e ngaahi laumālié ‘i ha ngaahi houa sī‘i pea tō e vakapuná. Na‘e loto mamahi mo ‘ohovale homau ki‘i fāmilí ‘o hangē ha peau kuo hukitonú pea mau fesiofaki pē mo *kei* pehē pē, “E ola lelei koā e me‘a kotoa”?

Hili e mālōlō ‘a Siosí, na‘a mau kei ongo‘i mamahi pē pea ne mau fefa‘uhi mo ia pea ‘oku a‘u pē ki he ‘ahó ni ‘oku mau kei ma‘u pē ‘a e ongo‘i mamahi lahi, ka ‘oku mau pikima‘u ki he mahino ko ia ‘oku ‘ikai mate mo‘oni ha taha ia. Neongo ‘emau loto mamahi he ‘ikai kei ngāue ‘a e sino fakamatelie ‘o Siosí, ka ne mau tui ‘oku kei mo‘ui

pē hono laumālié pea ‘oku mau tui te mau nofo ta‘engata mo ia kapau te mau tauhi ‘emau ngaahi fuakava fakatemi-palé. ‘Oku hanga ‘e he tui ki hotau Huhu‘í mo ‘Ene Toetu‘ú, tui ki Hono mālohi ‘o e lakanga fakataula‘eikí, pea mo e tui ki he sila ta‘engatá ‘o ‘ai ke tau lea‘aki ‘etau motó ‘i he loto fakapapau‘i.

Na‘e pehē ‘e Palesiteni Kōtoni B. Hingikeli: “Kapau te ke fai ho lelei tahá, ‘e ola lelei e me‘a kotoa. Falala ki he ‘Otuá. . . . He ‘ikai li‘aki kitautolu ‘e he ‘Eikí.”⁴

‘Oku ‘ikai pehē mai ‘emau moto fakafāmilí ‘amautolu ia, “E ola lelei e me‘a kotoa he *taimi ni*.” Ka ‘oku lea ia ki he‘etau ‘amanaki leleí ki he ola ta‘engatá—ka ‘oku ‘ikai ko e ola he lolotongá. ‘Oku pehē mai e folofolá, “Fekumi faivelenga, lotu ma‘u ai pē, pea loto-tui, pea ‘e fengāue‘aki fakataha ‘a e ngaahi me‘a kotoa pē koe‘uhi ko ho‘omou leleí.”⁵ ‘Oku ‘ikai ‘uhinga ia ‘oku lelei e me‘a kotoa pē, ka ki he angamaluú mo e faivelengá—ko e leleí mo e koví fakatou‘osi, te na ngāue *fakataha* ki he leleí ‘i he taimi ‘a e ‘Eikí. ‘Oku tau fakaongoongo kiate Ia, pea taimi ‘e ni‘ihi ‘o hangē ko Siope ‘i

he‘ene faingata‘a‘iá, mo ‘ilo‘i ‘e hanga ‘e he ‘Otuá ‘o “fakamamahi, pea ‘okú ne nono‘o, ‘okú ne hoka‘i, kae fakamo‘ui ‘e hono nima ‘o‘oná.”⁶ ‘Oku tali ‘e he loto angamaluú ‘a e faingata‘á pea tatali ke hoko mai e taimi ‘o e fakaakeaké mo e fakakakató.

‘I he‘etau fakaava hotau lotó ki he Laumālié, ‘oku tau ako ai ki he founiga ‘a e ‘Otuá mo ongo‘i Hono finangalo. ‘I he sākalamēnítí, ‘a ia ‘oku ou ui ko e mafu ‘o e Sāpaté, kuó u ‘ilo‘i ko e hili ko ia ‘eku lotua ha fakamolemole ‘o e angahalá, ‘oku fakapotopoto ke te fehu‘i ki he Tamai Hēvaní, “E Tamai, ‘oku toe ‘i ai mo ha me‘a?” ‘I he taimi ‘oku tau fakavaivai mo nonga aí, ‘e lava ke tataki ‘etau fakakaukaú ki ha *me‘a lahi ange* pea mahalo na‘a fie ma‘u ke tau liliu—‘a e me‘a ko ia ‘okú ne ta‘ota‘ofi ‘etau malava ke ma‘u ha tataki fakalaumālié pe ko ha fakamo‘ui mo ha tokoní.

Hangē ko ‘ení, mahalo ‘oku ou tukuloto‘i pē ha loto tāufehi‘a ki ha taha. Ko e taimi ko ia ‘oku ou fehu‘i ai pe ‘oku toe ‘i ai mo ha me‘a ke veté, ‘oku ou manatu‘i lelei e me‘a “fakapulipuli” ko iá. Ko hono mo‘oní, ‘oku fanafana mai

e Laumālie Mā'oni'oní, "Na'á ke fehu'i totunu mai pe 'oku toe 'i ai mo ha me'a, pea ko 'eni ia. 'Oku hanga 'e ho'o tāufehei'a 'o ta'ofi ho'o fakalakalaká mo ne maumau'i ho'o feohi lelei mo e ni'ihi kehé. Te ke lava 'o tukuange 'eni." 'Iko e ngāue faingata'a—mahalo te tau ongo'i tonuhia 'i he'etau loto mamahí—ka ko e fakavaivai ko ia ki he founiga 'a e 'Eikí, 'a e founiga pē 'e taha ki he fiefia 'oku tu'uloá.

'E a'u ki he taimi mo e tu'unga te tau ma'u ai Hono ivi mo e fakahinohino 'ofá—mahalo 'o ne tataki kitautolu ke tau toutou 'alu ki he temipalé pe ako lahi ange ki he Fakalei 'a e Fakamo'uí pe talanoa mo hano kaungāme'a, mo ha pīsope, tokoni fakapalofesinale pe ko ha toketā. 'Oku kamata e fakamo'ui pe fakaakeake hotau lotó he taimi 'oku tau fakavaivai mo hū ai ki he 'Otuá.

'Oku kamata 'a e mōihū mo'oni he taimi 'oku tonu ai hotau lotó 'i he 'ao 'o e Tamaí mo e 'Aló. Ko e hā e tūkunga hotau lotó he 'aho n? Ka 'o kapaau 'oku tau loto ke ma'u ha loto kuo fakamo'ui mo tui faivelenga, kuo pau ke tau motu'a faka'atā ke mafesifesi ia 'i

he 'ao 'o e 'Eikí. Na'e folofola 'a e 'Eikí, "Pea te mou 'oatu kiate au 'a e feilaulau ko e loto-mafesifesi mo e laumālie fakatomala."⁷ Ko e ola 'etau feilaulau'i hotau lotó pe ko 'etau faka'amú ki he 'Eikí, ko 'etau ma'u 'a e tataki fakalau-mālie ko ia 'oku tau fie ma'u.

'I he tupulaki ko ia 'etau mahino ki he 'alo'ofa mo e manava'ofa 'a e 'Eikí, te tau 'ilo ai 'oku kamata ke holofa 'etau loto fielahí pea mafesifesi ia 'i he loto hounga'ia. Pea 'oku tau ha'u leva kiate Ia, 'o faka'amu ke hilifaki atu 'etau kavenga mafasiá ki he 'Alo Tofu pē Taha 'o e 'Otuá na'e Fakatupú. 'I he'etau kakapa atu ko ia ke kafataha mo Ia 'i he loto mafesifesi, te tau ma'u ai ha 'amanaki lelei mo ha takiekina fo'ou 'o fakafou 'i he Laumālie Mā'oni'oní.

Kuó u faifeinga ke si'aki 'eku holi fakakakano ke fai me'a kotoa *he'eku* founiga, he kuo faifai peá u 'ilo'i 'oku tōnounou fau, taukakapa pea mo ta'e-fe'unga 'eku founiga, 'i hono fakahoia atu ki he founiga 'a Sisū Kalaisí. "Ko 'Ene founiga 'a e hala 'oku fakatau ki he fiefia 'i he mo'uí ni mo e mo'ui ta'e-ngatá 'i he maama ka hokó."⁸ Te tau lava nai 'o 'ofa kia Sisū Kalaisí mo 'Ene

foungá, 'o lahi ange ia he'etau 'ofa 'iate kitautolu mo 'etau founiga?

Mahalo 'e fakakaukau ha ni'ihi kuo tu'o lahi fau 'enau tōnounou peau ongo'i vaivai ke liliu ha fa'ahinga tō-'onga angahala pe ko ha holi fakamāmani 'o e lotó. Ka neongo ia, hangē ko 'Isileli fuakavá, 'oku 'ikai ke tau feinga 'iate kitautolu pē ke tau liliu ai. Kapau te tau tautapa fakamātoato ki he 'Otuá, te Ne 'ave kitautolu 'i hotau tu'unga lolotongá—peá Ne ngaohi kitautolu ke ta'u a'usia ha tu'unga ne 'ikai ke tau lavelave'iloa ki ai. Na'e tohi 'e he teosia 'iloa ko ia ko Lōpeti L. Miletí 'o kau ki ha'ane "faka'ānaua ke fakalakalaka," mo potupotutatau 'a e ongo'i "fakapapau ko ia 'oku fakafou 'ia Sisū Kalaisí 'etau lava'i ha me'a."⁹ 'I he mahino ko iá, te tau lava 'o pehē ange ki he Tamai Hēvaní:

*[Tekaki atu 'eku mo'uí ki he 'afioná,
Peá u 'ilo'i ho'o 'ofá,
Te u fai ho finangaló 'i he loto
fakamātoato:
Te u fai ho finangalo pe].¹⁰*

'Oku tali 'e Sisū Kalaisí 'etau feilaulau 'oku fai kiate Ia 'i he loto mafesifesi. 'Okú Ne fakafoki atu kitautolu. Neongo pe ko e hā e lahi 'o e mole, kafo pe fehi'anekina kuo tau fouá, ka 'oku ma'ongo'onga ange 'Ene 'alo'ofa mo e fakamo'uí he me'a kotoa ko iá. 'I he'etau ha'amonga taha mo e Fakamo'uí, 'e lava ke tau lea 'aki 'i he loto falala, "E ola lelei 'a e me'a kotoa." 'I he huafa 'o Sisū Kalaisí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

- Dallin H. Oaks, "Ko e Talanoa Fakatātā 'o e Tangata Tūtū'i," *Liahona*, Mē 2015, 32.
- "Have Thine Own Way, Lord," *The Cokesbury Worship Hymnal*, no. 72.
- Vakai, Mātiu 6:9–13.
- Gordon B. Hinckley, konifelenisi fakavahelahi 'a Jordan Utah South, fakataha lakanga fakataula'eikí, Mar. 1, 1997; vakai foki, "Excerpts from Addresses of President Gordon B. Hinckley," *Ensign*, Oct. 2000, 73.
- Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 90:24.
- Siope 5:18.
- 3 Nifai 9:20.
- "Ko e Kalaisí Mo'uí: Ko e Fakamo'oni 'a e Kau 'Aposetoló," *Liahona*, 'Epēleli 2000, 3; toki fakamamafá'i.
- Robert L. Millet, *After All We Can Do: Grace Works* (2003), 133.
- "Te u Fai ho Finangaló," *Ngaahi Himí*, fika 171.

Fai 'e 'Eletā Larry R. Lawrence
'O e Kau Fitungofulú

"Ko e Hā 'Oku Te'eki Ai Ke u Fai?"

Kapau 'oku tau loto fakatōkilalo mo ako'ingofua, 'e ue'i kitautolu 'e he Laumālie Mā'onī'onī ke tau fakalakalaka peá ne tataki kitautolu ki 'api, ka 'e fie ma'u ke tau kole ki he 'Eikí ke Ne fakahinohino mai e halá.

Ne u kamata feinga ke 'ilo lahi ki he Siasi 'i he'eku kei talavoú. Ne fuofua takiekina au ki he Siasi 'e he tā sīpinga 'a hoku kaungāme'a Siasi, ka ne iku pē 'o tohoaki'i au 'e he makehe 'o e tokāteliné. I he'eku ako ko ia 'e lava 'a e kau tangata mo e kau fefine faivelengā 'o fakalakalaka pea a'u pē 'o nau tatau mo 'enau mātu'a fakalangí, na'e fakaofo ia kiate au. Na'a ku sa'iia he fakakaukaú; he na'e ongo mo'oni ia kiate au.

Hili pē hoku papitaisó ne u ako ki he Malanga 'i he Mo'ungá, pea ne u fakatokanga'i na'e ako'i 'e Sisū e mo'oni tatau pē 'o kau ki he fakalakalaka ta'engatá 'i he Tohi Tapú. Na'a Ne folofola, "Ko ia ke haohaoa 'a kimoutolu he 'oku haohaoa 'a ho'omou Tamai 'oku he langí."¹

Ko e ta'u 'eni 'e 40 tupu 'eku kau ki he Siasi pea ko e taimi kotoa pē 'oku ou lau ai e potu folofolá ni, 'oku fakananatu mai ai kiate au 'etau taumu'a 'i he māmaní. Na'a tau omi ke ako mo fakalakalaka kae 'oua kuo fakamā'oni-oni'i pe fakahaohaoa'i kitautolu 'ia Kalaisi.

'Oku 'ikai ko ha me'a faingofua e hala-fononga 'o e tu'unga fakaākongá.

Ka neongo ia, 'oku fie ma'u ke tau kole ki he 'Eikí ke Ne fakahinohino hotau halá. Kuo pau ke tau fai ha ngaahi fehu'i faingata'a, hangē ko 'ení "Ko e hā 'oku fie ma'u ke u liliú?" "Te u fakalakalaka fēfē?" "Ko e hā e vaivai 'oku fie ma'u ke fakamālohiá?"

Tau fakakaukau angé ki he talanoa he Fuakava Fo'oú ki he talavou koloa'iá. Ko ha tangata angatonu ia na'a ne 'osi tauhi e Fekau 'e Hongofulú ka na'a ne fie hoko 'o lelei ange. Ko 'ene taumu'a e mo'ui ta'engatá.

I he'ene fetaulaki mo e Fakamo'uí, na'a ne fehu'i ange, "Ko e ha 'oku ou kei hala aí?"³

Na'e tali ange leva 'e Sisū, 'ne fai ha fale'i na'e fakapatonu pē ki he talavou koloa'iá. "Pea talaange 'e Sisū kiate ia, Kapau ko ho lotó ke ke haohaoa, 'alu 'o fakatua 'a ia 'oku 'a'aú, mo foaki ki he masivá, . . . pea ke ha'u, 'o muimui 'iate au."⁴

Na'e 'ohovale 'a e talavoú; kuo te'eki ai ke ne fakakaukau'i ha feilaualau lahi pehē. Na'a ne loto fakatōkilalo ke fehu'i ki he 'Eikí, ka na'e 'ikai ke ne tui faive-lenga fe'unga ke muimui ki he na'ina'i fakalangi ne fai angé. Kuo pau ke tau loto fiemālie ke ngāue he taimi 'oku tau ma'u ai ha talí.

Na'e akonaki mai 'a Palesiteni Hāloti B. Lī 'o pehē, "Ko e tokotaha kotoa pē 'o kitautolu, kapau te tau a'usia e haohaoá, kuo pau ke tau fehu'i loto 'i ha taimi 'o pehē, 'Ko e hā 'oku te'eki ai ke u fa?"⁵

‘Oku ou ‘ilo’i ha fa’ē faivelenga na’ā ne fakavaivai’i ia ka ne fehu’i, “Ko e hā e me’ā ‘okú ne ta’ofi ‘eku fakalakalaká?” Na’ā ne tuai-e-kemo hono tali ange ‘e he Laumālié: “Tuku ho’o läungá.” Na’ā ne ofo ‘i he talí ni; kuo te’eki ai ke ne fakaukau ko ha tangata fa’ā läunga ia. Ka na’e mahino ‘aupito e pōpoaki mei he Laumālié Mā’oni’oní. ‘I he ngaahi ‘aho ne hoko atu aí, na’ā ne fakatokanga’i leva ‘ene tō’onga mo’ui läungá. Na’ā ne hounga’ia he ue’i ke ne fakalakalaka aí, ko ia na’ā ne fakapapau’i leva ke ne fakalau hono ngaahi tāpuakí kae ‘ikai ko e faingata’ā. ‘I ha ngaahi ‘aho sii’i mei ai, na’ā ne ongo’i e hōifua mai ‘a e Laumālié.

Na’ē ‘i ai ha talavou loto fakatōkilalo na’e hangē kuo ‘ikai lava ke ne ma’u e finemui totonú, ko ia na’ā ne kole tokoni ki he ‘Eikí: Na’ā ne fehu’i ange, “Ko e hā ‘okú ne ta’ofi au mei he’eku

hoko ko e tangata totonú?” Na’ē ongo mai ki hono lotó mo ‘ene fakakaukaú e tali ko ‘ení: “Fakalelei’i ho’o leá.” ‘I he momeniti ko iá na’ā ne fakatokanga’i ha ngaahi kupu’i lea fakamātatu’ā na’ā ne fa’ā faka’aonga’i, pea na’ā ne tukupā ai ke liliu.

Na’ē lototo’ā ha finemui tāutaha ke fehu’i: “Ko e hā ‘oku fie ma’u ke u liliú?” pea na’ē fanafana ‘a e Laumālié kiate ai, “Oua te ke ‘ohomu’ā he taimi ‘oku talanoa ai e kakaí.” ‘Oku fai mo’oni mai ‘e he Laumālié Mā’oni’oní ha na’ina’i fakapatonu. Ko ha kaungā-fononga faitotonu ia pea te ne talamai e ngaahi me’ā ‘oku ‘ikai toe ‘ilo ia ‘e ha taha pe lototo’ā fe’unga ke ne lea’aki.

Na’ē mafasia ha faisekau toki ‘osi mai ko e taulōfu’u ‘ene taimitēpilé. Na’ā ne fefā’uhi ke kumi taimi ki he ngāué, akó, fāmilí mo e uiu’i faka-Siasí. Na’ā ne kumi fale’i mei he ‘Eikí: “Te u ongo’i

fēfē ha nonga ‘i he me’ā kotoa ‘oku fie ma’u ke u fa?’” Na’ē ‘ikai ko e tali ia na’ā ne ‘amanaki ki aí; na’ā ne ongo’i na’ē totonu ke ne tauhi lelei ange ‘a e ‘aho Sāpaté ke mā’oni’oni. Na’ā ne fakapapau’i ke fakatapui ‘a e Sāpaté ki he ngāue ‘a e ‘Otua—ke ‘oua na’ā fai ai ‘ene ngaahi ngāue fakaakó ka ne ako pē ongoongolelei he ‘aho ko iá. Na’ē ‘omi ‘e he liliu sii’i ko ‘ení ha nonga mo e napangapangamālie na’ā ne fie ma’ú.

‘I he ngaahi ta’u lahi kuohilí, ne u lau ai ‘i ha makasini ‘a e Siasí ha talanoa ki ha finemui na’ē mavahē mei ‘api ke ako he ‘univēsití. Na’ē tōmui ‘ene ngaahi ngāue fakaakó pea na’ē ‘ikai fiemālie he’ene mo’ui fakasōsialé pea na’ē fa’ā loto mamahi. Faifai peá ne tū’ulutui ‘i he ‘aho ‘e taha ‘o fehu’i ki he ‘Eikí, “Ko e hā te u lava ‘o fai ke fakalakalaka ange ai ‘eku mo’u?” Na’ē fanafana ange ‘a e Laumālié, “Tu’u hake ‘o fakamaau ho lokí.” Na’ē faka’ohovale e ue’i ko ‘ení ka ko e kamata’anga ia na’ā ne fie ma’ú. Hili ha’ane tuku taimi ke fakamā’opo’opo mo fakamaau hono lokí, na’ā ne ongo’i na’ē nofo’ia hono lokí ‘e he Laumālié mo langaki hake hono lotó.

‘Oku ‘ikai talamai ‘e he Laumālié Mā’oni’oní ia ke tau fakalelei’i faka’angataha e me’ā kotoa pē. Kapau na’ē pehē, te tau lotosi’i pea tau fo’i. ‘Oku ngāue e Laumālié mo kitautolu ‘o fakatatau ki he’etau fiemālié, ‘i he fo’i laka kotoa pē, pe hangē ko ia kuo ako’i mai ‘e he ‘Eikí, ‘i he “otu lea ki he ‘otu lea, ‘a e akonaki ki he akonaki; . . . pea monū’ia ‘a kinautolu ‘oku fanongo ‘o tokanga ki he’eku ngaahi akonaki . . . he ko ia ‘okú ne talí te u foaki ‘o lahi ange kiate ia . . .”⁶ Hangē ko ‘ení, kapau kuo ue’i koe ‘e he Laumālié Mā’oni’oní ke ke fa’ā “lea fakamālō,” peá ke tali lelei ‘a e ue’i ko iá, te Ne ongo’i leva kuo taimi ke ke hoko atu ki ha me’ā ‘oku faingata’ā angé—hangē ko ha’o ako ke lea ‘aki, “Kātaki fakamolemole ko au na’ē halá.”

Ko ha taimi fungani ke fehu’i ai, “Ko e hā ‘oku te’eki ai ke u fa?” ‘a e taimi ko ia ‘oku tau kai ai e sākalamēnítí. Na’ē akonaki mai e ‘Aposetolo ko Paulá ko ha taimi ‘eni mo’otautolu takitaha ke tau vakavakai’i ‘etau mo’u.⁷ ‘I he

‘ātakai molumalu ko ‘ení, ‘i he tafoki ‘etau fakakaukaú ki he langí, ‘e lava ke fakahā mai ‘e he ‘Eikí ‘a e me‘a oku fie ma‘u ke tau fakalelei‘i hokó.

Hangē ko kimoutolú, kuo ta‘u lahi ‘eku ma‘u ha ngaahi pōpoaki mei he Laumālié ‘o fakahaa‘i mai e founiga ke u fakalakalaka aí. Tuku ke u vahevahe atu ha ngaahi sīpinga fakatāutaha ‘o ha ngaahi pōpoaki ne u tukuloto‘i. Kuo kau e ngaahi ue‘i ko ‘ení:

- ‘Oua ‘e hiki hake ho le‘o ke longoa‘a.
- Fakamaau ho‘o mo‘u; fa‘u ha lisi ngāue faka‘aho ke fakahoko.
- Tauhi lelei ho sinó ‘aki ho‘o kai ke lahi e fo‘i‘akaú mo vesitapoló.
- Toe fakalahi ho‘o toutou ‘alu ki he tempipalé.
- To‘o ha taimi ke fakalaauloto ai kimu‘a peá ke lotú.
- Kole ki ho uaifí ke ‘oatu ‘ene fale‘i.
- Loto fakama‘uma‘u he taimi ‘okú ke faka‘uli aí; ‘oua ‘e lele ‘o vave ange he fakangatangata kuo fokotú‘ú. (‘Oku ou kei fakakaukau‘i e fakamuimuitahá.)

‘Oku malava e fakahaohaoa‘í mo e fakamā‘oni‘oni‘í tu‘unga ‘i he feilaulau fakalelei ‘a e Fakamo‘u. He ‘ikai ke tau teitei lava ‘o fai ia ‘iate kitautolu pē, ka ‘oku fe‘unga e ‘alo‘ofa ‘a e ‘Otuá ke fai tokonia kitautolu. Hangē ko ia ne lea‘aki ‘e Eletā Tēvita A. Petinaá: “‘Oku mahino lelei ki hotau tokolahí ko e Fakalelei‘oku ma‘a e kau angahalá ia. Neongo ia, ‘oku ‘ikai keu fu‘u fakapapau‘i pe ‘oku tau ‘ilo pe mahino kiate kitautolu ko e Fakalelei‘oku toe ‘aonga pē ia ki he kau mā‘oni‘oni‘ma‘a e kakai tangata mo fafine ‘oku talangofuá, tāú, mo mātu‘aki tokangá pea ‘oku nau feinga ke toe lelei ange mo ngāue faivelenga angé.”⁸

‘Oku ou fie fokotú‘u atu kemou takitaha fai ha ki‘i polokalama fakalaumālie, mahalo he pooni lolotonga ho‘o fai ho‘o ngaahi lotú. Fehu‘i loto fakatōkilalo ki he ‘Eikí ‘o peheni: “Ko e hā e me‘a ‘okú ne ta‘ofi ‘eku fakalakalaká?” Pe ko hono fakalea ‘e tahá: “Ko e hā ‘oku te‘eki ai ke u fa?“ Peá ke tatali leva ki ha tali. Kapau ‘okú ke fakamātoato,

‘e hoko mahino mai ‘a e talí. Ko ha fakahā ia ne fakataumu‘a pē kiate koe.

Mahalo ‘e talaatu ‘e he Laumālié ‘oku fie ma‘u ke ke fakamolemole‘i ha taha. Pe ko ha‘o ma‘u ha pōpoaki ke ke filifili fakalelei e ngaahi faiva ‘okú ke mamata aí pe ko e hiva ‘okú ke fanongo ki aí. Mahalo te ke ongo‘i ke ke faitotonu ange ‘i ho‘o ngaahi fengāue‘aki fakapisinisí pe foaki ha pa‘anga ‘aukai ‘oku lahí. ‘Oku ‘ikai hano ngata‘anga ‘o e ngaahi faingamālié

‘E lava ke fakahaa‘i mai ‘e he Laumālié hotau ngaahi vaivaí, ka ‘okú Ne toe lava foki ‘o fakahaa‘i mai hotau mālochingá. Taimi ‘e ni‘ihí ‘oku fie ma‘u ke tau fehu‘i pe ko e hā e me‘a totonu ke tau faí kae lava ‘e he ‘Eikí ‘o hiki hake mo fakalotolahi‘i kitautolu. ‘I he‘etau lau hotau tāpuaki fakapēteliaiké, ‘oku fakamanatu mai ai ‘oku ‘afio‘i ‘e he‘etau Tamai Hēvaní ‘a hotau ivi fakalangí. ‘Okú Ne fiefia he taimi kotoa pē ‘oku tau laka atu ai kimu‘á. ‘Oku mahu‘inga ange kiate Ia hotau hu‘ungá kae ‘ikai ko e vave ‘etau fonongá.

‘E kāinga, mou loto vilitaki pea ‘oua ‘e loto fo‘i. Te tau mate kitautolu ‘oku te‘eki ai pē ke tau haohaoa mo‘oni, ka ‘e lava ke tau fakatoka e fakava‘é hení ‘i he mo‘ui fakamatelié. “Ko hotau fatongiá ke tau fai lelei ange ‘i he ‘ahó ni ‘i he ‘aneafí, pea lelei ange ‘apongipongi ‘i he ‘ahó ni.”⁹

Kapau ‘oku ‘ikai ke tau fakamu‘omu‘a e tupulaki fakalaumālié ‘i he‘etau mo‘u, kapau ‘oku ‘ikai ke tau fononga

he hala ki he fakalakalaka mo‘oní, ‘e mole meiate kitautolu ‘a e ngaahi a‘usia mahu‘inga ‘oku finangalo e ‘Otuá ke Ne foaki maí.

‘I he ngaahi ta‘u lahi kuohilí, ne u lau ai e lea ‘a Palesiteni Sipenisā W. Kimipolo na‘e ongo mo‘oni kiate au. Na‘á ne pehē: “Kuó u ako ko e taimi ko ia ‘oku ‘i ai ha loto fa‘a lotú, ha fiekaia ki he mā‘oni‘oni, ha si‘aki ‘o e angahalá kae talangofua ki he ngaahi fekau ‘a e ‘Otuá, ‘oku lilingi mai ‘e he ‘Eikí ha maama lahi ange kae ‘oua kuo hanga ‘e he mālohí ‘o avangi e veili fakalangí. . . . Ko e tokotaha angamā‘oni‘oni peheé, ‘okú ne ma‘u ‘e ia e tala‘ofa pelepelengesi ko ia te ne mamata ha ‘aho ki he fofonga ‘o e ‘Eikí mo ‘ilo‘i Ia.”¹⁰

‘Oku ou lotua ‘e ‘i ai ha ‘aho te tau a‘usia ai ‘eni ‘i he‘etau faka‘atā e Laumālie Mā‘oni‘oni ke ne tataki kitautolu ki ‘apí. ‘I he huafa ‘o Sisū Kalaisí, ‘ēmeni. ■

MA‘U‘ANGA FAKAMATALÁ

1. Mātiu 5:48.
2. Neal A. Maxwell, “Testifying of the Great and Glorious Atonement,” *Liahona*, Apr. 2002, 9.
3. Mātiu 19:20.
4. Mātiu 19:21.
5. *Ngaahi Akonaki ‘a e Kau Palesiteni ‘o e Siasí: Hāloti B. Lī* (2000), 245.
6. 2 Nifai 28:30.
7. Vakai, 1 Kolinitō 11:28.
8. David A. Bednar, “Ko e Fakalelei pea mo e Fononga Fakamatelié,” *Liahona*, ‘Epēleli 2012, 14.
9. Joseph Fielding Smith, *Doctrines of Salvation*, comp. Bruce R. McConkie, 3 vols. (1954–56), 2:18.
10. Spencer W. Kimball, “Give the Lord Your Loyalty,” *Tambuli*, Feb. 1981, 47.

Fai 'e 'Eletā Francisco J. Viñas
'O e Kau Fitungofulú

Ko e Folofola Fakafiemālie 'a e 'Otuá

'Oku hanga 'e he folofola fakafiemālie 'a e 'Otuá 'o fakahaa'i mai 'a e fie ma'u ke hokohoko atu e fakatomalá 'i he'etau mo'uí kae lava ke tau tauhi ma'u e takiekina 'a e Laumālie Mā'oni'oni.

Oku fakataha mai hatau tokolahi ki he konifelenisí ni "ke fanongo ki he folofola fakafiemālie 'a e 'Otuá, 'io, 'a e folofola ko ia 'oku fakamo'ui 'a e laumālie kuo kafó" (Sēkope 2:8). 'E lava ke ma'u e fakaleá ni 'i he folofolá mo e pōpoaki mei hotau kau takí, 'o ne 'omi kiate kitautolu ha 'amanaki lelei mo ha fiemālie 'i he po'ulitu'u 'o e faingata'a.

'Oku tau ako 'i he'etau a'usia he mo'uí, ko e fiefia 'i he māmaní 'oku 'ikai kakato ia, ka 'oku toki kakato 'etau fiefiá 'ia Sisū Kalaisi (vakai, T&F 101:36). Te Ne 'omi kiate kitautolu ha ivi ke 'oua na'a tau mamahi 'i ha fa'ahinga faingata'a'ia, ta'emeole au ia 'i He'ene fiefiá (vakai, 'Alamā 31:38).

'E lava ke fonu hotau lotó 'i he mamahi he taimi 'oku tau sio ai ki he felangaaki ha taha 'i ha puke fakamamahi.

'E lava ke hoko ha mate 'a ha taha 'oku tau 'ofa ai, ke hangē kuo hoka'i ai hotau mafú.

'I he taimi 'oku hē ai 'etau fānaú mei he ongoongoleleí, mahalo te tau ongo'i halaia mo ta'epau'ia ki honau iku'anga ta'engatá.

'E lava 'e he ngaahi faingata'a ko 'ení mo ha ngaahi faingata'a lahi 'oku felāve'i mo e nofo fakataimi ko 'ení, 'o fakatupunga ha'atau fehu'i loto pē 'a e fehu'i tatau na'e fai 'e he Palōfita ko Siosefa Sāmitá: "E 'Otua, 'okú ke 'i fē?" (T&F 121:1).

'I he ngaahi momeniti faingata'a ko ia 'o 'etau mo'uí, 'oku hanga 'e he folofola fakafiemālie 'a e 'Otuá 'okú Ne fakamo'ui e loto kuo kafó, 'o 'omi 'a e pōpoaki fakafiemālie ko 'ení ki hotau lotó mo e 'atamaí:

"Ke 'i ho laumālié 'a e melinó; 'e kī'i fuofueloa si'i pē 'a ho'o faingata'a'ia pea mo ho'o ngaahi mamahí;

"Pea 'e toki hakeaki'i koe 'e he 'Otuá 'i 'olunga 'o kapau te ke kātak'i ia 'o lelei" (T&F 121:7-8).

'Oku hanga 'e he folofola fakafiemālie 'a e 'Otuá 'o fakafonu kitautolu 'aki 'a e 'amanaki lelei, he 'oku tau 'ilo ko kinautolu te nau faivelenga neongo e 'ahi'ahí, te nau ma'u ha pale lahi ange 'i he pule'anga 'o e langí he 'oku "hoko mai 'a e ngaahi tāpuakí hili 'a e ngaahi faingata'a lahi" (vakai T&F 58:3-4).

'Oku hanga 'e he folofola fakafiemālie 'a e 'Otuá, 'a ia kuo fakafou mai he kau palōfitá, 'o 'omi 'a e ongo'i malu ko ia ko 'etau sila ta'engatá, 'a ia 'oku paotoloaki 'e he'etau tauhi faivelenga e ngaahi tala'ofa fakalangi ne 'omi koe'uhí ko 'etau tokoni lototo'a ki he ngāue 'o e mo'oní, 'o faitāpuekina kitautolu mo hotau hakó (vakai, Orson F. Whitney, in Conference Report, Apr. 1929, 110).

'Okú ne 'omi foki mo e ongo'i fakapapau'i ko ia, ko e hili 'etau mo'ui faivelengá, he 'ikai mole meiate kitautolu ha fa'ahinga tāpuaki koe'uhí ko e 'ikai ke tau fai ha ngaahi me'a pau hili ko ía ne 'ikai 'aupito ke tau teitei ma'u ha faingamālie ke fai ia. Kapau ne tau mo'ui faivelenga 'o a'u ki he'etau mate, te tau "ma'u 'a e ngaahi tāpuaki kotoa pē, hakeaki'i mo e nāunau 'e ma'u 'e ha tangata pe fefine [kuó na ma'u e faingamālie ko ía]." (Vakai, *The Teachings of Lorenzo Snow*, ed. Clyde J. Williams [1984], 138.)

Ko ia 'oku mahu'inga ai ke māhino 'e lava ke tau a'usia ha konga 'o e mamahí mo e faingata'a'iá kapau he 'ikai ke tau fakatomala mo'oni mei he'etau angahalá. Na'e akonaki 'a Palesiteni Melione G. Lominei 'o pehē: "Ko e ongo'i faingata'a'ia mo e mafasia 'oku kātekina 'e he kakaí he māmaní, ko e ola ia 'o e angahala kuo ta'e fakatomala'i mo ta'efakamolemole'i. . . . 'Oku tatau pē tō mai e mamahí mo e faingata'a'iá ki he angahalá, mo e tō mai e fiefiá mo e nekeneká 'i hono fakamolemole'i 'o e angahalá" ('i he Conference Report, Apr. 1959, 11).

Ko e hā 'oku hanga ai 'e he ta'e fakatomalá 'o fakatupunga e faingata'a'iá mo e mamahí?

Ko e taha e ngaahi talí he na'e "i ai ha tautea na'e fokotu'u pea mo ha fono totonu kuo tuku mai, 'a ia na'e [hoko mai aí] 'a e [ongo'i] tautea 'o e konisēnisi" ('Alamā 42:18; toe vakai ki he véesí 16). Na'e akonaki 'a e Palōfita ko Siosefa Sāmitá ko kitautolu pē 'oku tau toe fakahalaia'i kitautolú pea ko e me'a fakamamahi taha ia ki hotau 'atamaí, pea 'oku tatau ia mo ha ano 'oku vela 'i he afí mo e sūlifá (vakai, *Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesiteni 'o e Siasí Siosefa Sāmita* [2007], 224).

Kapau 'oku tau feinga ke fakafiemālie'i hotau konisēnisi 'aki 'etau feinga ke "fakatonuhia'i [kitautolu] 'i ha kihí'i momo'i me'a 'e taha koe'uhí ko [etau] ngaahi angahalá" ('Alamā 42:30) pe te tau feinga ke fūfuu'i kinautolu, ko e me'a pē te tau fakahoko aí ko hono fakaloto-mamahi'i e Laumālié (vakai

T&F 121:37) mo fakatoloi 'etau fakatomalá. Ko e fa'ahinga fiemālie ko 'ení, neongo 'ene fakataimí, te ne toe 'omi 'e ia ha mamahi mo ha faingata'a'ia lahi ange ki he'etau mo'ui pea faka'auha ai 'etau malava ke ma'u ha fakamolemole 'o 'etau angahalá.

'I he fa'ahinga mamahi ko 'ení, 'oku 'omi ai 'e he folofola fakafiemālie 'a e 'Otuá ha fiemālie mo ha 'amanaki lelei; 'okú ne talamai 'oku 'i ai ha fiemālie mei he mamahi ne fakatupu 'e he ngaahi nunu'a 'o e angahalá. 'Oku hoko mai e fiemālie ko 'ení mei he feilaulau fakalelei 'a Sīsū Kalaisí pea 'oku kamata hono 'aongá mei he'etau fakahaa'i 'etau tui kiate Iá, mo fakatomala pea talangofua ki He'ene ngaahi fekaú.

'Oku mahu'inga ke tau 'ilo'i 'oku hangē pē fakatomalá ko e fakamolemole 'o e angahalá, ko ha founiga 'oku muimui ki ai ka 'oku 'ikai ko ha me'a 'oku hoko faka'angataha mai. 'Oku fie ma'u e paú 'i he sitepu takitaha.

Hangē ko 'ení, 'i he'etau ma'u e sākalamēniti, 'oku tau fakahaa'i ai ki he 'Eikí te tau manatu'i ma'u pē Ia mo tauhi 'Ene ngaahi fekaú. Ko e fakafotunga ia 'o 'etau loto fakamātoató.

Ko e momeniti ko ia 'oku tau kamata manatua ai Ia mo tauhi faka'aho 'Ene ngaahi fekaú—kae 'ikai tokí fai pē he Sāpaté—ko e taimi ia 'oku kamata ke hoko māmālie ai e fakamolemole'i 'o 'etau ngaahi angahalá mo 'Ene talā'ofa te tau ma'u Hono Laumālié.

Ka 'ikai ke 'alu fakataha e talangofua totonú mo 'etau taumu'á, 'e lava ke mōlia atu e 'aonga 'o e fakamolemole'i 'etau angahalá 'i ha taimi nounou pea kamata leva ke mavahe e Laumālié. Te tau iku faka'apa'apa pē kiate Ia 'aki hotau loungutú kae tafoki hotau lotó meiate Ia (vakai, 2 Nīfai 27:25).

Makehe mei hono fakanonga kitautolú, 'oku fakatokanga mai 'e he folofola fakafiemālie 'a e 'Otuá 'e lava ke motuhia 'a e founiga ko 'ení 'o e fakamolemole'i 'etau angahalá he taimi 'oku tau fihia ai "i he ngaahi me'a ta'e'aonga 'o e māmaní," pea 'e lava ke toe ma'u ia 'o fakafou 'i he tuí 'o kapau te tau fakatomala fakamātoato mo fakavaivai'i kitautolu (vakai, T&F 20:5–6).

Ko e hā ha ni'ihi 'o e ngaahi me'a ta'e'aonga 'e lava ke ne fakafe'atungia'i 'etau ngāue ke ma'u ha fakamolemole 'o 'etau angahalá pea 'oku fekau'aki

San Pedro, Belize

ia mo hono tauhi 'o e Sāpaté ke mā'oni'oní?

'Oku kau he ngaahi sīpinga ko 'ení 'a e tōmui ki he houalotu sākalamēnítí ta'e 'i ai ha 'uhinga lelei; 'a e a'u ki ai 'oku te'eki ke tau vakavaka'i kitautolú, pea kai e maá mo inu ta'etaau mei he ipú; (vakai, 1 Kolinitō 11:28); pea mo e a'u ki ai 'oku te'eki ai vete 'etau ngaahi angahalá mo kole ki he 'Otuá ke fakamolemole'i kinautolú.

Ko e ngaahi sīpinga kehé: 'a e ta'e-'apasiá 'o tohi pōpoaki holo he telefoní mo e ipad (electronic devices), mavahe mei he lotú hili pē kai sākalamēnítí mo fakahoko ha ngaahi 'ekitivití 'i hotau 'apí 'oku 'ikai taau mo e 'aho tapú.

Ko e hā ha taha e ngaahi 'uhinga 'oku tau 'osi 'ilo'i lelei ai e ngaahi me'a ni kae 'ikai pē ke tau tauhi e Sāpaté ke mā'oni'oní?

'E lava ke tau ma'u ha tali ki ai mei he tohi 'a 'Isaiá 'oku 'uhinga ki he Sāpaté ka 'oku toe kaunga pē ia ki he ngaahi fekau kehe kuo pau ke tau tauhí: "Ta'ofi ho va'é 'i he 'aho tapú, pea 'oua na'a fai ki ho lotó 'i hoku 'aho mā'oni'oní" (Isaia 58:13).

Ko e kupu'i lea mahu'ingá ko e "ta'ofi . . . fai ki ho lotó," pe ko hono fakalea 'e tahá, ko hono fai e finangalo 'o e 'Otuá. Lahi e taimi 'oku fepaki ai

hotau lotó mo e finangalo 'o e 'Otuá—koe'uhí ko 'etau holí, hotau u'a mo e fie ma'u 'a e tangata fakakananó. Na'e ako'i mai 'e he palōfita ko Pilikihami 'Iongí "ko e taimi 'oku fakavaiva'i ai ha loto, holi mo e ongo 'a ha taha ki he 'Otuá mo hono finangaló, 'oku fakahaohaoa'i ai e tokotaha ko iá.—Ko e tuku ko ia hoku lotó ke mo'ulaloa ki he finangalo 'o e 'Otuá, te ne tataki ai au ki he lelei kotoa pē pea fakakaluni 'aki au e mo'ui ta'e fa'amaté mo e mo'ui ta'engatá" (*Deseret News*, Sept. 7, 1854, 1).

'Oku fakaafe'i kitautolu 'e he folofola fakafiemálie 'a e 'Otuá ke tau faka'aonga'i e mālohi 'o e Fakalelei 'a Kalaisí pea tau fakalelei ai ki Hono finangaló—kae 'ikai ki he loto 'o e tēvoló mo e kakanó—kae lava ke fakahaoi kitautolu 'i He'ene 'alo'ofá (vakai, 2 Nifai 10:24–25).

'Oku hanga 'e he folofola fakafiemálie 'a e 'Otuá 'oku tau vahevahé he 'aho ní 'o fakahaa'i mai 'a e fie ma'u ke hokohoko atu e fakatomalá 'i he'etau mo'ui kae lava ke tau tauhi ma'u e takiekina 'a e Laumālie Mā'oni'oní.

'E ngaohi kitautolu 'e he takaua 'o e Laumālie ke tau hoko ko ha kakai lelei ange. Te ne "Fanafana ange 'a e nongá mo e fiefiá ki he'enau mo'ui, pea

te Ne to'o atu 'a e loto koví, tāufehi'aá, meheká, feke'ike'i, pea mo e kovi kotoa pē mei honau lotó; pea ko hono kotoa 'o [etau] faka'amú ke fai lelei pē, [peal] 'omi 'a e mā'oni'oní, mo langa hake 'a e pule'anga 'o e 'Otuá" (vakai, *Akonaki: Siosefa Sāmita*, 98).

I he'etau ma'u e takiekina 'a e Laumālie Mā'oni'oní, he 'ikai ke tau loto mamahi pe te tau fakalotomamahi'i e ni'ihi kehé; te tau ongo'i fiefia ange; pea 'e ma'a ange 'etau fakakaukaú. 'E fakautuutu ange 'etau 'ofa ki he ni'ihi kehé. Te tau loto fiemálie ke

fa'a fakamolemole pea mo tufaki e fiefiá ki he ni'ihi 'oku tau feohí.

Te tau ongo'i hounga'ia ke sio ki he fakalakalaka e ni'ihi kehé pea te tau kumi pē ki he lelei 'i he ni'ihi kehé.

'Oku ou lotua ke tau a'usia 'a e fie-fia 'oku ma'u mei he faifeinga ke mo'ui angamá'oni'oní pea 'ofa ke tau puke ma'u e takaua 'o e Laumālie Mā'oni'oní 'i he'etau mo'ui 'o fakafou 'i he fakatomala fakamātoato mo hokohokó. Te tau hoko ko ha kakai lelei ange pea 'e faitāpuekina hotau fāmilí. Ko 'eku fakamo'oní ia ki he ngaahi tefito'i mo'oni ko 'ení, 'i he huafa toputapu 'o Sisū Kalaisí, 'ēmeni. ■

Fai 'e 'Eletā Quentin L. Cook

'O e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá

Tuha mo Taau mo Pilisitolo: Mo'ui Taau mo e Temipalé—‘i he Faingamālié mo e Faingatāmakí

'E malava 'i he'etau muimui ki he ngaahi tefito'i mo'oni toputapu 'o e ongoongoleleí, ke tau a'usia ai e fiefia 'i he mo'ui ni pea mo tataki kitautolu 'i he'etau foki ki hotau 'api fakalangi.

Na'e pehē 'e he palōfita ko Lihái, "Pea kapau 'oku 'ikai ha mā'oni-oni, 'oku 'ikai ha fiefia."¹

Kuo ola e ngāue 'a e filí 'i hono tōkaki ha talatupu'a loi he 'atamai 'o ha kakai tokolahi. Kuó ne hanga mo hono kau fakafongá 'o talaki ko e fili mo'oni ke tau fai 'oku 'i he vaha'a ia 'o e fiefiá mo e tōli'a *he taimi ni i he mo'ui ni pē* pe ko e fiefia 'i he *mo'ui ka hokó* (ka 'oku pehē 'e he filí ia 'oku 'ikai ha me'a pehē). Ko e talatupu'a ko 'ení ko ha fili ia 'oku loi, ka 'oku mātū-aki olopoto.²

Ko e taumu'a faka'e'i'eiki taupotu 'o e palani 'o e fiefia 'a e 'Otuá ke fakataha 'a e kau ākonga mā'oni'oní mo e ngaahi famili fuakavá 'i he 'ofa, melino, pea mo e nonga 'i he mo'ui ko 'ení³

pea ma'u 'a e nāunau fakasilesitalé 'i he ta'engatá, fakataha mo e 'Otua ko e Tamaí ko hotau Tupu'angá; pea mo Hono 'Alo 'Ofa'anga ko Sīsū Kalaisi ko hotau Fakamo'uí.⁴

'I he'eku kei faifekau kei talavou ki he Misiona Pilitāniá, na'á ku fuofua ngāue ki he Vāhenga Pilisitoló (Bristol) he taimi ko iá. Na'e fakamamafa'i 'e ha taha 'o e kau taki fakalotofonua 'o e Siasí na'e fie ma'u 'a e kau faifekau ne ngāue 'i he feitu'u ko iá ke nau "tuha mo taau mo Pilisitolo."

Na'e 'ikai mahino kiate au 'ene 'uhingá he kamata'angá. Na'e 'ikai fuoloa kuo mahino kiate au 'a e tupu'angá pea mo e 'uhinga 'o e kupu'i lea "tuha mo taau mo Pilisitoló." Na'e 'i ai ha taimi na'e hoko ai 'a Pilisitolo ko

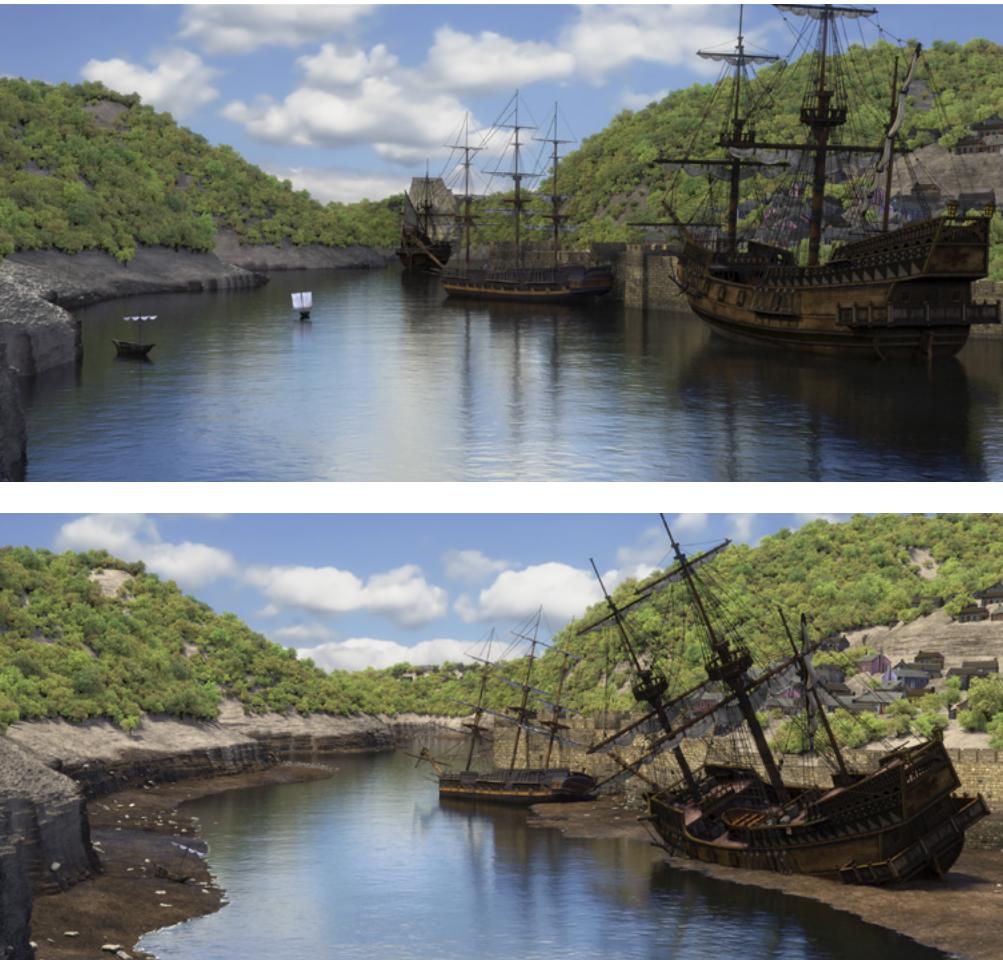
e taulanga femo'uekina fika ua ia 'o Pilitāniá. Na'e a'u e mā'olunga peaú he taimi ne hu'a aí ki he fute 'e 43 (mita 'e 13), pea ko e fika ua ia he mā'olunga tahá 'i māmani. Ko e taimi na'e matuku ai 'a e tahí 'i he mamahá, ne toka 'a e 'ū vaká 'o fakatafafafa, pea kapau na'e 'ikai fo'u fakalelei 'a e 'ū vaká, 'e mau-mau. 'Ikai ngata aí, ko e me'a kotoa pē na'e 'ikai ke tuku fakalelei pe ha'ihā'i, 'e liaki ia 'o movete pea ta'e'aonga pe maumau.⁵ Hili 'ene mahino kiate au e kupu'i lea ko iá, na'e mahino ko e me'a ne talamai 'e he takimu'a ni kiate kimautolu kau faifekaú, kuo pau ke angatonu, muimui ki he tu'utu'uní pea mo mateuteu ki ha ngaahi tükunga faingata'a.

'Oku kaungatonu kiate kitautolu 'a e tukupā tatau pē. Te u fakamatala'i e tuha mo taau mo Pilisitoló ko e mo'ui taau mo e temipalé—‘i he taimi faingamālié mo e faingatāmakí.

Neongo na'e fa'a pau pē fonohake mo e fonohifo 'a e tahí 'i he Taulanga Pilisitoló pea malava pē ke fai ha teuteu ki ai, ka 'oku fa'a ta'e'amanekeina 'aupito e ngaahi matangi mo e ngaahi 'ahi'ahi ia 'o e mo'ui ko 'ení. Ka ko e me'a 'ení 'oku tau 'iló: te nau hoko mai! 'E fie ma'u ha teuteu ia 'i he angatonu pea mo faka'aonga'i e ngaahi malu'i fakalangi kuo tuku maí, kae lava ke tau ikuna'i e ngaahi faingata'a mo e ngaahi 'ahi'ahi 'oku tau fekuki faka'aho mo iá. Kuo pau ke tau fakapapau'i ke mo'ui taau mo e temipalé neongo pe ko e hā 'oku tau fepaki mo iá. "Ka 'o kapau te [tau] mateuteu, 'e 'ikai te [tau] manavahē."⁶

Ko e anga mā'oni'oní 'okú ne fakafehokotaki 'a e fiefia 'i he mo'ui ko 'ení mo e fiefia 'i he mo'ui ka ha'ú. Na'a mo e vaha'a taimi 'o e maté mo e Toetu'ú, "ko e ngaahi laumālie 'o e fa'ahinga 'oku mā'oni'oní 'e tali 'a kinautolu ki he potu 'o e fiefiá, 'a ia 'oku ui ko palataisi, ko ha potu 'o e mālōlō, ko ha potu 'o e melino."⁷

'I he kamata e ngāue fakafaifekau fakamatelie 'a e Fakamo'uí 'i 'Isilelí pea kimui ange 'i he kau Niifaí, na'á Ne fakamatala'i e fiefia 'i he mo'ui ni mo 'itāniti fakatou'osi. Na'á Ne fakamamafa'i 'a e ngaahi ouaú, ka na'á Ne toe

I 'olungá: Hangē ko e 'ū vaka motu'a i he Taulanga Pilisitoló, e 'i ai ha ngaahi taimi e fonohifo ai e tahí pea hangē 'oku mōlia atu e me'a kotoa pē 'okú ne kei pukepuke ke ma'anau hotau vaká. Ka 'i he lotolotonga o e ngaahi faingata'a peheeé, e hanga e he mo'ui taau mo e tempalé, o puke ma'u e me'a kotoa 'oku mahu'ingá. Tōomata'u: 'Oku hanga e he faka'aonga'i e mapule'i kitá mo e mo'ui angamā'oni'oni, o fakamālohia 'etau malava ke matu'uaki e 'ahi'ahí.

fakamamafa'i lahi ange 'a e 'ulunga-anga ma'á. Hangē ko 'ení, 'e monū'ia e kau ākongá kapau te nau fiekaia mo fieinua ki he mā'oni'oni, manava'oa, loto ma'a, hoko ko e kau fakamelino, mo muimui 'i he ngaahi tefito'i mo'oni fakaeangama'a kehé. 'Oku mahino na'e fakamamafa'i 'e hotau 'Eiki ko Sīsū Kalaisí 'a e mo'ui mo e 'ulungāanga angamā'oni'oni 'i he mo'ui faka'ahó, ko e fakava'e ia'o 'ene pōpoaki fakatokā-teliné. Na'e 'ikai ngata pē 'i hono hanga e He'ene ngaahi akonakí 'o fakafetongi pea mā'olunga ange ia 'i he fono 'a Mōsesé⁸ ka na'e fakasítu'a'i foki ai e ngaahi talatupu'a loi 'a e tangatá.

Kuo laui senituli hono ma'u mo fokotu'u 'e he ongoongolelei 'o Sīsū Kalaisí ha ngaahi tefito'i tui mo ha

ngaahi tu'unga 'ulungāanga 'o e me'a 'oku mā'oni'oni, me'a 'oku fai ki ai e faka'amú, pea mo e angama'a 'a ia 'e ma'u ai e ngaahi ola ko e fiefiá, fiemālié mo e nēkeneká. Neongo ia, ko e ngaahi tefito'i mo'oni mo e fakava'e 'o e angama'a ne ako'i 'e he Fakamo'uí, 'oku fakaanga'i lahi ia he māmaní he 'ahó ni. 'Oku fakaanga'i lahi 'a e tui faka-Kalisitiané. 'Oku tui ha tokolahí kuo liliu e me'a ia 'oku ui ko e mo'ui ma'á.⁹

'Oku tau mo'ui 'i ha kuonga faingata'a. 'Oku 'i ai ha fakahehema lahi ke "ui 'a e koví ko e lelei, mo e leleí ko e kovi."¹⁰ 'Oku fakatupu hoha'a 'aupito ia 'i ha māmaní 'okú ne fakamamafa'i 'a e fakahōhōlotó mo e fakapotó. 'Oku fakalea peheni ia 'e ha

taha fa'u tohi, 'oku 'ikai ke tau Siasi: "Me'apango 'oku 'ikai ha fakamo'oni fe'unga ia ke pehē 'oku fiefia ange kakaí 'i he kuonga fakakōsipelí ni, pe 'oku toe lelei ange 'enau fānaú, pe 'oku fakahoko lelei ange 'a e fakamaau totonú pe 'oku tala'ofa mai 'e he hōloa e nofo malí pea mo e si'i ange e mo'ui fakafāmilí . . . ha toe me'a kehe mei he ongo'i tuēnoa 'oku lahi angé, ka ko hono fakalūkufluá, 'oku ta'ofi 'aupito ia."¹¹

'I he'etau hoko ko e kau ākonga 'a e Fakamo'uí, 'oku fie ma'u ke tau palani mo teuteu. 'I he palani 'o e fiefiá, 'oku hoko ai e tau'atāina ke fili ki he leleí, ko e uho'i tefito'i mo'oni pea 'oku mahu'inga 'etau ngaahi filí.¹² Na'e fakamamafa'i 'eni 'e he Fakamo'uí 'i He'ene ngāué kotoa, o kau ai 'Ene ngaahi talanoa fakatātā ki he kau taupo'ou

valé pea mo e ngaahi talēnití.¹³ I he ngaahi me'a ni kotoa, na'e fakahikihiki'i ai 'e he 'Eiki 'a e mateuteú mo e ngāué ka ne fakahalaki 'a e fakatoloí mo e fakapikopikó.

'Oku ou 'ilo, neongo 'a e fiefia lahi 'oku ma'u he palani fakalangi 'a e 'Otuá, ka 'e lava he taimi 'e ni'ihí ke ongo taukakapa mo taumama'o ia mei hotau ngaahi tūkunga lolotongá. 'E ongo ia 'o hangē ka 'ikai maa'u-sia 'i hotau tu'unga ko e kau ākonga fāifeingá. 'E ngali fakalata ange 'a e tu'unga 'ahi'ahi mo fakatuta lolotongá, mei he anga 'etau vakai pukupukú. Ka 'e lava ke ongo taumama'o mo ta'e-maa'u-sia e pale ia ki hono fakasítu'a'i e ngaahi 'ahi'ahi ko iá. Ka 'oku hanga 'e

ha mahino mo'oni e palani 'a e Tamaí, 'o fakahaa'i mai 'e lava ke tau ma'u he taimí ni 'a e pale 'o e mo'ui angamā-'oni'oní. 'Oku 'ikai teitei hoko 'a e fai-angahalá ia, hangē ko e anga'ulí, ko ha konga 'o e talí. Na'e fakamahino lelei ia 'e 'Alamā ki hono foha ko Kolianitoní 'o pehē: "Vakai 'oku ou pehē kiate koe, kuo te'eki ai hoko 'a e fai angahalá ko e fiefia."¹⁴

'Oku tala fakamahino mai 'etau tokāteliné 'e 'Amuleki 'i he 'Alamā 34:32: "He vakai, ko e mo'ui ni ko e taimi ia ki he tangatá ke teuteu ai ke fe'iloaki mo e 'Otua; 'io, vakai ko e 'aho 'o e mo'ui ní ko e 'aho ia ke fai ai 'e he kakaí 'a 'enau ngaahi ngāué."

'E founa fēfē leva ha'atau teuteu 'i ha fa'ahinga taimi faingata'a pehē? Makehe mei he'etau mo'ui taau ki he temipalé, 'oku lahi ha ngaahi tefito'i mo'oni 'oku tokoni ki he anga mā'oni'oní. Te u fakamamafa'i atu ha tolu.

'Uluaki: Mapule'i Kitá mo e

'Ulungaanga Mā'oni'oní

'Oku ou tui ko e taimi 'e nī'ihí pau pē 'oku fakaoli'ia mai 'etau Tamai Hēvani 'ofá, hangē ko e fakaoli'ia 'oku tau ma'u 'i he'etau vakai ki he'etau longa'i fānaú, 'i he'enau ako mo tutupú. 'Oku tau tō-mo-humu 'i he'etau ma'u 'a e taukei.

'Oku hounga kiate au e lea konifelenisi na'e fai 'e Palesiteni Tiesta F. 'Ukitofa 'i he 2010¹⁵ 'o fekau'aki mo e ki'i polokalama 'ahi'ahi 'i he lole molū ko e marshmallow ne fai 'i he 'Univēsiti Sitenifotí 'i he ngaahi ta'u 1960. 'Oku mou manatu'i na'e 'oange ki he kau ta'u faá ha fo'i masimālou. Kapau te nau lava 'o tatali 'i ha miniti 'e 15 pe 20 pea 'oua leva te nau kaí, 'e ma'u atu mo ha'anau fo'i masimālou kehe 'e taha. Ne fa'u ha ngaahi vitiō 'o fekau'aki mo e fa'ahinga fakafötunga kehekehe na'e fai 'e he fānaú ke nau faka'ehi'ehi ai mei hono kai 'o e fo'i lole molū masimālou. Na'e 'ikai sii' kei lava ia 'e ha nī'ihí.¹⁶

Na'e fa'u 'i he ta'u kuo 'osí 'e he palōfesa na'á ne fakahoko 'a e 'uluaki 'ahi'ahi ko iá, Tokāteline Uata Mīsolo, ha tohi 'a ia na'á ne pehē ai, na'e makatu'unga ha konga 'o e fakatolol ni mei

he'ene hoha'a fekau'aki mo e mapule'i kitá pea mo hono ma'unimā ia 'e he ifi tapaká. Na'e fakatefito 'ene hoha'a hili e lipooti 'a e Kau Toketā Faitafa 'a 'Ameliká 'i he 1964 'o nau pehē na'e fakatupu 'e he ifi tapaká e kanisā 'o e ma'ama'a.¹⁷ Hili ha ngaahi ta'u lahi 'o e fakatotoló mo e fekumí, na'e lipooti leva 'e hano kaungā-ngāue 'o pehē ko e "mapule'i kitá 'oku hangē ia ko e uouá: ko e lahi ange ho'o faka'aonga'i, ko e faka'au ange ia ke mālohi angé. 'E hanga 'e ho'o faka'ehi'ehi tu'o taha pē mei ha me'a 'oku fakatauvélé, 'o tokoni'i koe ke ke fakatupulaki ai 'a ho'o malava ke faka'ehi'ehi mei he ngaahi fakatauvele kehe 'i he kaha'ú."¹⁸

Ko ha tefito'i mo'oni 'eni 'o e fakalakalaka ta'engatá, 'oku hanga 'e he faka'aonga'i e mapule'i kitá mo e mo'ui angamā-oni'oní, 'o fakamālohia 'etau malava ke matu'uaki e 'ahi'ahí. 'Oku fakatou hoko 'eni 'i he tafa'aki fakalaumālié pea mo e ngaahi me'a fakatu'asínó.

'Oku hoko 'etau kau faifekaú ko ha sīpinga fungani 'o e me'a ni. 'Oku nau fakatupulaki ha 'ulungaanga faka-Kalaisi mo fakamamafa'i 'a e talangofuá mo e anga fakalaumālié. 'Oku fie ma'u ke nau talangofua ki ha taimi-tēpile faingata'a pea faka'aonga'i honau ngaahi 'ahó 'i he tokoni ki he nī'ihí kehé. 'Oku nau fōtunga maaú, mo lelei kae 'ikai teunga ngaholo pe teunga ta'e-taau hangē ko e founa teuteu 'o e 'aho ní. 'Oku 'omi 'e honau 'ulungāangá mo e fōtungá ha pōpoaki fakamātoato 'o e mo'ui ma'a.¹⁹

'Oku fakafuofua ko hotau kakai kei talavou 'e toko 230,000 'oku lolotonga ngāue fakafaifekau pe kuo nau 'osi mai mei he ngāue fakafaifekau he ta'u 'e nima kuohilí. Kuo nau fakatupulaki ha mālohinga fakalaumālie mo ha mapule'i kita makehe, 'oku fie ma'u ke hokohoko atu hono fakahokó, he ka 'ikai 'e hangē pē ngaahi 'ulungāangá lelei ko 'ení ko e ngaahi uoua 'oku ta'e faka'aonga'i. 'Oku fie ma'u ke tau fakatupulaki mo fakahaa'i kotoa ha tō'onga mo'ui mo ha fōtunga 'okú ne tala atu ko e kau muimui mo'oni kitautolu 'o Kalaisi. Ko kinautolu kuo nau li'aki 'a e 'ulungaanga mā'oni'oní pe fōtunga lelei

mo mā'á, 'oku nau faka'atā kinautolu ke fai ha tō'onga mo'ui 'oku 'ikai ma'u ai e fiefiá pe nēkeneká.

'Oku 'omi 'e he ongoongolelei kuo fakafoki maí ha mape 'o e palani 'o e fiefiá pea mo ha me'a ke mahino ai mo faka'aonga'i 'a e mapule'i kitá pea faka'ehi'ehi ai mei he 'ahi'ahí. 'Okú ne toe ako'i mai foki 'a e founa ke fakatomala ai he taimi 'oku hoko ai e maumau'i 'o e fonó.

Uá: 'E Fakalahi 'e he Tauhi 'o e Sāpaté 'a e Anga Mā'oni'oní pea Hoko ia ko ha Malu'i ki he Fāmilí

Na'e liliu 'e he fuofua Siasi Faka-Kalisitiané hono tauhi 'o e Sāpaté mei he Tokonakí ki he Sāpaté ke fakamanata 'aki e Toetu'u 'a e 'Eikí. Na'e 'ikai liliu e ngaahi tefito'i taumu'a topupatu kehe 'o e Sāpaté. 'Oku fakataipe 'e he Sāpaté ki he Siu mo e Kalisitiané, 'a e ngaahi ngāue kāfakafa 'a e 'Otua.²⁰

Na'á ku kau kimuí ni mai mo hoku uaifi, fakataha mo haku kaungā-ngāue 'e toko ua mo hona uaifi, 'i ha 'Aho Tapu Faka-Siu (Sāpaté) ko ha fakaafe 'a ha kaungāme'a mamae ko Lōpeti 'Epalamē mo hono uaifi ko Taiení, ne fai 'i hona 'api 'i Niu 'Ioké.²¹ Na'e kamata ia 'i he kamata'anga 'o e Sāpate Faka-Siú 'i ha efaifi Falaite. Na'e fakatefito e tokangá 'i hono fakalāngilangi'i 'o e 'Otua ko e Tupu'angá. Na'e kamata 'aki hono tāpuaki'i 'o e fāmilí mo hiva'i ha himi 'o e Sāpaté.²² Ne mau kau atu ki he ouau fufulu 'o e ongo nimá, tā-puaki'i 'o e maá, lotú, ma'ume'atokóni, lau ma'uloto 'o e folofolá pea mo hono hiva'i 'o e ngaahi hiva 'o e Sāpaté 'i he loto fiefiá. Na'a mau fakafanongo ki he lea faka-Hepeluú, mo muimui 'i hono liliu faka-Pilitāniá. Ko e ngaahi potu folofola ongo taha ne lau mei he Fuakava Motu'á, pea na'e mahu'inga foki kiate kimautolú, na'e to'o ia meia 'Isaia, he'ene talaki e Sāpaté ko ha me'a fakafiefiá,²³ pea mei he tohi 'Isikelí, 'e hoko 'a e Sāpaté "ko ha faka'ilonga 'iate au mo kimoutolu, koe'uhí ke mou 'ilo ko au, ko [e 'Eiki], ko homou 'Otuá."²⁴

Ko e ongo na'á ne lomekina kimautolu 'i he efaifi faka'ofo'ofa ko 'ení ko e 'ofa fakafāmilí, lí'oá, mo e ha'isia ki he 'Otuá. I he'eku manatu ki he me'a ni,

na'á ku fakakaukau ai ki he fakatanga lahi kuo laui senituli hono foua 'e he kau Siú. 'Oku mahino, kuo hoko 'a hono faka'apa'apa'i 'o e Sāpaté "ko ha fuakava tu'uloa," 'o paotoloaki mo fāitāpuekina ai e kakai Siú ke fakakakato e folofolá.²⁵ Kuo tokoni foki ia ki he mo'ui fakafāmili makehé pea mo e fiefia 'oku hāsino 'i he mo'ui 'a ha kakai Siu tokolahí.²⁶

'Oku hoko hono tauhi 'o e Sāpaté 'e he kāingalotu 'o e Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oní 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní ko ha fa'ahinga tu'unga anga mā'oni'oní te ne tāpuekina mo faka-māloha 'a e fāmilí, fakafehokotaki kitautolu mo hotau Tupu'angá, pea mo fakatupulaki 'etau fiefiá. 'E lava 'a e Sāpaté 'o tokoni ke fakamavahe'i kitautolu mei he me'a 'oku 'ikai mahu'ingá, ta'e-taaau, mo 'ulí. 'Okú ne tuku ke tau 'i māmani kae 'ikai 'o māmani 'a kitautolu.

Kuo hoko ha liliu fakaofo 'i he Siasi 'i he ngaahi māhina 'e ono kuo hilí. Kuo hoko 'eni 'i hono tali 'e he kāingalotú e fakamamafa fo'ou ne toe fakahoko atu kau ki he Sāpaté 'e he Kau Palesiteni 'Uluakí mo e Kōlomu 'o e Kau 'Apostolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá pea ki he tukupā 'a Palesiteni Lāsolo M. Nalesoni ke 'ai e Sāpaté ke hoko ko ha me'a fakafiefiá.²⁷ 'Oku mahino ki he kāingalotu tokolahí 'oku hoko hono tauhi 'o e Sāpaté ke mā'oni'oní ko ha unga'anga ia mei he ngaahi matangi 'o e mo'ui ni. Ko ha toe faka'ilonga foki ia 'o 'etau mo'ui lī'oa ki he'etau Tamai Hēvaní mo ha mahino lahi ange hono toputapu 'o e houalotu sākalamēnítí. 'Oku kei toe lahi e me'a ke tau faí ka kuo tau kamata lelei. 'Oku ou fakatukupaa'i kitautolu

kotoa ke tau hoko atu 'i hono puke-nimā 'a e fale'i ko 'ení pea fakalele'i 'etau mōihū 'i he Sāpaté.

Tolú: 'Oku Ma'u ha Malu'i Fakalangi 'i he Taimi 'Oku Tau Anga-mā'oni'oní Aí

'Oku tāpuaki'i kitautolu 'aki e me'a-foaki 'o e Laumālie Mā'oni'oní, ko ha konga 'o e palani fakalangi 'a e 'Otuá. Ko e me'a-ofá ke "ma'u 'a e totonu, 'i he taimi 'oku taau ai ha taha, ki he takaua 'a e Laumālie Mā'oni'oní."²⁸ 'Oku hoko e mēmipa ko 'eni 'o e Tolu'i 'Otuá ko ha fakafo'ou'anga kapau 'oku tau fakamu'omu'a e ongoongolele'i 'i he'etau mo'ui. 'Oku hoko foki ia ko e le'o 'o e fakatokangá telia 'a e koví pea ko ha le'o 'o e malu'i mei he fakatu'utāmakí. 'I he'etau folaua ko ia 'a e tahí 'o e mo'ui, 'oku mahu'inga ke muimui ki he ngaahi ue'i 'a e Laumālie Mā'oni'oní. 'E tokoni mai 'a e Laumālié ke tau hao mei he ngaahi 'ahi'ahí mo e faingata'á, peá ne fakanonga mo tataki kitautolu 'i he taimi faingata'á. "Ko e fua 'o e Laumālié ko e 'ofa, mo e fiefia, mo e melino, mo e kātaki fuoloa, mo e angavaivai mo e angalelei mo e tui."²⁹

'E malava 'i he'etau muimui ki he ngaahi tefito'i mo'oni toputapu 'o e ongoongoleleí, ke tau a'usia ai e fiefia 'i he mo'ui ni pea mo tataki kitautolu 'i he'etau foki ki hotau 'api fakalangí.

'E hoku kāinga 'ofeina, 'oku 'ikai faingofua 'a e mo'ui, pea na'e 'ikai faka-taumu'a ia ke pehē. Ko ha taimi ia 'o e sivi'i mo e 'ahi'ahi. Hangē ko e ū vaka motu'a 'i he Taulanga Pilisitoló, 'e 'i ai ha ngaahi taimi 'e fonohifo ai e tahí pea hangē 'oku mōlia atu e me'a kotoa pē 'okú ne kei pukepuke ke ma'anu hotau vaká. Mahalo te tau toka 'i he hakaú pe mafuli 'o faingata'a'ia. Ka 'i he lotolotonga 'o e ngaahi faingata'a peheé, 'oku ou palōmesi atu 'e hanga 'e he mo'ui taau mo paotoloaki ho'o tu'unga taau mo e temipalé, 'o puke ma'u e me'a kotoa 'oku mahu'ingá. 'E a'usia 'a e ngaahi tāpuaki faka'ofa'ofa 'o e nongá, fiefiá, mo e nēkeneká, fakataha mo e ngaahi tāpuaki 'o e mo'ui ta'engatá mo e nāunau fakasilesitalé fakataha mo 'etau Tamai Hēvaní mo Hono 'Alo ko Sisū Kalaisí. Ko 'eku fakamo'oni'i ia 'i he huafa 'o Sisū Kalaisí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. 2 Nifai 2:13. Ko e potu folofolá ni ko ha konga ia 'o ha faka'uhinga lea fakafenāpasi 'i he Tohi 'a Molomoná. 'Oku mālie hono faka'aonga'i 'e he kau palōfita tokolahí 'i he Tohi 'a Molomoná 'a 'enau ngaahi tohí, 'a e founiga tatau ke fakamamafa'i 'a e ngaha'i fakakaukau fakatokāteline mahu'ingá. Vakai, ki he sipingá 2 Nifai 9:25 (Sekopē) mo e 2 Nifai 11:7 (Nifai).
2. Vakai, 2 Nifai 28.
3. Vakai, 4 Nifai 1:15–17.
4. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 59:23.
5. Vakai, Wiktionary, "shipshape mo Bristol ākenga," wiktionary.org.
6. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 38:30.
7. 'Alamā 40:12; tānaki atu hono fakamamafa'i.
8. Vakai, Mātiu 5, fakamatala nounou 'o e vahé
9. Vakai, Carl Cederstrom, "The Dangers of Happiness," *New York Times*, July 19, 2015, Sunday Review section, 8.
10. 2 Nifai 3:20.
11. Ross Douthat, "Gay Conservatism and Straight Liberation," *New York Times*, June 28, 2015, Sunday Review section, 11.
12. Vakai, 2 Nifai 2.
13. Vakai, Mātiu 25:1–30.
14. 'Alamā 41:10.
15. Vakai, Dieter F. Uchtdorf, "Fai Atu Ai Pē 'i he Fa'a Kātaki," *Liahona*, Mē 2010, 56.
16. Vakai, Walter Mischel, *The Marshmallow Test: Mastering Self-Control* (2014); vakai foki, Jacoba Urist, "What the Marshmallow Test Really Teaches about Self-Control," *Atlantic*, Sept. 24, 2014, theatlantic.com.
17. Vakai, Mischel, *The Marshmallow Test*, 136–38.
18. Maria Konnikova, "The Struggles of a Psychologist Studying Self-Control," *New Yorker*, Oct. 9, 2014, newyorker.com, 'i ha lea 'a Roy Baumeister, ko ha palōfesa 'o e saikolosí 'i he Florida State University na'a ne ako ki he holi e lotó mo e mapule'i kita.
19. Vakai, Malia Wollan, "How to Proselytize," *New York Times Magazine*, July 19, 2015, 21. Na'a ne ngāue 'aki e lea 'a Mario Dias 'o e Senitā Ako'anga Fakafafeikau 'o Palāsilá.
20. Vakai, Bible Dictionary, "Sabbath."
21. Ne kau mai 'a Eletā Von G. Keetch mo hono uaifi ko Pānisí pea mo Sione Teila mo hono uaifi ko Sení, fakataha mo holu uaifi ki ha Sā-pate fakafiefia mo Lōpeti 'Epalamé mo hono uaifi ko Taini'i 'i he 'aho 8 'o Mē, 2015. Kuo hoko tu'o fā 'a Misa 'Epalamé ko e loea pule ki he siteiti 'o Niu 'Ioké mo e kaungāme'a 'o e Siasi 'i ha ngaahi ta'u lahi. Na'e fakaafe'i foki 'e Misa 'Epalamé ha toko uu ko hono kaungāngāue faka-Siu pea mo hona uaifi.
22. Ko e himi 'o e Sāpaté *Shalom Aleichem* ("Peace upon You") ne hiva'i ai.
23. Vakai, Isaia 58:13–14.
24. 'Isikieli 20:20.
25. Vakai, 'Ekesotosi 31:16–17.
26. Vakai, Joe Lieberman, *The Gift of Rest: Rediscovering the Beauty of the Sabbath* (2011). 'Oku fakamatala'i 'e he tohi 'a Senatoo Lipamení 'a e Sāpate Faka-Siú mo 'omi ha ngaahi 'ilo fakalaumālie.
27. Vakai, Isaia 58:13–14; toe vakai kia Russell M. Nelson, "'Oku Fakafiefia 'a e 'Aho Sāpaté," *Liahona*, Mē 2015, 129–32.
28. Bible Dictionary, "Holy Ghost."
29. Kalētia 5:22.

Fakahoko 'e Palesiteni Henry B. Eyring
Tokoni 'Uluaki 'i he Kau Palesitenisī 'Uluaki

Ko Hono Hikinima'i e Kau 'Ōfisa 'o e Siasí

Ekāinga, kuo kole mai 'a Palesiteni Monisoni ke u fokotu'u atu e Kau Taki Mā'olungá, Kau Fitungofulu Faka'ēlia mo e kau palesitenisī lahi 'o e ngaahi houalotu 'o e Siasí ke mou hikinima'i.

'Oku fokotu'u atu ke tau poupou'i 'a Thomas Spencer Monson ko e palōfita, tangata kikite mo e tangata ma'u fakahā pea mo e Palesiteni 'o e Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ni; Henry Bennion Eyring ko e Tokoni 'Uluaki 'i he Kau Palesitenisī 'Uluakí; pea mo Dieter Friedrich Uchtdorf ko e Tokoni Ua 'i he Kau Palesitenisī 'Uluakí.

Ko kimoutolu 'oku loto ki aí, fakahā mai.

Ka 'oku 'i ai ha ta'e loto pea fakahā mai.

Kuo lau e hikinima ko iá.

'Oku fokotu'u atu ke tau poupou'i 'a Russell M. Nelson ko e Palesiteni 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Apostolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, pea ko e kau mēmipa 'eni 'o e kōlomu ko iá: Russell M. Nelson, Dallin H. Oaks, M. Russell Ballard, Robert D. Hales, Jeffrey R. Holland, David A. Bednar, Quentin L. Cook, D. Todd Christofferson, Neil L. Andersen, pea ko e kau mēmipa fo'ou 'o e Kōlomu 'o e Toko Hongofulu Mā Uá, ko Ronald A. Rasband, Gary E. Stevenson, pea mo Dale G. Renlund.

Ko ia 'oku loto ki aí, kātaki 'o fakahā mai.

Ka 'oku 'i ai ha ta'eloto, fakahā mai he founiga tatau pē.

Kuo lau e hikinima ko iá.

'I hono uiui'i kinautolu ki he Kōlomu 'o e Toko Hongofulu Mā Uá, 'oku mau tukuange ai henī 'a Ronald A. Rasband mei he'ene hoko ko ha mēmipa 'o e Kau Palesitenisī 'o e Kau Fitungofulú, pea mo 'Eletā Dale G. Renlund mei he'ene hoko ko ha mēmipa 'o e Kōlomu 'Uluaki 'o e Kau Fitungofulú.

Ko ia 'oku loto ke kau mai 'i hono fakahaa'i 'etau hounga'iá, kātaki 'o fakahā mai.

'Oku fokotu'u atu ke tau tukuangē loto hounga'iá mo'oni e nī'ihi ko 'enī mei he'enau ngāue mateakí: 'Eletā Don R. Clarke mei he'ene hoko ko ha mēmipa 'o e Kōlomu 'Uluaki 'o e Kau Fitungofulú pea mo 'Eletā Koichi Aoyagi mo 'Eletā Bruce A. Carlson mei he Kōlomu hono Ua 'o e Kau Fitungofulú pea fokotu'u kinautolu ko ha Kau Taki Mā'olunga mālōlō.

Ko kinautolu 'oku fie kau fakataha mai 'i hono fakahaa'i ha fakamālō ki he'enau ngāue fisifisimu'a, kātaki 'o fakahā mai.

‘Oku tau tukuange foki mo
Serhii A. Kovalov mei he‘ene hoko ko
ha Fitungofulu Faka‘ēliá.

Ko kinautolu ‘oku fie kau faka-
taha mai ‘i hono fakahaa‘i ha
hounga‘ia he‘ene ngāué, kātaki
‘o fakahā mai.

‘Oku mau fie fakahaa‘i foki he
taimí ni ‘a hono tukuange ‘o Brother
John S. Tanner mei he‘ene hoko ko
e tokoni ‘uluaki ‘i he kau palesitenisí
lahi ‘o e Lautohi Faka-Sāpaté pea mo
Brother Devin G. Durrant mei he‘ene
hoko ko e tokoni ua ‘i he kau palesi-
tenisí lahi ‘o e Lautohi Faka-Sāpaté.
Hangē ko ia ne fanonganongo atu
kimu‘á, kuo fili ‘a Brother Tanner ke
hoko ko e palesiteni ‘o BYU-Hawaii.

Ko kimoutolu ‘oku fie kau mai ‘i
hono fakahaa‘i ha hounga‘ia ki he
ongo tangatá ni ‘i he ngāue mateaki
kuó na faí, kātaki ‘o fakahā mai.

Kuo ui ‘a Brother Devin G. Durrant
‘i he taimí ni ko e tokoni ‘uluaki ‘i
he kau palesitenisí lahi ‘o e Lautohi
Faka-Sāpaté pea mo Brother Brian K.
Ashton ko e tokoni ua ‘i he kau pa-
lesitenisí lahi ‘o e Lautohi Faka-Sāpaté.

Ko ia ‘oku loto ki aí, kātaki ‘o
fakahā mai.

Ka ‘oku ‘i ai ha ta‘eloto,
fakahā mai.

‘Oku fokotu‘u atu ke tau poupou‘i
e toenga ‘o e Kau Taki Mā‘olungá,
Kau Fitungofulu Faka‘ēliá mo e kau
palesitenisí lahi ‘o e ngaahi houalotú,
‘o hangē ko ‘enau tu‘u ‘i he taimí ni.

Ko ia ‘oku loto ki aí, kātaki ‘o
fakahā mai.

Ka ‘oku ‘i ai ha ta‘eloto, fakahā mai.

(Kuo lau ‘a e hikinimá.) ‘Oku mau
fakaafe‘i atu ‘a kinautolu kuo nau
ta‘eloto ki ha fa‘ahinga fokotu‘u, ke
nau fetu‘utaki ki he‘enau palesiteni
fakasiteikí.

‘E kāinga, ‘oku hounga kiate ki-
mautolu ho‘omou tuí mo hono lotua
e kau taki ‘o e Siasí.

‘Oku mau kole atu ‘i he taimí ni ki
he kau mēmipa fo‘ou ‘o e Kōlomu ‘o
e Kau ‘Apostolo ‘e Toko Hongofulu
Mā Uá ke nau me‘a mai ki honau
nofo‘angá ‘i mu‘a ni. Te nau ma‘u
e faingamālie ke lea kiate kitautolu
‘apongipongi. ■

Fai ‘e ‘Eletā Robert D. Hales

‘O e Kōlomu ‘o e Kau ‘Apostolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá

Ko e Fehangahangai mo e Faingata‘a ‘o e Māmaní he ‘Aho Ní

‘E hanga ‘e he ngaahi fili ‘okú ke faí—‘a e ngāue fakafafeikaú, akó, malí,
ngāué mo e tokoni ‘i he Siasí—‘o tataki koe ki ho iku‘anga ta‘engatá.

‘O ku lahi fau ha ngaahi me‘a
kuo tohi mo lea‘aki ‘o kau ki
he to‘u tangata kei talavou ‘o e
‘aho ní. Kuo ‘asi he ngaahi saveá ‘oku
fakafepaki‘i ‘e ha tokolahí e tui fakalotu
kuo fokotu‘utu‘u māú. ‘Oku tokolahí
e nī‘ihi ‘oku fakamo‘ua mo ta‘engāue.
‘Oku saii‘ia ha tokolahí he *fakakaukau*
‘o e malí, ka ‘oku momou ha tokolahí
ke manga ki he sitepu ko iá. ‘Oku faka-
tuutu e tokolahí ‘o kinautolu ‘oku ‘ikai
fie ma‘u fānaú. Ka ne ta‘e‘oua e ongo-
ongoleleí mo e tataki fakalaumālié, ‘e
hēhēfano holo ha tokolahí ‘i ha ngaahi
hala kehe pea nau mole ai.

Mē‘amālie, ‘oku tōmui e kau mē-
mipa tāutaha kei talavou ‘o e Siasí ‘i
he ngaahi palopalema ko ‘ení, mahalo
koe‘uhí pē ko hono faitāpuekina ‘aki
kinautolu e palani ‘o e ongoongoleleí.
‘Oku kau he palani ta‘engata ko iá ‘a e
piki ma‘u ki he va‘a ukameá—‘o pikitai
ki he folofola ‘a e ‘Otuá mo e lea ‘Ene
kau palōfítá. ‘Oku fie ma‘u ke tau piki
ke ma‘u ange ki he va‘a ukamea ‘okú
ne tataki fakafoki kitautolu kiate Iá. Ko
‘eni pē ‘a e “‘ahō ke [tau] fili” aí.

I he‘eku kei si‘í, ‘i he ‘amanaki ke
u fai ha fili ta‘efakapotopoto, na‘e
fa‘a pehē mai ‘eku tamaí, “Lōpeti, tu‘u
ke hangatonu peá ke laka ke tonu!”
Kuo mou ‘i ai. ‘I he laumālie ‘o e lea
mahino ko iá, ‘oku ou fie lea faka-
patonu ai kiate kinoutolu ko ‘etau to‘u
tupú—ko e kau tāutaha faka‘ei‘eiki kei
talavou—he ‘oku “fiefia ‘a hoku lotó ‘i
he lea mahinongofuá . . . koe‘uhí ke
[tau] ako ai.”²

‘Okú ke ‘i ha vaha‘a taimi pelepele-
ngesi ‘o ho‘o mo‘uí. ‘E hanga ‘e he
ngaahi fili ‘okú ke faí—‘a e ngāue faka-
fafaikaú, akó, malí, ngāué mo e tokoni
‘i he Siasí—‘o tataki koe ki ho iku‘anga
ta‘engatá. ‘Oku ‘uhinga ‘ení, kuo pau
ke ke sio lōloa ma‘u pē kimu‘a—ki he
kaha‘ú.

I he‘eku kei pailate laulāpuná, ne u
ako ai e tefto‘i mo‘oni ko ‘ení: ‘oua ‘au-
pito na‘á ke teitei puna fakahangatonu
ki ha ‘alotāmaki ‘oku mana fatulisi. (He
‘ikai ke u talaatu pe na‘á ku ‘ilo fēfē ia.)
Ka te ke puna takai ai, pe ‘alu ‘i ha hala
kehe pe tatali kae ‘oua kuo ‘alomālie ka
ke toki tū‘uta.

‘E hoku kāinga kei talavou, ‘oku ou fie tokoni atu ke “tonu ho’omou puná” i he ngaahi ‘alotāmaki ‘oku tu’unuku mai he ‘aho faka’osí. Ko koe ‘oku pailaté. Ko ho fatongiá ke ke fakakaukau’i e ola ‘o e fili kotoa pē te ke faí. Fehu’i loto pē, “Kapau te u fai e fili ko ‘ení, ko e hā e ola kovi taha ‘e ala hokó?” ‘E hanga ‘e ho’o ngaahi fili mā’oni’oni ‘o ta’ofi koe mei ha’o hē atu mei he hala totonú.

Fakakaukau ki ai: Kapau he ‘ikai ke ke fili ke inu ‘olokaholo he ‘ikai te ke ‘olokahōlik! Kapau he ‘ikai ke ke fili ke fakanamo’ua he ‘ikai ke fakatautuki ho’o me'a kotoa (bankrupt)!

Drammen, Norway

Ko e taha e ngaahi taumu’ā ‘o e folofolá ko hono fakaha’i kiate kitautolu e founiga ke tali ‘aki ‘e he kakaí ‘a e ‘ahi’ahí mo e koví. Ko hono fakanounouú, ‘oku nau faka’ehi’ehi mei ai! Na’e hola ‘a Siosefa mei he uaifi ‘o Potifaá.³ Na’e ‘ave ‘e Lihai hono fāmilí ‘o nau mavahe mei Selusalema.⁴ Na’e hola ‘a Mele mo Siosefa ki ‘Isipite ke hao mei he fokotu’utu’u kovi ‘a Hēlotá.⁵ Na’e fakatokanga e Tamai Hēvaní ki he kakai tui ko ‘ení he me’a kotoa pē. ‘E pehē pē ‘Ene tokoni ke tau fakafepaki’i, hola pe ‘alu mo e ta’au ‘o e ngaahi tūkunga lolotongá. Te ne lea kiate kitautolu ‘o fakafou he’etau lotú, pea ko e taimi ‘oku tau lotu aí, te tau ma’u e Laumālie Mā’oni’oni ke ne tataki kitautolu. ‘Oku tau ma’u e folofolá, ngaahi akonaki ‘a e kau palōfita mo’uí, tāpuaki fakapēteliaké, na’ina’i ‘a e mātu’ā mo e kau taki ‘o e lakanga fakataula’eikí mo e ngaahi houalotú,

kae me’atēpuú, ‘a e kihí’i le’o si’i mo mālie ‘o e Laumālié.

‘E tauhi ma’u pē ‘e he ‘Eikí ‘Ene tala’ofá: “Te u tataki atu ‘a kimoutolu.”⁶ Ko e fehu’i leva, te tau tuku nai ke tataki kitautolu? Te tau fanongo nai ki Hono le’o pe le’o ‘o ‘Ene kau tamaio’eikí?

‘Oku ou fakanamo’oni kapau te ke ‘i ai ma’á e ‘Eikí, te Ne ‘i ai foki ma’au.⁷ Kapau ‘okú ke ‘ofa kiate Ia mo tauhi ‘Ene ngaahi fekaú, te ke ma’u Hono Laumālié ke mo takaua pea ke Ne tataki koe. “Falala ki he Laumālie ko ia ‘oku tākiekina ke faileleí. . . . Te ke ‘ilo’i ‘i he me’á ni, ko e ngaahi me’a kotoa pē . . . ‘oku kau [ia] ki he ngaahi me’a ‘o e mā’oni’oni.”⁸

‘I he hoko e ngaahi tefito’i mo’oni ko iá ko e fakava’é, tuku mu’ā ke u ‘oatu ha fale’i fakapotopoto.

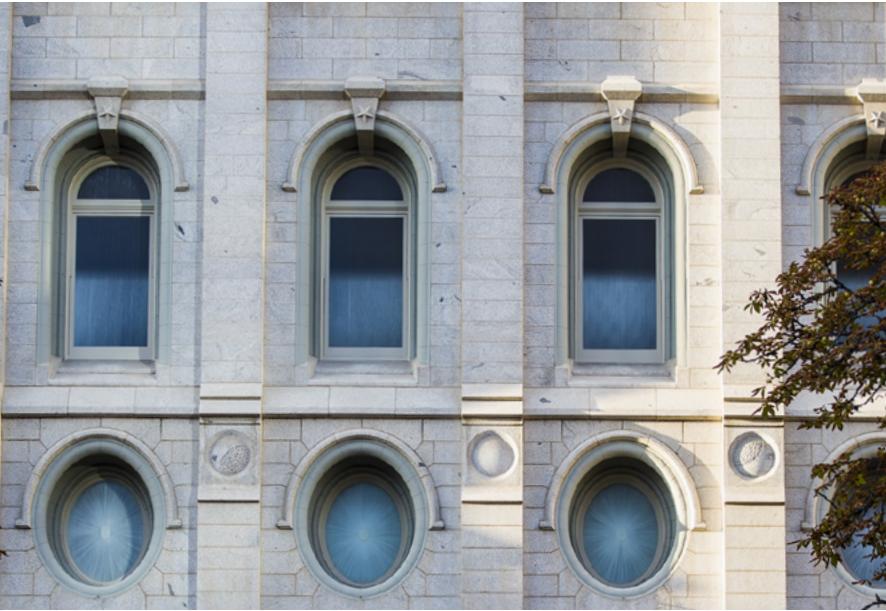
‘Oku fehangahangai ha konga lahi homou to’u tangatá mo e fakanamo’ua fakatupu ‘auhá. ‘I he’eku kei talavoú, na’e ngāue pangiké ‘eku palesiteni siteikí ‘i he Wall Street. Na’á ne ako’i kiate au, “Okú ke tu’umālie ‘o kapau te ke mo’ui pē ‘o fakatatau mo ho’o me’a ‘oku ma’u.” ‘Okú ke fai fefé ia? Totongi ho’o vahehongofulú pea fakahū ha sēnit! Ko e lahi ange pa’anga ‘okú ke ma’ú, ko e lahi ia e seniti te ke fakahuuú. ‘Oua te ke fe’au’auhi mo e nī’ihi kehé pe ko hai ‘e lahi taha e koloa mamafa

te ne ma’ú. ‘Oua te ke fakatau ha me’a he ‘ikai ke ke lava ‘o totongi.

‘Oku lahi ha kakai kei talavou he māmaní ‘oku nau fakanamo’ua ke nau ako, pea nau toki ‘iloange kuo lahi e fakamole ki aí he me’a ‘oku nau lava ‘o totongi fakafokí. Fekumi ki ha ngaahi sikolasipi mo ha tokoni faka’anga. Kumi ha ngāue fakataimí ke tokoni ki ho’o akó, kapau ‘e lava. ‘E fie ma’u hení ha feilaulau, ka ‘e tokoni ia ke ke ikuna.

‘Oku teuteu’i koe ‘e he akó ki ha faingamālie fakaengāue ‘oku lelei angé. ‘Okú ne fokotu’u koe ‘i ha tu’unga lelei ange ke ke tokoni mo faitāpuekina e nī’ihi kehé. ‘Okú ne fokotu’u koe ‘i he hala te ke ako ai ‘i ho’o mo’uí kotoa. Te ne fakamāloha koe ‘i ho’o fakafepaki’i e ta’e’iló mo e fehalākí. Hangē ko e akonaki ‘a Siosefa Sāmitá: “‘Oku teke’i ‘e he ‘iló ‘a e fakapo’ulí, nofo tailiilí mo e veiveiuá; koe’uhí he ‘ikai ke lava ‘o nofo ‘a e ngaahi me’á ni ‘i he potu ‘oku ‘i ai ‘a e ‘iló. . . . ‘Oku ‘i ai ha mālohi ‘i he ‘iló.”⁹ ‘Ka ‘oku lelei ke akonekina ‘o kapau te nau tokanga ki he ngaahi akonaki ‘a e ‘Otuá.”¹⁰ ‘E teuteu’i koe ‘e he akó ki he kaha’ú, ‘o kau ai ‘a e nofomalí.

Fefé ke u ‘ai mahino atu? Ko e hala ki he malí ‘oku fou ia he fo’i halanga ‘oku ui ko e teiti! Ko e teití ko e

faingamālie ia ke fai ha fetalanoa'aki lōloa. 'I he taimi 'okú ke teiti aí, feinga ke ke 'ilo e me'a kotoa pē kau ki he tokotaha ko eé. Kapau 'e lava, feinga ke fe'ilongaki mo e ongo fāmilí. 'Oku faiatau nai ho'omo ngaahi taumu'á? 'Okú mo ma'u nai e ongo tatau pē ki he ngaahi fekaú, Fakamo'uí, lakanga fakataula'eikí, temipalé, fatongia fakaemātu'á, uiui'i faka-Siasí mo e tokoni ki he ni'ihi kehé? Kuó ke 'ilo'i nai e founa e tokotaha ko eé he taimi 'oku taulōfu'u ai e mo'uí, anga 'ene tali e lavame'á mo e tōnouonoú, matu'uaki e loto'ítá mo talia e ngaahi faingata'á? 'Oku tukuhifo 'e he tokotaha 'okú mo teití e ní'ihi kehé pe fakahikihiki'i kinautolu? 'Oku hoko nai 'ene fakakaukaú, leá mo e tō'ongá ko ha me'a te ke fie nofo ai mo ia he 'aho kotoa?

Neongo ia, 'oku 'ikai ha taha ia 'e mali *haohaoa*; ka 'oku tau mali mo ha taha 'e *malava ke haohaoa*. 'Oku hoko nai 'ene fakakaukaú, leá mo e tō'ongá ko ha me'a te ke fie nofo mo ia he 'aho kotoa?

Kau lea mahino atu, 'oua mu'a na'a ke teiti pē 'i ho ta'u 20 tupú koe'uhí pē ke ke "eva mo fiefia," peá ke fakatoloi ai e malí koe'uhí ko ha me'a pe ngāue kehe. Ko e hā hono 'uhingá? He 'oku 'ikai ko e teití mo e malí pē 'a e iku-'anga faka'osí. Ko e founa pē ia ke tau a'u ai ki he feitu'u 'oku tau fie 'alu ki aí. "Ko ia 'e tukuange ai 'e he tangatá 'ene

tamaí mo 'ene fa'eé, kae pikitai ki hono 'unohó pea te na kakano taha pē."¹¹

Ko ho fatongiá he taimí ni ke ke mo'ui taau mo e tokotaha 'okú ke fie mali mo iá. Kapau 'okú ke fie mali mo ha tokotaha lelei, talavou, faiotonu, fie-fia, ngāue mālohi mo fakalaumālie, peá ke *hoko* ko e tokotaha pehē. Kapau ko koe 'a e tokotaha ko iá, ka 'oku te'eki ai ke ke mali, kātaki pē. Fakaongoongo ki he 'Eikí. 'Oku ou fakamo'oni 'oku 'afio'i 'e he 'Eikí ho'o ngaahi holí pea 'okú Ne 'ofeina koe 'i ho'o tauhi mateaki kiate Iá. 'Oku 'i ai 'Ene palani ma'au, 'o tatau ai pē pe 'e hoko ia he mo'ui ko 'ení pe ko e maama ka hokó. Fakafanongo ki Hono Laumālie. "Oua na'a feinga ke akonaki'i 'a e 'Eikí, kae ma'u 'a e akonaki mei hono to'ukupú."¹² E fakahoko 'Ene ngaahi tala'ofá 'i he mo'uí ni pe mo'ui ka hokó. "Ka 'o kapau te mou mateuteu, 'e 'ikai te mou manavahē."¹³

Kapau 'oku 'ikai lahi ho'o ma'u'anga tokoní, 'oua te ke hoha'a. Na'e toki talamai 'e ha mēmipa lelei 'o e Siasí kiate au, "Na'e 'ikai ke u ohi hake 'eku fānaú 'i he pa'angá; na'a ku ohi hake kinautolu 'i he tuí." 'Oku 'i ai ha mo'oni ma'ongo'onga ai. Kamata fakahaa'i leva ho'o tuí 'i he tapa kotoa pē 'o ho'o mo'uí. Kapau he 'ikai, te ke a'u koe ki he me'a 'oku ou ui ko e "tui vaivai." 'E mōlia atu e mālohinga tonu ko ia 'oku fie ma'u ke fakahaa'i 'aki ho'o tuí. Ko ia, fakahaa'i ho'o tuí he 'aho kotoa pē pea

te ke "faka'au 'o mālohi ange . . . mo tu'u mālohi ai pē 'i he tui kia Kalaisí."¹⁴

Ke ke mateuteu ke mali, fakapapau'i 'okú ke taau ke ma'u e sākalamēníti mo ha lekomeni temipale. 'Alu ma'u pē ki he temipalé. Tokoni 'i he Siasí. Makehe mei he uiui'i faka-Siasí, muimui ki he sīpinga 'a e Fakamo'uí, he na'a Ne "fe'alauki 'o fai lelei."¹⁵

Mahalo 'e 'i ai ha'o fehu'i fakamā-toato ki ho'o ngaahi fili he kaha'ú. 'I he'eku kei talavou, ne u kumi fale'i mei he'eku mātu'á mo ha kau faiako faivelenga mo falala'anga. Ko e taha ai ko ha taki lakanga fakataula'eiki; ko e taha ko ha faiako ne falala kiate au. Ne na fakatou talamai, "Kapau 'okú ke fie ma'u 'eku fale'i, peá ke mateuteu ke tali ia." Ne mahino kiate au 'ene 'uhingá. Filifili 'i he fa'a lotu ha kau faifale'i 'oku nau fakakauka'u i ho'o lelei fakalau-mālié. Tokanga he ma'u fale'i mei ho to'ú. Kapau 'okú ke fie ma'u ha me'a lahi ange, kakapa *hake ki 'olunga*, kae 'ikai ki he tafa'akí.¹⁶

Manatu'i he 'ikai lava ha taha 'o kaka-pa hake ki 'olunga ma'au. Ko ho'o tuí pē mo e lotú te ne fakatupunga ha'o ma-lava 'o hiki hake koe mo fai ha fu'u liliu lahi 'o e lotó. Ko ho'o fakapapau pē ke talangofuá te ne lava 'o liliu ho'o mo'uí. 'Okú ke ma'u e mālohi ko 'ení tu'unga he feilaulau fakalelei 'a e Fakamo'uí.¹⁷ 'Okú ke ma'u ho'o tau'atāina ke filí, 'okú ke ma'u ha fakamo'oni mālohi kapau te ke talangofuá pea te ke lava 'o muimui ki he Laumālie 'okú ne tataki koé.

Ne toki pehē 'e ha taha fa'u faiva kei talavou na'a ne ongo'i 'okú ne kau ki ha "to'u tangata 'o e kau foha mau-maukoloá"—ko ha to'u tangata 'oku "fekumi ki he 'amanaki leleí mo e fiefiá mo e lavame'á, ka 'oku nau fekumi ki ai 'i he feitu'u hala 'i he founa hala."¹⁸

I he talanoa fakatātā 'a e Fakamo'uí ki he foha maumaukoloá, na'e lahi fau e ngaahi tāpuaki ne fakatalati mai ki he fohá kae kimu'a ke ne ma'u iá, na'e pau ke ne vakavakai'i lelei 'ene mo'uí, 'ene ngaahi filí mo hono ngaahi tūkungá 'Oku fakamatatala'i e mana hokó 'i he folofolá 'aki ha kupu'i lea faingofua: "Pea kuo poto ia."¹⁹ Fēfē ke u fakalotolahi'i atu koe ke ke poto á? 'I he Siasí, ko e taimi pē 'e pau ke fai

ai ha ngaahi tu'utu'uni mahu'ingá, 'oku tau fa'a fai leva ha fakataha alélea. 'Oku taumu'a tatau pē mo e fakataha alélea fakafāmilí. Mahalo te ke lava 'o fai ha me'a 'oku ou ui ko e "fakataha alélea fakatāutaha." Tuku hao ki'i taimi ma'au tokotaha pē. Fakakaukau ki he kaha'ú. Fehu'i loto pē: "Ko e hā e tafa'aki he'eku mo'uí 'oku ou fie fakamālohia kae lava ke u fakamālohia ai mo e ni'ihi kehē? Ko e fē tu'unga 'oku ou fie 'i ai 'i ha ta'u 'e taha mei hení? ta'u 'e ua mei hení? Ko e hā e ngaahi fili 'oku fie ma'u ke u fai ke a'u ai ki he tu'unga ko iá?" Manatu'i ko koe 'oku pailaté pea ko koe 'oku pulé. 'Oku ou fakamo'oni atu 'i ho'o vakavakai'i ho'o mo'uí, 'e tokoni atu ho'o Tamai Hēvaní. Te Ne tataki nima koe 'o fakafou 'i he nima fakafiemálie 'o Hono Laumālie Mā'oní oní.

'Oku ou fakamo'oni 'oku mo'ui 'a e 'Otuá. 'Oku ou fakamo'oni makehe 'oku 'ofa atu e Fakamo'uí kiate koe. "He 'ikai koā ke tau fai atu 'i [He'ene] ngāue mahu'inga pehee? Laka atu ki mu'a kae 'oua 'e fakaholoholomui."²⁰ Te Ne fakamālohia mo poupou'i koe 'i ho'o muimui kiate Iá. Te ne 'ohake koe ki ho 'api mā'olunga tahá. 'I he huafa 'o Sisū Kalaisí, 'emeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 105:35.
2. 2 Nifai 25:4.
3. Vakai, Sēnesi 39.
4. 1 Nifai 2.
5. Vakai, Mātiu 2.
6. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 78:18.
7. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 88:63.
8. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 11:12,14.
9. *Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesiteni 'o e Siasi: Siosefa Sāmita* (2007), 305.
10. 2 Nifai 9:29.
11. Sēnesi 2:24.
12. Sēkope 4:10.
13. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 38:30.
14. Hilamani 3:35.
15. Ngāue 10:38.
16. Vakai, Boyd K. Packer, *Teach Ye Diligently* (1975), 145.
17. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 58:28.
18. Nathan Clarkson, 'i he Emma Koonse, "Confessions of a Prodigal Son' Writer Says 'We Are All Prodigals,' Modern Retelling of Story Aimed at Millennials," *Christian Post*, Jan. 26, 2015, christianpost.com.
19. Luke 15:17.
20. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 128:22.

Fai 'e 'Eletā Jeffrey R. Holland

'O e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá

Vakai ki Ho'o Fa'eé

'Oku 'ikai ha 'ofa 'i he mo'ui fakamatelié 'e momo'i fakatataua hono lahí ki he 'ofa 'a Sisū Kalaisí, ka ko e 'ofa ta'e-siokita ko ia 'oku ma'u 'e ha fa'e tōnunga ki ha'ané tama.

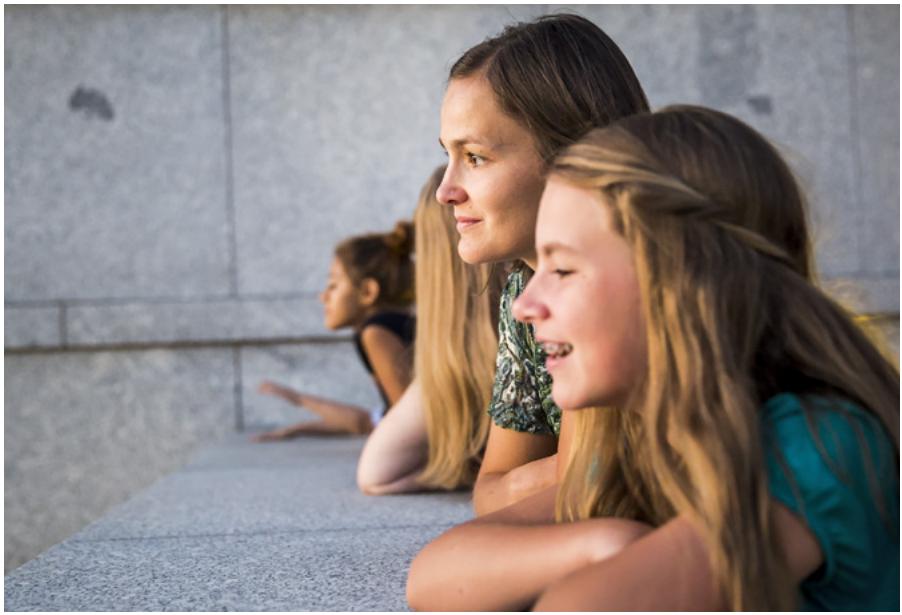
Tuku mu'a ke u kau fakataha mo kimoutolu 'i hono talitali lelei 'o 'Eletā Ronald A. Rasband, 'Eletā Gary E. Stevenson pea mo 'Eletā Dale G. Renlund mo honau ngaahi uaifi ki he feohi'anga fakafiefia taha te nau ala fakakaukau atu ki aí.

Na'e tohi 'e 'Isaia 'i he'ene kikite'i e Fakalelei 'a e Fakamo'uí 'o pehē, "Kuó ne to'o kiate ia 'a 'etau ngaahi vaivaí, 'o ne fua 'a 'etau ngaahi mamahí."¹ 'Oku fakamamafa'i 'e ha vīsone faka'e'i'eiki 'i he ngaahi 'aho kimui ní 'e "ha'u 'a [Sisū] ki he māmaní . . . ke fua e angahala 'a e māmaní."² 'Oku fakatou fakamo'oni 'a e folofola 'o e kuonga mu'a mo onopooni "na'a ne [kātekina] 'a kinautolu,

mo poupou'i hake 'a kinautolu, mo fua 'a kinautolu 'i he ngaahi 'aho kotoa pē 'i mu'á."³ 'Oku kole fakamātoato mai ha himi manakoa ke tau "[fanongo mu'a ki he le'o 'o e Fakatau'atāina ma'ongo'ongá]"⁴

Kātekina, poupou'i, fua, fakahaofi. Ko ha ngaahi lea fakamāsaia ongo mo mālohi fau 'eni. 'Oku nau fakahaa'i 'a e tokoní mo e 'amanaki lelei ki ha liliu mei he tu'unga 'oku tau 'i aí ki he tu'unga 'oku fie ma'u ke tau 'i aí—ka he 'ikai ke lava 'o fai ia, ta'e 'i ai ha tokoni. 'Oku fakafötunga mai foki 'e he ngaahi leá ni 'a e kavenga mafasiá mo e fainagata'a'iá, mo e ongosiá—ko ha ngaahi lea 'oku taau 'aupito ke fakamatala'i

'aki e misiona 'o Ia na'á Ne hiki hake kitautolu hili 'etau hingá mo Ne fua kitautolu 'i he 'osi hotau iví, mo fakatau'atāina'i 'o fakafoki malu kitautolu ki 'api 'i he taimi na'e taumama'o ai ke tau hao 'iate kitautolu peé. Na'á Ne pehē, "Pea na'e fekau'i au 'e he'eku Tamaí koe'uhí ke hiki hake au ki he kolosí; . . . [pea] hili hono hiki hake aú . . . [ke pehē pē hono hiki hake 'a e tangatá kiate aú]."⁵

Ka te mou fanongo nai he ngaahi leá ni ki ha tafa'aki 'e taha 'o e fai-feinga 'a e tangatá, 'a ia 'oku tau toe faka'aonga'i ai ha ngaahi lea hangē ko e kātekina mo e *fakahoko*, *fuá* mo e *hiki haké*, *ngāué* pea mo e *fakatau'atāina'i?* 'Oku fai mai 'e Sisú kiate kitautolu 'Ene folofola ne fai kia Sione lolotonga 'Ene fakahoko e Fakaleleí, "Vakai ki ho'o fa'eé!"⁶

'Oku ou talaki atu mei he tu'unga malangá ni he 'ahó ni ha me'a kuo 'osi lea'aki kimu'a: 'oku 'ikai ha 'ofa 'i he mo'ui fakamatelié 'e momo'i fakatataua ki he 'ofa haohaoa 'a Sisú Kalaisí, ka ko e 'ofa ta'e-siokita 'a ha fa'e tōnunga ki ha'ané tama. Ko e taimi na'e fie ma'u ai 'e 'Isaia ke fakamatala'i 'a e 'ofa 'a Sihová 'i he'ene lea fakakikité, na'á ne ngāue 'aki e fakatātā 'o e 'ofa tōnunga 'a e fa'eé. 'Okú ne fehu'i, "E lava nai ha fefine 'o fakangalo'i 'ene tama 'oku kei huhú?" 'Okú ne pehē, 'oku ngalivale, ka 'oku 'ikai ngalivale tatau mo e

fakakaukau 'e fakangalo'i kitautolu 'e Kalaisí.⁷

Ko e fa'ahinga 'ofa mo'oni ko 'ení "oku kātaki fuoloa, pea 'oku anga'ofa, . . . 'oku 'ikai kumi 'ene me'a 'a'aná, . . . ka . . . 'okú ne kātekina 'a e me'a kotoa pē, tui ki he me'a kotoa pē, 'amanaki lelei ki he ngaahi me'a kotoa pē, 'o kātaki'i 'a e me'a kotoa pē."⁸ Ko e lea fakalotolahi tahá, 'oku "ikai faka'a'au 'o ngata" 'a e fa'ahinga mo'ui tōnunga peheé.⁹ Na'e pehē 'e Sihova, "Koe'uhí 'e mole 'a e ngaahi mo'ungá pea hiki mo e ngaahi tafungofungá, ka ko 'eku 'ofá 'e 'ikai mahu'i meiate koe."¹⁰ 'Oku fai 'e he'etau fa'eé mo e lea tatau pē.

Vakai ange ki ái, 'oku 'ikai ngata pē he'enau kātekina kitautolú, ka 'oku nau hoko atu he kātaki *fakataha mo kitautolú*. 'Oku 'ikai ngata he'ene fua kitautolu he feitamá, ka 'i he toenga foki 'etau mo'ui, 'o hoko ai e fatongia fakafa'eé ko ha ngāue mafatukituki pehē. 'Io, 'oku 'i ai ha ngaahi me'a fakalotomamahi kehe, ka 'oku 'ilo'i fakanatula mo mahino pē 'e he ngaahi fa'e tokolahi ia ko ha falala topotapu 'eni 'i he tu'unga taupotu tahá. 'E lava ke fakatupu lotofo'i e mafatukituki 'o e 'ilo ko iá, tautaufitio 'i hono hilifaki mai ki ha ongo uma 'o ha fa'eé kei talavou.

Na'e tohi mai kiate au kimu'i ni ha fa'eé kei talavou: "'Oku founga fefé ha malava ke ke hulufau ho'o 'ofá ha fānau 'o ke loto fiemālie ai ke feilaulau'i ha

konga 'o ho'o tau'atāiná koe'uhí ko ia? 'Oku mālohi fau fefé 'a e 'ofa fakamate-lié 'o ke loto fiemālie ai ke ke fuesia e fatongiá, tu'u 'i ha tu'unga laveangofua, foua e loto tailiilí mo e loto mamahí peá ke kei fie fai pē 'a e me'a tatau? Ko e fa'ahinga 'ofa fakamatelie fefé ia 'okú ne lava 'o 'ai koe, he taimi pē 'oku fā'ele'i ai ha pēpē, ke ke ongo'i he 'ikai pē toe 'a'au ho'o mo'ui? *Pau pē* 'oku faka-'otua 'a e 'ofa fakaefá'eé. 'Oku 'ikai ha toe faka'uhinga kehe ki ai. Ko e ngāue 'oku fai 'e he ngaahi fa'eé, ko ha 'elemē-niti mahu'inga ia 'o e ngāue 'a Kalaisí. 'Oku totonu ke fe'unga e 'ilo ko iá ke ne talamai e mālohi 'o e fa'ahinga 'ofa peheé, 'e kamata pē mei he kātekina ki he hulufaú pea mo e toutou hokó, kae 'oua kuo hao mo fakamo'ui e kii tama-si'i fakamuimuitaha he māmaní pea tau lea fakataha leva mo Sisú, "[E Tamai!] Kuó u faka'osi 'a e ngāue na'á ke tuku mai ke u faí"¹¹

'I he kei vanavanaiki mai e tohi faka'ofo'ofa ko iá 'i hotau 'atamaí, tuku mu'a ke u vahevahé atu ha a'usia 'e tolu 'oku nau fakafōtunga 'a e ivi taki-ekina faka'e'i'eiki 'o e ngaahi fa'eé ne u mātā-tonu 'i he'eku ngāué, 'i he ngaahi uike si'i pē kuohilí:

Ko e 'uluaki talanoá ko ha faka-tokanga, 'okú ne fakamanatu mai 'oku 'ikai ola lelei e feinga fakaefá'e kotoa pē he taimi ko iá. 'Oku hoko mai e fakamanatu ko iá mei ha'aku talanoa mo ha taha ne mei mālōlō ka kuo ta'u 'e 50 tupu 'ema kaungāmē'á pea mo 'ene mavahe mei he Siasi na'á ne 'ilo 'i hono lotó 'oku mo'óní. Neongo pe ko e hā hono lahi 'eku feinga ke fakafemālie'i iá, ka na'e 'ikai pē ke u lava 'e au 'o fai ange ha fakanonga. Faifai peá ne lea totonu mai. "E Sefa, neongo 'ene ongo fakamamahi ke u tu'u 'i he 'ao 'o e 'Otuá, ka he 'ikai ke u lava 'o faka-kaukau atu ki ha'aku tu'u 'i mu'a he 'ao 'eku fa'eé." Na'e mahu'inga taha kiate ia 'a e ongoongolelé mo 'ene fānau. 'Oku ou 'ilo'i kuó u fakalotomamahi'i ia, pea 'oku mamahi ai foki mo hoku lotó."

'Oku ou tui fakapapau he taimí ni 'i he'ene mālōlō, na'e talitali fiefia mo loto 'ofa hoku kaume'a 'e he'ene fa'eé; he ko e me'a ia 'oku fai 'e he mātu'a. Ka ko e konga fakatokanga 'o e

talanoa ko 'ení, ko e *hangā* 'e he fānaú 'o fakalotomamahi'i 'enau fa'eé. 'Oku tau vakai foki hení ki ha fakafehoanaki fakalangi. 'Oku 'ikai fie ma'u ia ke u fakamanatu atu na'e pekia 'a Sisúú ko e kafo hono lotó, mei he ongosia mo e makafokafo 'i hono fuesia e ngaahi angahala 'o e māmaní. Ko ia, 'i ha fa'ahinga momeniti pē 'o e faingata'a, 'ofa ke tau "vakai ki [he'etau] fa'eé" mo hotau Fakamo'uí pea tau faka'ehi'ehi mei hono fakamamahi'i kinaua he'etau faiangahalá.

Ko hono uá, 'oku ou lea kau ki ha talavou na'e hū mo'ui taau ki he mala'e 'o e ngāue fakafaifekaú ka na'a ne fili 'iate ia pē ke foki vave ki 'api tu'unga 'i he'ene fetokanga'aki fakahomosekisualé pea mo ha palopalema na'a ne foua ai. Na'a ne kei mo'ui taau pē, ka na'e tu'u 'ene tuí 'i ha tu'unga fakatu'utāmaki, pea faka'au ke mafasia fakaeloto ange, pea fakautuutu 'aupito 'ene faingata'a'ia fakalaumālié. Na'a ne iku 'o loto mamahi, puputu'u, 'ita, mo ongo'i tuēnoa.

Na'e fakamoleki 'e he'ene palesiteni fakamisioná, palesiteni fakasiteikí, mo 'ene písopé ha ngaahi houa lahi he feinga mo tangi pea mo tāpuaki'i ia he'enau kei ma'u iá, ka ko e konga lahi 'o hono kafó ne fu'u fakatāutaha ia 'o ne fufuu'i hano konga lahi meiate kinautolu. Na'e tekaki 'e he tamai 'ofeina 'i he talanoá ni 'ene mo'uí kotoa ke tokoni'i 'a e fohá ni, ka koe'uhí ko e lahi e fie ma'u mei he'ene ngāuén, na'e pau ai ke fehangahangai pē 'a e tamasi'i ni mo 'ene fa'eé mo e ngaahi taimi faingata'a taha 'o 'ene mo'uí. Na'e fakalau atu e 'ahó mo e poó pea a'u 'o lau uike, pea a'u 'o laumāhina pea iku 'o lauita'u, 'a s'ienu feinga fakataha ki ha fakamo'uí. Lolo Tonga e vaha'a taimi fakamamahí ni (lahilahi pē ki he tamasi'i pea taimi 'e n'ihi ko e fa'eé) pea mo e tailili ta'etukuá (lahi taha pē ki he fa'eé kae taimi 'e n'ihi ko e tamasi'i), na'e fai ai 'e he fa'eé ni—ki he'ene tamá 'a 'ene fakamo'oni ki he mālohi 'o e 'Otuá, Hono Siasi kae tautaufitó ki He'ene 'ofa ki he tamasi'i ni. Na'a ne fakamo'oni'i ange 'i he taimi tatau pē 'a 'ene 'ofa 'aufuatō, mo ta'e-tükua ma'aná foki. Koe'uhí ke fakataha'i 'a e

ongo me'a mahu'inga taha he mo'ui 'a e fa'eé ni—'a e ontoongolelei 'o Sisú Kalaisí pea mo hono fāmilí—na'e ta'etukua ai 'ene lotu 'o lilingi hono lotó. Na'a ne 'aukai mo lotu, na'e tangi mo 'aukai, peá ne fakafanongo mo toe fakafanongo ki hono toutou fakamata-la'i ange 'e he'ene tamá ki ai e founiga na'e kafo ai hono lotó. Ko ia na'e toe fua ai 'e he fefiné ni 'a 'ene tamá—ka 'i he taimi ko 'ení, na'e loloa ange ia 'i he māhina 'e hivá. Na'e fakakaukau e fa'eé ni he 'ikai hano ngata'anga si'ene tou'anga faiotnunga ke fakalelei'i e si'i lotofo'i 'a 'ene tamá.

Ka 'i he 'alo'ofa 'a e 'Otuá, pea mo e tui vilitaki 'a e fa'eé ni, fakataha mo e tokoni 'a ha kau taki faka-Siasi tokolahí, kaungāme'a, kau mēmipa 'o e fāmilí, mo ha kau tokoni fakapalofesinalé, kuo māta'ia ai 'e he fa'ē fa'a kātaki mo faiotnungá ni, 'a e foki mai 'ene tamá ki he fonua 'o e tala'ofá. Me'apango, he 'oku tau 'ilo'i ko e fa'ahinga tāpuaki peheé 'oku 'ikai, pea te'eki ai hoko ia ki he mātu'a kotoa pē 'oku fekuki mo e ngaahi tūkunga fakamamahi kehe-hehe 'oku 'i ai 'enau fānaú, ka na'e 'i ai ha 'amanaki lelei he talanoá ni. Pea te u tala atu, na'e 'ikai liliu fakafokifá e fetokanga'aki fakahomosekisuale 'a e foha ia ko 'ení—na'e 'ikai fakakaukau ha taha ia 'e malava. Ka na'e liliu māmālie 'a hono lotó.

Na'e kamata ke ne toe foki ki he lotú. Na'a ne fili loto fiemālie ke ne kai he mo'ui taau e sākalamēnítí. Na'a ne toe ma'u ha lekomeni temipale mo tali ha fatongia ke hoko ko ha faiako semineli he pongipongí, pea kuó ne fakahoko lelei mo'oni ia. Ko e taimi ní, hili 'eni ha *ta'u e nima* mei ai, na'a ne kole 'iate ia pē, pea 'i he tokoni lahi kiate ia 'a e Siasi, kuó ne toe hū ki he mala'e 'o e ngāue fakafaifekaú, ke fakakato hono fatongia ki he 'Eikí. Kuó u tangi-'a-lo'ímata koe'uhí ko e lototo'a, angatonu mo e loto vilitaki 'a e talavou ni mo hono fāmilí ke nau fakalelei'i e me'a na'e hokó pea tokoni'i ia ke ne tauhi ma'u 'ene tuí. 'Okú ne 'ilo'i 'oku lahi hono mo'ua ki ha tokolahí, ka 'okú ne 'ilo'i ko e konga lahi hono mo'uá 'oku fai ia ki ha toko ua faka'e'i'eiki he'ene mo'uí, ne na kātekina, fuesia, ngāue fakataha pea mo fakatau'atāina'i ia—'a ia ko hono Fakamo'uí, ko e 'Eikí ko Sisú Kalaisí, pea mo e fefine loto vilitaki, manava'ofa pea mo angalelei ko 'ene fa'eé.

Faka'osí, ne to'o 'eni mei hono toe fakatapui 'o e Temipale Mekisikou Siti Mekisikoú 'i he uike 'e tolu kuo hilí. Ko e feitu'u ia na'a ma fe'iloaki ai mo Palesiteni Heneli B. Aealingi 'o ma vakai atu ki he tu'u mai homa kaungāme'a mamae ko Lisa Tátolo Paipá 'i he ouau fakatapui ko iá. Ka

na'e faingata'a si'ene tu'u he na'a ne fua 'i hono nima 'e tahá 'a 'ene tama faingata'a ia ko Talá, ka ne feinga 'aki hono nima 'e tahá ke puke 'a e nima mata'u faingata'a ia 'o Talá ke si'i lava e 'ofefine faingata'a ia kae faka'ofo'ofa mo ta'engata ko 'eni 'o e 'Otuá, 'o ta'ata'alo'aki ha holoholo lanu hinehina mo to'e loto pē kiate ia mo e kau 'āngelo 'o e langí, 'i he'ene kalanga, "Hosana, hosana, hosana ki he 'Otuá mo e Lamí."¹²

'Oku ou fie lea atu ki he ngaahi fa'ē 'o e kuohilí, lolotongá pe kaha'u 'i he feitu'u kotoa pē, "Mālō 'aupito. Mālō 'aupito e fakahifo-tama, mālō hono o'i 'o e mo'uí, fokotu'u 'o ha 'ulungāangá pea mo hono fakafō-tunga mai e 'ofa haohaoa 'a Kalaisí." Ki he Fa'ē ko 'Iví, kia Sela, Lepeka, mo Lesieli, kia Mele 'o Nasaletí, pea ki he Fa'ē 'i he Langí, 'oku ou lea atu, "Fakamālō atu 'i homou fatongia mahu'inga 'i hono fakahoko e ngaahi taumu'a 'o e ta'engatá." Pea ki he ngaahi fa'ē kotoa pē 'i he tükunga takitaha, kau ai 'a kinautolu 'oku faingata'a íá,—pea 'e pehē 'a e taha kotoa pē—'oku ou lea atu, "Ofa ke mou ma'u ha nonga. Tui ki he 'Otuá peá ke falala ki he me'a te ke lavá. 'Okú ke lelei ange koe he anga ho'o fakakaukaú. Ko hono mo'oní, ko e kau fai fakamo'ui kimoutolu 'i he Mo'unga ko Saioné,¹³ pea hangē ko e 'Eiki 'oku mou muimui ki aí, he "ikai faka'au 'o ngata' [ho'o] 'ofá.¹⁴" 'Oku 'ikai ha fakalāngilangi mā'olunga ange te u ala fai ki ha taha, ka ko kimoutolu. 'I he huafa 'o Sisū Kalaisí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Isaia 53:4.
2. Tokāteline mo e Ngāahi Fuakava 76:41.
3. Tokāteline mo e Ngāahi Fuakava 133:53; vakai foki, Isaia 63:9.
4. "Isileli, Isileli, 'Oku Ui 'a e 'Otuá," *Himi, fika* 7.
5. 3 Nifai 27:14.
6. Sione 19:27.
7. Vakai, Isaia 49:15.
8. Molonai 7:45; vakai foki 1 Kolinitō 13:4–7.
9. Molonai 7:46; vakai foki 1 Kolinitō 13:8.
10. 3 Nifai 22:10; vakai foki Isaia 54:10.
11. Sione 17:4.
12. Vakai, *History of the Church*, 2:427–28.
13. Vakai, "Opataia 1:21.
14. Molonai 7:46; vakai foki 1 Kolinitō 13:8.

Fai 'e 'Eletā Bradley D. Foster
'O e Kau Fitungofulú

'Ikai 'Aupito Fu'u Tōmu'a pe Fu'u Tōmui

'Oku 'ikai 'aupito fu'u tōmu'a pe fu'u tōmui ke tataki, fakahinohino'i, pea 'a'eva he tafa'aki 'etau fānaú, he 'oku ta'engata 'a e fāmilí.

Ekāinga, 'oku tau kau ki ha fetau'aki mo e māmaní. I he kuohilí, ne fe'au'auhi e māmaní ke ne ma'u e mālohi mo e ivi 'etau fānaú. I he 'aho ní 'okú ne tau'i ke ma'u honau tu'ungá pea mo honau 'ata-máí. 'Oku longoa'a pea lahi e ngaahi le'o 'oku nau feinga ke fakamatala'i e tu'unga 'etau fānaú mo e me'a 'oku totonu ke nau tui ki aí. He 'ikai ke tau lava 'o tuku ke liliu 'e he sosaietí hotau fāmilí 'i he 'imisi 'o e māmaní. Kuo pau ke tau ikuna 'a e feinga-taú ni. 'Oku fakafalala e me'a kotoa ki aí.

'Oku hiva'i 'e he fānaú 'o e Siasí ha hiva 'okú ne ako'i ange pe ko hai kinautolu. "Fānaú au 'a e 'Otuá. . . . Kuó Ne fekau mai [au]. Ke u ha'u ki he māmaní mo e ongomātú'a." Pea hoko mai e kole 'a e fānaú kiate kitautolú: "Taki au, 'eva mo au ke u 'ilo 'a e halá. . . . [Tokoni ke u 'ilo'i 'ene leá 'oku te'eki ai tōmuil]."'

Ne ako'i kitautolu 'e Palesiteni Lāsolo M. Nalesoni 'i he'etau konifele-nisi lahi kuo 'osí, mei he taimí ni 'o fai atu, kuo pau ke tau fakahoko mo'oni hotau "fatongia fakaemātú'a."² Ko ha ngaahi taimi faingata'a 'eni. Ka ko e ongoongo fakafiefiá na'e 'afio'i 'e he 'Otuá ko e me'a 'eni 'e hokó, peá Ne

'omi ha fale'i 'i he ngaahi folofolá ke tau 'ilo'i ai e founiga ke tokoni'i 'aki 'etau fānaú mo e makapuná.

Ne hā e 'Eikí ki he kau Nifai 'i he Tohi 'a Molomoná. Na'a Ne tānaki taka-takai e fānaú 'iate Ia. Na'a ne tāpuaki'i, lotua pea tangi 'iate kinautolu.³ Peá Ne folofola leva ki he mātu'a, "Vakai ki ho'omou fānaú ikí.⁴

'Oku 'uhinga e fo'i lea *vakaí* ke sio 'o mamata Ko e hā ne fie ma'u 'e Sisū

ke vakai ki ai e mātu'á 'i he'enau fānaú? Na'á Ne finangalo nai ke nau vakai ki he me'a 'e malava fakalangi 'e he'enau fānaú?

'I he'etau vakai ki he'etau fānaú mo e makapuná he 'aho ní, ko e hā 'oku fie ma'u 'e he Fakamo'uí ke tau vakai ki ai 'iate kinautolú? 'Oku tau fakatokanga'i nai ko 'etau fānaú 'a e kulupu tokolahí taha 'o e kau fiefanongo 'o e Siasi? Ko e hā kuo pau ke tau fai ke tu'uloa 'enau ulu?

'I he tohi 'a Mātiú, 'oku ako'i ai kitautolu 'e he Fakamo'uí 'o kau ki he ului 'oku tu'uloá. Ne fakataha mai ha falukunga kakai ofi ki he Tahi Kālelī ke fanongo ki He'ene akonakí.

'I he taimi ko 'ení, ne fai 'e Sisú ha talanoa kau ki hono tō 'o e tenga'i 'akaú—'a e talanoa fakatātā 'o e tangata tūtuu'i.⁵ 'I He'ene fakamatala'i 'ení ki He'ene kau ākongá, pea mo kitautolu ko 'ení, na'á Ne pehē ai, "Oka fanongo ha taha ki he folofola 'o e pule'angá, ka 'oku 'ikai tokanga ki ai, 'oku ha'u 'a e toko taha angakoví, 'o fa'ao 'a ia na'e tūtuu'i ki hono lotó."⁶ 'Oku mahino 'a e pōpoaki ki he ngaahi mātu'á: 'oku 'i ai e faikehekehe 'i he fanongó mo e mahinó. Kapau 'e fanongo pē 'etau fānaú kae 'ikai ma'u ha mahino ki he ongoongoleleí, ta 'oku tau fakaava ai e matapaá kia Sétane ke to'o e ngaahi mo'oni ko 'ení mei honau lotó.

Ka 'o kapau te tau tokoni ke fakaloloto 'enau uluí, ka hoko mai e ngaahi faingata'á, 'i he taimi 'e faingata'a ange ai e mo'uí, pea kuo pau ke hoko ia, 'e lava ke tōkaki 'e he ongoongolelei 'o Sisú Kalaisí ha me'a 'i honau lotó he 'ikai lava ke uesia ia 'e ha fa'ahinga takiekina mei tu'a. Te tau fakapapau'i fēfē 'oku 'ikai hū pē ki loto ngaahi mo'oni mahu'inga ko 'ení 'i he telinga 'e tahá pea hū ai ki tu'a he telinga 'e tahá? He 'ikai ke fe'unga ai e fanongo pē ia ki he leá.

'Oku tau 'ilo'i kotoa 'oku feliliuaki e me'a ko e lea. Taimi 'e ni'ihi 'oku tau faka'aonga'i ha ngaahi lea 'oku 'ikai mahino kiate kinautolu. Mahalo te ke pehē ki ho'o fānaú kei ikí, "Okú ke lea mai 'o hangē ha kalamafoni maumaú." Mahalo te nau tali atu, "Teti, ko e hā e kalamafoni?"

'Oku finangalo 'etau Tamai Hēvaní ke tau lavame'a he ko hono mo'oní, ne nau fuofua hoko ko 'Ene fānaú kimu'a pea nau toki hoko ko 'etau fānaú. 'I he'etau hoko ko e mātu'a 'i Saioné, kuo mou ma'u e me'afoaki 'o e Laumālie Mā'oní oní. 'I ho'omou lotua ha tatakí, "te ne fakahā kiate kimoutolu 'a e me'a kotoa pē 'oku totonu ke mou fai"⁷ 'i hono ako'i ho'omou fānaú. 'I ho'omou fakatupulaki e founa 'o e akó, "'oku fakahū ia 'e he mālohi 'o e Laumālie Mā'oní oní ki he loto 'o e fānaú 'a e tangatá."⁸

'Oku 'ikai te u fakakaukau ki ha sīpinga 'e lelei ange ki hono tokoni'i ke ma'u 'e ha taha 'a e mahinó, ka ko e talanoa 'o Hēleni Kelá. Na'á ne kui mo tuli pea nofo 'i ha māmani ne fakapo'uli mo lōngonoa. Ne ha'u ha faiako ko Ane Suliveni ke tokoni kiate ia. Te ke ako'i fēfē ha fānaú 'oku 'ikai lava 'o mamata pe fanongo kiate koe?

Ne ki'i fuofueloa e faingata'a ia 'a Ane he'ene feinga ke fetaulaki mo Hēlení. 'I he ho'atá 'o ha 'aho 'e taha, na'á ne 'ave ia ki tu'a ki he paipa vaí. Na'á ne tuku e nima 'e taha 'o Hēlení 'i he lalo paipa vaí pea kamata ke ne fakamo'ui e vaí. Na'e sipela leva 'e Ane 'a e fo'i lea ko e V-A-I 'i he nima 'e taha 'o Hēlení. Ne 'ikai hoko ha me'a. Ko ia na'á ne toe fai e me'a tatau. V-A-I. Ne kuku'i 'e Hēleni e nima 'o Ané he

na'e kamata ke mahino ki ai. 'I he malu efiafi maí, kuó ne ako ha ngaahi fo'i lea 'e 30. Hili pē ha ngaahi māhina, kuó ne ako ha fo'i lea 'e 600 pea lava 'o laukonga Braille. Ne hoko atu 'a Hēleni Kela 'o ma'u hano mata'itohi mei he 'univēsití pea tokoni ke liliu e māmaní ki he kakai ne 'ikai lava 'o mamata pe fanongó.⁹ Ko ha mana ia, pea ko 'ene faiakó 'a e tokotaha faimaná, hangē pē ko kimoutolú ngaahi mātu'a.

Na'á ku sio ki he ngaahi ola 'a ha faiako ma'ongo'onga 'e taha lolotonga 'Ene ngāue ko e palesteni 'o e siteiki tātaha lalahi 'i BYU-'Aitahoó. Ne liliu 'eku mo'uí 'e he a'usia ko iá. 'I ha efiafi Tūsite 'e taha, ne u 'initaviu ai ha talavou ko Paula mei Mekisikou Siti na'e fie ngāue fakafafeikau. Ne u fehu'i kiate ia 'o kau ki he'ene fakamo'oni mo 'ene holi ke ngāue. Na'e haohaoa 'ene tali ki he'eku ngaahi fehu'i. Na'á ku fehu'i ange leva fekau'aki mo 'ene mo'uí tāu. Ne pau 'ene ngaahi talí. Ko hono mo'oní, ne fu'u lelei 'aupito, peá u fifili ai, "Mahalo 'oku 'ikai mahino ki ai 'eku fehu'i." Ko ia ne u toe fakalea kehe 'a e ngaahi fehu'i peá u fakapapau'i na'á ne 'ilo'i lelei pē 'eku 'uhingá pea na'e faitotonu pē ia.

Ne u fu'u mālie'ia he talavoú ni peá u fehu'i ange, "Paula, ko hai na'á ne tokoni'i koe ke ke a'usia e tu'unga ko 'eni 'i ho'o mo'uí 'o lava ke ke 'a'eva angatonu ai 'i he 'ao 'o e 'Eikí?"

Na'á ne pehē, "Ko 'eku tangata'eikí."

Na'á ku pehē ange, "Paula, talanoa mai 'o kau kiate koe."

Ne hoko atu 'a Paula: "I hoku ta'u hivá, ne talamai 'e he'eku tangata'eikí, 'Paula, na'á ku ta'u hiva foki mo au. Ko ha ngaahi me'a 'eni te ke ala fehangahangai mo ia. Te ke sio ki ha tamaiki 'e kākā pe fakakāinga he akó. Mahalo te ke feohi mo ha kakai ngutu kapekape. Mahalo 'e 'i ai ha ngaahi 'aho he 'ikai te ke fie 'alu ai ki he lotú. Ka hoko mai e ngaahi me'a ni—pe ko ha me'a pē te ne fakahoha'asi koe—'oku ou faka'amu ke ke ha'u 'o tala mai kiate au, pea te u tokoni ke ke ikuna'i ia. Pea te u talaatu leva e hoko atú."

"Sai Paula, ko e hā na'á ne talaatu 'i ho ta'u 10?"

"Na'á ne fakatokanga mai 'o kau ki he pokokalafí mo e tūkuhua 'oku koví."

"Fēfē taimi na'á ke ta'u 11 aí?" ko 'eku 'eké ange ia.

"Na'á ne fakatokanga mai 'o kau ki he ngaahi me'a 'oku fakatupu ma'u-nimaá peá ne fakamanatu kiate au 'o kau ki hono faka'aonga'i 'eku tau'atāina ke filí."

Ko ha tamai 'eni na'á ne tokoni'i he ta'u kotoa pē hono fohá 'i he "otu lea ki he 'otu lea, koe si'i 'i hení pea si'i 'i hena,"¹⁰ 'o ne tokoni ke 'oua na'a ngata pē he fanongo hono fohá, kae mahino foki ki ai. Ne 'ilo 'e he tamai 'a Paulá 'oku ako 'etau fānaú 'i he taimi 'oku nau mateuteu ai ke akó, kae 'ikai ko e taimi ko ē 'oku tau mateuteu ai ke ako'i kinautolú. Ne u laukau 'aki 'a Paula 'i he taimi na'e fakahū ai 'ene kole ngāue fakafaifekaú he pō ko iá, ka na'e lahi ange 'eku laukau 'aki e tamai 'a Paulá.

I he'eku foki ki 'api he pō ko iá, ne u fehu'i loto pē, "E hoko nai 'a Paula ko ha tamai fēfē?" Pea na'e mahino 'aupito e talí: 'e hangē tofu pe ko 'ene tamaí. Na'e folofola 'a Sisū, "Okú 'ikai fa'a fai 'e he 'Aló ha me'a [iate] ia pē, ka ko ia 'okú ne mamata 'oku fai 'e he Tamaí."¹¹ Ko e sīpinga 'eni 'o e founiga 'oku faitāpuekina ai 'e he Tamai Hēvaní 'Ene fānaú mei he to'u tangata ki he to'u tangata.

I he hoko atu 'eku fakakaukau ki me'a ne u a'usia mo Paulá, ne u ongo'i loto mamahi he kuo lalahi hoku ngaahi

fakamatala atu ki ha 'initaviu ne u fai mo ha talavou ko Paula."

Hili hono fai e talanoá, na'á ku pehē ange, "Okú 'ikai ke ma loto ke mole meiate kimoua e faingamālie ke mo tokoni ai ke mahino ki ho'omo fānaú mo homa makapuná e ngaahi mo'oni mahu'inga ko 'ení."

'E kāinga, kuó u 'ilo 'eni 'i ha founiga mahu'ingamālie ange 'a e me'a 'oku 'amanaki mai ki ai 'a e 'Eikí 'i he'eku hoko ko ha tamai mo ha kuitangatá, ke fokotu'u ha founiga 'e tokoni ki hoku fāmilí ke 'oua na'a nau ngata pē 'i he fanongó kae mahino foki.

I he faka'au ke u motu'a angé, 'oku ou fa'a fakakaukau ai ki he ngaahi lea ko 'ení:

*E taimi, 'e taimi, toe foki ā kimu'a,
Pea tuku ke nau hoko ko 'eku longa'i
fānaú 'i ha pō pē ā 'e taha!*¹²

'Okú ou 'ilo he 'ikai te u lava 'o fakafoki e taimí, ka 'oku ou 'ilo'i 'ení—'oku 'ikai 'aupito ke fu'u tōmu'a pe tu'u fu'u tōmui—ke tataki, fakahinohino, mo 'a'eva he tafa'aki 'o 'etau fānaú he 'oku ta'engata 'a e fāmilí.

'Okú ou fakamo'oni ne 'ofa lahi 'etau Tamai Hēvaní 'iate kitautolu na'á Ne fekau'i mai 'a Hono 'Alo Tofu Pē Taha ne Fakatupú ke mo'ui fakamatelie 'o hangē ko e tangatá kae lava 'a Sisū 'o folofola mai, "Kuó u 'osi foua e me'a 'oku mou 'i aí, 'oku ou 'ilo'i 'a e me'a 'e hoko maí, pea te u tokoni'i kimoutolu ke mou lava'i ia." 'Okú ou 'ilo te Ne fai ia. I he huafa 'o Sisū Kalaisí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. "Fānaú Au 'a e 'Otua," *Himi*, fika. 193.
2. Vakai, Russell M. Nelson, "'Oku Fakafiefia 'a e 'Aho Sapaté," *Liahona*, Mē 2015, 131.
3. Vakai, 3 Nifai 17:21.
4. 3 Nifai 17:23.
5. Vakai, Mātiu 13:1-13.
6. Mātiu 13:19; tānaki atu fakamamafa'i
7. 2 Nifai 32:5.
8. 2 Nifai 33:1.
9. Vakai, "Anne Sullivan," biography.com/people/anne-sullivan-9498826; "Helen Keller," biography.com/people/helen-keller-9361967.

10. Isaia 28:10.
11. Sione 5:19.
12. To'o mei he maau 'a Elizabeth Akers Allen ko e "Rock Me to Sleep," 'i he William Cullen Bryant, ed., *The Family Library of Poetry and Song* (1870), 222-23.

Fai 'e 'Eletā Hugo Montoya
'O e Kau Fitungofulú

Sivi'i mo 'Ahi'ahi'i – Kae Faitokonia

*Te tau lava 'o fetokoni'aki ko e fānau 'a 'etau Tamai Hēvaní
'i hotau ngaahi 'ahi'ahí mo e faingata'a'ia.*

Oku sivi'i mo 'ahi'ahí'i kitautolu lolotonga e mo'uí ni. 'Oku tau ma'u foki mo e faingamálie ke ngāue 'aki 'etau tau'atāina ke filí mo fetokoni'aki. Ko e ngaahi mo'oní ko 'ení ko e konga ia 'a e palani faka'ofo'afa 'etau Tamai Hēvaní.

Na'e ako'i 'e Palesiteni Sione Teila 'o pehē: "Na'á ku fanongo ki he pehē 'e he Palōfita ko Siosefá, 'i he'ene lea ki he Toko Hongofulu Mā Uá: 'Te mou foua 'a e ngaahi faingata'a kehe-kehe kotoa pē. Pea 'oku taau ke sivi'i kimoutolu 'o hangē ko ia na'e fai kia 'Épalahame mo e kau tangata kehe 'o e 'Otuá, peá (ne pehē), 'E takaofi atu 'a e 'Otuá kiate koe, pea te Ne puke hake koe mo fakaake 'a e ngaahi afo 'o ho mafú.'"¹

I he'etau a'u ki he ta'u 'oku ala fakamáua ai kitautolú, 'oku lahi leva e faingata'a mo e 'ahi'ahí 'oku tau fepaki mo iá. Taimi 'e ní'ihi 'e lava ke hoko ia ko ha kavenga mafasia, ka te nau toe foaki mai kiate kitautolu ha mālohi mo e tupulaki 'i he'etau ikuna'i lelei iá.

Ko e me'a mālié, 'oku 'ikai totonus ke tau fua toko taha pē 'a e ngaahi kavengá. Na'e ako'i 'e 'Alamā, "I ho'omou holi ke hū ki he loto'a sipi 'o e 'Otuá, pea ui 'a

kimoutolu ko hono kakaí, pea 'oku mou loto ke gefua'aki 'a ho'omou ngaahi kavengá, koe'uhí ke nau ma'ama'a."² 'Oku fakahaa'i mai 'e he ngaahi lea ko 'ení 'oku 'i ai 'etau fatongia ke tokoni'i e ní'ihi kehé. 'E lava ke ma'u e fatongia ko iá mei ha uiui'i faka-Siasi, ngāue, kaungā-me'a, pe ko ha konga 'o hotau fatongia fakalangi ko e mātu'a, malí, pe ko e kau mēmipa 'o e fāmilí—pe mei he hoko pē ko e konga 'o e fāmilí 'a e 'Otuá.

Te u 'oatu ha fakatātā 'o e ngaahi founiga 'e fā 'oku fakama'ama'a ai 'etau kavengá 'i he'etau tokoni'i e ní'ihi kehé.

1. Na'e pehē 'e he Fakamo'uí, "Pea ko ia e fakafiu'i koe ke mo ò mo ia 'i he maile 'e tahá, 'alu mo ia 'i he maile 'e ua."³ Hangē ko 'ení, 'oku kole mai i hotau ngaahi tükunga fakafo'ituitu'i ke tau 'alu ma'u pē ki he temipalé. 'Oku fie ma'u e feilaulau'i 'o e taimí mo e ngaahi ma'u'anga tokoní 'i he 'alu ki he temipalé, kae tautaufitofito kiate kinautolu kuo pau ke fononga ki ha feitu'u fu'u mama'o. Ka neongo iá, te tau lava pē 'o pehē ko e feilaulau ko 'ení ko e konga pē ia 'o e maile 'e tahá.

Te tau kamata lue he maile hono uá 'i he taimi 'oku mahino ai kiate kitautolu 'a e ngaahi lea "Kumi, 'ave pea ako'i"⁴ 'i he taimi 'oku tau kumi mo teuteu'i e hingoa 'o 'etau ngaahi kuí ki he ouau fakatemipalé, taimi 'oku tau tokoni ai ki he fakahokohoko fakamotu'aleá, taimi 'oku tau hoko ko e kau ngāue temipalé, pea mo e taimi 'oku tau fekumi ke tokoni ki he ní'ihi kehé ke nau ma'u ha a'usia mahu'inga he temipalé.

Lolotonga 'eku ngāue ko ha Fitungofulu Faka'ēliá, ne kau atu ha taha 'o e ngaahi siteiki 'i he'eku fakataha alé-lea fakafekau'akí, ki ha kulupu tokolahine fononga ki he temipalé. 'Oku s'i'si'i e tempiale na'e 'alu ki ai e kāingalotú, pea me'apangó ne 'i ai ha kāingalotu, neongo e fononga mama'o houa 'e 12,

ne 'ikai ke nau lava 'o hū koe'uhí ne fonu e temipalé ia 'o fakatatau ki he tokolahi 'e lava 'o huú.

Hili ha ngaahi 'aho si'i mei he fongoa ko 'ení, ne u 'a'ahi ki he siteikí ni peá u kole ki he palesitení pe te u lava 'o talanoa mo ha ní'ihí 'o e kāingalotu ne 'ikai ke nau lava 'o hū ki he temipalé he 'aho ko iá. Ne pehē mai 'e ha taha 'o e kau tangata ne u talanoa mo iá: "Eletā, 'oua te ke tokanga ki ai. Na'á ku 'i he fale 'o e 'Eikí. Na'á ku tangutu 'i ha sea he ngoué 'o fakalaauloloto ki he ngaahi ouaú. Pea ne u ma'u ha faingamālie ke hū, ka na'á ku 'oange ia ki ha tangata kehe, 'a ia ko 'ene fuofua ha'u ia ki he temipalé ke sila mo hono uaíí. Na'a na ma'u leva 'a e faingamālie ke hū 'i ha seisini 'e ua he 'aho ko iá. 'Oku 'afio'i au 'e he 'Eikí, pea kuó Ne tāpuekina au, pea 'oku mau sai pē."

2. Malimali. 'E lava 'e he ki'i ngāue si'sisi'i ko 'ení 'o tokoni'i 'a kinautolu 'oku lōmekina mo mafasiá. Lolutonga e fakataha lakanga fakataula'eiki 'o e konifelenisi lahi 'o 'Epeleli ne toki 'osí, na'á ku tangutu mei mu'a ko e taha e Kau Taki Mā'olunga fo'ou e toko nima

ne toku uí. Ne mau tangutu 'i he feitu'u 'oku tangutu ai e kau palesitenisi 'o e ngaahi houalotú. Na'á ku ongo'i tailili 'aupito mo lōmekina 'i hoku uiui'i fo'oú.

'I he'etau hiva'i fakataha e himí, ne u ma'u ha ongo mālohi na'e siofi au 'e ha taha. Na'á ku fakakaukau loto pē: "'Oku 'i ai ha kakai 'e toko 20,000 tupu 'i he falé ni, pea 'oku hanga kotoa mai hanau tokolahi. Ko e mo'oni, 'oku siofi koe 'e ha taha."

'I he hokohoko atu 'eku hivá, ne u toe ongo'i mālohi na'e siofi au 'e ha taha. Na'á ku sio ki he 'otu ne tangutu ai 'a e Kau 'Apostololo 'e Toko Hongofulu Mā Uá peá u mamata kia Palesiteni Lásolo M. Nalesoni na'e tafoki 'i hono seá 'o sio mai ki he feitu'u ne mau tangutu aí. Ne ma fesiofaki, pea na'á ne malimali mai. Na'e 'omi 'e he malimali ko iá ha nonga ki hoku loto lōmekiná.

Na'e 'a'ahi atu 'a Sisū Kalaisi hili 'Ene Toetu'ú ki He'ene fanga sipi kehé. Na'á ne ui mo fakanofo 'a e toko hongofulu mā uá, pea nau tokoni leva ki he kaka'i he mafai ko iá. Na'e 'i ai tonu e 'Eiki ko Sisū Kalaisí 'iate kinautolu. Na'e kole

ange 'e he 'Eikí ke nau tu'ulutui 'o lotu. 'Oku 'ikai ke u fakapapau'i pe na'e ongo'i lōmekina e kau ākonga fo'ou 'e toko hongofulu mā ua ne toki uiui'i, ka na'e pehē 'e he folofolá, "Pea na'e hoko 'o pehē na'e tāpuaki'i 'a kinautolu 'e Sisū lolotonga 'enau lotu kiate iá; pea na'e *malimali* hono fofongá kiate kinautolu."⁵ Na'e hanga 'e ha malimali 'o fakama'ama'a leva 'eku ongo'i mafasiá pē ko iá 'i he konifelenisi lahi kuo 'osí.

3. Fakahaa'i ha ongo'i manava'ofa ki he ní'ihí kehé. Kapau 'okú ke ma'u e lakanga fakataula'eiki, kātaki 'o faka'aonga'i ho mālohí ma'a e fānau 'a e 'Otuá, ke foaki ange hanau tāpuaki. Fakahaa'i ha ongo'i fiekaungāmamahi mo fakafiemālie ki he kakai 'oku faingata'a'ia pe a'usia ha faingata'a.

4. Ko e Fakalelei 'a e 'Eiki ko Sisū Kalaisi, 'a e makatuliki 'o e palani 'a e 'Otuá. 'Oku totonu ke tau fakakaukau loto tu'o taha he uike 'o hangē ko ia ne fai 'e Palesiteni Siosefa F. Sāmitá ki he "ofa lahi mo fakaofo 'a ia na'e fakahā 'e he Tamaí pea mo e 'Aló 'i he hā'ele hifo 'a e Huhu'í ki he māmaní."⁶ 'Oku hanga 'e hono fakaafe'i mai e ní'ihí kehé ki he lotú pea kai mo'ui taau e sākalamēnítí, 'o 'ai ke tokolahi ange fānau 'a e Tamai Hēvaní 'e fakakaukau ki he Fakalelei. Pea kapau 'oku 'ikai ke tau mo'ui taau, te tau lava 'o fakatomala. Manatu'i na'e hā'ele hifo e 'Alo 'o e Fungani Mā-'olungá ki he mā'ulalo tahá peá Ne to'o kiate Ia 'etau ngaahi faikoví, angahalá, maumau-fonó, mahakí, mamahí, faingata'a'ia, mo e ta'elatá. Na'e ako'i 'e he folofolá, "Ko ia ia na'á ne hā'ele hake ki 'olungá, 'o hangē foki ko 'ene hā'ele hifo ki lalo 'i he ngaahi me'a kotoa pē, 'a ia 'okú ne 'afio'i ai 'a e ngaahi me'a kotoa pē."⁷

'Oku 'ikai mahu'inga ia pe ko e hā hotau ngaahi faingata'a fakatāutahá—pe ko e mahamahaki pe ta'elata pe faingata'a'ia 'i he ngaahi 'ahi'ahí mo e ngaahi sivi 'o e filí—he 'oku 'i ai 'a e Tauhi-Sipi Leleí. 'Okú Ne ui kitautolu 'aki 'etau hingoá mo pehē mai, "Ha'u kiate au 'a kimoutolu kotoa pē 'oku feinga mo mafasiá, pea te u foaki 'a e fiemālié kiate kimoutolu."⁸

'Oku ou fie fakanounou'i e ngaahi me'a mahu'inga 'e faá:

'Uluakí—tokoni ke lahi ange.
 Uá: kātaki 'o malimali. 'E tokoni
 ho'o malimalí ki he ní'ihi kehé.
 Tolú: fakahaa'i e manava'ofá.
 Faá: fakaafe'i mai e ní'ihi kehé ki
 he lotú.
 'Oku ou fakamo'oni ki he Faka-
 mo'uí. Ko Sisú 'a e Kalaisí, ko e 'Alo
 'o e 'Otua mo'ui, pea 'okú Ne mo'
 'ui. 'Oku ou 'ilo 'okú Ne poupou'i e
 palani 'a e Tamaí, 'aki Hono iví mo e
 mālohi kotoa. 'Oku ou 'ilo ko Palesi-
 teni Tōmasi S. Monisoní ko ha palōfita
 mo'ui. 'Okú ne ma'u 'a e ngaahi kí
 kotoa pē ke fakahoko lelei 'aki e
 ngāue 'a e 'Otua 'i he māmaní. 'Oku
 ou 'ilo te tau lava 'o fetokoni'aki ko e
 fānau 'a 'etau Tamai Hēvaní 'i hotau
 ngaahi 'ahí'ahí mo e faingata'a'iá. 'I he
 huafa 'o Sisú Kalaisí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Sione Teila, 'i he Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesiteni 'o e Siasi: Siosefa Sāmita (2007), 231.
2. Mōsaia 18:8.
3. Mātiu 5:41.
4. Vakai, Quentin L. Cook, "Our Father's Plan Is about Families" (address given at RootsTech 2015 family history conference, Feb. 14, 2015), lds.org/topics/family-history/fdd/plan-about-families-full; see also lds.org/media-library/video/2015-07-01-find-take-teach.
5. 3 Nifai 19:25; tānaki atu fakamamafá.
6. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 138:3.
7. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 88:6.
8. Mātiu 11:28.

Fai 'e 'Eletā Vern P. Stanfill
 'O e Kau Fitungofulú

Fili 'a e Māmá

Kuo pau ke tau fili ke tokanga ki he fale'i fakaepalōfitá, fakatokanga'i mo ngāue 'o fakatatau ki he ngaahi ue'i fakalaumālié, talangofua ki he ngaahi fekau 'a e 'Otua mo fekumi ki ha fakahā fakatāutaha.

Ne 'ikai fuoloa mei hení, ne u fakakaukau mo hoku uaifi 'oku totonu ke ma a'usia kakato ange e faka'ofo'ofa 'o ha feitu'u ofi ki homau 'apí 'i he fakatokelau-hihifo 'o Monitaná. Na'á ma fakapapau'i ke 'ave 'ema pasikalá ki he Halanga Haiatá, ko ha halanga lēlue 'oku kolosi atu 'i he 'Otua Mo'unga Maka faka'ofo'ofa 'i he vaha'a 'o Monitana mo 'Aitahoó. Na'á ma 'amanaki atu ki ha 'aho fakafiefia mo

homa kaungāme'a leleí, 'o fiefia 'i he faka'ofo'ofa fakanatula 'o e feitu'u.

Na'á ma 'ilo 'e kau 'i he'ema fongona he hala faka'ofo'ofa maile 'e 15 (kilomita 'e 24) ko 'ení, ha ngaahi pou hala (trestle) 'oku tu'u he ngaahi tele'a lolotó pea a'u atu ki ha ngaahi tānolo (tunnels) tokakoví. Ko ia na'á ma teuteu pea ha'i ha maama ki homa tataá mo e pasikalá.

Ne fakatokanga mai e ni'ihi ne nau 'osi 'i aí 'oku fakapo'uli 'a e halá pea 'e fie ma'u ha maama 'oku ulo lahí. I he'ema fakatahataha atu ki mu'a 'i he fu'u maka lahi 'oku fou atu ai he Taft Tunnel, ne fakamatala'i mai 'e ha tauhi ha ní'ihi 'o e ngaahi fakatu'utāmaki 'o e halá, kau ai ha ngaahi luoluo loloto 'i he tafa mo'ungá, ngaahi holisi petepeté mo e fakapo'uli lōloó. Ne mau hū vēkeveke atu ki he tānoló. Hili ha taimi si'i 'o 'emau heka pasikalá, ne 'ātakai'i kimautolu 'e he fakapo'uli ne fakamatala'i máí. Na'e 'ikai fe'unga e maama na'á ku ha'u mo iá, pea na'e iku lōmekina kimautolu 'e he fakapo'uli. Fakafokifá pē kuo kamata ke u ongo'i hoha'a, puputu'u, pea 'ikai 'ilo e feitu'u ne u 'i aí.

Na'á ku mā ke tala ki hoku kaungāme'a mo e fāmilí 'a 'eku loto tailiilí. Neongo ko ha taha heka pasikala taukei au, ka na'á ku ongo'i 'o hangē

kuo te'eki ke u heka ha pasikalá. Ne faingata'a ke u tu'u tonu 'i he fakalalahi 'eku puputu'u. Hili e faifai peá u fakahaa'i 'eku ongo'i ta'efiemālié kiate kinautolu ne mau feohí, ne lava ke u 'unu ke ofi ange ki he maama ulo lahi 'a ha kaungāme'a. Ko hono mo'oní, ne kamata ke fakaofi mai e taha kotoa he kulupú 'o takatakai'i ia. 'I he'emaufi hono tafa'akí mo fakafalala 'i ha vaha'ataimi ki he'ene māmā pea mo e maama fakakātoa 'a e kulupú, ne mau toe 'unu atu ki loto ki he fakapo'uli 'o e tānoló.

Hili ha vaha'ataimi ne hangē ne laulau houá, ne u vakai atu ki ha kí'i maama. 'I he meimeimai taimi pē ko iá, ne kamata ke u ongo'i ha fakapapau 'e lelei 'a e me'a kotoa pē. Ne u vilitaki atu, 'o fakafalala ki he maama hoku kaungāme'a mo e kí'i maama ne faka'au ke lahi angé fakatou'osi. Ne foki māmalie mai 'eku loto falalá 'i he faka'au ke ulo lahi mo mālohi ange 'a e māmā. Kimu'a peá u a'u ki he ngata'anga 'o e tānoló, ne 'ikai ke u toe fie ma'u 'a e tokoni hoku ngaahi kau-
ngāme'a. Ne pulia 'a e hoha'a kotoa pē 'i he'emaufi 'aka vave atu ki he māmā. Ne u ongo'i nonga mo fiemālie kimu'a pea mau 'aka atu ki he pongipongí ne māfana mo faka'ofo'ofa mo'oní.

'Oku tau mo'ui 'i ha māmaní te tau a'usia ai hono pole'i 'etau tuí.

Mahalo ne tau ongo'i falala pē 'oku tau mateuteu ke fehangahangai mo e ngaahi pole ko 'ení—pea tau tokí 'ilo kimui kuo 'ikai fe'unga 'etau ngaahi teuteú. Pea hangē pē ko e fakatokanga mai hoku kaungāme'a fekau'aki mo e fakapo'ulí, kuo fai mai ha fakatokanga kiate kinautolu he 'ahó ni. 'Oku hanga 'e he ngaahi le'o fakae'aposetoló 'o poupou'i kinautolu ke tau mateuteu 'aki 'a e maama ulo lahi 'o e mālohi fakalaumālié.

Ko e me'a tatau pē, mahalo te tau ongo'i mā, ta'e fiemālie, pe puputu'u fakalaumālie 'i he taimi 'oku tau fehangahangai mo hano pole'i 'etau tuí. Ko e angamahení, ko e mālohi mo e lōloa 'o e ngaahi ongo ko 'ení, 'e makatu'unga ia 'i he founa 'o 'etau tali kiate kinautolu. Kapau he 'ikai ke tau fai ha me'a, 'e iku ke hanga 'e he veiveiuá, loto-hikisíá, mo e hē mei he mo'oní, 'o 'ave kinautolu mei he māmā.

Ne u ako ha ngaahi lēsoni mahu'inga mei he me'a ne u a'usia 'i he tānoló. Te u vahevahé atu ha ni'ihí 'o kinautolu.

'Uluakí, neongo e fakapo'uli lōloó 'o e loto veiveiuá, 'oku tau fili e fuoloa pea mo e lahi te tau tuku ke nau tākiekina ai kinautolu. Kuo pau ke tau manatu'i 'a e lahi e 'ofa 'a 'etau Tamai Hēvaní mo Hono 'Aló 'iate

kitautolú. He 'ikai te Na li'aki kinautolu, pe te Na tuku ke ikuna'i kinautolu kapau te tau fekumi ki He'ena tokoní. Manatu'i e me'a ne hoko kia Pita 'i he ngaahi peau tā 'o e Tahí Kālēlī. 'I he ongo'i 'e Pita hono 'ātakai'i ia 'e he fakapo'uli momokó, na'e vave 'ene fakatokanga'i 'a 'ene palopalemá pea fili he taimi pē ko iá ke ui tokoni. Na'e 'ikai ke ne fehu'ia 'a e mālohi 'o e Fakamo'uí ke fakahaofi iá; na'a ne ui leva, "Eiki, fakamo'ui au."¹

'I he'etau mo'ui, 'e lava ke hoko mai e to'ukupu tokoni 'o e Fakamo'uí mei ha kaungāme'a falala'anga, taki, pe ko ha mātu'a 'ofa. Neongo 'oku tau faingata'a ia 'i he fakapo'ulí, ka 'oku 'ikai hala ke fakafalala fakataimi ki he maama 'a kinautolu 'oku nau 'ofa 'iate kinautolu mo tokanga ki he me'a 'e lelei taha kiate kinautolu.

'I he'etau fakakaukau lelei ki aí, ko e hā ka taú ka fakafanongo ai ki he le'o 'o e kau fakaanga mo hūhūmama 'i he fale lahi mo 'ata'atā 'o hotau kuongá kae tukunoa'i e kole 'a kinautolu 'oku 'ofa mo'oní 'iate kinautolu? 'Oku sa'iia ange e kau fakaangá ni ke holoki hifo kae 'ikai langaki hake pea laka ange ke nau manuki'i kae 'ikai hiki hake. 'E lava ke hū-tonu 'enau ngaahi lea manukí ki he'etau mo'ui, 'i ha founa vave mo olopoto ko e fakataumu'a pē ke faka'auha 'etau tuí. 'Oku fakapotopoto nai ke tuku 'etau lelei ta'engatá ki he to'ukupu 'o ha kakai 'oku 'ikai ke tau 'ilo'i? 'Oku fakapotopoto nai ke ma'u ha fakamaama meiate kinautolu 'oku 'ikai ha'anau maama ke foakí pe ha taha 'oku 'i ai ha'ane taumu'a kehe 'oku fūfū meiate kinautolu? Kapau 'e fakahaa'i totonu mai e ni'ihí fakafo'ituitui ko 'ení, he 'ikai tuku hatau taimi ma'anautolu, ka koe'uhí 'oku nau ngāue 'aki e mītia fakasosialé, 'o 'ikai 'asi totonu mai ke vakavakai'i, pea nau ma'u ai e tu'unga falala'anga 'oku 'ikai totonu ke nau ma'u.

'E hanga 'e he'etau fili ke tokanga kiate kinautolu 'oku manuki'i e ngaahi me'a topupapú, 'o 'ai ke tau mama'o ai mei he maama fai-fakamo'ui mo foaki mo'ui 'a e Fakamo'uí. Na'e tohi 'e Sione 'o pehē: "Pea na'e folofola 'a Sisū kiate kinua, 'o pehē, ko au ko e maama 'o e māmaní: ko ia 'oku

muimui ‘iate aú ‘e ‘ikai ‘alu ia ‘i he fakapo‘ulí, ka te ne ma‘u ‘a e maama ‘o e mo‘uí.”² Manatu‘i, ‘e lava ke tokoni ‘a kinautolu ‘oku ‘ofa mo‘oni ‘iate kitautolú ke langaki ‘etau tuí.

Hangē ko ‘eku mā ‘i he tānoló, mahalo ‘e tōtu‘a ‘etau ongo‘i maá pea ‘ikai ke tau kole tokoni ai he taimi ‘oku tau loto-veiveiuá. Mahalo kuo tau fakamālohaia ha ní‘ihi kehe, ka ko ‘eni ‘oku tau fie ma‘u tokoni he taimí ni. ‘I he‘etau fakatokanga‘i ko e maama mo e fakafiemalié ‘a e Fakamo‘uí ‘oku ‘omi kiate kitautolú ‘oku fu‘u mahu‘inga fau ia ke tō ai hotau matakakaí, ‘e lava leva ke tokoni ‘a e kau taki fakalaumālie ‘o e Siasí, mātú‘á, mo e kaungāme‘a falala‘angá. ‘Oku nau mateuteu ke tokoni‘i kitautolu ke ma‘u ha fakapapau fakalaumālie te ne malu‘i kitautolu mei he ngaahi pole ‘o e tuí.

Uá, kuo pau ke tau falala ki he ‘Eikí kae lava ke tau fakatupulaki ‘iate kitautolu ha ivi fakalaumālié. He ‘ikai ke tau lava ‘o fakafalala ‘o ta‘engata ki he maama ‘a e ní‘ihi kehé. Na‘á ku ‘ilo‘i he ‘ikai fuoloa e fakapo‘uli ‘i he tānoló kapau te u ‘aka pē ‘i he tafa‘aki hoku kaungāme‘á, pea ‘i he tafa‘aki ‘o e kulupú. Ka ne u ‘amanaki te u lava ke hoko atu ‘iate au pē ‘i he taimi te u lava at ‘o sio ki he māmá. ‘Oku ako‘i kitautolu ‘e he ‘Eikí ‘o pehē, “Unu‘unu mai kiate au pea te u ‘unu‘unu atu kiate kimoutolu; fekumi faivelenga kiate au pea te mou ‘ilo‘i au; kole, pea te mou ma‘u; tukituki, pea ‘e to‘o ia kiate kimoutolu.”³ Kuo pau ke tau ngāue, mo fakatu‘amelie ‘e fakahoko ‘e he ‘Eikí ‘a ‘Ene tala‘ofa ke hiki hake kitautolu mei he fakapo‘ulí ‘o ka tau ka ofi kiate Ia. Ka neongo ia, ‘e feinga e filí ke fakaloto‘i kitautolu kuo te‘eki ke tau ongo‘i e ivi tākiekina ‘o e Laumālié pea ‘e faingofua ange ke tuku ā e feingá.

‘Oku akonaki mai ‘a Palesiteni Tieta F. ‘Ukitofa ke “fakafehu‘ia ho‘o veiveiuá ka ke toki fakafehu‘ia ho‘o tuí.”⁴ Ne pehē ‘e ha talavou ‘i hoku uooti totonú, “‘Oku ‘i ai ha ngaahi me‘a kuó u ongo‘i he ‘ikai lava ke fakamatala‘i ‘i ha toe founa tukukehe ko e ngaahi me‘a kinautolu ‘a e ‘Otuá.” Ko e angatonu fakalaumālié ‘eni.

‘I he taimi ‘oku tau fehangahangai ai mo ha ngaahi fehu‘i pe fakatauele‘i ke veiveiuá, ‘oku totonu ke tau manatu‘i e ngaahi tāpuaki fakalaumālie ‘oku mo e ngaahi ongo ‘oku nofo‘ia hotau lotó mo ‘etau mo‘uí ‘i he kuohilí pea tekaki ‘etau tuí ki he Tamai Hēvaní mo Hono ‘Alo ko Sisū Kalaisi. ‘Oku ou manatu ai ki he fale‘i ‘i ha himi angamaheni: “Oua ‘e ta‘etui ki he ‘Eikí mo ‘ene ‘ofá [he] kuo tau fakamo‘oni‘i ia ‘i he kuo hilí.”⁵ Te tau mama‘o ange mei he ‘Otuá ‘i he‘etau tukunoa‘i, mo ta‘etoka‘i e ngaahi a‘usia fakalaumālie ‘o e kuohilí.

‘E lelei ange ‘etau fekumi ki he māmá ‘i he‘etau loto fiemālie ke ‘ilo‘i e taimi ‘oku ulo atu ia ‘i he‘etau mo‘uí. ‘Oku faka‘uhinga‘i ‘e he folofola ‘o onopōni ‘a e māmá mo ne ‘omi ha tala‘ofa kiate kinautolu ‘oku tali iá: “Koe me‘a ko ia ‘oku mei he ‘Otuá, ko e māmá ia; pea ko ia ia ‘okú ne ma‘u ‘a e māmá, pea fai atu ai pē ‘i he ‘Otuá, te ne ma‘u ‘a e maama ko iá ‘o ngi-ngila ange kae ‘oua ke a‘u ki he ‘aho haohaoá.”⁶ Hangē pē ko e taimi ‘oku tau vilitaki atu ai ki he māmá, ko e lahi ange ‘etau vilitakí, ko e maama ange ia ‘a ‘Ene tākiekina ‘etau mo‘uí. Hangē ko e maama ‘i he ngata‘anga e tānoló, ‘e ‘omi ‘e He‘ene takiekiná ‘a e loto falalá, loto vilitakí, fakafiemalié, pea—mahu‘inga tahá—‘a e mālohi ke ‘ilo ‘okú Ne mo‘ui.

Tolú, ‘oku ‘ikai ha fakapo‘uli ‘e fu‘u matolu, fu‘u fakailifia, pe fu‘u faingata‘a ke ‘ikai lava ‘o ikuna‘i ‘aki e māmá. Na‘e toki ako‘i ‘e Eletā

Niila L. Enitaseni ‘o pehē: “I he faka-utuutu ‘a e koví ‘i he māmaní, ‘oku ‘i ai ha mālohi fakalaumālie ke totongi huhu‘i ma‘á e mā‘oni‘oní. ‘I he faka‘au ke mama‘o ange e māmaní mei hono fakava‘e fakalaumālié, ‘oku teuteu‘i ‘e he ‘Eikí ha founa ma‘anautolu ‘oku fekumi kiate Iá, ‘o foaki kiate kinautolu ha ongo‘i fakapapau‘i lahi ange, ongo‘i fakamahino ange pea mo ha loto falala ange ki he tataki fakalaumālie ‘oku nau fononga‘iá. ‘Oku hoko e me‘afoaki ‘o e Laumālié Mā‘oni‘oní ko ha maama lahi ange ‘i he hake mai e ‘iló.”⁷

Kāinga ‘ofeina, kuo ‘ikai tukunoa‘i kitautolu ke takiekina ‘e he ngaahi fakakaukau mo e liliu ‘i he tō‘onga fakakaukau kotoa pē ‘a e māmaní, ka ‘oku tau ma‘u e mālohi ke fili ke tui pe veiveiuá. Ke tau lava ‘o ma‘u ‘a e mālohi fakalaumālie kuo tala‘ofa maí, kuo pau ke tau fili ke tokanga ki he fale‘i fakaepalofitá, ‘ilo‘i pea ngāue‘i e ue‘i fakalaumālié, talangofua ki he ngaahi fekau ‘a e ‘Otuá mo feinga ke ma‘u ha fakahā fakatāutaha. Kuo pau ke tau fili. ‘Ofa ke tau fili e maama ‘a e Fakamo‘uí. ‘I he huafa ‘o Sisū Kalaisí, ‘ēmeni. ■

MA‘UANGA FAKAMATALÁ

1. Vakai, Mātiu 14:25–31.
2. Sione 8:12.
3. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 88:63.
4. Dieter F. Uchtdorf, “Ha‘u, ‘o Kau mo Kimautolu,” *Liahona*, Nōv. 2013, 23.
5. “Fakamālō ki he ‘Otuá,” *Himi*, fika. 10.
6. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 50:24.
7. Neil L. Andersen, “A Compensatory Spiritual Power for the Righteous” (Brigham Young University Education Week devotional, Aug. 18, 2015), speeches.byu.edu.

Fai 'e 'Eletā James B. Martino
'O e Kau Fitungofulú

Tafoki Kiate la pea 'e Ma'u e Ngaahi Talí

Talangofua, manatu'i a e ngaahi taimi na'a ke ongo'i ai 'a e Laumālié 'i he kuohili, pea kole 'i he tuí. Te ke ma'u ho'o talí.

N a'e kau 'a 'eku ongomātu'a ki he Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā-'on'i 'on'i 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní 'i he 'eku kei talavoú. Na'a mau 'ilo na'e ako'i 'a e ongomātu'a 'e he ongo faifekaú, ka na'a na ma'u fakatāutaha pē lēsoní.

Hili 'a e ongoongo faka'ohovale ko 'ení, na'e kamata leva ke u fanongo mo hoku ngaahi fototehiná ki he ongo faifekaú, pea ne nau takitaha fiefia e pōpoaki 'o hono toe Fakafoki mai 'o e Ongoongoleleí. Neongo na'a ku fie'ilo, ka na'e 'ikai ke mateuteu hoku lotó ke liliu 'eku mo'u. Ka neongo iá, na'a ku tali 'a e fakaafé ke u lotua pe ko e Tohi 'a Molomoná ko e folofola ia 'a e 'Otuá, ka na'e 'ikai ke u ma'u ha tali.

Mahalo te ke 'eke mai pe ko e hā na'e 'ikai tali ai 'e he Tamai Hēvaní 'a e lotu ko iá; na'a ku fifili foki mo au. Talu ai mo 'eku 'ilo 'oku totonu 'a e tala'ofa na'e fai 'e Molonaí. 'Oku tali 'e he 'Otuá 'etau lotu fekau'aki mo hono mo'oni 'o e ongoongoleleí, ka 'okú Ne tali mai ia 'i he taimi 'oku tau ma'u ai "ha loto fakamātoato mo e loto mo'oní."¹ 'Oku 'ikai ke Ne tali mai pē ko 'etau fie'ilo.

Mahalo pē 'oku 'i ai ha me'a 'i ho'o mo'u 'okú ke fehu'ia. Mahalo pē 'oku

'i ai ha palopalema 'oku 'ikai ke ke 'ilo'i papau hono talí. 'Oku ou fie vahevahe atu ha ngaahi fakakaukau he 'ahó ni 'e ala tokoni atu ke ke ma'u ai ha ngaahi tali pe tokoni 'okú ke fekumi ki aí. 'Oku kamata 'aki ia 'a e ului ki he ongoongolelei 'o Sisū Kalaisí.

'Oku Makatu'unga Hono Ma'u e Fakahaá Mei he Tükunga mo e Taumu'a hotau Lotó

Kuó u fakakaukau ki he ngaahi fakamatala 'a ha ni'ihi fakafo'ituitui 'i he folofolá. Tau vakai kia Leimana mo Lēmiuela. Hangē ko Nīfaí, na'e "fanau'i [kinaua] 'i ha ongo mātu'a lelei" pea akonekina "'i he 'ilo kotoa 'a [ena] tamaí."² Ka na'a na kei lāunga pē koe'uhí ko ha tangata fa'a mata-me'a-hāmai 'ena tamaí Na'a na pehē na'e 'ikai totonu 'ene ngaahi tu'utu'uní, he na'e 'ikai ke na 'ilo 'a e ngaahi me'a 'a e 'Otuá, pea ko ia ai na'e 'ikai ke na tui.³

'Oku mālie ke fakatokanga'i na'e faka'atā kinautolu 'e he'enau ngaahi filí ki ha ngaahi a'usia ke fakatupulaki ai 'enau tuí. Na'a nau mavahe mei honau 'apí mo 'enau koloá. Na'a nau faingata'a'ia 'i he'enau 'auhē holo 'i he feitu'u maomaonganooá. Na'a na iku tokoni

ke langa 'a e vaká, peá na loto ke nau folau ki ha fonua ta'e'iloa.

Na'e foua 'e Nīfaí 'a e ngaahi a'usia tatau ko 'ení. Ka na'e langaki nai 'e he ngaahi anga faí ni 'ena tu? Na'e fakamāloha e tui 'a Nīfaí, ka na'e toe 'āsili ange 'a e tu'utu'ukehe mo e 'ita 'a Leimana mo Lēmiuelá. Na'e a'u 'o mamata mo fanongo 'a e ongo ta'okete ko 'ení ki ha 'āngelo, kae pangó na'a na kei veiveiu pē.⁴

'Oku 'ikai faingofua 'a e mo'ui fakamatelié ki ha taha 'iate kitautolu. 'Oku 'omi 'a kitautolu ki he māmaní ke 'ahi'ahi'i mo sivi'i. 'E tokoni lahi 'etau matatali 'a e ngaahi a'usia 'o e mo'ui ki he'etau ngaahi fakamo'oní. Fakakaukau ki he ni'ihi 'o e ngaahi anga fai 'a Leimana mo Lēmiuelá: Na'a na lāunga 'i he taimi na'e fekau'i ai 'e he'ena tamaí ha me'a faingata'a kiate kinaua.⁵ Na'a na feinga ke ma'u mai e 'ū lau'i peleti palasá, ka ko e taimi na'e 'ikai ola lelei aí, na'a na loto fo'i. Ko hona 'ulungāngá na'e peheni, "Kuó ma 'osi feinga; ko e toe hā mo ha me'a te ma lava 'o fai?"⁶

Na'e a'u foki ki ha taimi na'a na māmahi ai koe'uhí ko 'ena angahalá peá na kole ai ha fakamolemole.⁷ Na'a na lotu pea na'e fakamolemole'i kinaua. Ka na'e hiki 'i he folofolá na'a na toe foki 'o lāunga kimui ai peá na fakafisinga ke lotu. Na'a na ha'u kia Nīfaí mo pehē ange 'oku 'ikai ke lava 'o "māhino [kiate kinaua] 'a e ngaahi lea kuo

lea 'aki 'e [he'enu] tamaí.”⁸ Na'e fehu'i ange 'e Nifai pe kuó na “fehu'i ki he 'Eikí.”⁹ Fakatokanga'i ange 'ena talí: “Kuo 'ikai; he 'oku 'ikai fakahā mai 'e he 'Eikí ha me'a pehē kiate [kimaua].”¹⁰

'Oku 'Omi 'e he Talangofua Ma'u peé 'a e Ngaahi Talí

Ko ha me'a mahu'inga kiate kitautolu 'a e tali 'a Nifai ki hono ongo ta'o keté ke tau ma'u ma'u ai pē ha ngaahi tali ki he'etau lotú:

“Ko e hā 'oku 'ikai te mou tauhi ai 'a e ngaahi fekau 'a e 'Eikí? Ko e hā te mou fie mala'ia ai ko e tupu 'i he fefeka 'o homou lotó?

“Oku 'ikai te mou manatu'i koā 'a e ngaahi me'a kuo folofola 'aki 'e he 'Eikí?—Kapau 'e 'ikai te mou fakafefeka homou lotó, pea mou kole kiate au 'i he tui, 'o 'amanaki te mou ma'u, 'i ho'omou tauhi faivelenga 'eku ngaahi fekaú, ko e mo'oni 'e fakahā 'a e ngaahi me'a ni kiate kimoutolu.”¹¹

'Oku ou 'ilo'i ha kau 'osi ngāue faka-faifekau 'e ni'ihi ne nau ma'u ha ngaahi a'usia fakalaumālie ta'ehanotatau, ka 'oku hangē 'oku hanga 'e he si'si'i e ngaahi tō'onga mo'ui fakalaumālie tukupaú ke matangalo ai e ngaahi taimi na'e folofola ai 'a e 'Otuá kiate kinautolú. Ki he kau 'osi ngāue fakafaifekau ko iá mo kitautolu hono kotoa, kapau “kuo mou fie hiva 'aki 'a e hiva 'o 'ene 'ofa huhu'i, 'oku ou fie fehu'i atu, pe 'oku mou fie pehē he taimí ni?”¹² Kapau 'oku 'ikai ke ke ongo'i ia he taimí ni, te ke lava 'o toe ongo'i ia, ka ke fakakaukau ki he akonaki 'a Nifaí. Talangofua, manatu'i 'a e ngaahi taimi na'a ke ongo'i ai 'a e Laumālié 'i he kuohilí, pea kole 'i he tuí. Te ke ma'u ho'o talí, pea te ke ongo'i 'a e 'ofa mo e melino 'a e Fakamo'uí. Mahalo pē 'e 'ikai hoko vave mai pe 'i he founiga 'okú ke fie ma'u, ka 'e ha'u pē 'a e talí. 'Oua na'a ke fo'il 'Oua na'a ke teitei fo'il!

Tau fakafehoanaki ange mu'a 'a Leimana mo Lēmiuela ki he ngaahi foha 'o Mōsaiá. Na'e ohi fakatou'osi 'a e kau tangatá ni 'i ha ongo fāmili tui faivelenga, ka na'a nau fakatou hē. Na'e fakatou ui kinua ki he fakatomalá 'e ha 'āngelo, ka ko e hā na'e kehe ai e a'usia 'a e ngaahi foha 'o Mōsaiá?

'E Fakatupulaki 'e he Ngaahi 'Ah'i ahí 'Etau Tuí

'Oku fakangalongata'a 'a e lavame'a 'enau ngāue fakafaifekaú. Na'e ului ha laui afe ki he ngaahi hā'ele'anga 'o e 'Eikí. Ka neongo ia, 'oku fa'a ngalo 'iate kitautolu ko e kamata ko ia 'enau ngāue fakafaifekaú, na'e “mafasia [honau] lotó, 'o [nau] meimeei foki, ka na'e fakafiemālie'i 'a [kinautolú] 'e he 'Eikí.” Na'e akonekina kinautolú 'e he 'Eikí ke nau "kātaki'i 'i he fa'a kātaki 'a [honau] ngaahi mamahá.”¹³

'Oku Fakahā mai 'e he Ako 'o e Folofolá 'a e Finangalo 'o e 'Otuá

Ko e hā hono 'uhinga na'e fakamālohia ai e tui mo e tukupā 'a e ngaahi foha 'o Mōsaiá 'e he ngaahi 'ah'i ahí kae 'ikai ke ne fakatupunga kinautolu ke nau läunga pe veiveiu? Ko e me'a mahu'ingá “kuo nau tupulaki 'o mālohi 'i he 'ilo'i 'o e mo'oní; he ko e kau tangata fa'a fakakaukau lelei 'a kinautolu pea kuo nau fakatotolo faivelenga 'i he ngaahi folofolá, koe'uhí ke nau 'ilo'i 'a e folofola 'a e 'Otuá.”¹⁴ Te tau fehangahangai kotoa pē mo e ngaahi 'ah'i ahí mo ha ngaahi fehu'i, kae manatu kuo pau ke tau “piki ma'u ma'u

ai pē ki he va'a ukameá.”¹⁵ “E fakahā kiate [kitautolu] 'e he ngaahi folofola 'a Kalaisi 'a e ngaahi me'a kotoa pē 'oku totonu ke [tau] faí.”¹⁶ Kuo pau ke tau 'ai e ako folofolá ko ha konga 'o 'etau mo'ui faka'ahó, he te ne fakaava e ngaahi matapā 'o e fakahaá.

'Oku Faka'atā 'e he Lotú mo e 'Aukaí, ke Hoko Mai e Fakahaá

Ki he ngaahi foha 'o Mōsaiá, “oku 'ikai ko ia pē; ka kuo nau fa'a lotu, mo 'aukai lahi; ko ia na'a nau ma'u 'a e mālohi 'o e kikité, pea mo e laumālie 'o e fakahaá.”¹⁷ E hanga 'e he lotu mo e 'aukai 'o 'ai ke tau ongo'ingofua 'a e ngaahi ue'i fakalaumālié. Ko e fefolofolai ko ia mo e Tamai Hēvaní lolo-tonga e 'ikai ke tau kai mo inú, 'okú ne 'ai 'e ia ke tau lava 'o “vete 'a e ngaahi no'o 'o e angahalá [pea] ke vete 'a e ngaahi kavenga mamafá.”¹⁸ Te ne tokonaki 'o ka taú ka lotu mo 'aukai pea 'i he'etau “uí, . . . 'e tali 'e he [Eikí]; . . . [pea 'i he'etau] kalangá, . . . te ne pehē mai, Ko au eni.”¹⁹

Tafoki kiate Ia

Na'e hanga 'e he ngaahi tō'onga mo'ui fakalotu ko 'ení—'a e talangofuá,

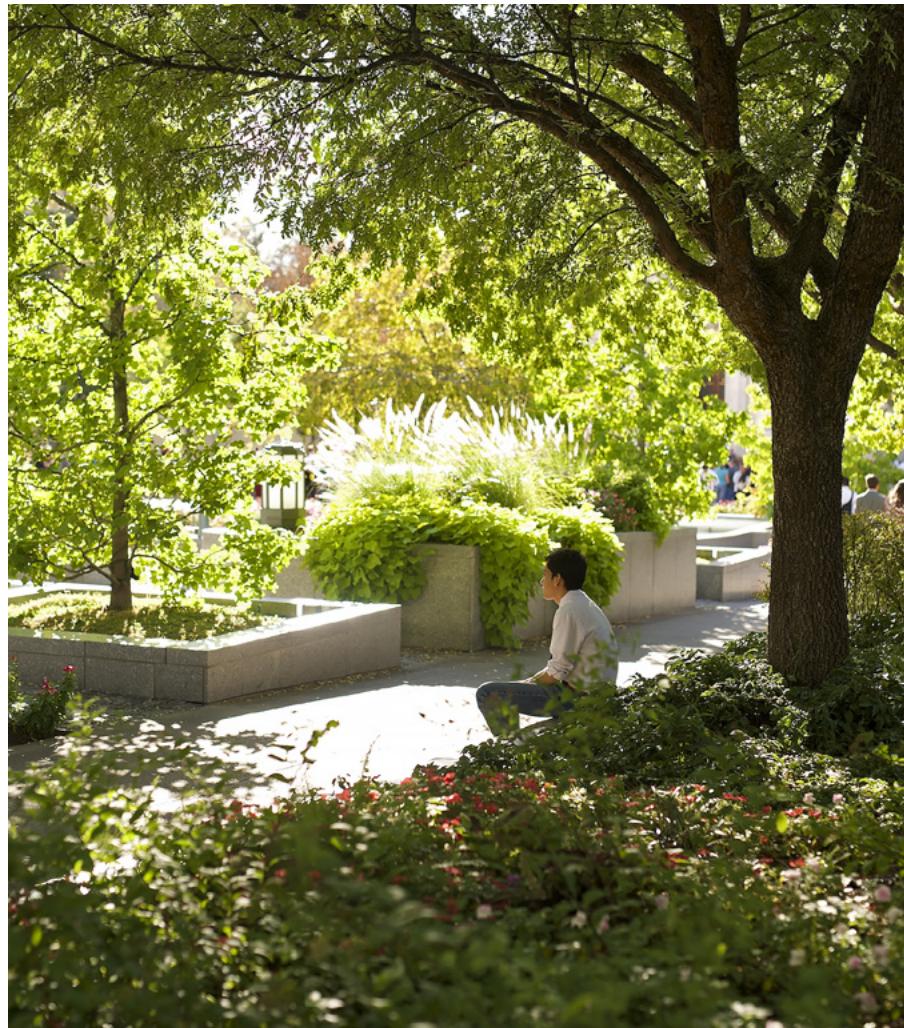
ako folofolá, lotú mo e 'aukaí—'o fakamālohaia 'a e ngaahi foha 'o Mōsaiá. Ko e tōnounou 'i he ngaahi tō'onga mo'ui fakalotu ko 'ení 'a e 'uhinga lahi ne hinga ngofua ai 'a Leimana mo Lēmiuela ki he ngaahi 'ahi'ahi 'o e laungá mo e veiveiuá.

Kapau kuo 'ahi'ahi'i koe ke ke läunga, kapau kuo 'i ai hao ngaahi veiveiuá 'o ne tākiekina koe ki he ta'etuí, kapau 'oku ngali lahi ange 'a e ngaahi 'ahi'ahí he me'a 'okú ke malavá, tafoki kiate Ia. Kapau ko ha tokotaha koe kuó ke sitú'a pe fakatonuhia'i ho 'uluangāngá, tafoki kiate Ia. 'Okú ke manatu'i koā ki he taimi na'á Ne "lea 'aki [ai] 'a e fiemālié ki ho 'atamaí . . . ? Ko e hā mo ha toe fakamo'oni lahi hake te ke lava 'o ma'u 'i ha fakamo'oni mei he 'Otuá?"²⁰ Fehu'i hifo, "'Oku ofi ange nai 'eku mo'ui ke u hangē ko Kalaisí 'i he taimi ni mei he taimi ki mu'á?" Kātaki, 'o tafoki kiate Ia.

Tuku mu'a ke u foki ki he'eku talanoa fakatāutahá. Na'e faifai pē pea kamata ke u fakamātoato. 'Oku ou manatu'i e taimi ne fehu'i mai ai 'e he faifekau na'á ne ako'i aú pe 'oku ou mateuteu ke u papitaisó. Na'á ku tali atu 'oku kei 'i ai 'eku ngaahi fehu'i. Na'e talamai 'e he faifekau potó te ne lava 'o tali 'eku fehu'i ka kuo pau ke u fuofua tali 'ene fehu'i. Na'á ne fehu'i mai pe 'oku mo'oni 'a e Tohi 'a Molomoná pea ko ha palōfita nai 'a Siosefa Sāmita. Na'á ku talaange 'oku 'ikai ke u 'ilo, ka 'oku ou fie 'ilo ki ai.

Na'e iku 'eku fehu'i ki ha tui lahi. Kiate au, na'e 'ikai hoko mai 'a e talí ko ha me'a pē na'e hoko ka ko ha founiga. Na'á ku fakatokanga'i 'i he'eku "'ahi'ahi'i 'a [e] ngaahi leá" pea kamata ke "ngāue'aki ha kihí'i konga si'i 'o e tuí," na'e "melie [leva 'a e Tohi 'a Molomoná] kiate au" peá ne "fakamaama hoku 'atamaí" mo "langaki [mo'oni] hake 'a hoku laumālié." Na'e faifai pē peá u a'usia 'a e me'a ko ia 'oku faka'uhinga'i 'e he folofolá ko e pupula 'i homou lotó.²¹ Ko e taimi 'eni na'á ku loto ai ke u papitaisó pea fakatukupaa'i 'eku mo'ui kia Sisū Kalaisi.

'Oku ou 'ilo'i mo'oni ko e Tohi 'a Molomoná ko e folofola ia 'a e 'Otuá. 'Oku ou 'ilo ko ha palōfita 'a Siosefa

Sāmita. 'Oku kei lahi pē ngaahi me'a 'oku 'ikai ke u 'iló, ka 'oku hanga 'e he'eku fakamo'oni 'o takiekina au ke u toe ofi ange ki he Fakamo'ui mo ne fakatupulaki 'eku tuí.

Sii' kāinga 'ofeina, manatu'i 'a Nifai mo e ngaahi foha 'o Mōsaiá, 'a ia ne nau ma'u ha ngaahi a'usia fakalaumālie pea nau ngāue 'i he tuí kae lava ke nau ma'u ha ngaahi tali pea tupulaki ai 'enau tui faivelengá. Kae 'ikai hangē ko Leimana mo Lēmiuelá, 'o veiveiuá mo läunga. Neongo na'á na ngāue 'i he taimi 'e ní'ihí, ka ko e ngāue ta'e 'i ai e tuí 'oku mate ia. Kuo pau ke tau tui mo ngāue ke ma'u ha ngaahi tali.

'Oku ou fakatau ange 'i ho'omou fanongo mai 'i he pongipongí ní ke ue'i 'e he Laumālié ho 'atamaí mo ho lotó ki ha me'a te ke ala fai ke tali ai ho'o ngaahi fehu'i pe ma'u atu ha solova-'anga fakalangi ki he palopalema 'okú

ke fehangahangai mo iá. 'Oku ou fai ha fakamo'oni molumalu ko e Kalaisí 'a Sisū. Tafoki kiate Ia pea 'e tali ho'o ngaahi lotú. I he huafa 'o Sisū Kalaisí, 'ēmeni. ■

NGAAHI FAKAMATALÁ

1. Molonai 10:4.
2. 1 Nifai 1:1.
3. Vakai ki he 1 Nifai 2:11–12.
4. Vakai ki he 1 Nifai 4:3–4.
5. Vakai ki he 1 Nifai 3:5.
6. Vakai ki he 1 Nifai 3:14.
7. Vakai ki he 1 Nifai 7:20–21.
8. 1 Nifai 15:7.
9. 1 Nifai 15:8.
10. 1 Nifai 15:9.
11. 1 Nifai 15:10–11.
12. 'Alamā 5:26.
13. 'Alamā 26:27.
14. 'Alamā 17:2.
15. 1 Nifai 8:30.
16. 2 Nifai 32:3.
17. 'Alamā 17:3.
18. 'Isaia 58:6.
19. 'Isaia 58:9.
20. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá 6:23.
21. Vakai ki he 'Alamā 32:27–28.

Fai 'e 'Eletā Dallin H. Oaks

'O e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá

Fakamālohia 'e he Fakalelei 'a Sīsū Kalaisí

'Oku tu'unga 'i he Fakalelei 'a e Fakamo'uí, 'a 'Ene ma'u e mālohi ke fakafiemālie'i-ke tokoni-ki he mamahi mo e faingata'a'ia fakamatelie kotoa pē.

he mo'ui fakamatelié, kuo pau ke tau mate mo fuesia ai e kavenga mafasia 'o e angahalá. 'Oku hanga 'e he Fakalelei 'a Sīsū Kalaisí 'o hahu i e ongo me'a 'e ua ko 'eni kuo pau ke hoko he mo'ui fakamatelié. Kae mavahe mei he maté mo e angahalá, 'oku tau fepaki mo ha ngaahi faingata'a kehe 'i he'etau fāifeinga ke foua e mo'ui fakamatelié. 'E lava 'e hotau Fakamo'uí 'i he Fakalelei tatau pē ko ia 'o 'omi 'a e ivi 'oku fie ma'u ke tau ikuna'i 'aki e ngaahi palopalema fakamatelie ko 'ení. Ko 'eku kaveinga ia he 'aho ní.

I.

'Oku fakamatala ha konga lahi 'o e folofolá ki he veteange 'e he Fakamo'uí e ngaahi ha'i 'o e maté mo 'Ene mamahi koe'uhí ko 'etau ngaahi angahalá. Na'e ako'i mai 'e 'Alamā 'i he'ene malanga 'oku lekooti 'i he Tohi 'a Molomoná, 'a e ngaahi me'a mahu'inga ko 'ení. Ka na'á ne toe 'omi foki mo e fakamahino fakafolofola pau na'e foua 'e he Fakamo'uí foki 'a e mamahí mo e puké pea mo e ngaahi me'a fakamahí 'o Hono kakaí.

Fakakaukau ki ai! 'I he Fakalelei 'a e Fakamo'uí, na'á Ne fuesia ai e "ngaahi mamahi mo e ngaahi faingata'a pea mo e ngaahi 'ahi'ahi kehekehe kotoa pē." Hangē ko hono fakamatala'i 'e Palesiteni Poiti K. Pēká: "Na'e 'ikai Hano mo'ua ke totongi. Na'e 'ikai ke Ne fai ha me'a hala. Ka neongo ia, ne tānaki 'a e ongo'i halaia kotoa pē, 'a e mamahí mo e loto mamahí, 'a e mamahí ia fakasinó mo e fakamaá, 'a e ngaahi me'a fakamatelie faka'atamai, fakaeloto, mo fakaesino kotoa pē 'oku 'iloa 'e he tangatá-o Ne foua kotoa kinautolu."¹

Ko e hā na'á Ne foua ai 'a e "fa'a-hinga kehekehe" ko 'eni 'o e ngaahi faingata'a'ia fakamatelié? Na'e fakamatala 'e 'Alamā 'o pehē: "Te ne to'o kiate ia 'a honau ngaahi vaivaí, koe'uhí ke fonu hono lotó 'i he 'alo'ofa 'o fakatatau ki he kakanó koe'uhí ke ne 'afio'i 'a e founa ke tokoni'i ai 'a hono kakai 'o fakatatau ki honau ngaahi vaivaí." ('Alamā 7:12).

Hangē ko 'ení, na'e fakahā 'e he 'Apostolo ko Paulá koe'uhí ko e Fakamo'uí na'e "mamahi 'i hono 'ahi'ahi'i, [ko ia] 'oku ne fa'a fai ke tokoni'i 'a kinautolu 'oku 'ahi'ahi'i" (Hepelū 2:18). Na'e ako'i 'e Palesiteni Sēmisi E. Fausi ha me'a tatau 'o pehē: "Ka 'e lava 'e he Fakamo'uí 'o tokoni'i 'a e vaivaí ke mālohi ange, he kuó ne kātaki'i 'a e me'a kotoa pē te tau ongo'i pe hoko mai kiate kitautolú."²

Na'e a'usia mo foua 'e hotau Fakamo'uí 'a e kānokato 'o e ngaahi

faingata'a fakamatelié "o fakatatau ki he kakanó" koe'uhí ke Ne lava 'o 'afio'i 'o "fakatatau mo e kakanó," 'a e founa ke "fakafiemālie'i [a ia 'oku 'uhinga ke fai ha tokoni] hono kakaí 'o fakatatau mo honau ngaahi vaivaí." Kuó Ne 'afio'i ai 'etau fai'feingá, hotau loto mamahí, hotau ngaahi 'ahi'ahí, pea mo 'etau faingata'a'iá, he na'a Ne foua loto fiemálie kinautolu kotoa, ko ha konga mahu'inga 'o 'Ene Fakaleleí. Pea tu'unga hení, hono fakaivia Ia 'e He'ene Fakaleleí ke ne tokon'i kitautolu—ke foaki mai 'a e ivi ke tau lava 'o fuesia iá.

II.

Neongo ko e akonaki 'a 'Alamā he vahe fitú ko e mahino taha ia 'i he ngaahi folofolá kau ki he mālohi mahu'inga ko 'eni 'o e Fakaleleí, ka 'oku toe ako'i foki ia 'i he folofolá kotoa.

Na'e folofola 'a Sisū 'i he kamata-'anga 'o 'Ene ngāué, na'e fekau'i mai Ia ke "fakamo'ui 'a e loto mafesi" (Luke 4:18). 'Oku fa'a fakamatala mai 'e he Tohi Tapú 'a 'Ene fakamo'ui 'a e kakaí mei honau "ngaahi mahamahakí" (Luke 5:15; 7:21). 'Oku lekooti 'e he Tohi 'a Molomoná 'a 'Ene fakamo'ui kinautolu "na'a nau puke 'i ha fa'ahinga mahakí"

(3 Nifai 17:9). 'Oku fakamatala 'e he Ongoongolelei 'a Mātiú na'e fakamo'ui 'e Sisū 'a e kakai "a ia na'e lea 'aki 'e he palofita ko 'Isaí 'o pehē, Ko ia ia ne to'o 'etau ngaahi vaivaí, 'o ne fua 'etau ngaahi mamahi" (Mātiu 8:17).

Na'e ako'i 'e 'Isaia 'e fua 'e he Misaiá hotau "ngaahi vaivai" mo hotau "ngaahi mamahi" ('Isaia 53:4). Na'e toe aco'i foki 'e 'Isaia 'Ene fakamālohia kitautolú 'o pehē: "Oua na'a ke manavahē; he 'oku ou 'iate koe: 'oua e loto vaivaí; he ko au ko ho 'Otuá: te u fakamālohia koe, 'io, te u tokon'i koe" ('Isaia 41:10).

Ko ia 'oku tau hiva ai:

*Oua na'a vaivai pe manavahē he
'oku ou 'iate koe,
Ko homou 'Otuá au, pea te u tokoni
atu.
Te u fakamālohia koe, tokon'i koe
mo fokotu'u ma'u koe, . . .
Pea pukepuke hake koe 'e hoku nima
mā'oni'onij].³*

Na'e tohi 'e Paula 'i he'ene lea kau ki hono ngaahi faingata'a'iá fakamatelié 'o pehē, "'Oku ou fa'a fai e me'a kotoa pē 'ia Kalaisi 'okú ne fakamālohia aú" (Filipai 4:13).

'Oku ma'u 'e he Fakamo'ui e mālohi ke fakafiemālie'i—mo tokon'i—e mamahi fakamatelie mo e faingata'a kotoa pē.
Na'a ne tokoni 'aki 'ene 'omi ha ivi mo ha fa'a kātaki ke matu'uaki hotau ngaahi faingata'a.

'Oku fakatupu 'e he laulanu fakamatkalí ha ngaahi fakasitu'a'i fakamamahi, ki he to'u tupú mo e kakai lalahí.

'Oku tau faingata'a mo mamahi kotoa pē 'i ha malōlō ha taha 'oku tau 'ofa ai.

Pea ko ia 'oku tau vakai 'oku tu'unga 'i He'ene Fakaleleí, kuo ma'u ai 'e he Fakamo'ui 'a e mālohi ke fakafiemālie'i—ke tokoni—ki he mamahi mo e fainga'a'iá fakamatelie kotoa. 'Oku fakamo'ui he taimi 'e ni'ihi 'e Hono mālohi ha mahaki, ka 'oku aco'i 'e he folofolá mo 'etau ngaahi a'usiá 'okú Ne fakafiemālie'i pe tokoni he taimi 'e ni'ihi 'aki Ha'ane foaki mai 'a e ivi pe kātaki ke kātekina hotau ngaahi mamahi.⁴

III.

Ko e hā 'a e ngaahi mamahi, ngaahi faingata'a'iá mo e ngaahi mahaki fakamatelie ko 'eni na'e foua mo tofanga ai hotau Fakamo'u?

Ne 'i ai ha taimi ne tau foua kotoa ai ha mamahi mo e faingata'a mo e mahamahakí. Makehe mei he me'a 'oku tau foua koe'uhí ko 'etau ngaahi angahalá, 'oku fakafonu 'a e mo'ui fakamatelié 'i he toutou fekukí, loto mamahí, mo e faingata'a'iá.

'Oku tau tofanga mo kinautolu 'oku tau 'ofa aí 'i he mahamahakí. Pea 'i he taimi 'e ni'ihi 'oku tau takitaha foua 'a e mamahi'iá mei ha lavea lahi pe mei ha ngaahi faingata'a fakaesino pe

Ki ha ni'ihi tokolahi, ko e fokoutua 'o e loto fo' 'oku fakamamahi pe tu'uloa.

faka'atamai. 'Oku tau faingata'a'ia mo mamahi kotoa pē 'i ha malōlō ha taha 'oku tau 'ofa ai. 'Oku tau foua kotoa 'a e ta'e-malavá 'i hotau ngaahi fatongia fakatāutahá, feohi fakafāmilí, pe ko 'etau ngāue ma'u'anga mo'uí.

Ko e taimi 'oku fakasitu'a'i ai 'e ha mali pe fānau ha me'a 'oku tau 'ilo'i 'oku mo'oni pea hē mei he hala 'o e mā'on'i'oni, 'oku tau foua ha mamahi lahi, 'o tatau tofu mo e tamai 'a e foha maumau-koloa 'i he tala-fakatātā 'iloa 'a Sisuú (vakai Luke 15:11–32).

Na'e tala 'e he Tangata Sāmē 'o pehē, " 'Oku lahi 'a e ngaahi mamahi 'o e ma'on'i'oni: ka 'oku fakamo'ui ia mei ai kotoa pē 'e [he 'Eikī]. " (Saame 34:19).

'Oku 'i he'etau himí 'a e fakamino mo'oni ko 'ení: "['Oku 'ikai ma'u 'e māmani ha mamahi 'e ta'e lava ke fakamo'ui 'e langi.]"⁵ Ko e me'a 'okú ne fakamo'ui kitautolú ko hotau Fakamo'uí mo 'Ene Fakaleleí.

Ko e me'a 'oku ongo vivili taha ki he kau to'u tupú ko 'enau ongo'i 'oku fakasitu'a'i kinautolú, 'a e taimi 'oku ngali kau ai 'a e hakotupú 'i he feohi fiefiá mo e ngaahi 'ekitivitií kae teketeke'i pē kinautolú. 'Oku fakatupu 'e he laulanu fakamatikalí ha ngaahi

fakasitu'a'i fakamamahi kehe, ki he to'u tupú mo e kakai lalahí. 'Oku lahi ha ngaahi palopalema kehe 'o e mo'uí, hangē ko e ta'e ma'u ngāue pe 'ikai hoko 'etau palaní.

Ko 'eku kei lea pē 'eni kau ki he ngaahi palopalema fakamatelie 'oku 'ikai fakatupu 'e he'etau ngaahi angahalá. 'Oku fā'ele'i ha ni'ihi mo ha ngaahi faingata'a'ia fakaesino pe faka'atamai 'okú ne fakatupu ha palopalema fakafō'ituitui 'oku nau fekuki mo ia mo e ni'ihi 'oku 'ofa mo tauhi kinautolú. Ki ha ni'ihi tokolahí, ko e fokoutua 'o e loto fo'i 'oku fakamamahi pe tu'uloa. Ko ha fokoutua fakamamahi 'e taha 'a e nofo ta'e malí. 'Oku totonu ke manatu'i 'e kinautolú 'oku tofanga 'i he tu'unga ko 'ení na'e foua 'e hotau Fakamo'uí 'a e fa'ahinga mamahí ni foki, pea tu'unga 'i He'ene Fakalelei 'a 'Ene foaki mai e ivi ke fuesia iá.

'Oku si'i ha toe fokoutua 'e fakatu'u-tāmaki ange ki he'etau mo'ui fakaesinó pe fakalaumālié 'i he ma'unimaá. Ko hanau ni'ihi, hangē ko e ma'unimā 'e he ponokalafí pe faito'o kona tapú, 'oku meimeい ke fakatupu ia 'e ha tō-ongā angahala. 'E kei ala hoko pē 'a e ma'unimaá ia, neongo kapau na'e 'osi

fakatomala'i. 'E lava foki ke toe hu'i atu 'a e fokoutua fakamate ko íá 'e he mā-lohi kitaki 'oku ma'u mei he Fakamo'uí. 'E lava ke pehē pē mo e palopalema faingata'a kuo foua 'e kinautolu kuo ngāue pōpula 'i he faihiá. 'Oku fakamo'oni ha tohi kumuí ni ki he ivi 'e lava ke ma'u 'e ha taha 'i he tūkunga ko íá. " 'Oku ou 'ilo'i 'oku hā'elea 'e hotau Fakamo'uí 'a e ngaahi falé ni, pea kuó u fa'a ongo'i e 'ofa 'a Kalaisí 'i he loto pilisone ko 'ení. "⁶

'Oku ou sa'iia 'i he fakamo'oni 'etau fefine punake mo e kaume'a ko 'Ema Lou Teiné. Na'á ne tohi 'a e fakalea 'oku tau hiva'i he taimí ni 'i ha himi:

*[Te u tafoki ki fē ke ma'u e nongā? Ko fē hoku fakafiemālié
T he 'ikai lava 'e he toengā 'o
fakamo'ui aú?]
Ko e taimi 'oku kafo, ita pe tāufehi'a
ai 'a e lotō*

*'Oku ou mavahe,
O vakavakai'i koā hoku laumālié?*

*T he potu, mo e taimi 'oku fakalalahí
ai 'eku mamahí,
Pe feitu'u mo e taimi 'oku ou hōloa aí,
T e u 'alu ki fē, te u lele koā ki fe?]*

Ko e fe 'a e nima vaivai ke fakanonga

hoku mamahī?

Ko hai, ko hai 'e mahino ki ai?

Ko Ia pē, ko Ia tokotaha pē.⁷

IV.

Ko hai 'e lava ke fakafiemālie'i mo fakaivia 'i he Fakalelei 'a Sisū Kalaisí? Na'e ako'i 'e 'Alamā 'e to'o 'e he Fakamo'uí kiate ia 'a e "ngaahi mamahi mo e ngaahi faingata'a *hono kakai*" peá ne "fakafiemālie'i *hono kakai*" ('Alamā 7:11, 12; tānaki atu e fakamamafa'i). Ko hai 'a "hono kakai" 'i he tala'ofa ko 'enī? Ko e kakai matelié kotoa—'a kinautolu kotoa 'oku nau ma'u 'a e mo'oni 'o e toetu'u tu'unga he Fakalelei? Pe ko kinautolu pē ko e kau tamaio'eiki kuo fe'unga pea fili 'o fakafou 'i he ouaú mo e ngaahi fuakavá?

'Oku lahi 'a e 'uhinga 'o e fo'i lea *kakai* 'i he folofolá. Ko e 'uhinga 'oku tuha taha mo e akonaki 'e fakafiemālie'i 'e he Fakamo'uí "hono kakai," ko e 'uhinga ko ia na'e faka'aonga'i 'e 'Alamā 'i he taimi na'a ne ako'i kimui ange ai, "Oku 'afio mai 'a e 'Otuá ki he kakai kotoa pē, 'o tatau ai pē pe ko e fonua fē 'oku nau 'i aí." ('Alamā 26:37). Ko e toe 'uhinga foki ia 'a e kau 'āngeló 'i he taimi na'a nau talaki ai hono 'alo'i 'o e pēpē ko Kalaisí: "[Ko e] ongoongo lelei 'o e fiefia lahi, 'a ia 'e hoko ki he kakai fulipē." (Luke 2:10).

Tu'unga 'i hono foua 'e he Fakamo'uí 'a e fakalelei 'i he mo'ui fakamate-lié, 'okú Ne lava ai ke fakafiemālie'i, fakamo'uí, mo fakaivia 'a e tangata mo e fefine 'i he potu kotoa pē, ka 'oku ou

tui te Ne toki fai pē ia ma'anautolu 'oku fekumi kiate Ia mo kole 'Ene tokoní. Na'e ako'i 'e he 'Apostolo ko Sēmisí 'o pehē: "Fakavaivai'i 'a kimoutolu 'i he 'ao 'o e 'Eikí, pea 'e hakeakí'i 'e ia 'a kimoutolu" (Sēmisí 4:10). 'Oku tau taau ke ma'u 'a e tāpuakí 'i he taimi 'oku tau tui ai kiate Ia mo lotua 'Ene tokoní.

'Oku lauimiliona ha kakai manavahē 'Otua 'oku lotu ki he 'Otuá ke to'o atu honau ngaahi mamahí. Kuo fakahā 'e hotau Fakamo'uí na'e "hā'ele hifo ki lalo" 'i he me'a kotoa pē (T&F 88:6). Hangē ko hono ako'i 'e 'Eletā Nila A. Mekisuelé, "I He'ene hā'ele hifo ki lalo 'i he me'a kotoa peé, 'oku mahino kotoa mo fakatāutaha ai kiate Ia 'a e lahi 'o e mamahi 'a e tangata."⁸ Mahalo 'e a'u 'o tau pehē ko 'ene hifo mai 'o mā'ulalo ange he me'a kotoá, 'oku 'i ha tu'unga ai ke Ne hiki hake kitautolu mo foaki mai 'a e ivi 'oku tau fie ma'u ke kātaki'i hotau ngaahi mamahí. Ko e me'a pē 'oku toé ke tau kole.

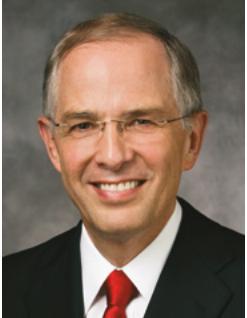
'Oku tu'o lahi hono folofola'aki 'e he 'Eikí 'i he fakahā 'o onopōní, "Ko ia, kapau te mo kole meiate au, te mo ma'u; kapau te mo tukituki, 'e to'o kiate kimoua" (hangē ko 'enī, T&F 6:5, 11:5; vakai foki ki he Mātiu 7:7). 'Io, koe'uhí ko 'ena 'ofa kānokatō, 'a 'etau Tamai Hēvaní mo Hono 'Alo 'ofa'anga ko Sisū Kalaisí, 'o na 'afio'i mo tali fe'unga 'a e lotu 'a kinautolu 'oku fekumi kiate kinaua 'i he tuí. Hangē ko e tohi 'e he 'Apostolo ko Paulá, "He 'oku tau falala ki he 'Otua mo'ui, 'a ia ko e Fakamo'uí 'o e kakai kotoa pē, [tautautefito] kiate kinautolu 'oku tuí." (1 Timote 4:10).

'Oku ou 'ilo'i 'oku mo'oni 'a e ngaahi me'á ni. Kuo fai 'e he Fakalelei 'a hotau Fakamo'uí ha me'a 'oku mahulu hake 'i he mo'ui ta'e-fa'a-mate pē tupu mei ha toetu'u fakaemāmani lahí, pea 'okú ne 'omi e faingamālie ke fakama'a kitautolu mei he angahalá 'aki e fakatomalá mo e papitaisó. 'Oku toe 'omai foki he'ene Fakalelei ha faingamālie ke tau lotu kiate Ia kuó Ne foua 'a 'etau ngaahi mamahi fakamatelie kotoa pē pea mo 'omi 'a e ivi ke fuesia 'a e ngaahi kavenga mafasia 'o e mo'ui fakamatelie. 'Okú ne 'afio'i 'etau ngaahi mamahí, pea 'okú Ne 'i ai ke tokoni mai. Hangē ko e Samēlia leleí, ko e taimi 'okú ne 'ilo ai kuo tau kafo he ve'ehalá, te Ne ha'ihā'i hotau kafó mo tauhi kitautolu (vakai Luke 10:34). 'Oku ma'a e tokotaha kotoa 'e kolé 'a e ivi fakamo'uí mo fakaivia 'o e Fakalelei 'a Sisū Kalaisí. 'Oku ou fakamo'oni ki ai mo toe fakamo'oni ki hotau Fakamo'uí, 'okú Ne mafeia e me'a kotoa pē.

'E mole atu 'i ha 'aho e ngaahi kavenga fakamatelie kotoa ko 'ení pea he 'ikai ha toe mamahi (vakai Fakahā 21:4). 'Oku ou fakatauange 'e mahino kiate kitautolu e 'amanaki mo e ivi 'o e Fakalelei 'a hotau Fakamo'uí: 'a e pau 'o e mo'ui ta'e fa'amaté, 'a e faingamālie ki he mo'ui ta'engatá, pea mo e ivi pouaki te tau lava 'o ma'u kapau te tau kolé, 'i he huafa 'o Sisū Kalaisí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

- Boyd K. Packer, "Ko e Feilaulau Ta'e-siokita mo Toputapu 'a e Fakamo'uí," *Liahona*, 'Ēpeleli 2015, 38.
- James E. Faust, "The Atonement: Our Greatest Hope," *Liahona*, Jan. 2002, 22.
- "E Kāinga Kuo Langa ha Tu'unga," *Himi*, fika 37.
- Vakai, generally, Jeffrey R. Holland, *Christ and the New Covenant: The Messianic Message of the Book of Mormon* (1997), 223–34; David A. Bednar, "Ko e Fakalelef pea mo e Fononga Fakamatelie," *Liahona*, 'Ēpeleli 2012, 12–19; Bruce C. Hafen and Marie K. Hafen, "'Fear Not, I Am with Thee': The Redeeming, Strengthening, and Perfecting Blessings of Christ's Atonement," *Religious Educator*, vol. 16, no. 1 (2015), 11–31, especially 18–25; Tad R. Callister, *The Infinite Atonement* (2000), 206–10.
- "Come, Ye Disconsolate," *Hymns*, no. 115.
- Mei ha tohi he 2014 'e Pīsopē Bobby O. Hales, na'a ne tokanga'i 'a e Kolo Henelif 'o e 'Api Pōpula 'o 'Itū Lotolotō.
- "Te u Ma'u 'i Fé 'a e Mēlinō?" *Himi*, fika. 63.
- Neal A. Maxwell, "Apply the Atoning Blood of Christ," *Ensign*, Nov. 1997, 23.

Fai 'e 'Eletā Neil L. Andersen

'O e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá

'Oku 'Ikai Hokonoa 'a e Tuí, ka 'i ho'o Fili Ki ai

Ko e tui kia Sisū Kalaisí ko ha me'afoaki ia mei he langí pea 'oku hoko mai ia 'i he'etau fili ke tuí pea mo 'etau fekumi mo piki ma'u ki aí.

Na'e 'ilo'i 'e he Fakamo'uí 'a e mālohi pe vaivai 'o e tui 'a kinautolu ne nau 'iate iá. Na'a Ne tala fakapapau ki ha tokotaha, "Oku lahi ho'o tuí."¹ Na'a Ne tangilaulau ki ha tokotaha kehe, "A kimoutolu 'oku sii' ho'omou tuí."² Na'a Ne fehu'i ki he toengá, "Ko fa'a ho'omou tuí?"³ Pea toki fakahikihiki'i 'e Sisū ha tokotaha kehe, "[I Isileli kotoa] 'oku 'ikai te u 'ilo ai ha tui 'e peheni hono lahi."⁴

Ne u fehu'i loto pē, "Oku fēfē nai 'a e vakai mai 'a e Fakamo'uí ki he'eku tuí?" Pea 'i he poó ni 'oku ou fehu'i atu, "'Oku fēfē nai e vakai mai 'a e Fakamo'uí ki ho'o tuí?"

'Oku 'ikai ko ha me'a ma'ama'a 'a e tui ki he 'Eiki ko Sisū Kalaisí, 'o tētē holo pē 'i he 'ataá. 'Oku 'ikai ke hokonoa mai 'a e tuí pe tukufakaholo 'iate kitautolu. Kae hangē ko e lau 'a e folofolá, "ko e tu'unga . . . , mo e fakamo'oni 'o e ngaahí me'a ta'e-hā-mai."⁵ 'Oku malama atu 'i he tuí ha maama fakalaumālie, pea 'oku 'ilongofua 'a e maama ko iá.⁶ Ko ha me'afoaki mei he langí 'a e tui kia Sisū Kalaisí 'a ia 'oku hoko mai 'i he'etau fili ke tuí⁷ pea mo 'etau fekumi mo piki ma'u ki aí. Ko e 'ikai pē ke tupulaki ke mālohi ange

ho'o tuí pe ko 'ene vaivai ange. Ko e tuí ko ha tefito'i mo'oni 'o e mālohi, 'o 'ikai ngata pē hono mahu'ingá 'i he mo'uí ni, ka 'i he'etau fakalaka atu 'i he veilí.⁸ 'I he 'alo'ofa 'a Kalaisí, 'e fakahaofi ai kitautolu ha 'aho fakafou 'i he tui ki Hono huafá.⁹ 'Oku 'ikai ke hokonoa mai pē ho'o tuí, ka 'i ho'o fili ki aí.

Ko e Tui 'a ha Talavou Palásila

'I he māhina 'e taha kuo hilí ne u fetaulaki ai mo 'Āloto Kāvolikānite. Na'a ne papitaiso 'i hono ta'u 21, ko e

fuofua mēmipa 'o e Siasí 'i hono fāmilí. Na'e lahi 'aupito 'a 'ene tuí, pea na'a ne teuteu leva ke ne 'alu 'o ngāue fakafafekau. Me'apangó, na'e fokoutua 'a e fa'ē 'a 'Ālotó 'i he kanisaá. Hili ha māhina 'e tolu mei ai, 'i ha ngaahí 'aho si'i kimu'a peá ne pekiá, na'a ne lea ai kia 'Āloto 'o kau ki he'ene hoha'a lahi tahá: Na'e 'ikai ha kāinga ke tokoni. Na'e fie ma'u 'e 'Āloto ke ne tokanga'i kakato hono ongo ki'i tuofāfine ikí mo hono ki'i tehiná. Na'a ne fai 'a e palomesi ko ia ki he'ene fa'ē ne si'i mei maté.

Na'a ne ngāue 'i ha pangikē he 'ahó, peá ne ako 'i he 'univēsití 'i he po'ulí. Na'a ne hokohoko atu hono tauhi 'ene ngaahí fuakava 'i he papitaisó, ka na'e mamole atu 'ene ngaahí 'amanaki ko ia ke ngāue fakafafekau taimi kakató. Ko 'ene ngāue fakafafekaú pē 'a 'ene tokanga'i hono fāmilí.

Hili ha ngaahí māhina mei ai lolotonga 'ene teuteu ke lea 'i ha houalotu sākalamēniti, na'e ako 'e 'Āloto e ngaahí lea ne toutou fakamahino 'e Samuelā ki he Tu'i ko Saulá: "'Oku lelei lahi 'a e talangofua 'i he feilaulauá."¹⁰ Na'e ma'u 'e 'Āloto ha ue'i fakalaumālie faingata'a 'oku fie ma'u ke ne talangofua ki he ui 'a e palōfitá ke 'alu 'o ngāue fakafafekaú. Neongo e ngaahí fakafe'atungia na'a ne fekuki mo iá, ka na'a ne kītaki atu 'i ha tui lahi.

Na'e fakahaofi 'e 'Āloto 'a e kī'i sēniti Palásila kotoa pē na'a ne lavá. 'I hono ta'u 23, na'a ne ma'u ai hono uiui'i ngāue fakafafekaú. Na'a ne talaange ki hono ki'i tehiná ke ne 'ilo e lahi e

pa'anga te ne toho mei he'ene 'akauní he māhina takitaha ki he fāmilí. Na'e te'eki ai pē ke ma'u 'e 'Āloto ha pa'anga fe'unga ke totongi kakato 'ene ngāue fakafaifekaú mo e fakamole ki he nofó ma'a hono tehiná mo hono ongo tuofāfiné, ka 'i he'ene tuí na'á ne hū ai ki he MTC. 'I ha uike 'e taha mei ai na'á ne ma'u 'a e 'uluaki 'o e ngaahi tāpuakí. Na'e ta'e amanekina hono hanga 'e he pangiké na'e ngāue ai 'a 'Eletā Kāvolikānité 'o liunga ua e pa'anga na'e totonu ke ne ma'u he hili 'ene ngāue. Na'e tokoni 'a e mana ko 'ení, mo ha ngaahi me'a kehe, ki he ma'u'anga pa'anga ko ia na'e fie ma'u ki he'ene ngāue fakafaifekaú mo hono fāmilí lolotonga 'ene mavahé.

Hili ha ta'u 'e uofulu mei ai, 'oku hoko 'eni 'a Misa Kāvolikānité ko e palesiteni 'o e Siteiki Lēsife Palāsila Poa Viakemá. 'I he'ene manatu ki he ngaahi 'aho ko iá, na'á ne pehē, "I he'eku feinga ke u mo'ui angatonú, na'á ku ongo'i 'a e 'ofa mo e tataki 'a e Fakamo'u. Na'e tupulaki 'eku tuí, 'o u lava ai 'o ikuna'i hoku ngaahi faingata'a'iá."¹¹ Na'e 'ikai hokonoa mai pē 'a e tui 'a 'Ālotó, ka 'i he'ene fili ki ai.

'Oku tokolahi ha kau tangata mo ha kau fafine 'i he ngaahi tui fakalotu

Ko 'Āloto Kāvolikānité (to'ohema) mo hono ongo tuofāfiné mo hono tokouá. Ko e tā 'o 'enau fa'eé 'oku tautau he holisi.

faka-Kalisitiane lahi 'oku tō loloto 'enau tui ki he 'Eiki ko Sisū Kalaisí, pea 'oku tau fakalāngilangi'i mo faka'apa'apa'i kinautolu.

'Ikai Kau Ki ha Tafa'akí.

'E kānga, 'oku lahi ange 'a e me'a 'oku 'omi ma'atautolú: 'a e lakanga fakataula'eiki 'a e 'Otuá, 'a e mālohi 'o e 'Otuá kuo fakafoki mai ki he māmaní 'e ha kau 'āngelo ma'oníoni. 'Okú ne ngaahi ai koe hení ke ke makehe. 'Oku 'ikai toe ta'epau e tafa'aki 'okú ke tu'u aí. 'E 'ikai ke tupulaki noa pē ho'o tuí, ka 'i ho'o fili ki ai.

'Oku hanga 'e he founiga 'oku tau mo'ui aí 'o fakalahi pe holoki 'etau tuí. 'Oku fakatupulaki 'a e tuí 'e he lotú, talangofuá, faitotonú, fakakaukau mo e to'onga ma'á mo hono fakatupulaki ta'esiokita 'o e tuí. Ka 'ikai 'a e ngaahi me'a ni, 'e hōloa 'etau tuí. Ko e hā na'e pehē ai 'e he Fakamo'u kia Pita, "Kuó u hūfia koe, ke 'oua na'a mate ho'o tuí?"¹² Koe'uhí he 'oku 'i ai ha fili 'okú ne fiefia ke faka'auha 'etau tuí! Tau kavekavea'u mu'a 'i hono malu'i 'etau tuí.

Ngaahi Fehu'i Angatonu

Ko ha konga mahu'inga 'o hono langa hake 'o e tuí 'a hono fai ko ia ha ngaahi fehu'i angatonú, pea 'oku tau ngāue'aki 'etau 'iló mo e ongo 'oku tau ma'u. Na'e folofola 'a e 'Eikí, "Te u fakahā kiate koe 'i ho 'atamaí pea 'i ho lotó."¹³ He 'ikai hoko mai leva e ngaahi tali kotoa pē, ka 'e malava ke tali 'a e ngaahi fehu'i kotoa pē 'i he ako mo e fekumi fakamātoato ki

ha ngaahi tali mei he 'Otuá. He 'ikai hanga 'e hono ngāue'aki hotau 'atamaí ta'ekau ai hotau lotó 'o 'omi ha ngaahi tali fakalaumālie. "Oku 'ikai ha tangata 'okú ne 'ilo 'a e ngaahi me'a 'a e 'Otuá, ka [i he] Laumālie pē 'o e 'Otuá"¹⁴ Pea kuo tala'ofa mai 'e Sisū 'e tokoni mai ha "Fakafiemālie 'e taha, . . . 'a ia ko e Laumālie 'o e mo'oní."¹⁵

'Oku te'eki ke fakamālohi'i mai 'e he tuí ia ke 'oange ha tali ki he fehu'i kotoa pē ka 'oku fekumi 'a e tuí ki ha fakapapau mo ha loto-to'a ke laka atu, 'o pehē he taimi 'e nīhi, "Oku 'ikai ke u 'ilo 'a e me'a kotoa pē, ka 'oku ou ma'u ha 'ilo fe'unga ke u vivili atu 'i he hala 'o e mo'ui fakaākongá."¹⁶

Ko hono fakakāsia ko ia ha taha 'i he veiveiuá, pea faka'ai'ai 'e he ngaahi tali mei he kau tui vaiváí mo e kau ta'e-tuí, te ne fakavaivai'i ai e tui 'a ha taha kia Sisū Kalaisí mo hono toe Fakafoki mai 'o e Oongoongolelei¹⁷ "Oku 'ikai ma'u 'e he tangata fakakakanó 'a e ngaahi me'a 'o e Laumālie 'o e 'Otuá: he ko e vale ia kiate ia."¹⁸

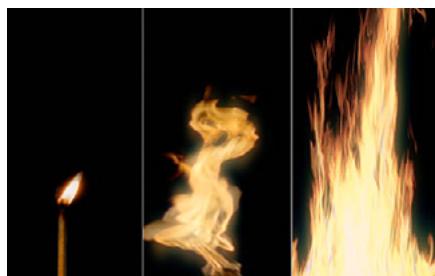
Hangē ko 'ení, 'oku 'ikai fo'ou 'a e ngaahi fehu'i ko ia kau ki he Palōfita ko Siosefa Sāmitá. Na'e lōmekina 'aki ia 'e hono kau fakaangá talu e kamata 'a e ngāue ni. Kiate kinautolu 'o e tuí, 'a ia 'oku nau ma'u 'a e 'ilo 'o e seni-tuli 21, ka 'oku nau 'ekea fakamātoato fekau'aki mo e ngaahi me'a ne hoko pe ngaahi fakamatala fekau'aki mo e Palōfita ko Siosefa Sāmitá mei he ta'u 'e meimeí 200 kuo hilí, tuku mu'a ke u vahevahé atu ha fale'i: 'I he taimi ní, tau tukunoa'i 'a Siosefa! 'I he kaha'ú, 'e toe

lahi ange 'i he 100 'a e ngaahi fakamatala te ke ala ma'u 'i he 'initanetí he 'ahó ni, pea 'e lau 'e ha tokolahi 'oku falala'anga.¹⁹ Fakaukau ki he kotoa 'o 'ene mo'uí—na'a ne masiva 'i hono fa'ele'i pea 'ikai loko ako lelei, ka na'e liliu 'e Siosefa 'a e Tohi 'a Molomoná 'o sii hifo 'i he 'aho 'e 90.²⁰ Ne tohoaki'i ai e kau tangata mo e kau fafine faitotonu 'e lau mano ki hono Fakafoki mai 'o e Ongoongolelé. 'I hono ta'u 38, ne fakama'u 'e Siosefa 'ene ngāue 'aki hono totó. 'Oku ou fakamo'oni atu ko ha palofita 'a e 'Otuá 'a Siosefa Sāmita. Tui ki hen, peá ke laka atu ki mu'a!

Ngaahi Me'a'ofa Te ne Fakalahi 'Etau Tui

'Oku tau ma'u 'a e Tohi Tapú pea mo e Tohi 'a Molomoná, 'o na mātu'aki fakapapau'i mai ko Sisū 'a e Kalaisí, ko e 'Alo 'o e 'Otuá. 'Oku ou pukepuke 'i hoku nimá ha tatau 'o e fuofua paaki 'o e Tohi 'a Molomoná 'i he lea fakaFalaniseé, ne paaki 'e Sione Teila, 'i he'ene kamata'i e ngāue 'i Falanisē 'i he 1852. 'Oku tau ma'u ha ni'ihi pe kotoa 'o e Tohi 'a Molomoná 'i ha lea fakafonua 'e 110 'i he funga 'o e māmaní. 'Okú ne 'oatu ha fakamo'oni fakalau-mālie mo fakatu'asino ki he mo'oni 'o hono toe Fakafoki mai 'o e Ongoongolelé. Ko e fē 'a e taimi fakamuimui taha na'a ke lau ai 'a e Tohi 'a Molomoná mei he kamatá ki he'ene 'osí. Toe lau ia. Te ne fakatupulaki 'a ho'o tuí.²¹

Ko ha toe me'a'ofa 'e taha mei he 'Otuá ke langaki hake 'etau tuí ko e tataki ko ia 'a e Kau Palesiteni 'Uluakí mo e Kōlomu 'o e Toko Hongofulu Mā Uá. 'Oku tau poupou'i he 'ahó ni ha kau mēmipa fo'ou 'e toko tolu ki he

Neongo 'e si'isi'i 'a e kamata 'o ho'o afi 'o e tuí, 'oku 'omi ma'u pē 'e he ngaahi fili 'oku mā'oni 'oni 'a e loto falala lahi ange ki he 'Otuá, pea 'oku tupulaki leva ho'o tuí.

Toko Hongofulu Mā Uá, pea 'oku ou talitali fiefia 'a 'Eletā Lasipeeni, 'Eletā Sitivenisoni pea mo 'Eletā Lenilani ki he kōlomu toputapu 'o e Toko Hongofulu Mā Uá. Na'e pehē 'e Paula:

"Na'a Ne [ui] e kau 'apostolo; mo e . . . kau palofita; . . .

"Ko hono fakahaoahaoa 'o e kakai mā'oni'oní . . . :

"Kae 'oua kuo tau hoko kotoa . . . pē ki he [faaitaha] 'i he . . . tuí, pea . . . mo e 'ilo'i 'o e 'Alo 'o e 'Otuá. . . .

"Oua na'a kei . . . feliliaki mo fe'aveaki fano 'e he matangi 'o e akonaki kotoa pē, mo e . . . poto 'i he fiemu'á, [pe ko kinautolu 'oku nau] toka tata'o ke kākā'i."²²

'Oku tokoni 'a e fakahinohino e Kau Palesiteni 'Uluakí mo e Toko Hongofulu Mā Uá ke malu'i 'etau tuí.

Neongo 'e si'isi'i 'a e kamata 'o ho'o afi 'o e tuí, 'oku 'omi ma'u pē 'e he ngaahi fili 'oku mā'oni'oní 'a e loto falala lahi ange ki he 'Otuá, pea 'oku tupulaki leva ho'o tuí. 'Oku fa'a lōmekina koe 'e he ngaahi faingata'á, 'i he taimi 'oku unga mai ai 'a e tēvoló 'i he fakapo'ulí 'o faka'amua ke ne tāmate'i ho'o tuí. Ka 'i ho'o hokohoko ke fai ha ngaahi fili 'oku mā'oni'oní, 'aki 'a ho'o falala ki he 'Otuá mo muimui ki Hono 'Aló, 'e hokohoko atu 'a e tupulaki ho'o tuí 'o tu'u ma'u mo ta'e toe veiveiu. Na'e pehē 'e Palesiteni Tōmasi S. Monisoni: "Oua te mou manavahé. . . . 'Oku hā ngingila mai e kaha'ú 'o hangē tofu pē ko ho'omou tuí."²³

Poata, Seni, mo Meki 'Openisoa

'Oku fisifisimu'a 'a e tui 'a e kau talavou 'o e Siasí ni

'I he'aho 12 'o Sune 'o e ta'u ní, na'a ku ma'u ai ha 'imeili 'o talamai ne mālōlō ha pīsope mei ha uooti 'i 'Tutā, mo hono uaifí, mo 'ena fānau 'e toko ua 'i ha fakatu'utāmaki vakapuna. Na'e pailate pē 'a Pisope Ma'ake 'Openisoa 'i he vakapuná he'ene mavahé mei ha ki'i mala'e vakapuna si'isi'i, ka ne fakafokifā pē tō 'a e vakapuná 'o pā. Na'e mālōlō 'i he fakatu'utāmaki ko 'ení 'a Pisope 'Openisoa, mo hono uaifí, ko Ame mo 'ena fānau ko Tena mo 'Ele. Ne fakafo 'a hono liaki mai hona ki'i foha-ta'u-nima ko Mekí kitu'a mei he

vakapuná 'i hono seá, 'o hao mo'ui ai kae fasi pē hono ngaahi huí.

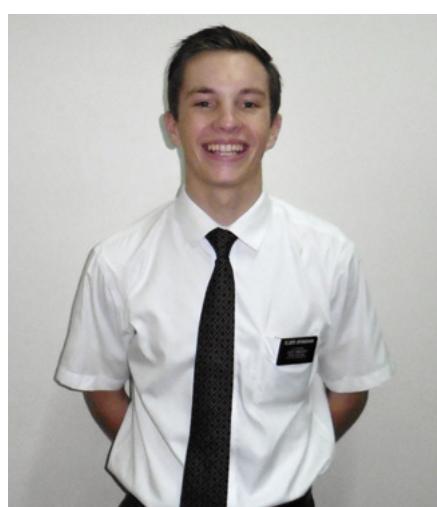
Ne u 'ilo na'e ngāue fakafaifekau 'a hona foha ko 'Eletā Poota 'Openisoa 'i he Misiona Masuló he 'Otu Motu Māsoló pea ne 'i ha polokalama ako fakafetongi 'i Siameane 'a hona foha-ta'u-17, ko Sení.

Ne u fetu'utaki kia 'Eletā 'Openisoa 'i he Motu Kilisimasí. Neongo 'a e uhu kia 'Eletā 'Openisoa 'a e ta'e amanekina e pekia 'a 'ene fa'eé, tamaí, tehiná, mo e tuofefiné, ka na'a ne tokanga lahi 'aupito ki hono ongo kii tehiná.

Na'e fai pē pea felotoi 'a 'Eletā 'Openisoa mo hono tehiná ko Sení 'e lava pē 'a e n'ihi kehē 'o tokoni 'i 'api kae nofo pē 'a Poota 'i he'ene ngāue fakafaifekau. Na'a na 'ilo ko e me'a ia na'e mei fie ma'u 'e he'ena ongomātuá.

'I he'eku talanoa mo 'Eletā 'Openisoá, na'a ku ongo'i 'ene mamahí kae pehē foki ki he mālohi 'o 'ene tuí. Na'a ne talamai kiate au, "'Oku ou ma'u 'a e loto-falalá, pea 'oku ou 'ilo'i ta'e-toe-veiveiu te u toe mamata ki hoku fāmilí. . . . 'Oku ma'u e mālohi 'i hotau ngaahi 'ahi'ahí 'i . . . hotau 'Eiki, ko Sisū Kalaisí. . . . 'Oku hā mahino 'aupito 'a e to'ukupu māfimafi 'o e 'Otuá 'i hono tokoni'i [au] mo hoku ongo tehiná 'i he fu'u taimi faingata'a ko [ení]."²⁴

Ko 'eku fuofua fetaulaki mo Sení 'i he me'a faka'eikí. 'I he'eku vakai atu he falelotú ki he ngaahi puha mate 'e

Ko 'Eleta Porter Openshaw 'oku lolotonga ngāue fakafaifekau he Misiona Masuló 'i he 'Otu Motu Māsoló.

fā ‘i mu‘a ‘iate kimautolú, na‘á ku ofo ‘i he tui ‘a e ki‘i talavou-ta‘u-17 ko ‘ení ‘i he‘ene lea ki he ha‘ofangá. Na‘á ne pehē, “I he ‘ahó ni ‘oku tau fakataha-taha mai ai ‘i he loto-fakatōkilalo mo e laumālie ongosia, ke manatua e mo‘ui ‘a ‘eku fine‘eikí, tangata‘eikí, Tana, pea mo ‘Ele. . . . Ne mau talanoa fakataha, tangi fakataha, manatu fakataha, mo ongo‘i fakataha ‘a e to‘ukupu ‘o e ‘Otuá. . . .

“I he ‘aho ne u ma‘u ai ‘a e ongo-ongo ki he fakatu‘utāmakí, ne u ‘ilo ha

Na‘e fai pē pea felotoi ‘a ‘Eletā ‘Ōperisoa mo hono tehina ko Sení (fakataha mo hono ki‘i tehina ko Mákisi) ‘a ia na‘á ne pehē ‘e lava pē ‘a e ni‘ihī kehē ‘o tokoni ‘i ‘api kae nofo pē ‘a Poota ‘i he‘ene ngāue fakafaifekaú. Na‘á na ‘ilo‘i ko e me‘a ia ne mei fie ma‘u ‘e he‘enau mātu‘á.

tohi ‘i he‘eku katō mei he‘eku fa‘eé. Na‘á ne tohi ‘o pehē: ‘Seni, manatu‘i kohai koe mo e feitu‘u na‘á ke ha‘u mei aí. Te mau lotu atu mo ‘ofa atu kiate koe.’ Na‘e hoko atu ‘a Seni: “He ‘ikai ha toe lea māvae fe‘unga ange ka ko e tohi ko ‘eni mei he‘eku fa‘eé. ‘Oku ou ‘ilo ‘okú ne lotu mai mo Tana, ‘Ele, mo ‘eku tangata‘eikí . . . ma‘aku mo [hoku ongo tehiná]. ‘Oku ou ‘ilo . . . ‘oku nau lotua ke u manatu‘i ko hai au . . . koe‘uhí ko e fānau au ‘a e ‘Otuá ‘o hangē pē ko koé, pea na‘á Ne fekau‘i mai au ki he māmaní. ‘Oku ou fakamo‘oni atu . . . tatau ai pē pe ‘oku tau ongo‘i tuenoa fēfē, he ‘ikai li‘aki kitautolu ‘e he ‘Otuá.”²⁵

Sí‘oku kaungāme‘a ‘ofeina, na‘e ‘ikai kamata ho‘o tuí ‘i hono fa‘ele‘i mai koé, pea ‘e ‘ikai ngata ia ‘i ho‘o maté. Ko e tuí ko ha fili ia ke fai. Fakamālohia ho‘o tuí, pea mo‘ui ‘o taaau mo e ngaahi lea fakapapau ‘a e Fakamo‘u: “‘Oku lahi ho‘o tuí” ‘I ho‘o fai iá, ‘oku ou palōmesi atu ‘i he ‘alo‘ofa ‘a Sisū Kalaisí, ‘e faka‘atā koe ‘e ho‘o tuí ‘i ha‘aho, ke ke tu‘u fakataha mo kinautolu ‘okú ke ‘ofa aí, ‘o ma‘a mo haohaoa ‘i he ‘ao ‘o e ‘Otuá, ‘i he huafa ‘o Sisū Kalaisí, ‘ēmeni. ■

NGAAHI FAKAMATALÁ

1. Mātiu 15:28.
2. Mātiu 6:30.
3. Luke 8:25.
4. Mātiu 8:10.
5. Hepelū 11:1.
6. Vakai, ‘Alamā 32:35.
7. Vakai, L. Whitney Clayton, “Choose to Believe,” *Liahona*, May 2015, 36–39.
8. Vakai, *Lectures on Faith* (1985), 3.
9. Vakai, ‘Efesō 2:8.
10. 1 Samuel 15:22.
11. Talanoa fakatāutaha mo Aroldo Cavalcante,

‘Aokosi 29, 2015, Salavātoa, Palāsila, kae pehē foki ki ha ‘imeili ‘i ‘Aokosi 31, 2015. ‘Oku ‘i ai ha‘a lahi ange ki he talanoa ‘o e tukupā ‘a Aroldo Cavalcante ki he‘ene fa‘eé ke tokanga‘i ‘a hono tuofāfiné mo e tokouá. Lolotonga e ta‘u hili e pekia ‘a ‘ene fa‘eé, na‘á lau pē ko ‘ene ‘fānau’ ‘a hono tokouá mo e tuofāfiné. Lolotonga ‘ene ngāue fakafaifekaú, na‘e fa‘a fekau‘aki ‘ene ngaahi tohí mo e telefoní ‘i he Kilisimasí mo e Sāpate Fa‘eé mo e ngaahi faingata‘a fakafaituitu‘i ‘a e mēmipa takitaha ‘o e fāmili. Na‘e fakahoko ‘e ‘Aloto ha feilaulau lahi hili ‘ene ngāue fakafaifekaú, ke fatongia fakapa‘anga ‘aki ‘a e ako mo e ngāue fakafaifekau hono tehiná Ne tatali pē ‘a ‘Aloto ke malī hono tuofāfiné mo hono tokouá kae toki malī ‘i hono ta‘u 32. Ne nau hoko ko ha fāmili vāofi ‘aupito.

12. Luke 10:32.
13. Tokateline mo e Ngaahi Fuakava 8:2.
14. 1 Kolinitō 2:11.
15. Sione 14:16–17.
16. Vakai, Adam Kotter, “I he Hoko Mai ‘a e Veiveiuá mo e Ngaahi Fehuí,” *Liahona*, Ma‘así 2015, 39–41.
17. Na‘e pehē ‘e ‘Eletā Niila A. Mekisuele: “Ne vilitaki ha nī‘ihī ke ‘ilo ki he Siasí ‘i he anga e vakai ki ai ‘o hono kau lavakí—hangē ia ko hano ‘initaviu ‘o Siutasi ke mahino kiate kinautolu ‘a Sisú. Ka ‘oku fa‘a lahi ange ma‘u pē hono fakamatāla‘i mai ‘e he kau loto mamahí ia kinautolu, kae ‘ikai ko e me‘a ko ia kuo nau mavahe mei aí” (“All Hell Is Moved” [Brigham Young University devotional, Nov. 8, 1977], 3, speeches.byu.edu).
18. 1 Kolinitō 2:14.
19. “Te‘eki ai ke u talatu tu‘o taha ‘oku ou haohaoa; ka ‘oku ‘ikai ha fehalaaki ia ‘i he ngaahi fakahā kuó u ako” (*Teachings of Presidents of the Church: Joseph Smith* [2007], 522).
20. Vakai, John W. Welch and Tim Rathbone, “The Translation of the Book of Mormon: Basic Historical Information” (Foundation for Ancient Research and Mormon Studies, 1986).
21. Ko e fakamo‘oni fakalaumālie ki he Tohi ‘a Molomoná ko e uho ia ‘o e ului ‘a e Kāingalotu ‘o e Siasí. Ko ha fakamo‘oni ia ‘oku fie ma‘u ke toutou fakafo‘ou. Kapau he ‘ikai, ‘e mōlia atu ‘a e ngaahi ongo fakalaumālie ‘e manatu‘i ‘e ha taha ‘o kau ki ha mālohi na‘á ne ongo‘i ki mu‘a. “Pea na‘e kamata ke ngalo ‘i he kaka‘a ‘e ngaahi faka‘ilongá mo e ngaahi me‘a fakafo‘ou ‘a ia kuo nau fanongo ki aí, pea na‘e faka‘au ke sī‘isí ‘enau ofo ‘i ha . . . me‘a fakafo‘o mei he langí, ‘o tupu ai ‘a e kamata ke fefeka ‘a honau lotó, pea fakakuhi ‘a honau ‘atamaí, pea na‘a nau kamata ke ta‘etui ki he me‘a kotoa pē kuo nau fanongo mo mamata ki aí . . . pea [kamata] ke nau tui ko e me‘a launoa mo ta‘e aonga ‘a e tokateline ‘o Kalaisí” (3 Nifai 2:1–2).
22. ‘Efesō 4:11–14.
23. Thomas S. Monson, “Ke Mou Fiefia,” *Liahona*, Mē 2009, 89.
24. ‘Imeili fakatāutaha meia ‘Eletā Porter Openshaw, ‘Aokosi 23, 2015.
25. Lea na‘e fai ‘e Zane Openshaw ‘i he me‘afaka‘eiki hono fāmili, Sune 22, 2015.

Fai 'e 'Eletā Randall K. Bennett
'O e Kau Fitungofulú

Ko Ho'o Sitepu Hono Hokó

'Oku fakaafe'i koe 'e Ho'o Tamai Hēvaní mo Hono 'Alo ko Sisū Kalaisí,
ke ke manga atu 'i he sitepu hoko kiate Kinauá. 'Oua 'e toe tatali.
Fai leva ia he taimí ni.

N e tō hifo hoku lotó 'i ha fakataha ne toki fai mo e Kāingalotú. Na'e fai e fehu'i ko 'ení, "Ko hai 'oku loto ke toe nofo mo e Tamai Hēvaní?" Ne hikinima e taha kotoa. Na'e hoko mai e fehu'i hokó "Ko hai 'oku tui hení te ke fai e me'a ko iá?" Ko e me'a fakamamahí mo e faka'ohovale, na'e tokolahi ange e kau ta'e hikinimá ia.

I he taimi 'oku tau fakakaukau ai ki he vāmama'o 'o e tu'unga 'oku tau 'i ai he taimi ní mo e tu'unga 'oku tau loto ke a'usiá, 'oku 'ahi'ahi'i ha tokolahí 'o kitautolu ke nau fili ke mōlia 'enau tuí mo e 'amanaki leleí.¹

Koe'uhí he 'ikai ha "me'a 'oku ta'ema'a 'e nofo mo e 'Otuá,"² pea koe'uhí ke tau toe nofo mo Ia, 'e fie ma'u ke fakama'a³ mo fakamā'oní'oníi⁴ kitautolu mei he'etau angahalá. Kapau na'e pau ke tau fakahoko *tokotaha* 'eni, he 'ikai ha taha ia 'iate kitautolu 'e ikuna. Ka 'oku 'ikai ke tau tuēnoa. Ko hono mo'oní, 'oku 'ikai 'aupito ke tau tuēnoa.

'Oku tau ma'u ha tokoni faka-langi tu'unga 'ia Sisū Kalaisí mo 'Ene Fakaleleí.⁵ Na'e folofola e Fakamo'uí, "Kapau te mou tui kiate au te mou

Hoko 'o hangē ko ha ki'i Tamasi'i

Na'e fakatāaa'i mai 'e homa mokopuna tangata sīisi'i tahá 'a e 'ulu-aki tefito'i mo'oní. Hili 'ene ako ke poto he totoló pe a mo tu'ú, na'a ne mateuteu leva ke 'ahi'ahi lue. 'I he'ene ngaahi fuofua feingá, na'a ne tō peá ne sio mai 'o hangē 'okú ne pehē loto mai pē, "He 'ikai pē ke u toe feinga aul!" Ko au pē ke u tauhi ho'o totoló."

'I he'ene tō-mo-humú, na'e 'ikai ongo'i 'e he'ene ongomātu'a 'a'ana kuo mole 'amanakí pe ongo'i he 'ikai ke ne toe lava ia 'o 'alu. Ka ne na ui mo kakapa atu kiate ia, ko ia na'a ne sio fakamama'u kiate kinaua peá ne toe feinga ke lue atu ki hona nima 'ofá.

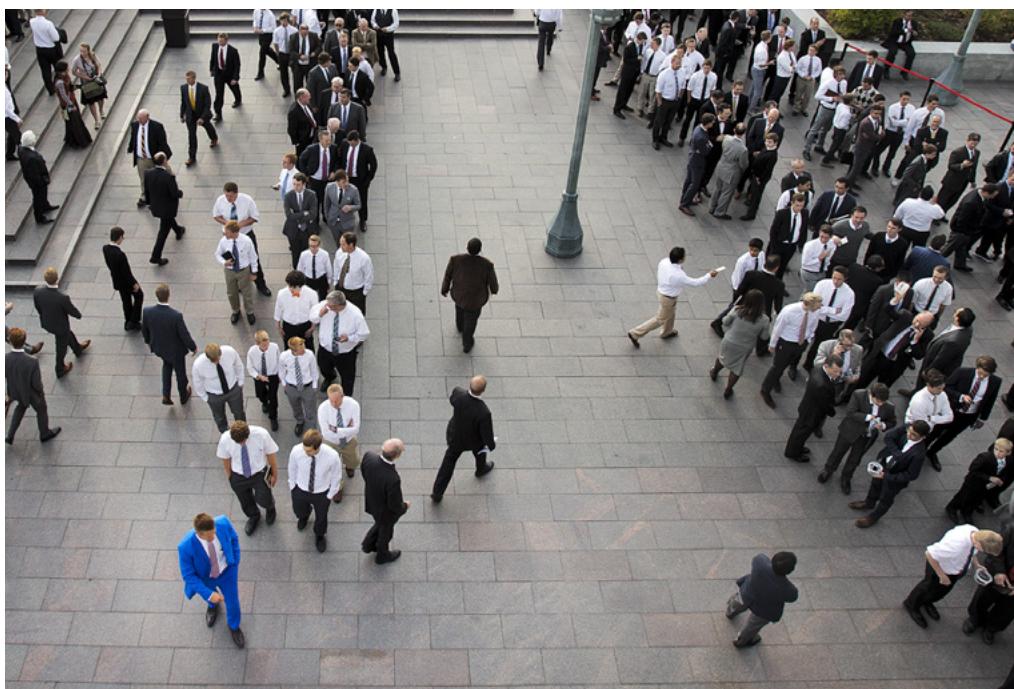
'Oku mateuteu ma'u pē 'a e ngaahi mātu'a 'ofá pea mafao mai hona ongo nimá ke talitali lelei kitautolu, 'o a'u ki he'etau fanga kī'i manga iiki he hala totonú. 'Oku nau 'ilo'i 'e iku 'etau loto ke toutou feingá, ke tau fakalakalaka mo lavame'a ai.

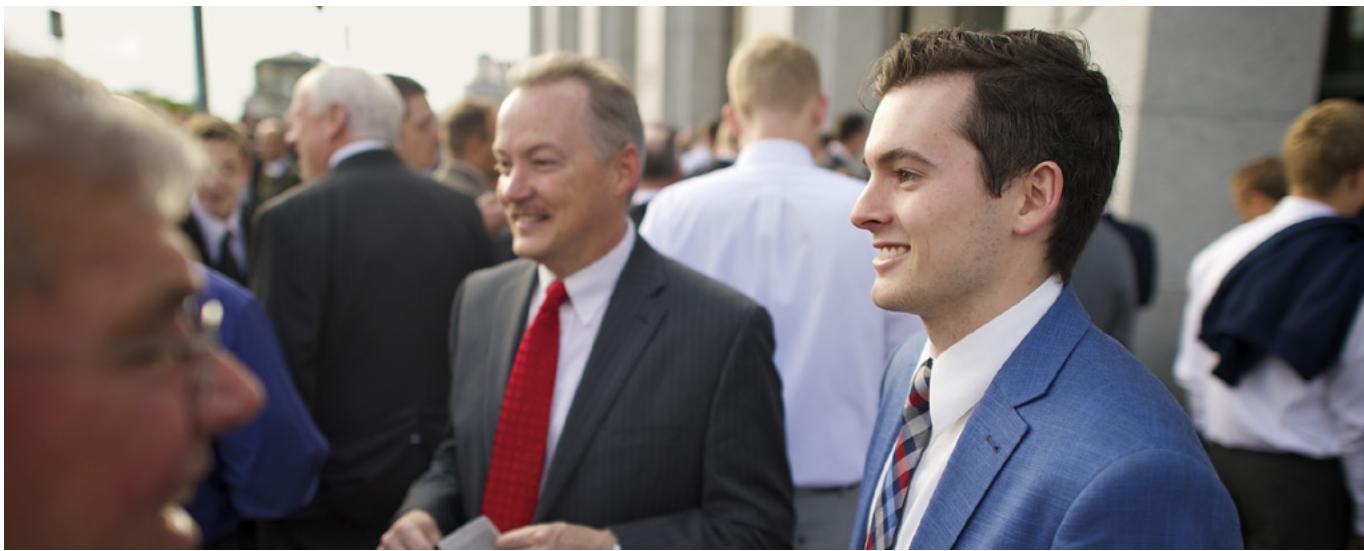
Na'e akonaki 'a e Fakamo'uí ke ma'u e pule'anga 'o e 'Otuá, kuo pau ke tau hangē ha kī'i tamasi'i sīisi'i.⁷ Ko ia 'i hono 'ai fakalaumālié, ko e tefito'i mo'oní 'uluakí, 'oku fie ma'u ke tau fai e me'a ne tau fai he'etau kei īkí.⁸

Hangē ko e fānaú 'o loto fakatōki-lalo mo fiemālie ke tokanga taha ki he

ma'u 'a e mālohi ke fai 'a e me'a kotoa pē 'oku totonu ke fai 'iate aú."⁶ 'Oku tupulaki 'a e tuí 'i hono faka'aonga'i.

Tau fakakaukau angé ki ha tefito'i mo'oní 'e tolu 'e tokoni ki he'etau fononga 'o foki ki he'etau Tamai Hēvaní.

Tamai Hēvaní mo hotau Fakamo'uí, 'oku tau laka atu kiate Kinaua, pea 'oua 'aupito na'a siva 'etau 'amanakí, neongo kapau te tau tō. 'Oku fiefia 'etau Tamai Hēvani 'ofá 'i he fo'i laka faivelenga kotoa pē 'oku tau faí, pea kapau te tau humu, 'okú Ne fiefia he me'a kotoa pē ke tu'u hake 'o toe feinga peé.

Ngāue 'i he Tui

'Oku fakatātaa'i mai e tefito'i mo'oni hono uá 'e ha ongo mēmipa faivelenga, ne na kumi faivelenga ke ma'u hona hoa ta'engatá. Ne na fakatou laka atu 'i he loto tui mo e fa'a lotu.

Ko 'Ilí ko ha mēmipa Lūsia ia na'a ne feilaulau ke fononga lōloa ki he temipalé. Na'a ne fakatokanga'i 'a e fefine hoihoihua mo ha fofonga 'oku ngingilá 'i he lēlué, pea na'a ne ongo'i 'oku totonu ke ne vahevahe e ongoongoleleí mo ia. Ne 'ikai ke ne 'ilo pe ko e hā ke faí ko ia na'a ne kamata lau mei he'ene Tohi 'a Molomoná 'o faka'amu te ne fakatokanga'i ange.

Na'e 'ikai 'ilo 'e 'Ilí ia ko e ta'ahine ko Maliá, ko ha mēmipa ia 'o e Siasí. 'I he 'ikai 'ilo'i ko ia 'e Malia na'e siasi 'a 'Ilí, na'a ne muimui foki ki ha ue'i ke vahevahe atu 'a e ongoongoleleí peá ne kamata lau 'ene Tohi 'a Molomoná, 'o faka'amu te ne fakatokanga'i ange.

Ko ia ai, 'i he fakatou sio hake 'a 'Ilí mo Malia ki 'olungá, ne na fakatou 'ohovale he sio ne na takitaha pukepuke e Tohi 'a Molomoná—pea ko ia, hili 'ena fe'ofa akí, ne na fakatou sila leva he

temipalé. 'I he 'aho ní, 'oku tokoni lahi 'a 'Ilí mo Malia Kuteponi 'o Volonesi i Lūsiá, 'a ia ko ha ongo hoa ta'engatá, ki he tupulaki 'a e Siasí i Lūsiá.

'Oku 'ikai fai hení e fakamamafá ki he loto fiemálie 'a e ongo me'a ni ke ngāue'i 'ena tuí. 'Oku feka'aki ia mo ha tefito'i mo'oni hono ua—'oku mahulu hake me'a ia 'oku fakahoa 'e he 'Eikí 'i he'etau loto fiemálie pē ke ngāue 'i he tuí. Ko 'etau loto fiemálie ko ia ke laka atú, 'oku mahulu hake ai e ngaahi tāpuki ia kuo tala'ofa mai 'e he 'Eikí.

'Oku loto vēkeveke 'a e Tamai Hēvaní mo hotau Fakamo'uí ke faitāpuekina kitautolu. Hili ko iá, ko 'Ena kole mai pē 'e kinua ia ha vahehongofulu 'e taha 'o e me'a 'okú Na tāpuekina 'aki kitautolú peá Na tala'ofa 'e fakaava mai e ngaahi matapā 'o e langí!⁹

Ko e fē pē taimi 'oku tau loto fiemálie ai ke ngāue'i 'etau tui kia Sisū Kalaisí mo laka atu kimú'a, tautaufefito ki ha sitepu 'oku fie ma'u ai 'a e liliú mo e fakatomalá, 'oku tāpuekina ai kitautolu 'aki ha ivi.¹⁰

'Oku ou fakamo'oni 'e tataki kitautolu 'e he 'Eikí 'o a'u—ki he'etau sitepu hokó. 'E mahulu hake me'a te Ne fai 'i hono tuku mai pē Hono mālohí ki he'etau ngāue, 'o kapau te tau loto fiemálie ke toutou feinga, fakatomala, mo laka atu 'i he tui ki he'etau Tamai Hēvaní mo Hono 'Alo ko Sisū Kalaisí.

'Oku 'ikai ngata pē hono tala'ofa e me'afaoaki fakalaumālié kiate kinautolu 'oku 'ofa ki he 'Otuá mo tauhi 'Ene

ngaahi fekaú, ka 'oku pehē foki kiate kinautolu 'oku "fekumi ke fai iá."¹¹ 'Oku foaki 'a e iví kiate kinautolu 'oku fekumi mo feinga faivelenga ki aí.

'Oku 'i ai ha ongo faka'ilonga hala mahu'inga 'e ua 'okú na faka'ilonga'i hotau hala-fononga ki he'etau Tamai Hēvaní, ko e fuakava tu'uloa ko ia 'o e ouau sākalamēnít mo 'etau tauhi 'a e Sāpaté. Na'e ako'i mai 'e Palesiteni Lāsolo M. Nalesoni he konifelenisi kuo 'osí ko e Sāpaté ko e me'a ofa ia 'a e 'Eikí kiate kitautolú. Ko 'etau tauhi mateaki ko ia 'a e Sāpaté, ko 'etau faka'ilonga ia ki he 'Eikí 'o 'etau 'ofa kiate Iá.¹²

'Oku tau fakamo'oni he Sāpate takitaha 'oku tau "lotu fiemálie—ke to'o kiate kitautolu 'a Hono huafá, pea manatu ma'u ai pē kiate Ia mo tauhi 'Ene ngaahi fekaú."¹³ 'I he'etau ma'u ko ia e loto fakatomalá pea tau mo'ui mateaki, 'e fakafo'ou leva 'e he 'Eikí 'a e tala'ofa ke fakamolemole'i 'etau ngaahi angahalá pea malava ai ke "tau ma'u ma'u ai pē 'a hono Laumālié."¹⁴ 'Oku toe lelei ange ai hono takiekina, fakamālohia, akonekina mo fakahinohino'i kitautolu 'e he Laumālie Mā'oni'oní.

'I he'etau manatua Ia he Sāpate kotoa peé, 'oku tau fakatafoki ai hotau lotó ki he Fakamo'uí 'o fakafou 'i he ongo faka'ilonga hala mahu'inga ko 'ení, pea toe fakatatau'i mai leva 'e he 'Eikí 'aki 'Ene ngaahi tāpuki kuo tala'ofa maí. 'Oku tala'ofa mai kapau te tau tauhi 'a e Sāpaté ke mā'oni'oní, 'e 'atautolu e ngaahi melie 'o e māmaní.¹⁵

KO E KAU PALESITENISI 'UJUAKI

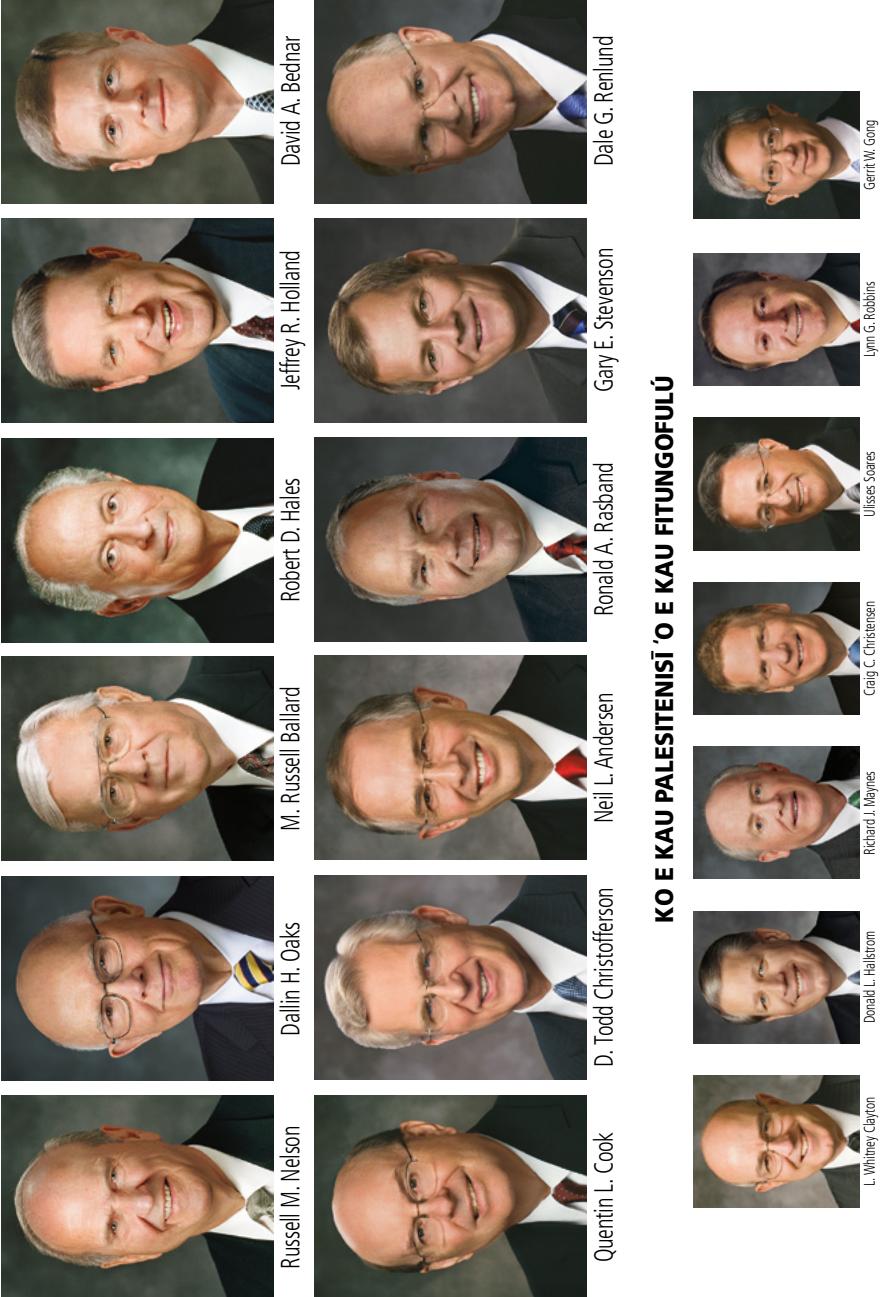

Henry B. Eyring
Tokoni 'Uluaki

Thomas S. Monson
Palestini

KO E KŌLOMU 'O E KAU 'APOSETOLO 'E TOKO HONGOFULU MĀ UÁ

KO E KAU PALESITENISI 'O E KAU FITUNGOFULU

Dieter F. Uchtdorf

Lynn G. Robbins

Jeffrey R. Holland

Ronald A. Rasband

Neil L. Andersen

D. Todd Christofferson

Richard I. Maynes

Donald L. Hallstrom

L. Whitney Clayton

Tokoni Uá

Robert D. Hales

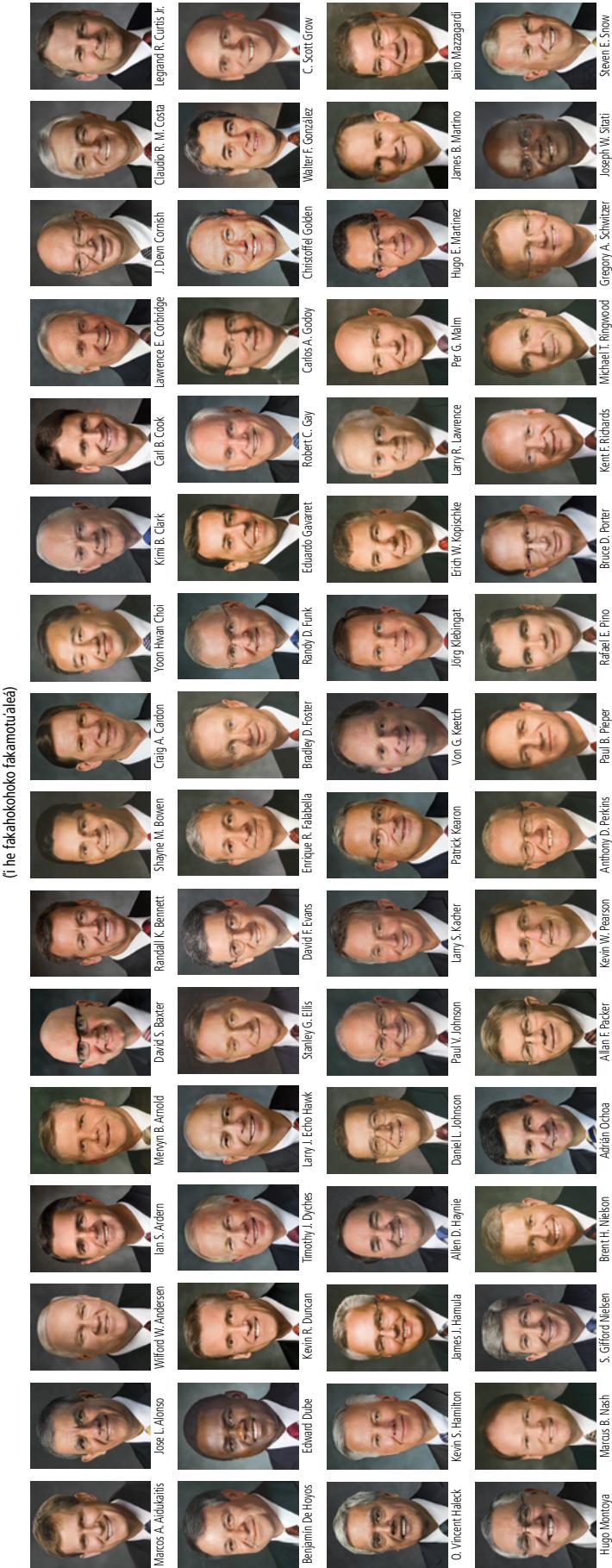
Craig C. Christensen

Richard I. Maynes

Donald L. Hallstrom

L. Whitney Clayton

KAU TAKI FITUNGOFULÚ

KO E KAU PISOPELIKU PULE

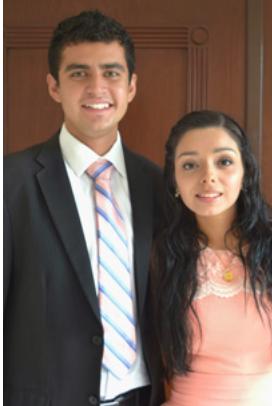
KAU 'ÖFISA MÄOLUNGA

'Okatopa 2015

Taá mei tafa'aki to'ohema 'i
'olungá 'o takai fakatoómata'ú:
ko e kāingalotu 'o e Siasí mo
e kau faifekaú 'i Drammen,
Norway; Arica, Chile; Belize
City, Belize; Athens, Georgia,
USA; Cavite City, Cavite,
Philippines; Orange County,
California, USA; Kiev, Ukraine;
mo Bermejillo, Durango,
Mexico.

Ko e hala foki ki he'etau Tamai Hēvaní, 'oku fou ia 'i he fale 'o e 'Eikí, 'a ia 'e tāpuekina ai kitautolu ke ma'u e ngaahi ouau fakamo'uí ma'atautolu pea mo hotau kāinga 'ofa kuo pekiá. Na'e ako'i mai 'e Palesiteni Poiti K. Peeká "oku hoko 'a e ngaahi ouaú mo e fuakavá ko 'etau tohi faka'atā ia ke tau hū ki he 'ao 'o e 'Otuá."¹⁶ 'Oku ou lotua te tau mo'ui taau kotoa ma'u ai pē ke faka'aonga'i 'etau lekomeni temipalé ke tokoni ma'u pē ai.

Ikuna'i 'a e Tangata Fakakakanó

Ko e tefito'i mo'oni 'eni hono tolú: kuo pau ke tau fakafepakí'i e hehemafaakaetangata ke fakatoloi, fakatukutuku'i pe fo'i.¹⁷

'I he'etau laka tau he hala 'o e fuakavá, kuo pau ke tau fai ha ngaahi fehalaaki, pea tu'o lahi he taimi 'e ni'ihi. 'Oku fefa'uhi hotau tokolahi mo ha ngaahi tō'onga mo'ui pe ma'unimaá 'oku tau fa'a ongo'i vaivai ke ikuna'i. Ka ko e tui ki he Tamai Hēvani mo Sisū Kalaisí ko ha tefito'i mo'oni mo ha ivi ngāue ia.¹⁸ Kapau 'oku tau loto fiemālie ke ngāue, 'e tāpuekina kitautolu 'aki ha ivi ke tau fakatomala mo liliu.

'Oku tau tōnounou pē kapau he 'ikai ke tau toe manga atu kimú'a 'i he loto tui. He 'ikai pea he 'ikai ke tau tōnounou 'o kapau kuo tau fuesia fai-velenga e ha'amonga 'a e Fakamo'uí—'a Ia kuo te'eki ai ke Ne tōnounou pe si'aki kitautolú!

Ngaahi Tāpuaki kuo Tala'ofa Mai

'Oku ou palōmesi atu 'e fakafetaulaki'i 'a e fo'i sitepu kotoa pē 'oku fai 'i he loto tuí, 'e ha tokoni 'e 'omi mei he langí. 'Oku hoko mai e tatakí 'i he'etau lotu ki he Tamai Hēvani, falala ki he fakamo'uí pea muimui kiate Ia mo fakafanongo ki he Laumālie Mā'oni-oní. 'Oku hoko mai e fakaivíá tu'unga 'i he feilaulau fakalelei 'a Sisū Kalaisí.¹⁹ 'E hoko mai 'a e fakamo'uí mo e fakamolemolé tu'unga 'i he 'alo'ofa 'a e 'Otuá.²⁰ 'E hoko mai 'a e potó mo e kātakí 'i he falala ki he taimi kuo fokotu'u 'e he 'Eikí ma'atautolú. 'E hoko mai 'a e malu'í 'i he muimui ki he palōfita mo'ui 'a e 'Otuá, 'a ia ko Palesiteni Tōmasi S. Monisoni.

Na'e fakatupu kimoutolú ke mou "ma'u 'a e fiefiá,"²¹ 'a e fiefia te ke ongo'i he taimi te ke foki mo'ui taau ai ki ho'o Tamai Hēvaní mo ho Fakamo'uí pea hū atu ki Hona 'ao.

'Oku ou mo'oni ki hono mo'oni 'o e ngaahi me'á ni. 'Oku mo'ui ho'omou Tamai Hēvani 'ofá mo Hono 'Alo ko Sisū Kalaisí. 'Okú Na 'ilo'i koe. 'Okú Na 'ofeina koe. 'Okú Na fakaafe'i anga'ofa koe ke ke manga atu ki he sitepu hokó kiate Kinaua. 'Oua 'e toe tatali. Fai leva ia he taimí ni. 'I he huafa toputapu 'o Sisū Kalaisí, 'ēmeni." ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Vakai, Molonai 7:40–41.
2. 1 Nifai 10:21; vakai foki, Mōse 6:57.
3. Vakai, 'Alamā 5:21, 27; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 50:28.
4. Vakai, Molonai 10:32.
5. Vakai, Mōsaia 4:6–7; 'Alamā 34:9; Molonai 7:41.
6. Molonai 7:33.
7. Vakai, 3 Nifai 11:38.
8. Vakai, Mōsaia 3:19; Molonai 8:10.
9. Vakai, Malakai 3:10; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 41:1.
10. Vakai, Molonai 7:33.
11. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 46:9.
12. Vakai foki, Russell M. Nelson, "'Oku Fakafiefia 'a e 'Aho Sapaté," *Liahona*, Mē 2015, 129–32.
13. Molonai 4:3; vakai foki, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 20:77.
14. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 20:77.
15. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 59:9–10, 13:15–16.
16. Vakai, Boyd K. Packer, "Covenants," *Ensign*, Nov. 1987.
17. Vakai, Mōsaia 3:19.
18. Vakai, *Lectures on Faith* (1985), 3.
19. Vakai, Molonai 7:33.
20. Vakai, Molonai 10:32.
21. 2 Nifai 2:25.

Fai 'e Palesiteni Dieter F. Uchtdorf
Tokoni Ua 'i he Kau Palesitenisi 'Uluakí

'Oua Na'á ke Manavahē, Ka ke Tui Pē

I he taimi 'oku tau fili ai ke tui, mo ngāue'aki 'etau tuí 'i he'etau fakatomala pe a muimui ki hotau Fakamo'ui ko Sisū Kalaisi, 'oku tau fakaava ai hotau mata fakalaumālié ki ha ngaahi me'a fakaofo kuo te'eki ke tau mātā kimu'a.

Papilone mo Taniela

I he ta'u 'e uaafe onongeau kuohilí, na'e hoko ai 'a Pāpilone ko e fonua hau 'o e māmaní. Na'e fakamatala'i 'e ha faihisitōlia 'o e kuonga mu'a e ngaahi holisi 'o Pāpiloné na'a nau 'ātakai'i e koló, na'e fute 'e 300 tupu (mita 'e 90) hono mā'olungá, pea fute 'e 80 (mita 'e 25) hono matolú. Na'á ne tohi 'o pehē, "Na'e 'ikai ha kolo 'e fungani tatau mo ia. . ."¹

I he 'aho ko iá, na'e hoko 'a Pāpilone ko e senitā 'o māmaní ki he akó, laó mo e filosofiá. Na'e 'ikai hano tatau 'a hono mālohi fakakaukaú. Na'á ne haveki e mālohi 'o Isipité. Na'á ne kapu, tutu mo faka'auha e kolomu'a 'o Asilia ko Ninivé. Na'e faingofua ke iku-na'i 'a Selusalema pea 'ave fakamālohi e fānau lelei taha mo poto taha 'i Isilel ki Pāpilone ke nau tauhi ki he Tu'i ko Nepukanesá.

Na'e kau he ni'ihi na'e puke pōpula ko 'ení ha talavou ko Taniela. 'Oku tui ha kau poto tokolahi na'e 'i he vaha'a 'o e ta'u 12 ki he 17 'a Taniela he taimi ko iá. Fakakaukau ki ai 'eku kaungā ma'u Lakanga Taula'eiki Faka-'Elone: Na'e

mei ta'u tatau pē 'a Taniela mo kimoutolu he taimi na'e 'ave ai ia ki he tu'i ke ako'i 'i he leá, laó, tui fakalotú pea mo e sainenisí 'i he māmani 'o Pāpiloné.

Te ke lava nai 'o fakakaukauloto atu pe ko e hā e ongo ne ke mei ma'u

kapau na'e 'ave fakamālohi'i koe mei homou 'apí, 'o ke lue 'i ha maile 'e 500 (kilomita 'e 800) ki ha fonua muli, pea fakatōkakano ai kiate koe e tui fakalotu 'a ho ngaahi fil?

Na'e ohi hake 'a Taniela ia ke muimui kia Sihova. Na'á ne tui pea hū ki he 'Otua 'o Épalahame, Aisake mo Sēkopé. Kuó ne ako e ngaahi lea 'a e kau palōfítá peá ne 'ilo'i e fengāue'aki 'a e 'Otú mo e tangatá.

Ka 'i he taimi ní, kuo 'ave pōpula ia ko ha tamasi'i ako kei si'i ki Pāpilone. 'Oku pau pē ne tōtu'a 'ene ongo'i mafasia ke si'aki 'ene ngaahi tui fakalotu motu'á ka ne ohi mai e tui fakalotu 'a Pāpiloné. Ka na'á ne mateaki'i pē 'ene tuí—'i he lea mo e ngāue.

'Oku 'ilo'i 'e hamou tokolahi 'a e ongo 'okú ke ma'u 'i ho'o taukapo'i ha mo'oni 'oku 'ikai manakoa. Hangē ko e lea 'oku taku he 'Initanetí he 'aho ni, 'e "tutu'i" kitautolu 'e he ni'ihi 'oku 'ikai tatau 'etau fakakaukaú. Ka na'e 'ikai ko e fakaanga'i pē 'e he kakaí na'e hanganaki atu kia Tanielá. 'I Pāpiloné, ko kinautolu ko ia 'oku nau fakafepaki'i e kau taki fakalotú, na'e mahino kiate kinautolu e 'uhinga 'o e fo'i lea ko ia ko e "tutu'i." Fehu'i ange pē ki he ngaahi kaungāme'a 'o Taniela ko Setaleki, Mēsake mo 'Apitenikoó.²

'Oku 'ikai ke u 'ilo pe na'e faingofua kia Taniela ke ne hoko ko ha taha tui 'i ha fa'ahinga 'ātakai pehē. 'Oku tāpuekina ha ni'ihi 'aki ha loto tui—he 'oku hangē tuí ia kiate kinautolu ko ha me'afoaki mei he langí. Ka 'oku ou fakakaukauloto atu na'e hangē 'a Taniela ia ko hotau tokolahi 'o ngāue'i 'etau fakamo'óni. 'Oku ou tui na'e lahi e ngaahi houa na'e lotu ai 'a Tanielá 'o ne hilifaki 'ene ngaahi fehu'i mo 'ene ngaahi ilifiá 'i he 'ōlita 'o e tuí, peá ne tatali ki he Eikí ke ma'u mei ai ha mahino mo ha poto.

Pea na'e tāpuekina 'e he Eikí 'a Taniela. Neongo na'e pole'i mo manukia 'ene tuí, ka na'á ne mateaki'i mo'oni pē 'a e me'a na'a ne 'ilo'i na'e totonú.

Na'e tui 'a Taniela. Na'e 'ikai loto veiveiu 'a Taniela.

Pea 'i he pō 'e taha, na'e misi ai 'a e Tu'i ko Nepukanesá peá ne puputu'u ai. Na'á ne tānaki mai 'ene kau potó mo

e kau faifale'i 'o tu'utu'uni ke nau fakamatala'i mo faka'uhinga'i ange 'ene misí.

Na'e 'ikai ke nau lava. Ne nau kole ange, "He 'ikai lava 'e ha taha 'o fai e me'a 'okú ke kolé." Ka na'e toe houhau ai 'a Nepukanesa peá ne tu'utu'uni ke tu'utu'u momoiki e kau tangata potó, kau fiemaná, kau vavaló mo e kau faifale'i—kau ai 'a Tanielā mo e fānau ako kei talavou mei 'Isilelī.

Ko kimoutolu 'oku mou maheni mo e tohi 'a Tanielā 'oku mou 'ilo e me'a ne hokó. Na'e kole 'e Tanielā kia Nepukanesa ke tuku mai ha ki'i taimi, peá ne 'alu leva mo hono kaungā-ngāue faivelengá 'o kole ki he *ma'u'anga* 'o 'enau tuí mo e iví. Ne nau lotu ki he 'Otuá 'o kole ha tokoni fakalangi 'i he momeniti mahu'inga ko 'eni 'o 'enau mo'uí. Pea "na'e toki fakahā 'a e me'a fufuú kia Tanielā, 'i he [me'a-hā-mail] 'i he poó."³

Na'e 'alu leva e talavou ko Tanielā mei ha pule'anga ne liua—pea ngaohikovia mo fakatanga'i ko 'ene tui ki ha tui fakalotu angakehé—ki he 'ao 'o e tuí 'o fakahā kiate ia 'a e misí mo hono faka'uhingá.

Talu mei he 'aho ko iá, pea koe'uhí ko e ola fakahangatonu ia 'o e faivelenga 'a Tanielā ki he 'Otuá, mo 'ene hoko ko ha faifale'i falala'anga ki he tuí, pea 'ilo'i hono potó 'i Pāpilone kotoa.

Ko e talavou ko ia na'e tui peá ne mo'ui'aki 'ene tuí, kuo hoko ia ko e tangata 'a e 'Otuá. Ko ha palōfita. Ko ha pilinisi 'o e anga-mā'oni'oní.⁴

'Oku Tau Hangē Nai ko Tanielā?

Kiate kitautolu kotoa 'oku ma'u e lakanga fakataula'eiki mā'oni'oní, 'oku ou fehu'i atu, 'oku tau hangē nai ko Tanielā?

'Oku tau tauhi mateaki nai ki he 'Otuá?

'Oku tau fai e me'a 'oku tau lea'akí pe ko ha kau Kalisitiane faka'aho Sāpate pē kitautolu?

'Oku hanga nai 'e he'etau tō'onga mo'ui faka'ahó 'o fakafōtunga mahino atu e me'a 'oku tau tui ki aí?

'Oku tau tokoni nai ki he "ngaahi me'a kotoa pē 'a e kakai masivá mo e faingata'a'ia, pea mo e mahakí mo e tukuhauisiá?"⁵

'Oku tau ngutu fakamatala pē nai pe 'oku tau ngāue ke tatau hotau ngutú mo hotau tuhú?

Ngaahi tokoua, 'oku lahi fau e me'a kuo tāpuekina 'aki kitautolu. Kuo akonekina kitautolu 'i he ngaahi mo'oni fakalangi 'o e ongoongolelei 'o Sisū Kalaisi kuo toe fakafoki mai. Kuo fakafalala mai e mafai fakataula'eikí ke tau tokoni ki hotau kāingá mo langa hake pule'anga 'o e 'Otuá he māmaní. 'Oku tau mo'ui 'i ha kuonga 'kou taumalingi hifo ai e mālohi fakalaumālié. 'Oku tau ma'u e kakato 'o e mo'oní. 'Oku tau

ma'u e ngaahi kī 'o e lakanga fakataula'eikí ke sila'i he māmaní pea mo langi. 'Oku tau ma'u e ngaahi folofola topupapú mo e akonaki e kau palōfita mo'uí 'o 'ikai toe tatau mo ha taimi kumu'a.

'E hoku kaungāme'a 'ofeina, 'oua mu'a na'a tau to'o ma'ama'a e ngaahi me'a ni. 'Oku 'omi e ngaahi tāpuaki mo e faingamālie ko 'ení mo ha ngaahi fatongia mo ha tufakanga lahi. Tau tu'u hake 'o fuesia kinautolu.

Kuo fuoloa e holofa e kolo motu'a ko Pāpiloné. Kuo mole atu hono faka'ofo'ofá. Ka 'oku kei tuku'au mai pē 'a

e anga fakaemāmani mo e faiangahala 'a Pāpiloné. 'Oku 'atautolu leva he taimí ni ke tau hoko ko ha kakai tui 'i ha māmani ta'etui. 'Oku 'atautolu 'a e pole-taki ko ia ke taukave'i e tefito'i mo'oni 'o e ongoongolelei 'o Sisū Kalaisi kuo toe fakafoki maí 'i he 'aho kotoa pea ke tau mo'ui'aki e ngaahi fekau 'a e 'Otuá ke mo'oni. Kuo pau ke tau ikuna'i e mālohi 'o e fakatamaikí, 'oua 'e 'āvea he ngaahi me'a 'oku manakoá pe ko e kau palōfita loí, tukunoa'i e manuki 'a e kau ta'e tui-'otuá, faka'ehi'ehi mei he fakatauwele 'a e filí pea mo ikuna'i 'etau fakapikopikó.

Fakakaukau ki ai. Ne mei faingofua nai kia Taniela ke ne muimui pē ia ki he ngaahi founiga 'a Pāpiloné? Na'á ne mei tuku ki he tafa'akí e ngaahi fakatapupui fakae'ulungāanga ne 'omi 'e he 'Otuá ki he fānau 'a 'Isilelí. Na'e mei lava pē ia ke ne kai e me'akai mahu ne 'oange 'e he tu'í mo fakahōhōloto he ngaahi fiefia fakaemāmani 'o e tangata fakakakanó. Na'e mei faka'ehi'ehi pē ia mei hono manukiá.

Na'e mei ongoongoa pē ia.

Na'e mei tali lelei pē ia.

Na'e mei faingofua ange hono halá ia 'o'ona.

'Io ko e mo'oní, ka ne ta'e'oua e 'aho na'e tu'utu'uni ai 'e he tu'í ke

faka'uhinga'i 'ene misí. Mahalo ne toki mei 'ilo ai 'e Taniela, 'o hangē ko e kau "tangata poto," 'o Pāpiloné, kuo motuhia 'ene fetu'utaki mo e tupu'anga mo'oni 'o e māmá mo e potó.

Na'e lava 'a Taniela he siví. 'Oku kei hokohoko atu pē hotau siví'i.

Ko e Lototo'a ke Tuí

'Oku loto hotau fili ko Sētané ke tau hinga. 'Okú ne fakamafola e loí ko e konga 'ene feinga ke faka'auha 'etau tuí. 'Okú ne fokotu'u olopotu mai 'oku tōtōatu mo poto e tokotaha loto veiveiuá mo hūhūmamá, kae tala leva ko kinautolu 'oku tui ki he 'Otuá mo 'Ene ngaahi maná, 'oku nau tui noa'ia, kui mo 'atamai kovi. Te ne taukapo'i foki 'oku lelei 'aupito pē ke ongo'i veiveiuá he ngaahi me'afaoaki fakalaumālié mo e akonaki 'a e kau palōfita mo'oni.

Pehēange mai ne u lava 'o tokoni ke mahino ki he taha kotoa 'a e fo'i mo'oni faingofua ko 'ení: 'oku tau *tui* ki he 'Otuá koe'uhí ko e me'a 'oku tau *ilo'i* 'i hotau lotó mo e 'atamaí kae 'ikai koe'uhí ko e ngaahi me'a 'oku *ikai ke tau ilo'i*. 'Oku fa'a toputapu 'etau ngaahi a'usia fakalaumālié he taimi 'e ní'ihí ke fakamatatala'i 'aki ha lea fakaemāmani, ka 'oku 'ikai 'uhinga 'oku loi.

Kuo teuteu'i 'e he Tamai Hēvaní ha kātoanga kai fakalaumālie ma'a 'Ene fānaú, 'oku ma'u ai 'a e me'akai fungani kotoa pē te ke fakakaukau ki aí—pea 'oku 'ikai omi e kau hūhūmamá ia 'o fiefia he ngaahi me'afaoaki fakalaumālié ko 'ení, ka 'oku nau fiefia pē mei he mama'ó, mo inuinu pē 'enau ngaahi ipu 'o e tālafilí, veiveiuá mo e anga ta'e faka'apa'apá.

Ko e hā ka foua ai 'e ha taha 'a e mo'uí 'o fiemālie pē he ki'i maama me he fo'i te'elango 'o 'ene mahinó, hili ko ía 'e lava ke nau omi ki he Tamai Hēvaní 'o a'usia ai e huelo 'o e la'ā ngingila 'o e 'ilo fakalaumālie te ne 'ai ke matai honau 'atamaí 'i he potó mo fakafonu honau lotó 'aki e fiefiá?

'I he'etau talanoa mo e kakaí 'o fekau'aki mo e tuí mo e 'ilo fakalotú, 'ikai 'oku tau fa'a fanongo ki he leá ni, "Pehēange mai ne u lava 'o tui tatau mo koe?"

'Oku 'omi 'i he fa'ahinga lea peheé ha taha 'o e ngaahi olopotu 'a Sētané: ko e tuí 'oku 'atā pē ia ki ha ní'ihí kae 'ikai ki he taha kotoa. 'Oku 'ikai fai ha faimana ia 'i he tui fakalotú. Ka *ko e uluaki sitepú 'a e holi ko ia ke tuí!* 'Oku 'ikai filifilimānako 'a e 'Otuá.⁶ Ko ho'o Tamaí Ia. 'Okú Ne fie talanoa mo koe. Ka 'oku fie ma'u ha ki'i fie'ilo fakasaienisi ia—'oku fie ma'u ke 'ahi'ahi'i e

folofola 'a e 'Otuá—pea mo fakahaa'i ha "kihi'i konga si'i 'o e tuí."⁷ 'Oku fie ma'u foki ai ha ki'i loto fakatōkilalo. Pea 'oku fie ma'u ke fakaava 'a e lotó mo e 'atamaí. 'Oku fie ma'u e *fekumí*, 'i hono 'ai totonú. Pea mahalo ko e fai-nagata'a tahá, ko e fie ma'u ko ia ke tau kātaki mo tatali ki he taimi 'a e 'Eikí.

Kapau he 'ikai ke tau feifeinga ke tui, 'oku tau tatau mo ha tangata 'okú ne ta'aki e palaki 'o ha fo'i 'uhila ulo lahi peá ne tukuaki'i 'e ia 'oku maumau e fo'i 'uhilá ko e 'ikai ke uló.

Ne u toki 'ohovale mo faka'ofa'ia ki-muí ni he'eku fanongo 'oku laukau 'aki 'e ha taha ma'u Taula'eiki Faka-Élone 'a 'ene mavahe mei he 'Otuá. Na'a ne pehē, "Te u tui 'o kapau 'e hā mai e 'Otuá kiate au. Ka 'ikai, te u kumi ki he mo'oni 'o fakafalala pē ki he mahino mo e 'atamai lelei 'oku ou ma'u ke ne hulu'i mai hoku halá."

'Oku 'ikai ke u 'ilo'i e loto 'o e talavoú ni, ka 'oku ou fu'u faka'ofa'ia mo'oni ai. Me'a faingofua mo'oni ko 'ene si'aki e ngaahi me'afaoaki na'e 'oange 'e he 'Eikí. Kuo mavahe 'a e talavoú ni mei he tupu'anga 'o e māmá peá ne taku 'okú ne fiemālie pē 'i hono potó he'ene tala 'oku 'ikai ha māmá.

Me'apango, he ko e fo'i tō'onga faka-kaukau 'eni ia 'oku manakoa he 'ahó ni. Kapau te tau 'oatu ki he 'Otuá ke mafasia hono 'omi ha fakamo'oní, 'oku tau pehē te tau kumi 'uhinga leva he

'ikai ke tau tauhi fakamātoato e ngaahi fekau 'a e 'Otuá pea 'ikai ke tau ha'isia ki hotau vā mo 'etau Tamai Hēvaní.

'E ngaahi tokoua, tuku mu'a kau 'ai mahino atu: 'oku 'ikai ha me'a ia 'e faka'e'i'eiki pe mālie he hūhūmamá. 'Oku faingofua pē loto veiveiuá ia—'e lava ke fai ia 'e ha taha pē. Ko e mo'ui faivelengá 'oku fie ma'u ki ai 'a e mālohi 'o e mo'ui ma'á, mateakí mo e lototo'a. 'Oku mālie ange ni'ihi ia 'oku pikitaki ki he'enau tuí, kae 'ikai ko e ni'ihi ko ia 'oku tukulolo ki he loto veiveiuá he taimi 'oku 'asi ai ha fehu'i 'oku fakamisiteli pe me'a 'oku fai ki ai ha tokanga.

Ka 'oku 'ikai totonu ke tau ofo he 'ikai ke fakamahu'inga'i e tuí 'e he so-saieti fakaemāmaní. Kuo 'i ai ha hisitōlia lōloa 'o e māmaní 'i hono fakasītu'a'i 'a e me'a 'oku 'ikai mahino ki aí. Pea 'oku fa'a faingata'a ma'u pē ke mahino ki ai e ngaahi me'a 'oku 'ikai lava 'o mamata ki aí. Ka 'oku 'ikai 'uhinga e 'ikai ke tau lava 'o sio ki ha me'a 'aki hotau mata fakamatelié ke pehē ai 'oku 'ikai ha me'a pehē. Ko e mo'oni "oku mahulu hake ngaahi me'a 'i langi mo māmaní . . . 'i he me'a ko ia 'oku 'asi he'etau ngaahi textbooks, tohinoa fakasaienisé pe ko e poto 'o e māmaní.⁸ 'Oku fonu e māmaní 'i he ngaahi me'a fakafo mo fisifisimú'a—ko e ngaahi me'a 'e lava ke toki mahino pē 'o ka sio 'aki e mata fakalaumālié.

Ko e Tala'ofa 'o e Tuí

I he taimi 'oku tau fili ai ke tui, fakahaa'i 'etau tuí 'i he'etau fakatomala pea muimui ki hotau Fakamo'ui ko Sisū Kalaisí, 'oku tau fakaava ai hotau mata fakalaumālié ki ha ngaahi me'a fakaofo kuo te'eki ke ai mātā kimu'a. 'E faka'au ke toe mālohi ange 'etau tuí pea te tau mamata ki ha me'a lahi ange.⁹

'E ngaahi tokoua, 'oku ou faka-mo'oni neongo 'a e ngaahi taimi faingata'a, 'e folofola atu pē Fakamo'ui 'o hangē ko 'Ene folofola ki he tamai loto hoha'a 'i he hala femo'uekina 'o Kālelī, "Oua na'a ke manavahē, ka ke tui pē."¹⁰

Te tau lava 'o fili ke tau tui.

He 'oku tau 'ilo'i e mafoa e ata 'o e māmá 'i he'etau tuí.

Te tau 'ilo'i 'a e mo'oni.¹¹

Te tau 'ilo'i 'a e melinó.¹²

Pea koe'uhí ko 'etau tuí, he 'ikai ke tau teitei fiekaia pe fieinua.¹³ 'E tokoni e ngaahi me'afaoaki 'a e 'Otuá ke tau mateaki'i 'etau tuí pea te tau ongo'i 'e hotau laumālié 'o hangē ko ha "matavai mapunopuna hake ki he mo'ui ta'e-nagata."¹⁴ Te tau a'usia 'a e fiefia mo'oni mo tu'uloá.¹⁵

Ko ia 'e hoku kaungāme'a, 'e hoku ngaahi tokoua 'i he lakanga fakataula-eiki 'o e 'Otuá:

Lototo'a ke ke tui.

'Oua 'e manavahē, ka ke tui pē.

Tu'u fakataha mo Taniela.

'Oku ou lotua te tau takitaha fakafo-'ou hotau iví, lototo'a mo e holi ke tuí, 'o tatau ai pē 'a e talavou mo e touleke-leka. I he huafa 'o hotau 'Eiki ko Sisū Kalaisí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Herodotus, *The History of Herodotus*, trans. George Rawlinson, 4 vols. (1875), 1:244.
2. Na'e lí 'a Setaleki, Mésake mo 'Apitenikō ki ha fōnise afi (Vakai, Taniela 3).
3. Taniela 2:19.
4. Vakai, Taniela 2.
5. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 52:40.
6. Vakai, Ngāue 10:34–35.
7. 'Alamā 32:27.
8. William Shakespeare, *Hamlet*, act 1, scene 5, lines 167–68.
9. Vakai, Tōkateliné mo e Ngaahi Fuakavá 50:24.
10. Ma'ake 5:36.
11. Vakai, Moloná 10:3–5.
12. Vakai, Isaia 26:3.
13. Vakai, Sione 6:35.
14. Sione 4:14.
15. Vakai 2 Nifai 2:25.

Fai 'e Palesiteni Henry B. Eyring

Tokoni 'Uluaki 'i he Kau Palesitenisi 'Uluaki

'Oku 'Ikai ke Mou Tuēnoa 'i he Ngāuē

'I ho'omou hoko atu mei he tokoni 'e taha ki ha tokoni 'e taha he lakanga fakataula'eikí, te mou mamata ai ki ho'omou kau fakataha mo e 'Eiki 'i he ngāuē.

Engaahi tokoua, 'oku tau faka-feta'i ko hono ui 'e he 'Eikí 'a 'Eletā Ronald A. Rasband, 'Eletā Gary E. Stevenson, pea mo 'Eletā Dale G. Relund ko e kau 'Aposetolo 'a 'Eiki ko Sisū Kalaisí. 'Oku tau pou-pou'i kinautolu 'i hotau lotó, 'e he'etau ngaahi lotú mo 'etau tuí.

'Oku tau 'ilo'i e me'a lahi te nau lavá. Ka te nau fie ma'u ha fakalotolahí 'i honau uiui'i, pea 'oku tau pehē kotoa pē, ke nau 'ilo'i 'oku kau e 'Eiki mo kinautolu 'i He'ene ngāuē. 'Oku fie ma'u 'e he tikoni fo'ou tahá ha fakalotolahí, 'o tatau pē mo e taula'eiki lahi 'okú ne ma'u ha uiui'i fo'oú.

'Oku tupulaki e loto falala ko iá 'i ho'o 'ilo'i kuó Ne ui koe 'o fakafou He'ene kau tamaio'eikí. 'Oku ou fakalotolahí atu ke mou 'ilo'i ko e taimi 'okú ke fai ai ho'o tafa'akí, 'e tānaki atu 'e he 'Eiki Hono mālohi ki ho'o ngāuē.

Ilonga ha uiui'i 'oku tau ma'u he pule'anga 'o e 'Eikí, 'oku fie ma'u ki ai ha me'a ia 'oku mahulu hake 'i he'etau faka'uto'uta fakatangatá mo hotau mālohi fakatāutahá. 'Oku fie ma'u 'e he ngaahi uiui'i ko iá ha tokoni mei he 'Eikí, pea 'e hoko mai ia. 'Oku a'u ki he

tikoni fo'ou tahá te ne 'ilo'i 'oku mo'oni 'eni, pea te ne ako he ngaahi ta'u ka hokó.

'Oku 'i hení ha taha hoku makapuna tangatá 'i he fakataha lakanga fakataula'eikí ni. Na'e fakanofo ia ko ha tikoni he 'aho 'e ono kuohilí. Mahalo 'okú ne 'amanaki ko hono fuofua fatongia fakataula'eikí ko hono tufua 'o e sākalamēnítí he Sāpate kaha'ú. 'Oku ou lotua te ne fakamahu'inga'i e momenití ko iá he'ene hoko maí.

Mahalo te ne fakakaukau ko e ngāue ma'a e 'Eikí ko hono tufaki pē 'o e laulau sākalamēnítí ki he kakai 'i he

houalotu sākalamēnítí. Ka 'oku 'ikai ko e taumu'a e 'Eikí ke ma'u pē 'e he 'Eikí e maá mo e vaí. Ka ke nau tauhi e fuakava te ne 'ai ke nau fakalakalaka ai 'i he hala ki he mo'ui ta'engatá. Pea ke hoko e me'a ko iá, kuo pau ke 'omi 'e he 'Eikí ha a'usia fakalaumālie ki he tokotaha 'oku 'oatu ki ai 'e he tīkoní e laulaú.

Kuó u mātā 'ene hoko 'i ha senitá tokoni, he taimi na'e punou atu ai ha tīkoní ke 'oatu e laulaú ki ha fefine 'ulu hinā. Na'a ne siofi e maá 'o hangé ha me'a pelepelengesi. Kuo te'eki ai ngalo 'iate au 'ene malimali he'ene ala hake 'o to'ó peá ne ala hake 'o amoamohi e 'ulu 'o e tīkoní peá ne pehē ange le'olahí, "Mālō mu'a!"

Na'e fai pē 'e he tīkoní ia hono fatongia fakataula'eikí. Ka na'e liunga lahi 'e he 'Eiki e ngāue 'a e tīkoní. Na'e mahino na'e manatu e fefiné ki he Fakamo'ui 'i he'ene fakahaa'i ha loto hounga'ia he ngāue na'e fai 'e he tīkoní. Na'a ne ma'u ha ongo'i fakapapau 'i hono 'oatu kiate ia e sākalamēnítí, te ne ma'u e Laumālié. Na'e 'ikai ke ne toko taha pē 'i he senitaá. Pea na'e 'ikai ko e tīkoní pē na'a ne fai tokotaha e ngāue taau ko 'ení.

Mahalo he 'ikai ongo'i 'e ha akonaki ia 'i he Lakanga Taula'eiki Faka-'Eloné 'i he'ene 'a'ahi atu ki ha fāmili, 'okú ne kau fakataha mo e 'Eikí 'i He'ene ngāuē. 'Oku ou kei manatu'i ha kii fakamo'oni faingofua 'a ha hoa faiako faka'api na'e ha'u ki homau 'apí. Na'e fakapapau'i mai 'e he Laumālié kiate au mo hoku fāmili 'ene leá. Mahalo 'oku 'ikai ke ne manatu'i e 'aho ko iá, ka 'oku ou manatu'i ia.

'E hanga 'e he 'Eikí 'o fakatupulaki e faifeinga 'a e talavoú he taimi 'e ui ai ia ko ha taula'eikí. Mahalo ko 'ene 'uluaki papitaisó ko ha taha kei talavou 'oku 'ikai ke na maheni. Mahalo te ne hoha'a pe te ne lea'aki koā e ngaahi lea totonú mo fakahoko totonu e ouaú.

Ka 'e hanga 'e he 'Eikí, he ko 'ene tamaio'eiki, 'o fakatupulaki hono uiui'i, he ko 'Ene tamaio'eiki ia. Kuo fili e tokotaha te ne papitaisó ke ne fakalakalaka atu he hala ki he mo'ui ta'e-ngatá. 'E fai 'e he 'Eikí ia 'Ene tafa'aki 'oku lahi angé. Na'a ne fai ia ma'aku he taimi na'e lelenoa pē lo'imata 'o e

Oslo, Norway

ki'i tamasi'i na'a ku papitaiso peá ne fanafana mai, "Oku ou ma'a. 'Oku ou ma'a."

I ho'omou hoko atu mei he tokoni he lakanga fakataula'eikí ki ha tokoni 'e tahá, te mou mamata ai ki he tokoni atu e 'Eiki 'i he ngāué. Ne u ako e me'a ni mei ha fakataha 'a e kōlomu kaumātu'a 'i he konifelenisi faksiteiki he ngaahi ta'u lahi kuohilí. Na'e 'i ai ha hingoa 'e 40 tupu na'e fokotu'u he konifelenisi, ko ha kau tangata ke nau ma'u e Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisétekí.

Na'e punou mai e palesiteni faka-siteikí 'o ne fanafana mai, "Ko e kau tangata kotoa ko 'ena ko ha kau teuteu kaumātu'a māmālohi." Ne u ofo he'eku fehu'i ange ki he palesitení pe ko e hā 'ene polokalama ke fakahaofi ai e kau tangatá ni.

Na'a ne tuhu ki ha talavou 'i he konga kimui 'o e falelotú. Na'a ne pehē mai, "Sio atu ko 'ena. Na'e fakafoki mai ha konga lahi 'o e kau tangatá ni ko e palesiteni ko 'ena 'o e kōlomu kaumātu'a." Na'e tangutu pē ia he sea muimui tahá, teunga angamaheni pē, fakaloloa hono va'e mo hono putí 'i mu'a 'iate ia.

Ne u kole ki he palesiteni siteikí ke ne fakafe'iloaki au kiate ia he tuku e fakatahá. I he'ema fe'iloakí, ne u talaange ki he talavoú 'oku ou 'ohovale he me'a kuó ne fái peá u fehu'i ange pe na'a ne fakahoko fēfē ia. Na'e fakamāhiki mai pē hono ongo umá. Mahalo na'a ne fakakaukau 'oku 'ikai ko ha fu'u loko me'a ia.

Peá ne pehē mai, "Oku ou 'ilo'i e tangata māmālohi kotoa pē 'i he koló

ni. Ko e tokolahi 'o kinautolu 'oku 'i ai 'enau lolí. 'Oku 'i ai foki mo 'eku lolí. 'Oku ou fufulu 'eku lolí he feitu'u tatau pē 'oku fufulu ai 'enau lolí. Faifai pea nau maheni 'o kaungāme'a.

"Peá u tatali kae 'oua 'e hoko ha fehalaaki he'enau mo'uí. 'Oku hoko

'E 'i ai ha ngaahi taimi he 'ikai ma'u ha ola fakafo pe te ke sio 'oku ola ho'o ngāué 'o hangē ko e palesiteni ko ia 'o e kaumātu'a. Ko e taimi ia 'e fie ma'u ai ke ke falala 'oku 'afio'i koe 'e he 'Eikí te ke fai ho'o tafa'akí 'i he ngāué, pea na'a Ne ui koe 'o fakafou

ma'u pē ia. 'Oku nau talanoa mai ia. 'Oku ou fakafanongo pea 'ikai ke u loto fakamaau. Ka ko 'enau pehē mai ko ē, "Oku 'i ai ha me'a 'e fehalaaki he'eku mo'uí. Pau pē 'oku 'i ai ha me'a lelei ange hení," 'oku ou talaange leva e me'a 'oku puliá mo e feitu'u ke ma'u aí. Taimi 'e nī'ihi 'oku nau tui mai, pea 'i he'enau tui maí, 'oku mau ō leva mo au."

Mou vakai ange ki he 'uhinga na'e loto fakatōkilalo aí. Koe'uhí he na'a ne 'ilo'i kuó ne fai e konga si'i 'o 'ene tafa'akí kae faka'osi 'e he 'Eikí e toengá. Ko e 'Eikí na'e ala atu ki he loto 'o e kau tangatá 'i he'enau faingata'a'iá. Ko e 'Eikí na'a Ne 'oange 'a e ongo ko ia pau pē 'oku 'i ai ha me'a lelei angé pea mo ha 'amanaki lelei te nau ma'u ia.

Hangē ko kimoutolú, ko e talavoú ni—ko ha tamaio'eiki ia 'a e 'Eikí, pea na'a ne tui pē kapau te ne fai 'ene ki'i tafa'aki faingofuá, 'e tokoni 'a e 'Eikí ki he kau tangatá 'i honau hala ki 'apí mo e fiefia ko Ia pē te Ne lava 'o foakí. Na'e 'ilo'i foki 'e he tangatá ni kuo ui ia 'e he 'Eikí ko e palesiteni 'o e kōlomu kaumātu'a he te ne fai hono fatongiá.

He'ene kau tamaio'eiki kuo fakamafai'i. Na'e mahu'inga fau e falala ki he ui mei he kau tamaio'eiki 'a e 'Eikí 'i he taimi na'e ngāue fakafafekau ai 'eku kui uá ko Henelí B. Eyring.

Na'e papitaiso ia 'i he 'aho 11 'o Mā'asi, 1855 'i Seni Luisi, Misuli. Na'e fakanofo ia 'e 'Ilasitasi Sinou ko ha taula'eiki hili ha taimi nounou mei ai. Na'e ui ia 'e he palesiteni 'o e Siteiki Seni Luisí ko Sione H. Haati, ke ngāue fakafafekau ki he Cherokee Nation he 'aho 6 'o 'Okatopá. Na'e fakanofo kaumātu'a ia he 'aho 11 'o 'Okatopá. Na'a ne heka hoosí ki he Misiona Cherokee he 'aho 24 'o 'Okatopá. Na'e ta'u 20 he taimi ko iá pea māhina fitu pē 'ene papi uluí.

Kapau na'e 'i ai ha ma'u lakanga fakataula'eiki na'e 'i ai ha'ane 'uhinga ke ongo'i ta'efe'unga pe ta'emateuteu ai, ko Henelí B. Aealingi ia. Ko e 'uhinga pē 'e taha na'a ne ala ma'u ai ha lototo'a ke 'alú ko 'ene 'ilo'i 'i hono lotó kuo ui ia 'e he 'Otuá 'o fakafou He'ene kau tamaio'eiki kuo fakamafai'i. Ko e tupu'anga ia 'ene lototo'a. Kuo pau ke hoko ia ko e tupu'anga 'etau lototo'a ke vilitakí, neongo pe

ko e hā hotau uiui'i 'i he lakanga fakataula'eikí.

Hili ha ngāue 'a 'Eletā 'Aealingi 'i ha ta'u faingata'a 'e tolú na'e pekia e palesiteni fakamisioná, pea fili mo fokotu'u leva 'a Heneli ko e palesiteni 'o e misioná 'i ha fakataha na'e fai he 'aho 6 'o 'Okatopa 1858.¹ Na'a ne 'ohovale 'aupito 'o hangē pē ko e 'ohovale 'a ha tikoni fo'oú. Na'a ne tohi 'o pehē, "Na'e ta'e amanekina mo'oni ke ui au ki he fatongia ko iá ka koe'uhí ko e lotu ia 'o e kau takí, ne u tali loto fiefia ai, peá u ongo'i he taimi tatau pē hoku vaivaí ko e 'ikai ha'aku taukei."²

Na'e fononga atu leva 'a Palesiteni Eyring ki Cherokee, Creek, mo e Choctaw Nations 'i he 1859. Na'e fakafou 'i he ngāue 'a Heneli, 'a hono "tānaki mai," 'e he 'Eikí ha mata'ifika ki he siasí." Na'a ne fokotu'u ha kolo 'e ua ka na'a ne tohi'i "ko e toko si'i pē ne longomo'ui 'i he ngāue."³

Hili ha ta'u 'e taha mei ai, na'e fehangahangai 'a Heneli mo e faingata'a ko ia kuo 'ikai toe fakangofua 'e he kau taki fakapolitikale 'i hono feitu'u ke toe fai 'e he kau faifekau Siasí 'enau ngāue. 'I he'ene fakakauauloto ki he me'a na'e totonu ke ne fái, na'a ne manatu ki ha fakahinohino 'a 'ene palesiteni fakamisiona kuo mālōloó, ke fakalōloá 'ene ngāue fakafaifekau ki he 1859.⁴

'I 'Okatopa 'o e ta'u ko iá, na'e faitohi ai 'a Heneli kia Palesiteni

Pilikihami 'Iongi ke 'omi ha fakahino-hino, ka na'e 'ikai 'omi ha tali ki he'ene fehu'i. Na'e tohi 'e Heneli 'o pehē, "I he 'ikai ko ia ke u ongona ha tala mei he Kau Palesiteni 'o e Siasi, ne u ui ai ki he 'Eikí 'i he lotu, 'o kole ange ke ne fakahā kiate au 'a hono finangalo feku'aki mo hano fakalōloa 'eku nofó pe 'alu ki Saione."

Na'a ne hoko atu 'o pehē: "Na'e hoko mai e misi ko 'ení kiate au ko ha tali ki he'eku lotú. Na'a ku misi kuó u tū'uta 'i Sōleki Siti peá u 'alu leva ki he 'ōfisi 'o Pilikihami 'Iongí, 'o u ma'u atu ki ai. Ne u pehē ange ki ai: [Palesiteni] 'Iongi, kuó u tuku hoku misiona kau ha'u ki hení 'iate au pē, ka 'o kapau 'oku 'i ai ha me'a 'e fehalaaki hení, 'oku ou loto fiemālie ke u toe foki pē 'o faka'osi 'eku ngāue fakafaifekau." Na'e tali ange 'e he palōfítá ['i he misí 'o pehē]: "Oku sai pē ia, he kuo fe'unga ho'o nofó."

Na'e tohi 'e Heneli he'ene tohinoá 'o pehē, "Koe'uhí ne 'osi 'i ai ha'aku 'ū misi kimú'a na'e hoko, ko ia ne u tui ai kuo pau ke fai leva 'eni he vave tahá ke teuteu ke kamata."

Na'a ne a'u ki Sōleki Siti 'i he 'aho 29 'o 'Akosi 1860, 'o ne lue lalo he konga lahi 'o 'ene fonongá Hili ha 'aho 'e ua mei ai, na'a ne hū atu ai ki he 'ōfisi 'o Palesiteni Pilikihami 'Iongí.⁵

Na'e fakamatala'i 'e Heneli e me'a ne hokó 'o peheni: "[Ne u] 'alu atu kia [Palesiteni] 'Iongi pea na'a ne talitali

lelei 'aupito au. Ne u pehēange ki ai, 'E [Palesiteni] 'Iongi, kuó u ha'u neongo na'e 'ikai fekau ange ke u ha'u, pea kapau kuo hala 'eku ngāue, 'oku ou loto fiemālie ke u foki 'o faka'osi 'eku ngāue fakafaifekau." Na'e tali ange 'e [Pilikihami 'Iongi]: "Oku sai pē ia, he kuo fuoloa 'emau kumi koe."

Na'e fakamatala'i 'e Heneli 'ene fiefiá 'o ne pehē, "Na'e hoko mo'oni 'a 'eku misí."⁶

Na'e ma'u 'ene fiefiá 'i hono fakapapau'i ange na'e ngāue mo tokanga-ekina ia 'e he 'Eikí. Na'a ne ako e me'a ne mo'oni kiate kitautolú kotoa—"oku ue'i fakalaumālie e kau tamaio'eiki 'a e 'Eikí ke 'ilo e finangalo 'o e 'Eikí. Pea kuo fakapapau'i mai 'e Heneli 'Aealingi 'a e me'a 'oku ou 'ilo'i leleí: 'oku ue'i 'e he 'Otuá e palōfítá, ko e palesiteni 'o e lakanga fakataula'eikí, ke ne tokanga'i mo tauhi e kau tamaio'eiki 'a e 'Eikí pea ui kinautolu.

Neongo pe ko e hā ho uiui'i 'i he lakanga fakataula'eikí, mahalo te ke ongo'i ha taimi 'oku 'ikai tokanga atu e Tamai Hēvaní. Te ke lava 'o lotu ke 'ilo Hono finangaló 'i he lotu holi mo'oni *ke fai ha fa'ahinga me'a pē te Ne kole atu ke ke fai, pea te ke ma'u ha tali.*

'E tuku 'e he Tamai Hēvaní ke ke ongo'i 'okú Ne 'afio'i koe, 'okú Ne fakahounga'i ho'o tokoní pea 'okú ke taau mo e fakafe'iloaki 'okú ke fie ongona mei he 'Eikí: "Mālō ko e tamaio'eiki lelei mo angatonu; kuó ke faitotonu 'i he me'a si'i, te u fakanofo koe ke ke pule ki he me'a lahi; hū koe ki he fiefia'anga ho'o 'eikí."⁷

‘Oku ou lotua ‘e ala atu e tokotaha ma‘u lakanga fakataula‘eiki kotoa pē ‘i he loto tui ke fakahaofi e fo‘i laumālie kotoa pē ‘okú ne fatongia ‘akí. ‘E tānaki atu ‘e he ‘Otuá Hono mālohi ki he ngaahi feinga ‘Ene kau tamaio‘eikí. ‘E ongo ki he loto ‘o ha tokolahí ke nau fai ‘a e ngaahi fili ‘e ‘omi ai kinautolu ki he hala ‘o e ongoongolelei ‘oku fakatau ki he fiefiá pea mama‘o mei he mamahí.

‘Oku ou lotua ‘e ongo‘i ‘e he taha ma‘u lakanga fakataula‘eiki kotoa pē ‘a e ‘ofa mo e tokanga e Tamai Hēvaní, ‘a e Fakamo‘uí pea mo e palōfita ‘a e ‘Otuá ‘i hono uiu‘i ‘i he lakanga fakataula‘eikí.

‘Oku ou fakamo‘oni makehe atu ‘oku tau ‘i he ngāue ‘a e ‘Eiki toetu‘u ko Sisū Kalaisí. ‘Oku ou fakamo‘oni kuó Ne ui kitaua ki He‘ene ngāué, pea ‘okú Ne ‘afio‘i e me‘a te ta lavá pea mo e tokoni te ta fie ma‘ú. Te ne tāpuekina ‘etau ngaahi feingá ‘o mahulu hake he me‘a ne tau ‘amanaki ki aí, ‘i he‘etau foaki hotau lelei tahá ki he‘ene ngāué. ‘Oku ou fakamo‘oni ‘oku tataki fakalaumālie e palōfita ‘a e ‘Otuá, ‘a ia ko e palesiteni ‘o e lakanga fakataula‘eikí kotoa ‘i he māmaní.

‘Oku ou fakafeta‘i ko e fa‘ifa‘itaki‘anga ‘a ha kau ma‘u lakanga fakataula‘eiki faivelenga he feitu‘u kotoa pē. ‘Oku hounga‘ia e Tamai Hēvaní mo e Fakamo‘uí ‘i ho‘o fua ho fatongiá. ‘Oku Na ‘afio‘i, tokangaekina mo ‘ofeina koe. ‘I he huafa ‘o Sisū Kalaisí, ‘ēmeni. ■

MA‘U‘ANGA FAKAMATALÁ

1. Vakai, “Minutes of the Conference,” *St. Louis Luminary*, Oct. 13, 1855, 187.
2. Tohi ‘a Henry Eyring kia Brigham Young, Oct. 7, 1858, Brigham Young Office Files, Church History Library, Salt Lake City.
3. Lipooti ‘a Henry Eyring ki he ‘Ofisi Fa’ihisitolia ‘o e Siasi, Aug. 1860, Missionary Reports, Church History Library, Salt Lake City.
4. Tohi ‘a Henry Eyring kia Brigham Young, Oct. 9, 1859, Brigham Young Office Files, Church History Library, Salt Lake City.
5. Vakai, President’s Office Journals, Aug. 31, 1860, vol. D, 137, Brigham Young Office Files, Church History Library, Salt Lake City.
6. Manatu melie ‘a Henry Eyring, 1896, typescript, 27–28, Church History Library, Salt Lake City.
7. Mātiu 25:23.

Fai ‘e Palesiteni Thomas S. Monson

Tauhi ‘a e Ngaahi Fekaú

‘Oku ‘afio‘i ‘e la na‘á Ne fakatupu mo ‘ofa haohaoa ‘iate kitautolú ‘a e founiga ‘oku totonu ke tau mo‘ui aí ka tau lava ‘o ma‘u ‘a e fiefia lahi taha ‘oku malavá.

Sioku ngaahi tokoua, hono ‘ikai faka‘ofo‘ofa ke toe fe‘iloaki mo kimoutolu. Kuo ue‘i fakalaumālie kitautolu he efiafí ni ‘e he ngaahi lea kuo tau ongoná. Fakatauange ‘e tataki pehe‘i mo au ‘i he‘eku leá.

Ko ‘eku pōpoaki kiate kimoutolu he pōnī ‘oku ‘ikai toe afe. Ko ‘eni ia: *tauhi ‘a e ngaahi fekaú*.

‘Oku ‘ikai ‘omi ‘a e ngaahi fekaú ‘a e ‘Otuá ke fakakina‘i kitautolu pe hoko ko ha fakatuta ki he‘etau fiefiá. Ko hono fehangahangaí ia. ‘Oku ‘afio‘i ‘e Ia na‘á ne fakatupu mo ‘ofa haohaoa ‘iate kitautolú ‘a ‘etau fie ma‘u ke mo‘ui ka tau lava ‘o ma‘u ‘a e fiefia lahi taha ‘oku lavá. Kuó ne foaki mai ai ha ngaahi fakahinohino ‘a ia, kapau te tau muimui ki ai, te tau hao ‘i he fononga fakatu‘utāmaki fakamatelié ni. ‘Oku tau manatu ki ha fakalea ‘o ha himi ‘iloa: “[Tauhi ‘a e ngaahi fekaú! Te ke ma‘u hení ‘a e malú; ‘oku ‘i hení ‘a e nongá.]”¹

‘Oku fe‘unga e ‘ofa ‘a ‘etau Tamai Hēvaní ‘iate kitautolú ke Ne pehē: *Oua na‘á ke loi; ‘oua na‘á ke kaiha‘a; ‘oua na‘á ke tono; ke ke ‘ofa ‘i ho kaungā‘apí ‘o hangē pē ko koé; pea hoko atu ai.*² ‘Oku tau ‘ilo‘i ‘a e ngaahi fekaú. ‘Oku mahino kiate Ia ko e taimi ‘oku tau tauhi ai ‘a e ngaahi fekaú, ‘e fiefia ange

‘etau mo‘ui, lavame‘a lahi ange, pea si‘i ange palopalemá. ‘E faingofua ange hotau ngaahi ‘ahi‘ahí pea faingofua ange ‘a e palopalemá ke fuesia, pea te tau ma‘u ‘a e ngaahi tala‘ofa kuo palōmesí. Neongo ‘okú ne foaki mai ‘a e ngaahi fonó mo e ngaahi fekaú, ka ‘okú Ne toe faka‘atā foki ke tau fili pe te tau tali pe fakasitú‘a‘i kinautolu. ‘E makatu‘unga hotau iku‘angá mei he‘etau fili ‘i he me‘á ni.

‘Oku ou falala ko ‘etau takitaha taumu‘á ko e mo‘ui ta‘engata ‘i he ‘ao ‘o ‘etau Tamai Hēvaní mo Hono ‘Alo ko Sisū Kalaisí. ‘Oku mātu‘aki

mahu'inga leva ai kiate kitautolu ke tau fai e ngaahi fili 'i he mo'uí kotoa, te ne tataki kitautolu ki he taumu'a ko 'ení. Neongo ia, 'oku tau 'ilo'i kuo tukupā 'a e filí ke 'oua te tau lava. 'Oku ta'e-'unua mo hono kakáá 'i he'enau feinga ke ta'ofi 'etau ngaahi holi mā'oni'oní. 'Oku nau hoko ko ha fakafili kovi pea ma'u ai pē ki hotau fakamo'ui ta'engatá kae 'oua ke tau ta'e-'unua mo kitautolu 'i he'etau fakapapau mo feinga ke a'usia 'etau taumu'a. 'Oku fakatokanga mai 'a e 'Apostolo ko Paulá, "Fa'a vakai; koe'uhí ko homou fili ko e tē-voló, 'oku 'alu fano, 'o hangē ha laione ngungulú, 'o ne kumi pe ko hai te ne fa'apuku haké."³

Neongo 'oku 'ikai ha taimi 'i he'etau mo'uí 'oku faka'atā makehe ai kitautolu mei he 'ahi'ahí, ka ko kimoutolu kau talavoú 'oku mou 'i ha to'u 'e lava ke mou tu'u laveangofua ai. 'Oku fa'a hoko 'a e taimi 'o e ta'u hongofulu tupú ko ha ngaahi ta'u 'o e ta'emanonga, 'o e ongo'i 'o hangē 'oku 'ikai ke mou fe'ungá, 'o e feinga ke 'ilo homou tu'unga 'i homou to'ú, pea mo e feinga ke kau atú. Mahalo 'e fakatauele'i kimoutolu ke mou holoki ho'omou tu'unga mo'uí pea muimui he kakaí kae tali kimoutolu 'e kinautolu 'okú ke fie ma'u ke nau hoko ko e kaungāme'a. Kātaki 'o to'a, mo tokanga 'i ha fa'ahinga me'a te ne to'o meia koe ho ngaahi tāpuaki 'o 'itānití. 'Oku hoko hení 'a e ngaahi fili 'okú ke fai 'i hení 'o mahu'inga ma'u pē.

'Oku tau lau 'i he 1 Kolinitoó: "Oku 'i ai . . . 'a e ngaahi lea kehekehe 'i māmani."⁴ 'Oku 'akilotoa kitautolu 'e ha ngaahi le'o olopoto, ngaahi le'o kākā, ngaahi le'o manuki, ngaahi le'o 'oku fihi, mo ha ngaahi le'o 'oku fakapuputu'u. 'Oku ou fie tānaki atu ko ha ngaahi le'o longoa'a 'eni 'Oku ou na'ina'i atu ke mou tuku hifo ia ke le'o si'i kae takiekina kimoutolu 'e he kihī'i le'o si'i mo vanavanaikí ki he malú. Manatu'i na'e hilifaki 'e ha taha ma'u mafai hono himá ki ho 'ulú 'i he hili ho papitaisó, 'o fakama'u koe ko e mēmipa 'o e Siasi mo pehē, "Ma'u 'a e Laumālie Mā'oni'oní."⁵ Fakaava ho lotó, 'a ho laumālié, ki he ongo 'o e le'o makehe ko ia 'okú ne fakamo'oni'i 'a e mo'oní. Hange ko e palōmesi 'a e palō-fita ko 'Isaiá, "E fanongo [a] ho telingā ki ha lea . . . , 'o pehē, Ko 'eni 'a e hala ke ke 'alu aí."⁶ 'Ofa te tau ongo'i ngofua ma'u pē, ka tau lava 'o ongo'i 'a e le'o fakafiemālie, mo fakahinohino ko 'eni 'a ia te ne malu'i kitautolú.

Kuo fakaava 'e he si'iaki 'o e ngaahi fekaú 'a e hala ki he me'a te u ui ko e mahaki faka'auha 'o hotau kuongá. 'Oku kau ai 'a e mahaki faka'auha 'o e fakahōhōlotó, ponokalafi, mahaki faka'auha 'o e faito'o kona tapú, 'o e anga'ulí, pea mo e mahaki faka'auha 'o e fakatōtamá, ko hanau ni'ihi si'i pē ia. 'Oku talamai 'e he folofolá kiate kitautolu ko e filí "ko e [tupu'angá] 'o e ngaahi me'a ni kotoa."⁷ 'Oku tau 'ilo'i ko ia 'a e "tamai 'a e ngaahi loi

kotoa pē, ke kācaa'i mo fakakuihi 'a e tangatá."⁸

'Oku ou kole kiate kimoutolu ke mou faka'ehi'ehi mei ha me'a pē te ne ta'ofi ho'omou fiefiá 'i he mo'ui fakamatelié mo e mo'ui ta'engata 'i he maama ka hokó. 'E taki hifo koe 'e he filí 'aki 'ene kācaa mo e loí, 'i he tahifo hekeheké ki ho faka'auhá 'o kapau te ke tuku ia ke ne fai pehē. 'Oku ngalingali te ke 'i he tahifo hekeheke ko iá kimu'a peá ke toki fakatokanga'i 'oku 'ikai ha toe founiga ke ta'ofi ai. Kuo mou 'osi ongona 'a e ngaahi pōpoaki 'a e filí. 'Okú ne kaila fakakākā pē: *He 'ikai kovi ka 'ai tu'o taha pē; 'oku fai ia 'e he taha kotoa; 'oua te ke tō'onga fakamoli-Tonga; kuo liliu 'a e taimi; he 'ikai uesia ai ha taha; 'oku 'a'au ho'o mo'uí ke ke pule ki ai.* 'Oku 'ilo'i kitautolu 'e he filí, pea 'okú ne 'ilo'i 'a e 'ahi'ahí, 'a ia 'e faingata'a ke tau tukunoa'. Hono 'ikai mātu'aki mahu'inga ke tau tokanga faivelenga ka tau lava 'o hao mei he tukulolo ki he fa'ahinga loi mo e 'ahi'ahí peheeé.

'E fie ma'u ha lototo'a lahi 'i he'etau tu'u ma'u mo faivelenga he lolotonga 'o e fakautuutu 'a e teke mo e ivi takiekina kākā 'oku nau 'akilotoa kitautolú mo ne fulihi 'a e mo'oní, fakangalikoví'i 'a e leleí mo e molumalú, mo feinga ke fetongi 'aki e ngaahi fakakaukau fakapoto 'a e tangata 'o e māmaní. Kapau na'e fa'u 'a e ngaahi fekaú 'e he tangatá, 'e hoko leva ko e totonu 'a e tangatá ke liliu kinautolu 'aki e fakakaukau pe laó pe 'aki ha toe fa'ahinga founiga. Ka, ko e ngaahi fekaú, na'e foaki 'e he 'Otuá. 'I he'etau faka'aonga'i 'etau tau'atāina ke filí, te tau lava ke tuku fakatafa'aki ia. Ka, he 'ikai ke tau lava 'o *liliu* kinautolu, 'o hangē tofu ko e 'ikai ke tau lava 'o liliu 'a e nunu'a 'oku hoko 'i he talangata'á mo e maumau'i kinautolú.

'Ofa te tau 'ilo'i 'oku ma'u 'etau fiefia lahi taha 'i he mo'ui ko 'ení mei he'etau muimui ki he ngaahi fekaú 'a e 'Otuá mo talangofua ki He'ene fonó! 'Oku ou manako 'i he fakalea 'oku 'i he 'Isaiá vahe 32, veesi 17 "Ko e ngāue 'o e mā'oni'oní ko e melinó ia; pea ko e fua 'o e mā'oni'oní ko e fiemālie mo e nofo lelei 'o ta'engata." 'E toki lava

pē ke ma'u 'a e fa'ahinga nonga, mo e fa'ahinga fakamahino peheé 'i he anga mā'oni'oni.

'Oku 'ikai totonu ke tau faka'atā kitautolu 'o kihī'i fakangaloku fekau'aki mo e angahalā. 'Oku 'ikai totonu ke tau faka'atā kitautolu ke tau tui 'e lava ke tau kau "sī'isi'i atu pē" 'o talangata'a ki he ngaahi fekau 'a e 'Otuá, he 'e lava 'e he angahalā ke puke 'aki kitautolu ha nima mālohi 'a ia 'e mātū'aki fakamamahi ke tau toe hao mei ai. Ko e ma'unimā 'oku lava 'o hoko 'i he faito'o kona tapú, 'olokaholó, ponokalafí, mo e anga'ulí, 'oku mo'oni pea 'oku meimeī ta'emalava ke ta'ofi ta'e fai ha fainga lahi mo ma'u ha tokoni lahi.

Kapau kuo 'i ai hamou ni'ihi kuo humu 'i ho'o fonongá, 'oku ou fakapapau atu 'oku 'i ai ha founiga ke foki ai. 'Oku ui 'a e founigá ko e fakatomala. Neongo ko e halá 'oku faingata'a, ka 'e makatu'unga ho fakamo'ui ta'engatá ai. Ko e hā ha me'a 'e toe mahu'inga ange ka ko ho'o feinga? 'Oku ou kole kiate kimoutolu ke ke fakapapau'i henī mo e taimí ni ke fakahoko 'a e ngaahi me'a 'oku fie ma'u ke ke fakatomala kakato aí. Ko e vave ange ho'o fai iá, ko e vave ange ia ho'o lava ke ma'u 'a e nonga mo e fiemālie pea mo e fakamahino ne lea ki ai 'a 'Isaiá.

Na'á ku fanongo ki ha fakamo'oni 'a fefine 'i ha kī'i taimi fuoloa si'i atu, na'á na hē mo hono husepānītī mei he hala 'o e malú, 'o maumau'i 'a e ngaahi fekaú pea, 'i he'ena fai iá, na'á na meimeī faka'auha ai hona fāmilí. Ko e taimi na'á na takitaha sio ai 'i he kakapu tu'u 'o e ma'unimaá mo fakatokanga'i 'a e lahi 'o e mamahi kuo a'u ki ai 'ena mo'uí, pea pehē ki he lahi 'o 'ena fakamamahi'i 'ena fānau 'okú na 'ofa aí, na'á na kamata leva ke liliu. Na'e ngali tuai 'a e fakatomala pea, 'i he taimi 'e ni'ihi, na'e fakamamahi, ka 'i he tokoni 'a e kau taki lakanga fakataula'eikí, fakataha mo e tokoni mei he fāmilí mo e ngaahi kaungāme'a 'ofá, na'á na feinga 'o foki.

Te u vahevahe mo kimoutolu ha konga 'o e fakamo'oni 'a e fefiné ni ki he mālohi faifakamo'ui 'o e fakatomala: "Oku founiga fēfē fononga 'a ha taha mei he hoko ko e sipi molé mo e pukenimā 'e he [angahalá], ki he nonga mo e fiefia 'oku mau ongo'i he taimi nī? 'Oku founiga fēfē 'ene hokó? Ko e talí . . . koe'uhí ko e ongoongo-lelei haohaoá, he 'Alo haohaoá mo 'Ene feilaulau ma'akú. . . . Ko ia na'e 'i ai 'a e fakapo'ulí, 'oku 'i ai e māmā he taimí ni. Ko ia na'e 'i ai 'a e loto fo'i mo e mamahí, 'oku 'i ai 'a e fiefiá

mo e 'amanaki leleí. Kuo tāpuekina ta'e-fakangatangata kimautolu 'e he liliu koē 'oku tokī hoko tu'unga 'i he fakatomala na'e faka'atā 'e he Fakalelei 'a Sisū Kalaisí."

Na'e pekia hotau Fakamo'ui ke ta ma'u 'a e me'a'ofa monū'iá. Neongo 'oku mo'oni, 'oku faingata'a 'a e halá, ka 'oku mo'oni 'a e tala'ofá. Na'e folofola 'a e 'Eiki kiate kinautolu 'oku fakatomalá:

"Neongo 'a e tatau ho'omou angahalá mo e kula 'aho'ahó, 'e hoko ia ke hinehina 'o hangē ko e 'oha hina ekiaki."¹⁰

"Pea 'e 'ikai te u toe manatu [ki ai]."¹⁰

Te tau fie ma'u 'i he'etau mo'uí kotoa ke tanumaki ha fakamo'oni mālohi 'aki hono ako 'a e folofolá mo lau pea mo fakalaauloto ki he ngaahi mo'oni 'o e ongoongolelei 'o Sisū Kalaisí. Ko e taimi 'oku fokotu'u ma'u ai 'etau fakamo'oni ki he ongoongo-lelei, ki he Fakamo'ui, 'e faitokonia he'etau Tamai Hēvaní 'a e me'a kotoa 'oku tau faí.

'Oku ou fakamo'oni ko e ngaahi foha 'ofeina kitautolu 'o 'etau Tamai Hēvaní, na'e fekau'i mai ki māmani 'i he 'ahó ni mo e kuongá ni 'i ha tau-mu'a, pea kuo foaki mai 'a e lakanga fakatauala'eiki 'o e 'Otuá ke tau lava 'o tokoni'i 'a e ni'ihi kehé mo fakahoko e ngāue 'a e 'Otuá he funga 'o e māmani. Kuo fekau'i kitautolu ke tau mo'uí ke tau lava 'o mo'ui taau ke ma'u 'a e lakanga fakataula'eiki ko iá.

'E ngaahi tokoua, 'ofa ke tau tauhi 'a e ngaahi fekaú! 'Oku 'i ai ha ngaahi me'a fakaofo mo nāunau'ia kuo tokonaki ma'atautolu kapau te tau fai 'eni. 'Ofa 'e hoko 'eni ko hotau tāpuaki, pea 'oku ou fai 'eni 'i he huafa 'o Sisū Kalaisí, ko hotau Fakamo'ui mo e Huhu'i, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMTALÁ

1. "Tauhi 'a e Ngaahi Fekaú," *Himi*, no. 195.
2. Vakai, 'Ekesotosi 20:1-17; Mātiu 22:39.
3. 1 Pita 5:8.
4. 1 Kolinitō 14:10.
5. Vakai Tohi Tu'utu'uni Fika 2 Ko Hono Pule'i 'o e Siasí (2010), 20.3.10.
6. 'Isaiā 30:21.
7. 2 Nifai 26:22.
8. Mōsese 4:4.
9. Isaiah 1:18.
10. Selemaia 31:34.

Fai 'e Palesiteni Thomas S. Monson

Hoko ko ha Fa‘ifa‘itaki‘anga mo ha Maama

'I he'etau muimui ki he sīpinga 'a e Fakamo'uí, te tau ma'u ai e faingamālie ke hoko ko ha maama ki he ni'ihi kehē.

Ekāinga, 'oku fakafiefia ke 'i heni mo kimoutolu. Hangē ko ia 'oku mou mea'i, talu mei he'etau fakataha 'i 'Epelelī, mo e fakaloloma e mole atu ha toko tolu 'o 'etau kau 'Apostolo 'ofeiná: Palesiteni Poiti K. Peekā, 'Eletā L. Tomu Peuli, pea mo 'Eletā Lisiate G. Sikoti. Kuo nau foki atu ki honau 'api fakalangí. 'Oku tau 'ofa kiate kinautolu. 'Oku tau hounga'ia he'enau tā sīpinga 'o e 'ofa faka-Kalaisí pea mo e ngaahi akonaki fakalaumālie kuo nau tuku mai.

'Oku mau fie fakahaa'i 'emau talitali loto fiefia 'a e kau 'Apostolo fo'ou tahá, 'Eletā Ronald A. Rasband, 'Eletā Gary E. Stevenson, pea mo 'Eletā Dale G. Renlund. Ko ha kau tangata mateaki 'eni 'i he ngāue 'a e 'Eikí. 'Oku nau fe'unga lelei pē ke fua e ngaahi fatongia mahu'inga kuo ui kinautolu ki aí.

Kimú ni mai, 'i he'eku lau mo fakalaulauloto ki he folofolá, 'oku 'i ai ha ongo potu folofola 'oku toka he'eku fakakaukau. 'Oku tau 'ilo'i kinaua. Ko e 'uluakí mei he Malanga 'i he Mo'ungá: "Tuku ke ulo pehē ho'omou māmá 'i he 'ao 'o e kakaí, koe'uhí ke

nau mamata ki ho'omou ngaahi ngāue leleí, pea fakamālō'ia 'a ho'omou Tamai 'a ia 'oku 'afio 'i he langí.¹ Ko e potu folofola hono uá ko ha potu folofola 'oku ou manatu ki ai 'i he'eku fakalaulauloto ki he 'uhinga 'o e 'uluakí. 'Oku to'o ia mei he Tohi 'a e 'Apostolo ko Paulá kia Timote: "Ka ke 'i he kakai tuí ko e [fa'ifa'itaki'anga] 'i he leá mo e 'ulungāngá, mo e 'ofá mo e faiangá, mo e tuí mo e mā'oni'onií."²

'Oku ou tui 'oku fakamatala 'i 'e he potu folofola hono uá e founiga 'e lava ke tau fakahoko 'aki e 'uluakí. 'Oku tau hoko ko e fa'ifa'itaki'anga 'o e kakai tuí 'i he'etau mo'ui'aki e ongoongolelei 'o Kalaisí 'i he'etau leá, fetalanoa'akí, manava'ofá, laumālié, tuí mo e hoahaoá. 'I he'etau fai iá, 'e ulo atu 'etau ngaahi māmá 'o mamata ki ai 'a e ni'ihi kahé.

Ne tau omi ki he māmaní kuo fakakoloa 'aki kitautolu e Maama 'o Kalaisí. 'E ulo 'a e maama ko iá 'i loto 'iate kitautolu mo huluhulu 'a e halá ki he kakaí, 'i he'etau muimui he sīpinga 'a e Fakamo'uí mo mo'ui hangē ko Ia na'a Ne fakahoko mo ako'i.

'Oku hiki 'e he 'Apostolo ko Paulá 'a e ngaahi 'ulungaanga 'e ono 'o ha taha tui, ko ha ngaahi 'ulungaanga te ne 'ai ke ulo 'etau māmá. Tau vakai'i fakatāutaha ia.

Te u lau fakataha 'a e ongo 'uluaki 'ulungāngá—hoko ko e sīpinga 'i he leá mo e 'ulungāngá 'E lava 'e he ngaahi lea 'oku tau ngāue 'aki 'o hiki hake mo ue'i fakalaumālie, pe te nau uesia mo tukuhifo e ni'ihi kehē. 'I ha māmani 'oku hulutu'a ai e leakoví, pea hangē 'okú ne 'akilotoa kitautolu he feitu'u kotoa pē. 'Oku faingata'a ke ta'ofi ha'ate fanongo ki he ngaahi huafa 'o e Tolu'i 'Otuá 'i hono faka'aonga'i tavale mo noa'iá. Hangē kuo hoko 'a e lea koví ia ko ha konga tu'u ma'u 'o e televīsoné, hele'uhilá, ngaahi tohí, mo e fasí. 'Oku he'aki noa pē 'a e lea fakamamahí mo e lea 'itá. Tau lea 'ofa

Bermejillo, Durango, Mexico

mu'a mo lea faka'apa'apa, 'o 'ai ma'u pē 'etau leá ke ma'a pea ta'ofi 'a e ngaahi lea pe fakamatatala 'e fakatupu loto lavea pe fakatupu 'itá. 'Ofa ke tau muimui he sīpinga 'a e Fakamo'uí, 'a ē na'e folofola 'i he fa'a-kātaki mo e 'anga'ofa 'i He'ene ngāue kotoá.

Ko e 'ulungaanga hono hoko na'e lea ki ai 'a Paulá ko e manava'ofá, 'a ia kuo faka'uhinga'í ko e "ofa haohaoa 'a Kalaisí."³ 'Oku ou tui pau 'oku 'i ai ha ni'ihi 'i hotau malumalú 'oku ta'elata, ni'ihi 'oku puke, mo ha ni'ihi 'oku loto fo'i. 'Oku 'atautolu 'a e faingamālie ke tokoni'i mo hiki hake honau laumālié. Na'e 'omi 'e he Fakamo'uí ha 'amanaki ki he taumu'avaleá mo ha ivi ki he vaivaí. Na'a Ne fakamo'uí 'a e mahakí;

na'á Ne faka'eve'eva 'a e pipikí, faka'a 'a e kuí, mo fanongo 'a e tulí. Na'á Ne fokotu'u foki mo e maté. Na'á Ne tokoni 'i he manava'ofa 'i he kotoa 'o 'Ene ngāué ki ha taha pē na'e fie ma'u tokoni. Te tau faitāpuekina e nī'ihi kehé 'i he'etau muimui He'ene sīpingá, kau ai mo ha'atautolú.

Hokó, 'oku totonu ke tau hoko ko e sīpinga 'i hotau lotó. 'Oku 'uhinga 'eni kiate au ke feinga ke ma'u 'i he'etau mo'uí 'a e anga'ofá, hounga'íá, fa'a-fakamolemolé, mo e loto fie tokoní. 'E 'omi 'e he ngaahi lelei ko 'ení kiate kitautolu ha laumálie 'e ongo ki he mo'ui 'a kinautolu 'oku tau feohí. Ne u ma'u ha faingamálie 'i he'eku mo'uí ke feohi mo ha kakai tokolahí 'oku nau ma'u 'a e fa'ahinga loto pehee. 'Oku tau ma'u ha fa'ahinga ongo makehe 'i he taimi 'oku tau feohi ai mo kinautolú, ko ha ongo 'okú ne 'ai ke tau fie feohi mo kinautolu pea mo muimui he'enau sīpingá. 'Oku nau 'omi 'a e Maama 'a Kalaisí mo tokoni ke tau ongo'i 'Ene 'ofa kiate kitautolú.

Te u vahevahe mo kimoutolu ha a'usia 'o e ngaahi ta'u lahi kuo hilí, ke fakatātaa'i ko e maama 'oku ma'u mei he loto ma'a mo 'ofá 'oku fakatokanga'i ia 'e he kakai kehé.

Ko e taimi ko iá, na'e fakataha 'a e kau taki 'o e Siasí mo e kau 'ōfisa 'i Selusalemá ke fokotu'utu'u ha aleapau lisi ki ha konga kelekele ke langa ai 'a e Senitā Selusalema 'o e Siasí. Koe'uhí ke lava 'o ma'u 'a e ngofua na'e fie ma'u, na'e pau ke tali 'e he Siasí he 'ikai ke fai ha malanga fakafului 'e he kāngalotu te nau nofo 'i he senitaá. 'I he 'osi hono fakahoko 'o e felotoi ko iá, ne pehē 'e ha taha 'o e kau 'ōfisia 'Islelí, 'a ia na'e maheni lelei mo e Siasí mo hono kāngalotú, 'okú ne 'ilo'i 'e tauhi 'e he Siasí 'a e aleapau ki he 'ikai fai ha malanga fakafului. Na'á ne pehē fekau'aki mo e fānau ako te nau ako aí, "Ka ko e hā te tau fai 'aki e maama 'i honau fofongá?"⁴ 'Ofa ke malama ma'u pē 'a e maama makehe ko iá 'iate kitautolu, ke fakatokanga'i mo fakahoungá 'e he kakai kehé.

'Oku 'uhinga 'a e hoko ko e sīpinga 'o e tuí ke tau falala ki he 'Eikí mo 'Ene folofolá. 'Oku 'uhinga ia ke tau ma'u mo tanumaki 'a e tui te ne tataki 'etau fakakaukaú mo 'etau tō'ongá. 'E tākiekina he'etau tui ki he 'Eiki ko Sisū Kalaisí pea mo 'etau Tamai Hēvaní 'a e me'a kotoa 'oku tau faí. 'Oku hoko ha tui ta'e-ue'ia 'i he lotolotonga e puputu'u hotau kuongá, fepakipaki

'a e konisēnisí, mo e moveuveu 'o e mo'ui faka'ahó, ko ha taula ki he'etau mo'uí. Manatu'i, he 'ikai ke lava 'a e tuí mo e veiveiuá 'o nofo fakataha 'i he fakakaukaú tatau he taimi tatau, he 'e tuli 'e he tahá 'a e tahá. 'Oku ou toe fakaongo atu 'a e me'a kuo toutou fakahá kiate kitautolú—koe'uhí ke tau lava 'o ma'u mo pukepuke 'a e tui 'oku tau fie ma'u, 'oku mahu'inga ke tau lau mo ako pea mo fakalaulauloto ki he folofolá 'Oku mātu'aki mahu'inga 'a e fetu'utaki mo 'etau Tamai Hēvaní 'i he lotú. 'Oku 'ikai totonu ke tau fakali'elí'aki 'a e me'a ni, he 'oku holitu'u 'a e filí mo hono kau muimui ke 'ilo hatau vaivai, ha ki'i hōloa 'i he'etau faivelengá. Na'e folofola 'a e 'Eikí, "Fekumi faivelenga, lotu ma'u ai pē, pea loto-tui, pea 'e fengāue'aki fakataha 'a e ngaahi me'a kotoa pē koe'uhí ko ho'omou leleí."⁵

Faka'osí, kuo pau ke tau ma'a, 'o 'uhinga ke tau ma'a 'i he sinó, 'atamaí, mo e lotó. 'Oku tau 'ilo'i ko hotau sinó ko e temipale, ke fakamolumalu'i mo faka'apa'apa'i. 'Oku totonu ke fakafonu 'etau fakakaukaú 'aki 'a e ngaahi fakakaukaú lelei mo faka'e'eikí pea hao mei he ngaahi me'a te ne faka'ulí. Koe'uhí ke lava 'o hoko 'a e Laumálie Mā'oni'oní

ko hatau takaua ma'u pē, kuo pau ke tau mo'ui taua. Kāinga, 'e hanga 'e he ma'á 'o 'omi 'a e 'atamai nongá mo fakafe'unga'i kitautolu ke ma'u e ngaahi tala'ofa 'a e Fakamo'u. Na'á Ne folofola, "Oku monū'ia 'a e loto-ma'á: he te nau mamata ki he 'Otua."⁶

Te tau taau ke hoko ko e maama ki he māmaní, 'i he'etau fakamo'oní'i ko e sīpinga kitautolu 'o e kakai tuí 'i he leá, 'i he fetalanoa'akí, 'i he 'ofá, 'i he laumālié, 'i he tuí, pea 'i he ma'á.

Tuku mu'a ke u pehē kiate kimoutolu kātoa, pea tautaufitō ki he kakai kei talavou, 'i he faka'au ke mama'o ange e mavahe 'a e māmaní mei he ngaahi tefito'i mo'oni mo e ngaahi fakahinohino kuo foaki mai 'e he Tamai Hēvani 'ofá, te tau makehe mei he kakaí koe'uhí he 'oku tau kehe. Te tau makehe koe'uhí he 'oku tau teunga taau. Te tau kehe koe'uhí he 'oku 'ikai ke tau lea ta'efe'unga pea koe'uhí he 'oku 'ikai ke tau faka'aonga'i ha me'a fakatu'utāmaki ki hotau sinó. Te tau kehe koe'uhí he 'oku tau faka'ehi'ehi mei he tūkuhua koví mo e lea tukuhifo 'o e kakaí. Te tau kehe 'i he'etau pehē ke 'oua 'e fakafonu hotau 'atamaí 'aki e ngaahi mītiá 'oku holoki mo'ui mo ne to'o 'a e laumālié mei hotau 'apí mo 'etau mo'ui. Te tau 'asi makehe mo'oni 'i he'etau fai 'a e ngaahi fili fekau'aki mo e angama'á—'a e ngaahi fili 'oku fai ki he ngaahi tefito'i mo'oni mo e ngaahi tu'unga 'o e ongoongoleí. Ko e ngaahi me'a 'okú ne 'ai ke tau kehe

mei he konga lahi 'o e māmaní, te nau toe 'omi kiate kitautolu 'a e maama mo e laumālie ko ia 'e ulo 'i he māmaní 'oku fakautuutu 'ene fakapo'ulí.

'Oku fa'a faingata'a ke te kehe pe tu'u tokotaha 'i he kakaí. 'Oku fakanatula pē ke manavasi'i telia e fakakau-kau mo e lea 'e fai 'e he kakaí. 'Oku fakanonga 'a e fakalea 'a e tohi Samé: "Ko 'eku māmá mo hoku fakamo'u 'a [Eikí]; te u manavahē kia hai? ko e mālohi 'o 'eku mo'ui 'a [e Eikí]; pea te u manavaheé kia hai?"⁷ 'E fetongi 'etau manavaheé 'e he to'a 'o 'etau fakamo'oní 'i he'etau 'ai 'a Kalaisi ke hoko ko e uho 'o 'etau mo'ui.

'Oku 'ikai mo'ui haohaoa ha taha 'iate kitautolu, pea 'e lōmekina kitautolu 'e he ngaahi faingata'a pea tupu ai ha poipoila 'etau māmá. Neongo ia, 'i he tokoni 'a 'etau Tamai Hēvani, fakataha mo e tokoni 'a ha nī'hi kehe, te tau lava 'o toe ma'u 'a e maama ko ia te ne toe fakamāma'i hotau halá mo 'omi 'a e maama 'e fie ma'u 'e he nī'hi kehē.

Ke fakatāta'i atu, te u vahevahe mo kimoutolu 'a e fakalea 'o ha maau manakoa na'á ku fuofua lau 'i he ngaahi ta'u lahi kuo hilí:

*Na'á ku fetaulaki mo ha sola 'i he poō
Ne mate 'ene māmá 'o 'ikai toe uló
Na'á ku tu'u pea tuku ke tutu
Ene māmá mei ha'akú.*

*Na'e fa'aki ha matangi kimui ai,
O ne lulu'i 'a e māmaní,*

*Pea 'i he tolona 'a e loā,
Kuo mate 'eku māmá!*

*Ka ne toe foki mai 'a e solá—
Ne kei ulo lelei pē 'ene māmá.
'O ne mai e ulo mahu'ingá
Ke tutu mei ai 'eku māmá!⁸*

Kāinga, ko hotau faingamālie ke malama atu 'i he 'aho takitaha, 'i ha tūkunga pē 'oku tau 'i ai. 'I he'etau mui-mui he sīpinga 'a e Fakamo'u, te tau ma'u 'a e faingamālie ke hoko ko ha maama 'i he mo'ui 'a e kakaí, tatau ai pē pe ko e kau mēmipa 'o hotau fāmilí mo e ngaahi kaungāme'á, kaungāngāué, mahení, pe sola mo e vūlangi.

'Oku ou talaatu kiate kimoutolu fakatāutaha, ko ha foha pe 'ofefine koe 'o 'etau Tamai Hēvani. Kuó ke ha'u mei Hono 'ao ke nofo 'i he māmaní ni 'i ha vaha'a taimi, ke fakafōtunga atu e 'ofa mo e akonaki 'a e Fakamo'u pea tuku lototo'a ho'o māmá ke ulo ke mamata ki ai 'a e taha kotoa. Ko e taimi 'e ngata ai 'a e fa'ahita'u ko iá 'i māmaní, kapau ne ke fai ho'o tafa'akí, te ke ma'u 'a e tāpuaki nānaua'i 'o e foki ke nofo mo Ia 'o ta'engatá.

Me'a mahino ko e folofola 'a e Fakamo'u: "Ko au ko e maama 'o māmaní: ko ia 'oku muimui 'iate aú, 'e 'ikai 'alu ia 'i he po'ulí, ka 'e 'iate ia 'a e maama 'o e mo'ui."⁹ 'Oku ou fakamo'oní'i Ia. Ko ia hotau Fakamo'u mo e Huhu'u, ko hotau Taukapo ki he Tamaí. Ko hotau Fa'ifa'i-taki'angá Ia mo hotau mālohi. Ko Ia "a e maama 'oku ulo 'i he fakapo'ulí."¹⁰ Pehē ange mai 'e fakapapau 'a e taha kotoa 'okú ne ongona hoku le'ó ke muimui 'iate Ia, ke ne hoko ai ko ha maama 'oku ulo ki māmaní, ko 'eku faka'ānauá ia 'i Hono huafa mā'oni'oní, 'a ia ko Sīsū Kalaisi ko e 'Eikí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

- Mātiu 5:16.
- 1 Timote 4:12.
- Molonai 7:47.
- Vakai, James E. Faust, "The Light in Their Eyes," *Liahona*, Nov. 2005, 20.
- Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 90:24.
- Mātiu 5:8.
- Mātiu 27:1.
- Lon Woodrum, "Lamps," *The Lighted Pathway*, Oct. 1940, 17.
- Sione 8:12.
- Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 6:21.

Fai 'e 'Eletā Ronald A. Rasband

'O e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá

'Oku Fakaofo Kiate Au

Kuo langaki 'eku fakamo'oni kia Sisū Kalaisí, 'e he ngaahi a'usia makehe kuó u 'ilo 'o kau ki He'ene 'ofa lahi kiate kitautolú kotoa.

Si'oku kāinga 'ofeina, 'oku ou shounga'ia mo'oni ki he Kau Pallesiteniš 'Uluakí 'i hono fakaafe'i au ke u vahevahe atu 'eku fakamo'oni 'i he 'aho Sāpate ko 'ení. 'Oku fakamata-la'i e ongo 'oku ou ma'ú, 'e ha hiva mālie 'a e Siasí 'oku ou manako ai:

*'Oku fakaofo 'a e 'ofa 'a Sisū,
I he kelesi kuó ne foaki ma'akú. . . .
'Oku fakaofo 'ene hifo mei hono taloni
fakalangi
Ke fakahaofi ha taha angatu'u mo
hikisia hangē ko aú,
Pea 'inasi ha taha hangē ko aú
'i he'ene 'ofā,
'Ofe'unga ke u ma'u, ke ne huhu'i
mo fakatonuhia'i au. . . .
Io 'oku fakaofo, fakaofo kiate aú.]¹*

I he ngaahi 'aho si'i kuohilí, ne u ma'u ha faingamālie lelei ke fakataha mo e Kau Pallesiteniš 'Uluakí pea tali 'a e uiui'i ko 'ení mei he hotau palōfita 'ofeiná, ko Pallesiteni Thomas S. Monson. 'Oku ou fie fakamo'oni kiate kimoutolu kotoa 'o kau ki he mālohi mo e 'ofa 'a Pallesiteni Monisoni 'i he'ene pehē mai kiate au, "Ko e 'omi e uiui'i ko 'ení mei he 'Eiki ko Sisū Kalaisí."

'Oku lomekina pea tete 'eku mo'uí kotoa 'i he'eku fakakaukau atu ki he mahu'inga fau 'a e ngaahi lea ko iá

umá ke hoko atu hono fataki e ngāue 'a e 'Eikí.

'I he'eku fakakaukau ki he nī'ihi kuo nau faitokonia au ke u a'u ki he tu'unga ko 'ení, 'oku ou fuofua fakakaukau pē ki hoku 'ofa'anga lelei mo ta'esiokita pea mo hoku hoa ta'engata ko Melanií. Kuo ta'u lahi 'ene o'i 'eku mo'uí 'o hangē ko ha 'umea 'a e tangata ngaohi ipú, ke u hoko ko ha ākonga lelei ange 'a Sisū Kalaisi. 'Oku poupou'i au 'e he'ene 'ofá mo 'ene poupoú, kae pehē ki he'ema fānau 'e toko 5 mo honau ngaahi malí pea mo homa makapuna 'e toko 24. Ki hoku fāmili 'ofeiná, 'oku ou 'ofa atu.

Hangē ko Nifai 'o e kuonga mu'á, na'e fanau'i au 'e ha ongo mātu'a lelei 'i he ongoongolei' pea fanau'i kinaua 'e ha mātu'a lelei foki 'i he to'u tangata 'e ono kimu'a ange. Ko 'eku ngaahi kui ne fuofua kau ki he Siasí, ne nau omi mei 'Ingilani mo Tenima'ake. Ko ha kau fuofua paionia 'eni ne nau foaki 'enau mo'uí koe'uhí ko e ongoongo-lelei 'o Sisū Kalaisí pea nau tuku mai ha tukufakaholo ke muimui ki ai honau hakó. 'Oku ou fakafeta'i koe'uhí ko ha fāmili kuo laui to'u tangata 'enau kau ki he Siasí pea 'oku ou 'ilo ko ha taumu'a mahu'inga 'eni ke tau feinga ki ai.

Kuo tokoni ha nī'ihi tokolahī ke teuteu'i 'eku mo'uí ki he uiui'i fo'ou ko 'ení. 'Oku kau ai hoku kaungāme'a he kei si'i mo e fāmilí, kau takí, kau faiakó mo e nī'ihi ne tokoni he'eku mo'uí kotoa. Kuo pau ke fakakau atu e nī'ihi

'i hono fakahoko anga vaivai mai 'e hotau palōfita 'ofeiná. 'E Pallesiteni Monisoni, 'oku ou 'ofa atu kiate koe mo ho ongo tokoní pea te u tauhi ki he 'Eikí mo koe 'aki e kotoa 'o hoku lotó, mālohi, 'atamaí mo e iví.

Pea 'oku ou 'ofa lahi foki kia Pallesiteni Boyd K. Packer, 'Eletā L. Tom Perry mo 'Eletā Richard G. Scott. 'Oku ou manatu mo'oni kiate kinautolu. 'Oku ou monū'ia kuo ako'i mo fakahinohino'i au 'i ha va'e 'o e Kau Taki 'ofeina ko 'ení. 'Oku 'ikai 'aupito ke u teitei lava 'o momo'i tui honau suú, ka 'oku ou langilangi'ia ke u tu'u 'i honau

mei he'eku fuofua ngāue fakafaifekau ki he vahefonua fakakahaké pea mo 'etau kau faifekau mei he Misiona Niu 'Ioke Niu Ioke Noaté. 'Oku ou fakamālō atu ki he kakai tokolahi ne mou takiekina mo o'i 'eku mo'uí.

Kuo u makakoloa'aki 'eku ngāue fakataha mo hoku Ngaahi Tokoua 'i he Kau Fitungofulú. Ko e ta'u 'eni 'e 15 'eku kau ki he taha 'o e ngaahi kōlomu ma'ongo'onga tahá pea mo e feohi fakatokoua 'ofeina taha 'o e Siasí. 'Oku ou fakamālō atu 'e hoku kaungā tamaio'eiki 'ofeina. 'Oku ou hanganaki fiefia atu ke kau ki he kōlomu fo'ou. 'E Palesiteni Lāsolo M. Nalesoni, 'oku ou 'ofa lahi atu kiate koe mo e mēmipa

kotoa pē 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Apostolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá.

Kuo faitāpuekina au mo Sisitā Lasipeeni ke'a'ahi ki he kāingalotú 'i ha ngaahi fatongia lahi 'i he ngaahi ha'ofanga lotu mo e ngaahi misiona he funga māmaní. 'Okú ma 'ofa he Kāingalotu he feitu'u kotoa pē! Kuo hanga 'e ho'omou tuí 'o fakatupulaki 'ema tuí; kuo tānaki mai ho'omo fakamo'oni ki he'ema fakamo'oni.

Sai, kapau te u tuku atu ha pōpoaki ma'amoutolu he 'ahó ni, ko 'eni ia: kuo folofola 'a e 'Eikí 'o pehē, "Ke mou fe'ofa'aki kiate kimoutolu, pea hangē ko 'eku 'ofa kiate kimoutolú."² 'Oku ou tui 'oku 'ikai ha fili, angahala pe fehalaaki te ke lava 'e koe pe ko ha taha 'o fai, 'e liliu ai 'Ene 'ofa ma'au mo kinautolú. 'Oku 'ikai 'uhinga ia 'okú Ne fakaoleole'i e tō'onga angahalá—he 'oku ou tui 'oku 'ikai ke Ne fai pehē—ka 'oku 'uhinga ia ke tau lava 'o tokoni 'ofa ki hotau kāingá ke fakaafe'i mai, fakalotoa, tokoni'i pea mo fakahaofi kinautolu. Na'e 'afio 'a Sisū Kalaisi ia ki he kakai 'o fakalaka atu he lanu honau kilí, tu'ungá mo e tūkungá ke ne lava 'o ako'i kiate kinautolu e mo'oni mahu'inga ko 'ení.

Kuo tu'o lahi fau hono 'eke mai pe ko e fē taimi ne u ma'u ai 'eku fakamo'oni.

'Oku 'ikai ke u manatu'i ha 'ikai ke u tui ki he Tamai Hēvaní mo Sisū Kalaisi. Kuo u 'ofa 'iate Kinaua talu 'eku

'ilo'i Kinaua he'eku heka he funga tui 'eku fa'ē 'āngeló 'o lau e folofolá mo e ngaahi talanoa 'o e ongoongoleleí. Kuo tupulaki e tui ne u ma'u kei si'i ko iá 'o hoko ko ha 'ilo mo ha fakamo'oni ki he Tamai Hēvaní 'ofa, 'okú Ne ongona mo tali mai 'etau lotú. Kuo langaki 'eku fakamo'oni kia Sisū Kalaisi, 'e he ngaahi a'usia lahi mo makehe kuó u 'ilo 'o kau ki He'ene 'ofa lahi kiate kitautolú kotoa.

'Oku ou fakafeta'i ko e Fakalelei 'a hotau Fakamo'uí pea 'oku ou faka'amu fakataha mo 'Alamā ke u kalanga 'aki ia mo e talupite 'a e 'Otuá.³ 'Oku ou 'ilo ko Siosefa Sāmitá ko ha palōfita ia 'a e 'Otuá 'i hono Fakafoki mai 'o e Ongongoleleí pea ko e Tohi 'a Molomoná ko e folofola ia 'a e 'Otuá. 'Oku ou 'ilo ko Palesiteni Tōmasi S. Monisoní ko ha tamaio'eiki mo e palōfita mo'oni ia 'a e 'Otuá he māmaní he 'ahó ni.

'I he'etau muimui ki hotau palōfítá, 'oku ou lotua ke tau ma'u ha loto'ofa ki he ni'ihi kehé pea ke tau hoko ko ha kau fakamo'oni mo'ui pea ke tau "ofo mo'oni 'i he 'ofa 'oku fai 'e Sisū ma'a-tautolú." Pea 'ofa ke "fakaofo, fakaofo ia [kiate kitaual]." 'I he huafa 'o Sisū Kalaisi, 'ēmeni. ■

MĀ'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. "'Oku Fakaofo," *Ngaahi Himí*, fika 102.
2. Sione 1:34.
3. Vakai, 'Alamā 29:1.

Fai 'e 'Eletā Gary E. Stevenson

'O e Kōlomu 'o e Kau 'Apostolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá

Ngaahi Mo'oni Mahinongofua mo Pelepelengesi

Ko e totongi hahu'i ne 'omi 'e he Tamai Hēvaní ki he'etau mo'ui he kuonga fakatu'utāmakí ni, ko 'etau toe mo'ui foki ai 'i he kakato 'o e ngaahi kuongá.

Ekāinga 'ofeina, kuo ta'u lahi hono fai 'o e konifelenisi lahí, ka ko e konifelenisi 'eni 'oku 'ikai me'a atu ai 'a Palesiteni Boyd K. Packer, Elder L. Tom Perry pea mo Richard G. Scott mei mu'a pea mo nau lea atu 'i ha taha 'o e ngaahi fakataha-'angá ni. Neongo kuo mapaki e faá, ka 'oku kei 'alahā 'etau manatu melie kiate kinautolú, pea 'oku fai ha faka'apa'apa kiate kinautolu, neongo 'enau kehekehe mo makehé, ka na'a nau faaitaha 'i he'enau fakamo'oni kia Sisū Kalaisi mo 'Ene Fakaleleí.

'Ikai ngata aí, hangē ko kimoutolú, 'oku fakaivia au peá u poupou'i 'a Palesiteni Thomas S. Monson ko e palōfita, tangata kikite mo e tangata ma'u fakahā, pea 'oku ou ofo 'i he'ene fataki faivelenga mai hono fatongia faka'apostoló he ta'u 'e 50 ko 'ení.

'I he pongipongi Tūsite 'o e uike ní, 'i he 'osi pē 'a e 9 pongipongí, 'i he kamata ha fakataha 'a e Kau Pīsopelikí mo e Kau Palesiteni 'o e 'Ēlia 'Ēsiá, pea 'oku nau 'i hení he konifelenisi, ne ui au ke u fakataha mo Palesiteni

fōtunga kei si'i peá u 'asi kei si'i ange 'i hoku ta'ú.

Pea 'i ha ngaahi momeniti si'i mei ai, na'e fakamatala mai 'a Palesiteni Monisoni, ko 'ene fai ki he finangalo 'o e 'Eikí, ke ui au ki he Kōlomu 'o e Toko Hongofulu Mā Uá. Na'a ne fehu'i mai pe te u tali 'a e uiu'i ni, pea hili ha mahe'a le'olahi 'eku 'ohovalé, ne u fakapapau'i ange 'eku tali iá. Pea kimu'a ke u lea'aki e ngaahi ongo lahi fau ne nau lomekina aú, 'a ia ko e konga lahi ko 'eku ongo'i ta'efe'ungá, na'e lea mai 'a Palesiteni Monisoni kiate au, 'o ne fakamatala ki he founa hono ui ia he ngaahi ta'u lahi kuohilí 'e Palesiteni Tēvita O. Makei ke ne hoko ko ha 'Apostoló, pea na'a ne ongo'i ta'efe'unga foki mo ia. Na'a ne fakahinohino'i au, "E Pisope Stevenson, 'oku fakafe'unga 'i e he 'Eikí 'a e ni'ihi 'okú Ne uí." Kuo hoko e ngaahi lea fakanonga ko ia 'a ha palōfítá, ko e ma'u'anga 'o e melinó kiate au, ko ha fakanonga 'i ha 'alotāmaki 'o e vakavakai'i fakaekitá mo e ngaahi ongo pelepelengesi 'o e lotó 'i ha ngaahi houa ongo'i taulōfu'u lahi 'i he pō mo e 'aho talu mei he taimi ko iá.

Ne u 'ahi'ahi lea'aki e me'a ne u toki fakamatala'i atu, 'o fai ia ki hoku hoa 'ofa'anga ko Lisá, 'i he konga kimui 'o e 'aho ko iá 'i he'ema tangutu 'i ha tuliki lōngonoa 'o e Temipale Sikueá, 'o vakai atu ki he mātanga faka'ofa'ofa ko e temipalé mo e Tāpanekale fakahisitoliá 'i mu'a 'iate kimauá. 'I he'ema feinga ke makupusi mo fakakaukau lelei ki

Monisoni mo hono ongo tokoní. Hili ha ngaahi momeniti si'i mei ai, 'i he'eku hū atu ki he loki konifelenisi 'i hono ve'e 'ofisí, mahalo ne u fōtunga tailiili atu he'eku hanga atu mei he tafa'aki 'e taha 'o e tēpilé ki he'ene lea 'ofa mai ke fakanonga 'eku loto tailiili. Na'a ne fakatalanoa mai 'o kau ki hoku ta'u motu'a, 'o pehē hangē 'oku ou

he ngaahi me'a ne hoko he 'aho ko iá ne ma 'ilo'i ko e taula 'ema tuí 'a Sisū Kalaisi mo 'ema 'ilo ki he palani lahi 'o e fiefiá. 'Oku tupu ai 'eku fie fakahaa'i e loloto 'eku 'ofa kia Lisá. Ko e huelo ia 'o e la'aá he'eku mo'uí pea ko e 'ofefine faka'ofo'ofa ia 'o e 'Otuá. Ko 'ene mo'uí 'oku kātoi ia 'i he tokoni ta'esiokitá mo e 'ofa ta'e fakangatangata ki he taha kotoa pē. Te u feinga ke u mo'ui taau mo e tāpuaki 'o 'ema feohi ta'engatá.

'Oku ou fakahaa'i 'eku 'ofa lahi ki homa ngaahi foha 'e toko faá mo honau ngaahi fāmilí, ko e toko tolu 'oku nau 'i hení mo honau ngaahi uaifi faka'ofo'ofá, ko e ngaahi fa'ē ki homa makapuna 'e toko onó; ko e fika faá 'oku ngāue fakafaifekau pea kuo 'oange ha'ane ngofua makehe ke ne kei 'ā fuoloa pē 'o mamata mai ki he ngaahi polokalamá ni mo 'ene palesiteni fakamisioná mo e mali 'ene palesiteni fakamisioná 'i honau 'api fakamisioná 'i Taiuani. 'Oku ou 'ofa fakatāutaha kiate kinautolu, pea 'oku ou tangane'ia he'enau 'ofa ki he Fakamo'uí mo e ongoongolelei.

'Oku ou fie fakahaa'i hoku 'ofa ki hoku fāmilí kotoa: ki he'eku fa'ē 'ofeiná mo 'eku tamaí ne mālōlō he ta'u kuo 'osí, ka na'á ne fakatōkakano 'i hoku lotó ha fakamo'oni kuo toka 'i hoku lotó talu mei he'eku kei si'i. 'Oku ou

fakamālō ki hoku tokouá, tuofāfiné mo honau ngaahi malí kae pehē foki ki he fāmili 'o Lisá, 'a ia 'oku 'i hení hanau tokolahí. 'Oku ou fie fakahaa'i 'eku hounga'ia ki hoku kāinga tokolahí faú, kaungāme'á, kau faifekau, kau takí mo e kau faiaiko kiate aú.

Kuo faitāpuekina 'eku mo'uí he'eku feohi mo e Kau Palesiteni 'Uluakí, Toko Hongofulu Mā Uá, Kau Fitungofulú mo e kau palesiteni lahi 'o e ngaahi houalotú. 'Oku ou fie fakahaa'i atu 'eku 'ofa mo e hounga'ia kiate kimoutolu kāinga, pea te u feinga ke u mo'ui taau ai pē mo 'etau feohí. 'Oku ma'u 'e he Kau Pisopeliki Pulé ha faaitaha fakalangi. Te u 'ofa ki he'emau feohi faka'aho mo Pisope Kōsei mo Pisope Teivisí pea mo e kau ngāue.

'Oku ou tu'u 'i homou 'aó ko e fakamo'oni 'o e folofola ne fai 'e he 'Eikí 'oku hiki 'i he vahe 'uluaki 'o e Tokātelíne mo e Ngaahi Fuakavá: "Koe'uhí ke lava 'o malanga 'aki hono kakato 'o 'eku ongoongolelei 'e he kau vaivá mo e kau mā'ulaló ki he ngaahi ngata'angá 'o e māmaní, pea 'i he 'ao 'o e ngaahi tuí mo e kau pulé."¹ 'Oku muimui mai e ngaahi leá ni 'i he folofola 'a e 'Eikí ne fakahaa'i ai e 'ofa 'a ha Tamai ki He'ene fānaú: "Ko ia, ko au ko e 'Eikí, 'i he'eku 'ilo'i 'a e fakatu'utāmaki 'a ia 'e hoko mai ki he kakai 'o e māmaní, na'á ku

ui ai ki he'eku tamaio'eiki ko Siosefa Sāmita, ko e Si'i, peá u lea kiate ia mei langi, mo fai kiate ia 'a e ngaahi feku."²

Na'e hanga 'e he'etau Tamai Hēvani 'ofá pea mo Hono 'Aló ko Sihová, mo 'ena tokaima'ananga ki he ngata'angá mei he kamata'angá,³ 'o fakaava e ngaahi langí mo e kuonga fakakōsipeli fo'oú ke hoko ai e ngaahi me'a faka-mamahi ne Na 'afio'i 'e hoko maí. Na'e fakamatatala'i 'e he 'Apostolo ko Paulá e ngaahi me'a fakamamahi ko iá ko ha "kuonga fakatu'utāmaki."⁴ Kiate au, ko e totongi hahu'i ne 'omi 'e he Tamai Hēvani ki he'etau mo'ui he kuonga fakatu'utāmakí ni, ko 'etau toe mo'ui foki ai 'i he kakato 'o e ngaahi kuongá.

'I he'eku fakakaukau'i 'eku ta'efe-ungá he uiké ni, ne u ma'u ha ongo makehe na'á ne ako'i mo fakafiemālie'i au; ke 'oua te u tokanga ki he me'a he 'ikai ke u lavá, ka ko e me'a ko ia te u lavá. Te u lava 'o fakamo'oni ki he ngaahi mo'oni mahinongofua mo pelepelengesi 'o e ongoongolelei.

Ko ha ngaahi lea 'eni kuo tu'o lahi fau 'eku vahevahe mo e kau mēmipa 'o e Siasí pea mo ha tokolahí 'oku 'ikai ke nau mēmipa: "Ko e 'Otuá 'etau Tamai Fakahēvani [l'ofá]. Ko 'Ene fānaú kitautolu. . . . 'Okú ne tangi fakataha mo kitautolu he taimi 'oku tau mamahi aí peá Ne fiefia fakataha mo kitautolu he'etau fai e me'a 'oku totonú. 'Okú Ne fie fetu'utaki mo kitautolu, pea 'e lava ke tau fetu'utaki mo la 'i he lotu fakamātoató.

Kuo 'omi 'e he Tamai Hēvani kiate kitautolu ko 'Ene fānaú, ha founiga ke tau toe foki ai ki Hono 'aó. . . . Ko e Fakalelei 'a Sisū Kalaisi 'a e 'elito 'o e palani 'etau Tamai Fakahēvani."⁵

Na'e fekau'i mai 'e he Tamai Hēvani 'a Hono 'Aló ki he māmaní ke Ne fakalelei ma'á e angahala 'a e fa'ahinga kotoa 'o e tangatá 'Oku ou fakamo'oni ki he ngaahi mo'oni mahinongofua mo pelepelengesi ko 'ení, pea 'oku ou fai ia 'i he huafa 'o Sisū Kalaisi, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Tokātelíne mo e Ngaahi Fuakava 1:23.
2. Tokātelíne mo e Ngaahi Fuakava 1:17.
3. Vakai 'Epalahamé 2:8.
4. 2 Timote 3:1.
5. *Malanga'aki 'Eku Oongoongolelei: Ko ha Fakahinohino Ki he Ngāue Fakafaifekau* (2004), 35–36.

Fai 'e 'Eletā Dale G. Renlund

'O e Kōlomu 'o e Kau 'Apostolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá

'I he Fofonga 'o e 'Otuá

Ko e founiga lelei taha ke tau tokoni'i ai e ni'ihi kehé, ko e pau ko ia ke tau vakai kiate kinautolu 'i he fofonga 'enau mātuá pe ko e Tamai Hēvaní.

Si'oku kāinga 'ofeina, fakamālō atu 'i ho'omou poupou'i au 'aneafi ko e mēmipa 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Apostolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá. 'Oku faingata'a ke fakamatala'i 'ene mahu'inga kiate aú. 'Oku tautaufito 'eku fakamāloó ki he hikinima pou-pou e ongo fafine mahu'inga 'i he'eku mo'uí: ko hoku uaifi ko Luté mo homa 'ofefine 'ofa'anga ko 'Esilií.

'Oku 'omi 'e hoku uiui'i ha faka'moni fe'unga ki he mo'oni 'o e folofola 'a e 'Eikí 'i he kamata'anga 'o e kounga fakakosipeli ko 'ení: "Koe'uhí ke lava 'o malanga'aki 'eku

ongoongoleleí 'e he kau vaivai mo e kau mā'ulaló 'i he ngaahi ngata'anga 'o e māmaní."¹ Ko e taha au 'o e kau vaivai mo e mā'ulalo ko iá. Ko e taimi ne ui ai au ko e pīsope 'o ha uooti he fakahahake 'o e Tunaiteti Siteití, na'e tā mai hoku ta'oketé, 'oku ki'i motu'a ange 'iate au mo poto ange. Na'á ne pehē, "'Oku fie ma'u ke ke 'ilo kuo 'ikai ui koe 'e he 'Eikí koe'uhí ko ha me'a kuó ke fai. Ko koé, mahalo neongo pe ko e hā na'á ke fai. Kuo ui koe 'e he 'Eikí koe'uhí ko e me'a 'okú ne fie ma'u ke fakahoko 'o fakafou 'iate koé, pea 'e toki hoko pē ia kapau te ke fai ia 'i

Tā tongitongi 'o e Kau Palesiteni 'o e Siasí 'i he Senitā Konifelenisí

He'ene founágá." 'Oku ou fakatokanga'i 'oku mo'oni lahi e fakapoto ko ia mei hoku ta'oketé 'i he 'ahó ni.

Ne hoko ha me'a lelei 'i ha ngāue 'a ha faifekau he taimi 'okú ne 'ilo'i ai ko e uiui'i 'oku 'ikai koe'uhí ko ia; ka, koe'uhí ko e 'Eikí, 'Ene ngāuē, mo e fānau 'a e Tamai Hēvaní. 'Oku ou ongo'i 'oku mo'oni 'ení ki ha 'Aposetolo. 'Oku 'ikai koe uiui'i ni koe'uhí ko au. 'Oku tu'unga ia 'i he 'Eikí, 'Ene ngāuē, mo e fānau 'a e Tamai Hēvaní. Tatau ai pē pe ko e hā e ngāue pe uiui'i 'i he Siasí ni, kuo pau ke ngāue 'a e taha ko iá 'i he 'ilo'i ko e taha kotoa pē 'oku tau tokoni'i "ko e foha pe 'ofefine 'ofeina ia 'o ha mātu'a fakalangi, pea, 'i he'ene peheé, . . . 'oku 'i ai hano natula mo e iku'anga fakalangi," kae lava ke te ngāue lelei.²

'I he'eku ngāue kimu'á, ne u hoko ko ha toketā mataotao 'o e mafú mo e fetongi mafú. Koe'uhí ko e puke lahi 'a e kau mahakí. 'Oku fakakata pē hoku uaifí tokua ko ha faka'ilonga kovi ke te fetongi ha taha 'o 'eku kau mahakí. 'I he tuku e fakahua ko iá ki he tafa'akí, ne u mātā ha mālōlō 'a ha tokolahí pea ne u fa'a fakamama'o ke vahevahe mo ha taha he taimi ne 'ikai ola lelei ai ha me'a. Na'e lava 'i he founiga ko iá ke fakasi'isi'i ai 'a e ongo'i mamahí mo e ta'efiemālié.

'I he 1986, na'e fokoutua ai ha talavou ko Seti 'i he mahaki mafú pea na'e fai hano tafa 'o fetongi hono mafú. Na'e mo'ui lelei 'i ha ta'u 'e hongofulu mo e konga. Na'e fai 'e Seti 'a e me'a kotoa na'e lavá ke si'i mo'ui lelei mo mo'ui fiefia ai. Na'e ngāue fakafaifekau, ngāue, pea hoko ko ha foha l'i'oa ki he'ene mātuá. Ka na'e faingata'a e ngaahi ta'u faka'osi 'o 'ene mo'uí, pea na'e fa'a toutou fakatokoto 'i he falemahakí.

Na'e 'omi ia 'i he efiafi 'e taha ki he loki fakatu'utāmakí 'o e falemahakí kuo tu'u e tā hono mafú. Na'á ku ngāue fuoloa mo hoku kaungā-ngāuē ke toe tā hono mafú. Fāifai, pea mahino he 'ikai toe lava 'o fakaake 'a Seti. Ne ta'ofi leva 'emau feinga holiholivalé, peá u talaange kuó ne si'i mālōlō. Neongo na'e fakaloloma mo fakalotomamahi, ka ne u fakafötunga pē 'eku tafa'aki fakaengāuē. Ne u fakakaukau, "Na'e

tokanga'i lelei e mo'ui 'a Setí. Kuó ne ma'u ha ngaahi ta'u lahi ange 'o e mo'ui 'i he me'a na'á ne mei a'usiá.' Na'e 'osi e tu'unga fakaeloto ko iá 'i he hū ange 'ene ongomātu'á ki he lokí 'o mamata ki he tokoto he mohengá hona foha kuo pekiá. 'I he momeniti ko iá, ne u vakai ai kia Setí 'i he fofonga 'ene fa'eé mo 'ene tamaí. Na'á ku vakai ki he 'amanaki lahi ne na ma'u kiate iá, pea mo e faka'ānaua na'á na ma'u ke kí i mo'ui fuoloa atu mo toe kí'i sai angé. 'I he mahino 'eni kiate aú, ne kamata leva ke u tangi. Na'e fetongi leva 'o fai 'eni 'e he ongomātu'a ia 'a Setí hono fakana'a-na'a aú, pea he 'ikai toe ngalo 'iate au 'ena anga'ofa ko iá.

Kuó u 'ilo'i he taimí ni ko e founa lelei taha ke tau tokoni'i ai e ní'hi kehé, ko e pau ko ia ke tau vakai kiate kinautolu 'i he fofonga 'enau mātu'á pe ko e Tamai Hēvaní. Ko e toki taimi ia te tau lava ai 'o ma'u e 'ilo ki he mahu'inga mo'oni 'o e laumā-lié. Ko e toki taimi ia te tau lava ai 'o ongo'i 'a e 'ofa 'oku ma'u 'e he Tamai Hēvaní ki He'ene fānaú kotoa. Ko e toki taimi ia te tau lava ai 'o ongo'i e tokanga 'a e Fakamo'u kiate kinautolú. He 'ikai lava ke tau fakahoko kakato hotau tufakanga fakafuakava ke tangi fakataha mo kinautolu 'oku tangí pea

fakafiemālie'i 'a kinautolu 'oku 'aonga ki ai 'a e fakafiemālié, kae 'oua ke tau vakai kiate kinautolu 'i he fofonga 'o e 'Otuá.³ 'E hanga 'e he fakakaukau ko 'ení 'o fakaava hotau lotó ke tau ongo'i e 'amanaki-tō-noa, manavasi'i mo e loto mamahi 'a e ní'hi kehé. Ka 'e faitokonia mo fakafiemālie'i kitautolu 'e he Tamai Hēvaní, hangē ko hono fakafiemālie'i au 'e he mātu'a 'a Setí 'i he ngaahi ta'u kuo hilí. 'Oku fie ma'u ke tau ma'u 'a e mata ke mamatá, mo e telinga ke ongó, mo e loto ke 'ilo mo ongo'i, kapau te tau fakahoko 'a e fakahaofi kuo teuteu fakamamafa'i 'e Palesiteni Tōmasi S. Monisoní.⁴

Ko 'etau toki vakai 'aki pē fofonga 'o e Tamai Hēvaní, ko e toki taimi ia 'e lava 'o fakafonu ai kitautolu 'aki 'a e "ofa haohaoa 'a Kalaisí."⁵ 'Oku totonus ke tau kole tāuma'u he 'aho kotoa ki he 'Otuá ke ma'u e manava'ofa ko 'ení. Na'e na'ina'i 'a Molomona: "Ko ia, 'e hoku kāinga 'ofeina, lotu ki he Tamaí 'aki 'a e ivi kotoa 'o e lotó, koe'uhí ke fakafonu 'a kimoutolu 'aki 'a e 'ofá ni, 'a ia kuó ne foaki kiate kinautolu kotoa pē 'oku muimui mo'oni 'i hono 'Alo ko Sisū Kalaisí."⁶

'Oku ou fie hoko ko e muimui mo'oni 'o Sisū Kalaisí, 'aki hoku lotó kotoa.⁷ 'Oku ou 'ofa kiate Ia. 'Oku ou

faka'apa'apa kiate Ia. 'Oku ou fakamo'oni ki he mo'oni 'o 'Ene mo'ui. 'Oku ou fakamo'oni ko Ia 'a e Taha kuo Paní, ko e Misaia. Ko ha fakamo'oni au ki He'ene 'alo'ofa, manava'ofa mo e 'ofa ta'e fakatatauá. 'Oku tānaki atu 'eku fakamo'oni ki he kau 'Apostolo na'a nau pehē 'i he ta'u 2000, "ko Sisū 'a e Kalaisí Mo'ui, ko e 'Alo ta'e-fa'amate 'o e 'Otuá. . . . Ko ia 'a e maama, mo e mo'ui, pea mo e [utá'ang] 'o e māmaní."⁸

'Oku ou fakamo'oni na'e hā 'a e 'Eiki kuo toetu'u, fakataha mo e 'Otua, ko 'etau Tamai Hēvaní, 'i he 'aho ko iá he 1820 'i ha vao 'akau 'i Niu 'Ioke, ki he Palōfita ko Siosefa Sāmitá, 'o hangē ko e fakamatala 'a Siosefa Sāmitá. 'Oku 'i māmani he 'ahó ni 'a e ngaahi kí 'o e lakanga fakataula'eikí ke malava 'o fakahoko 'aki e ngaahi ouau fakamo'ui mo hakeaki'i. 'Oku ou 'ilo'i ia. 'I he huafa 'o Sisū Kalaisí, 'ēmeni. ■

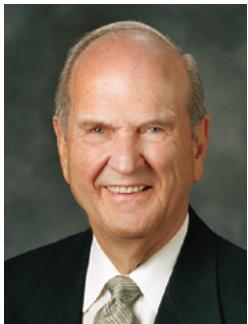
MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 1:23.
2. "Ko e Fāmilí: Ko ha Fanonganongo ki Māmani," *Liahona*, Nōvema 2010, 129; ne lau 'e Palesiteni Gordon B. Hinckley ko ha konga 'o 'ene pōpoakí, 'i he fakataha lahi 'a e Fine'ofá na'e fai 'i he 'aho 23 'o Sepitema 1995, i Sōleki Siti, 'Tutā.
3. Vakai, Mōsaia 18:8–10.
4. Hangē ko 'ení, vakai ki he Thomas S. Monson, "To the Rescue," *Liahona*, July 2001, 57–60; "Our Responsibility to Rescue," *Liahona*, Oct. 2013, 4–5. Ne toe fakaongo mai 'e Palesiteni Monisoni 'a e ngaahi fakakaukau ni 'i he 'ene pōpoaki ki he Kau Taki Mā'olungá 'i he 'aho 30 'o Sepitema 2015, 'o fakamanatu ki he kau ma'u fakatahá ko 'ene toe fakamamafa'i pē 'ení 'a e pōpoaki na'á ne fai ki he Kau Taki Mā'olungá mo e Kau Fitungofulu Faka'ēliá 'i he ngaahi fakataha ako he konifelenisi lahi 'o 'Epeleli 2009.
5. Molonai 7:47.
6. Molonai 7:48.
7. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 18:27–28:

"Pea 'e hoko 'a e Toko Hongofulu Mā Uá ko 'eku kau ākonga, pea te nau to'o kiate kinautolu 'a hoku hingoá; pea ko e Toko Hongofulu Mā Uá 'a kinautolu te nau holi ke to'o kiate kinautolu 'a hoku hingoá 'aki 'a e loto-fakamātoato mo'oni kotoa.

"Pea kapau 'oku nau holi ke to'o hoku hingoá kiate kinautolu 'aki 'a e loto-fakamātoato mo'oni, 'oku ui 'a kinautolu ke 'alu atu ki he māmaní kotoa pē ke malanga 'aki 'eku ongoongolelei ki he kakai kotoa pē."

8. "Ko e Kalaisí Mo'ui: Ko e Fakamo'oni 'a e Kau 'Apostoló," *Liahona*, 'Epeleli 2000, 3. 'I hono fakamatala'i ko 'ení, 'oku ou tānaki atu ai 'eku fakamo'oni ki he fakamatalá ni, pea u fakamo'oni ki he me'a kuo lea'aki 'e he kau 'Apostolo ko iá.

Fai 'e Palesiteni Russell M. Nelson

Palesiteni 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Apostolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá

Ko ha Tautapa ki Hoku Tuofāfiné

'Oku mau fie ma'u homou iví, ului, loto fakapapaú, mo ho'omou malava ke takí, homou potó pea mo homou le'o.

E'Eleta Rasband, Stevenson, mo Renlund, ko kimautolu, ko homou Ngaahi Tokouá, 'oku mau talitali lelei kimoutolu ki he Kōlomu 'o e Kau 'Apostolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá. 'Oku tau fakafeta'i ki he 'Otuá ko e fakahā kuó Ne fai ki He'ene palofita ko Palesiteni Tōmasi S. Monisoní.

'E kāinga, 'i he'etau fakataha mai he konifelenisi lahí he māhina 'e ono kuohilí, na'e 'ikai teitei 'ilo'i 'e ha taha 'a e ngaahi liliu 'e hoko mai ki he loto'i Siasí fakalūkufua. Na'e fai 'e 'Eletā L. Tomu Peli ha pōpoaki ongo mo'oni 'o fekau'aki mo e fatongia ta'etoele'eia 'oku fai 'e he nofo-malí mo e fāmilí 'i he palani 'a e 'Eikí. Ne tau 'ohovale lahi 'i he hili ha ngaahi 'aho sii'mei ai kuó ne mo'ua he kanisā te ne to'o atu ai ia meiate kitautolú.

Neongo na'e hōloa pē mo'ui lelei 'a Palesiteni Poiti K. Pēká, ka na'a ne hokohoko "lototo'a atu" 'i he ngāue 'a e 'Eikí. Na'e vaivai si'ono sinó 'i 'Epeleli kuo 'osí, ka na'a ne fakapapau'i te ne fai 'ene fakamo'oní lolotonga 'ene kei ma'u e mānava 'o e mo'ui. Hili ha 'aho 'e 34 mei he pekia 'a 'Eletā Peulí, na'e fakalaka atu foki mo Palesiteni Peekā ki he fa'ahi 'e taha 'o e veilí.

puli atu hoku kaungāme'a mamae 'e toko tolu ko 'ení, ko e kau tamaio'eiki fisifisimu'a 'a e 'Eikí. 'Oku ou 'ofa lahi kiate kinautolu 'o mahulu ia he me'a te u lava 'o lea'akí.

'I he'eku fakakaukau ki he ngaahi me'a ta'e'amanekina kuo hokó, ne toka ma'u pē 'iate au e fakakaukau ko 'ení 'i he'eku siofi e ongo uaifi 'oku kei mo'ui. 'Oku toka 'i hoku 'atamaí e ngaahi 'imisi faka'e'eiki 'o Sisitā Tana Sāmita Peekā mo Sisitā Papulā Teitoni Peli 'i he ve'e mohenga hona husepānití, ne fonu e ongo fafiné ni 'i he 'ofa, mo'oni mo e tui haohaoa.

'I he tangutu 'a Sisitā Peekā he tafa'aki hono husepānití he ngaahi momeniti faka'osi 'o 'ene mo'ui, na'a ne fakafotunga mai 'a e nonga ko ia 'oku mahulu hake 'i he 'ilo kotoa pē.¹ Neongo na'a ne 'ilo'i kuo mei mavahé atu hono hoa 'ofa'anga he meimeī ta'u 'e 70, ka na'a ne fakahaa'i ha nonga 'o ha fefine loto tui. Na'a ne hangē ha 'āngelō, 'o hangē tofu pē ko 'ene 'asi 'i hona la'itā 'i hono fakatapui 'o e Temipale Pilikihami Siti 'Ituaá.

Ne u mātā 'a e fa'ahinga 'ofa mo e tui tatau pē 'ia Sisitā Peuli. Na'e hā māhino 'ene mateaki'i hono husepānití mo e 'Eikí pea ne ongo mo'oni ia kiate au.

Mei he momeniti fakatōtōla'a faka'osi 'o hona ongo husepānití 'o a'u mai ki he 'ahó ni, kuo fakahaa'i 'e he ongo fafine mateakí ni 'a e mālohi mo e lototo'a kuo fakahaa'i ma'u pē 'e he kau fafine tauhi fuakavá.² E faingata'a ke fuatautau e takiekina 'oku fai 'e he kakai fefiné, 'o 'ikai ngata pē 'i he

Ne 'ikai ke tau ma'u 'a 'Eletā Lisiate G. Sikoti 'i he konifelenisi lahi fakamuimuitahá, ka na'a tau manatu pē ki he'ene fakamo'oni mālohi ki he Fakamo'uí 'i he ngaahi konifelenisi lahi kumu'á. I he 'aho 'e 12 kuohilí, ne ui ai 'a 'Eletā Sikoti ki 'api ke ne fakataha mo hono 'ofa'anga ko Sēiní.

Kuó u ma'u faingamālie ke feohi mo e Kau Taki kotoa ko 'ení lolotonga honau ngaahi 'aho fakatōtōla'aá, 'o u kau fakataha ai mo e fāmili ofi 'o Palesiteni Peekā mo 'Eletā Sikoti kumu'a pē peá na si'i pekiá. 'Oku 'ikai ke u fa'a tui kuo

ngaahi famili ka 'i he Siasi 'o e 'Eikí, he'enu hoko ko e ngaahi uaifi, ngaahi fa'ē, mo e ngaahi kui fefiné; ko ha ngaahi tokoua mo e mehikitangata; ko ha kau faiako mo ha kau taki; kae tautaufitō ki he'enu hoko ko ha kau fa'ifa'itaki'anga mo ha kau taukapo faivelenga 'o e tuí.³

Kuo mo'oni e me'a ni 'i he kuonga fakakōsipeli kotoa pē talu mei he kuonga 'o 'Ātama mo 'Iví. Ka 'oku makehe 'a e kau fefine 'o e kuonga fakakōsipeli ko 'ení mei ha toe fa'a-hinga fefine koe'uhí he 'oku makehe 'a e kuonga fakakōsipeli ko 'ení mei ha toe fa'a-hinga kuonga.⁴ 'Oku fakatou 'omi 'e he makehe ko 'ení ha ngaahi faingamālie mo ha ngaahi fatongia.

'I he ta'u 'e tolungofulu mā ono kuohilí, 'i he 1979, na'e fai ai 'e Palesiteni Sipenisā W. Kimipolo ha kikite mahu'inga 'o kau ki he ivi mālohi 'oku ma'u 'e he kau fefine tauhi fuakavá 'i he kaha'u 'o e Siasi 'o e 'Eikí. Na'á ne kikite: "Ko e konga lahi 'o e tupu tokolahí 'a e Siasi 'i he ngaahi 'aho faka'osí, 'e hoko ia tupu mei he kakai fefine toko lahi 'o e māmaní . . . te nau kau tokolahí mai ki he Siasi. 'E hoko 'eni 'o a'u ki ha tu'unga 'e hā mei he kakai fefine 'o e Siasi 'a e anga mā'oni'oní mo e lea mahinó 'i he'enu mo'uí pea a'u ki ha tu'unga 'oku fakatokanga'i ai e makehe mo e kehe atu pē 'a e kau fafine 'o e Siasi—'i ha ngaahi founa fakafiefia-meい he kakai fefine 'o e māmaní."⁵

S'ioku tuofafine 'ofeina, 'a kimoutolu ko homou kaungā-ngāue 'i he faka-'au ke 'osi e kuonga ní, ko e 'aho 'eni ne tomu'a mamata ki ai 'a Palesiteni Kimipoló. Ko kimoutolu e kau fafine na'á ne mamata mai ki aí! 'E hanga ho angama'a, māmā, 'ofá, 'iló, lototo'a, 'ulungāngá, tuí mo e mo'ui angatonú 'o takiekina mai ki he Siasi ha kau fefine lelei tokolahí faufaua, fakataha mo honau ngaahi famili!

Ko kimautolu, homou ngaahi tuongan-'ané, 'oku mau fie ma'u homou iví, ho'omou uluí, ho'omou loto fakapapaú, mo ho'omou malava ke takí, homou potó pea mo homou le'o. 'Oku 'ikai pea he 'ikai kakato e pule'anga 'o e 'Otuá ka 'ikai kau ai e kau fefine 'oku nau fai mo tauhi e ngaahi fuakava topupapú,

mo e kau fafine 'oku nau lava 'o lea 'i he mālohi mo e mafai 'o e 'Otuá!'⁷

Na'e pehē 'e Palesiteni Peeká:

"'Oku tau fie ma'u ha kakai fefine 'oku maau pea 'oku nau lava 'o fokotu'utu'ha me'a. 'Oku tau fie ma'u ha kakai fefine 'oku nau malava 'o taki pea nau lava 'o palani mo tataki mo pule; ko ha kakai fefine 'oku nau lava 'o faiako pea lava 'o lea. . . ."

"'Oku tau fie ma'u ha kakai fefine 'oku nau ma'u e me'afoaki 'o e fa'a 'ilo'iló 'oku nau lava 'o sio ki he fetó'aki 'i he māmaní pea nau 'ilo'i neongo e manakoa ha me'a ka 'oku mamaha pe fakatu'utāmaki ia."⁸

Tuku mu'a ke u tānaki atu he 'ahó ni, 'oku tau fie ma'u ha kakai fefine 'oku nau 'ilo'i e founa ke fakahoko 'aki e me'a 'oku mahu'ingá 'o fakafou 'i he'enu tuí pea 'oku nau tu'u lototo'a hake ke taukave'i e mo'ui angama'a mo e fāmili 'i ha māmani mohu angahala. 'Oku tau fie ma'u ha kau fafine 'oku tukupā ke tataki e fānau 'a e 'Otuá 'i he hala fuakava ki he hakeaki'i; ko ha kau fafine 'oku nau 'ilo'i e founa ke ma'u ai ha fakahā fakafo'ituituí, 'oku mahino ki ai e mālohi mo e nonga 'o e 'enitau-men'i he temipalé; ko ha kau fafine 'oku nau 'ilo'i e founa ke kolea ai e mālohi 'o e langí ke malu'i mo fakamālohaia e fānaú mo e fāmili; ko ha kau fafine 'oku nau faiako ta'eilifia.

Kuo faitāpuekina 'eku mo'uí kotoa 'e ha kau fafine pehē. Na'e hoko 'a Tenisolo, hoku uaifi kuo pekiá, ko ha fefine pehē. Te u hounga'ia ma'u pē kiate ia 'i he ngaahi takiekina liliu mo'ui na'á ne fai kiate au he ngaahi tapa kotoa pē 'o 'eku mo'uí, 'o kau ai 'eku feinga ke kamata 'a e tafa mafú.

'I he ta'u 'e nimangofulu mā valu kuohilí, na'e kole mai ai ke u tafa ha ki'i ta'ahine na'e puke lahi tupu mei hono mafú. Ne 'osi mālōlō hono tuonga'ane lahí he me'a tatau pē. Na'e kole tokoni mai 'ene ongomātu'a. Na'e 'ikai ke u fakatu'amelie ki he me'a 'e hokó ka na'á ku fakapapau ange te u fai e me'a kotoa pē te u lavá ke faka-haofi ia. Neongo 'eku feinga lelei tahá, ka na'e mālōlō 'a e ki'i ta'ahiné. Kimui ange ai, na'e toe 'omi 'e he ongomātu'a tatau pē kiate au hona 'ofefine 'e taha,

na'e ta'u 1 mahina 'e 4, ne fā'ele'i mai pē kuo mahaki mafu. 'I he'ena kolé, ne u toe fakahoko pē 'a e tafá. Na'e toe mālōlō mo e ki'i ta'ahine ko 'ení. Ne hanga 'e he mole fakamamahi hono tolu ko 'eni 'i he fāmili tatau pē 'o uestia lahi mo'oni au.

Ne u foki loto mamahi mo'oni ki 'api. Ne u tō tangutu pē 'i he faliki homau loto falé 'o tangi he pō kotoa ko iá. Na'e tangutu pē 'a Tenisolo hoku tafa'aki, 'o fakafanongo ki he'eku tou-tou talaange he 'ikai pē ke u toe fai ha tafa mafu. Fakafuofua ki he taimi 5:00 pongipongí nai, na'e sio fakamama'u

Sisitā Barbara Perry mo 'Eletā L. Tom Perry

mai 'a Tenisolo kiate au, peá ne lea mai 'i he le'o vaivai kiate au, "Kuó ke fiu he tangi? Tu'u leva 'o teuteu. Foki ki 'apingāue. 'Alu 'o ngāue! 'Oku fie ma'u ke ke ako lahi ange. Kapau te ke fo'i he taimí ni, 'e faingata'a ki he nīhi kehé ke nau ako e me'a kuó ke 'osi 'ilo'."

'Oiauē, ta ko e me'a ia ne u fie ma'u, 'a e vīsone, lototo'a mo e 'ofa hoku uaiff! Ne u foki ki he ngāue peá u ako 'o lahi ange. Kapau na'e 'ikai e ue'i fakalaumālie ne ma'u 'e Tenisoló, na'e 'ikai ke u mei lava 'o ako lahi ange ki he tafa mafú pea 'ikai ke u mei mateuteu ai ke fai e tafa he 1972 na'e fakahaofi ai e mo'ui 'a Palesiteni Sipenisā W. Kimipoló.'

'E hoku tuofafine, 'oku mou 'ilo'i koā e lahi mo e loloto 'o ho'omou takiekina he taimi 'oku mou lea'aki ai e ngaahi me'a 'oku ha'u ki homou lotó mo e 'atamaí 'i he tataki 'a e Laumālié? Na'e talanoa mai 'e ha palesiteni faka-siteiki lelei kiate au ha fakataha alélea

Palesiteni Boyd K. Packer mo Sisitā
Donna S. Packer

na'a nau fāinga ai mo ha palopalema faingata'a. Ne a'u ki ha tu'unga na'a ne fakatokanga'i 'oku te'eki foaki mai 'e he palesiteni Palaimeli 'o e siteikí ha fo'i lea, ko ia na'a ne fehu'i ki ai pe 'oku 'i ai ha'ane fakakaukau. Na'e tali ange 'e he fefiné, "Io 'oku 'i ai" peá ne hoko atu leva ke vahevahe ha fakakaukau na'e liliu ai e hu'unga 'o e fakataha ko ia. Na'e hoko atu e palesiteni fakasiteikí 'o pehē, "I he taimi na'a ne lea aí, na'e fakamo'oni'i mai 'e he Laumālié kiate au kuó ne lea'aki e fakahā ne mau fekumi ki ai 'i he fakataha alēleá."

S'ioku tuofāfine 'ofeina, tatau ai pe ko e hā ho uiui'i, pe ko e hā e

tūkunga 'okú ke 'i aí, 'oku mau fie ma'u ho'o ngaahi fakakaukaú, ho'o ngaahi 'iló mo e ue'i fakalaumālie 'okú ke ma'u. 'Oku mau fie ma'u ke ke lea peá ke lea ke le'o lahi 'i he fakataha alēlea 'a e uōti mo e siteikí. 'Oku tau fie ma'u e fefine 'osi mali kotoa pē ke ne lea ko ha *tokoni* mo e *hoa-ngāue* kakato"¹⁰ 'i ho'o faiataha mo ho husepāniti 'i hono pule'i homo fāmilí. Tatau ai pē pe 'okú ke mali pe tātutaha, 'oku ma'u 'e kimoutolu kau fafine ha ivi mo ha poto makehe pea mo ha ongo makehe kuo foaki atu ko ha me'aoaki mei he 'Otuá. He 'ikai lava 'e kinautolu kakai tangatā 'o fakataua homou ivi takiekina makehé.

'Oku tau 'ilo'i ko e tumutumu ia e fakatupú kotoa, ko hono fakatupu 'o e fefiné!¹¹ 'Oku mau fie ma'u homou mālohingá!

'E fakautuutu hono 'ohofi e Siasí, 'ene tokāteliné mo 'etau founga mo'u. Pea koe'uhí ko ia, 'oku tau fie ma'u ai ha kakai fefine 'oku fefeka e mahino 'oku nau ma'u ki he tokāteline 'o Kalaisí pea te nau faka'aonga'i e mahino ko iá ke ako'i mo tokoni ki hono ohi hake ha to'u tangata te nau fakafepaki'i e angahalá.¹² 'Oku tau fie ma'u ha kakai fefine te nau lava 'o 'ilo'i e kākaá 'i he taimi kotoa pē. 'Oku tau fie ma'u ha kakai fefine 'oku nau 'ilo'i e founga

ke ma'u 'aki e mālohi 'oku foaki 'e he 'Otuá ki he kakai tauhi fuakavá pea mo fakahaa'i 'enau tuí 'i he loto falala mo e manava'ofa. 'Oku tau fie ma'u 'oku nau ma'u e lototo'a mo e vīsone tatau mo 'etau Fa'ē ko Iví.

S'ioku tuofāfine 'ofeina, 'oku 'ikai ha me'a 'e toe mahu'inga ange ki ho'o mo'ui ta'engatá ka ko ho'o ului faka-tātutahá. Ko e kakai fefine kuo ului mo tauhi fuakavá—'a e kakai fefine hangé ko hoku hoa 'ofa'anga ko Uenitií—'a ia 'e fakautuutu e hāsino mai 'enau mo'ui mā'oni'oni 'i ha māmani 'oku faka'au'auhifo pea 'e lau 'a kinautolu ko e fisifisimu'a mo e makehe 'i he ngaahi founga *fakafiefia tahá*.

Ko ia 'oku ou kōlenga ai ki hoku tuofāfine 'i he Siasi 'o Sisū Kalaisí 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní ke mou tu'u mai! Tu'u mai ki homou tu'unga totonu mo mahu'inga 'i homou 'apí, 'i homou koló pea 'i he pule'anga 'o e 'Otuá—'o lahi ange ia 'i ha toe taimi kimu'a. 'Oku ou kōlenga atu ke mou fakakakato e kikite 'a Palesiteni Kimipoló. Pea 'oku ou palōmesi atu 'i he huafa 'o Sisū Kalaisí, 'i ho'omou fai iá, 'e hanga 'e he Laumālie Mā'oni'oni 'o fakalahi ho ivi takiekina 'i ha founga ta'e'amanekina!

'Oku ou fakamo'oni 'oku mo'ui 'a e 'Eiki ko Sisū Kalaisí pea 'oku mo'oni 'a Hono mālohi huhu'i, fakalelé mo fakahaoahaoa'i. I he'eku hoko ko ha taha 'o 'Ene kau 'Apostoló, 'oku ou fie fakamālō atu ai s'ioku tuofāfine 'ofeina, pea 'ofa ke faiatpuekina kimoutolu ke mou tu'u hake ki homou tu'unga totonú 'o fakakakato e 'uhinga ne fakatupu ai kimoutolú 'i he'etau fetakinima 'i he ngāue toputapú ni. Tau tokoni fakataha mu'a ke teuteu'i 'a e māmaní ki he Ha'ele 'Angaua Mai 'a e 'Eikí. Ko 'eku fakamo'oni ia 'i he'eku hoko ko homou tuonga'ané, 'i he huafa 'o Sisū Kalaisí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Vakai, Filipai 4:7.
2. 'Oku kau hení 'a e lo'imata—'i hono tauhi e fekau ke tengihia 'a kinautolu 'oku tau 'ofa aí 'i he'enau mavahe atu mei he mo'ui ni (vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 42:45).
3. Vakai ki he ivi takiekina 'o Lepeka kia 'Aisake mo hona foha ko Sēkopé 'i he Sēnesi 27:46; 28:1-4.

4. Vakai, Joseph Fielding Smith, *Answers to Gospel Questions*, comp. Joseph Fielding Smith Jr., 5 vols. (1957–66), 4:166. Fakatokanga'i ange: Ko e kuonga fakakōsipeli kotoa kimu'ā, na'e fakangatangata pē ia ki ha konga si'i 'o e māmaní pea na'e faka'auha ia 'e he hē-mei he-mo'oní. 'I he tafa'aki 'e tahá, he 'ikai fakangata ngata e tu'u'anga pe taimi ia 'o e kuonga fakakōsipeli ko 'ení. Te ne fakafonu 'e ia e māmaní pea fakafehokotaki ia mo e Hā'ele 'Angaua mai 'a e 'Eiki.
5. Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesiteni 'o e Siasi Sipenisā W. Kimipolo (2006), 274–75.
6. 'I he taimi na'e fā'ele'i ai aú, na'e te'eki ai a'u e tokolahia ia 'o e kāingalotu 'o e Siasi ki he toko 600,000. Kuo a'u he taimi ni ki he toko 15 miliona tupú. 'E toe fakaututu ange 'ene tokolahia.
7. Na'e fakahā 'e Palesiteni Siosefa Filitingi Sāmita ki he kau fafine 'o e Fine'o'fā, "Te mou lava 'o lea 'i he mafai, he kuo foaki atu 'e he 'Eiki' a'e mafai kiate kimoutolu." Na'a ne pehē foki kuo foaki ki he Fine'o'fā 'a e "mālohi mo e mafai ke fai ha ngaahi me'a ma'ongo'onga lahi. Ko e ngāue 'oku nau fai 'oku fai ia 'i he mafai fakalangi" ("Relief Society—An Aid to the Priesthood," *Relief Society Magazine*, Jan. 1959, 4, 5). Na'e toe lea'aki foki 'eni 'e Eletā Dallin H. Oaks 'i ha konifelenisi lahi, "Ko e Ngaahi Kī mo e Mafai 'o e Lakanga Fakataula'eikí," *Liahona*, Mē 2014, 51.
8. Boyd K. Packer, "The Relief Society," *Ensign*, Nov. 1978, 8; vakai foki, M. Russell Ballard, *Counseling with Our Councils: Learning to Minister Together in the Church and in the Family* (1997), 93.
9. Vakai, Spencer J. Condie, *Russell M. Nelson: Father, Surgeon, Apostle* (2003), 146, 153–56. Fakatokanga'i ange: 'I he 1964 na'e vahe'i ai au 'e Palesiteni Kimipolo ko ha palesiteni fakasiteiki peá ne tāpuaki'i au ke si'i ange 'a e maté 'i he'eku kamata'i e ngāue ko ia ke faito'o e mafu avá. Hala ke ma'ilo'i 'e 'osi ha ta'u 'e valu mei ai, te u tafa 'a Palesiteni Kimipolo 'o kau ai hono fetongi e halanga paipa ki hono mafu.
10. "I he'etau talanoa ki he malí ko ha hoa ngāue tu'unga tataú, tau talanoa mu'a ki he malí ko ha hoa-ngāue *kakato*. 'Oku 'ikai ke tau loto ke hoko hotau kakai fefine Siasi ko ha ngaahi hoa-ngāue *fakalongolongo* pe *fakangatangata* pē 'i he fatongia ta'engata ko iá! Mou hoko mu'a ko ha hoa-ngāue *fietokoni* mo *kakato*" (Spencer W. Kimball, "Privileges and Responsibilities of Sisters," *Ensign*, Nov. 1978, 106).
11. "Ne mei hoko kotoa e ngaahi taumá'a 'o e māmaní mo e me'a kotoa pē 'i he māmaní ko ha fo'i me'a noa pē, kapau na'e 'ikai 'a e fefiné—ko ha maka-tu'u-lo to ia 'o e fakatupú 'i he 'aleso 'o e lakanga fakataula'eikí" (Russell M. Nelson, "Lessons from Eve," *Ensign*, Nov. 1987, 87). "Na'e hoko 'a Ivi ko e fakatupu fakamuumuitaha ia 'a e 'Otuá, ko e tumutumu faka'e'i eiki 'o e ngāue fakafo kuo fakahoko kimu'ā" (Gordon B. Hinckley, "The Women in Our Lives," *Liahona*, Nov. 2004, 83).
12. Vakai, Russell M. Nelson, "Children of the Covenant," *Ensign*, May 1995, 33.

Fai 'e 'Eletā Gregory A. Schwitzer
'O e Kau Fitungofulú

Tuku ke Fakaongo Atu 'a e Talupitē

'Oku fie ma'u 'e he māmaní ha kau ākonga 'o Kalaisi 'oku nau lava 'o fakafetu'utaki atu e pōpoaki 'o e ongoongolei ke mahino ange mei he lotó.

he fa'ahita'u māfana ne toki 'osí, na'a ma nofo fakataha mo hoku uaifi mo homa makapuna tangata 'e ua kae kau atu 'ena ongomātu'ā ki ha fononga paionia honau siteikí. Na'e fie ma'u 'e homa 'ofefiné ke fakapapau'i 'oku fai 'e he ongo tamaikí 'ena ako tā pianó lolotonga 'ena mavahe mei 'apí. Na'a ne 'ilo'i 'e faingofua ke ngalo 'eni 'i he hili pē ha ngaahi 'aho si'i 'o 'ena nofo mo 'ena kuí. Na'a ku fakakaukau 'i ha ho'atā 'e taha ke u tangutu hifo mo hoku mokopuna ta'u 13 ko 'Aniteluú 'o fanongo ki he'ene taá.

Ko e kii tamasi'i longomo'ui 'eni peá 'okú ne sai'ia he va'inga 'i tu'ā. 'E faingofua pē ki ai ke fakamoleki hono taimi 'i he tuli manú mo e taumāta'ú. Lolotonga 'ene ako tā pianó, ne lava ke u tala 'oku laka ange ke 'alu ia 'o taumāta'u 'i ha vaitafe ofi mai. Ne u fanongo ki he'ene tā ngaahi nota 'o ha hiva angamaheni. Ko e fo'i nota kotoa pē na'a ne tā, na'e tatau pē 'ene fakamamafa'i mo 'ene mitá, 'o faingata'a leva ke fakamahino'i 'a e fasí. Na'a ku tangutu 'i hono tafa'aki 'o fakamata-la'i e mahu'inga ke lomi'i mālohi 'a e ngaahi fo'i kī 'o e fasí kae lomi'i si'isi'i

pē 'a e ngaahi nota 'oku tā fakataha mo e fasí. Na'a ma talanoa fekau'aki mo e pianó mo 'ene mahulu ange 'i ha misini fakafo peé. 'E lava pē ke hoko ia ko ha konga pē ia hono le'ó mo e ngaahi ongó pea 'e hoko leva ia ko ha founiga fetu'utaki faka'ofo'ofa. Hangē pē ko e hamolemole e talanoa 'a ha tahá, 'oku totonu ke hamolemole pehē mo e ongo e fasí mei he fo'i nota ki he nota.

Na'a ma kakata fakataha 'i he'ene toutou feingá. Na'e toe lahi ange 'ene

malimalí ‘i he kamata ke ‘asi mai e fo’i fasi angamaheni ko iá ‘o kehe mei he fasi noa’ia na’á ne tā kimu’á. Na’e mahino ‘a e pōpoaki ko ‘ení: “Ko e fānau au ‘a e ‘Otuá, pea kuó Ne fekau’i mai au.”¹ Na’á ku ‘eke kia ‘Anitelū pe na’á ne lava ‘o ongo’i e faikehekehe ‘i he pōpoakí. Na’á ne tali mai, “Io, Kulenipā, ‘oku ou ongo’i ia!”

Na’e ako’i kitautolu ‘e he ‘Apostolo ko Paulá ‘o fekau’aki mo hono fakafehoanaki ‘etau fetu’utakí ki he me’alea ‘o e mūsiá ‘i he’ene tohi ki he kau Kolinitoó:

“Pea ko e ngaahi me’a ta’emo’ui ka ‘oku ongo, pe ko ha fangufangu, pe ha ha’ape, kapau e ‘ikai fai kehekehe ia ‘i he ongó, e ‘ilo fēfē pe ko e hā ‘oku ifí, pe ko e hā ‘oku taá?

“He kapau ‘oku ongo noa mai ‘a e me’aleá, ko hai te ne teu ia ki he taú?”²

Kapau na’e ‘i ai ha taimi ‘e fie ma’u ai ‘e he māmaní ha kau ākonga ‘a Kalaisí ‘oku nau lava ‘o fakafetu’utaki atu e pōpoaki ‘o e ongoongoleleí ke mahino ange mei he lotó, ko e taimí ‘ení. ‘Oku tau fie ma’u ‘a e le’o ‘o e talupíté.

Ko Kalaisí mo’oni ‘a hotau fa’ifa’itaki’anga lelei tahá. Na’á ne fakahaa’i ma’u pē ‘a e loto-to’a ke taukave’i e me’ā na’e totonú. Kuo laui senituli e vanavanaiki mai ‘Ene folofolá ‘i He’ene fakaafe’i kitautolu ke tau manatu’i ke ‘ofa ki he ‘Otuá mo hotau kāingá, pea tauhi kotoa e ngaahi fekau ‘a e ‘Otuá pea hoko ko ha maama ki he māmaní. Na’e ‘ikai ke ne ilifia ke lea fakafetau ki he kau taki ‘o e māmaní pe kau pule ‘o Hono ‘ahó, neongo ne nau fakafe-pakíi Hono misiona na’e ‘oange kiate Ia ‘e he Tamaí. Na’e ‘ikai fakataumu’ā ‘Ene ngaahi leá ke fakapuputu’u ka ke tākiekina e loto ‘o e tangatá. Na’á Ne ‘ilo’i lelei ‘a e finangalo ‘Ene Tamaí ‘i he me’ā kotoa pē na’á Ne lea ‘aki mo faí.

‘Oku ou sai’ia foki he sipinga ‘a Pitá, ‘i he’ene fehangahangai mo e kau tangata ‘o e māmaní ‘i he loto-to’ā mo e fakamahino ‘i he ‘aho ‘o e Penitekosí. Na’e fakatahataha mai ‘a e kakái ‘i he ‘aho ko iá mei he ngaahi fonua lahi ‘o fakaanga’i ‘a e fuofua Kāingalotú koe’uhí na’ā nau fanongo ki he’enau lea ‘i he ngaahi lea kehekehé mo fakaukau kuo nau konā. Ne tu’u hake

‘a Pita ‘i hono ue’i ia ‘e he Laumālié ‘i hono lotó, ke malu’i ‘a e Siasí mo hono kāingalotú. Na’á ne fakamo’oni ‘aki e ngaahi leá ni: “A kimoutolu ‘a e kau tangata ‘o Siuteá, mo kimoutolu kotoa pē ‘oku ‘aunofo ‘i Selusalemá, ke mou ‘ilo ‘ení, pea fakafanongo ki he’eku leá.”³

Na’á ne lau mei he folofolá ‘a ia ‘oku ‘i ai e ngaahi kikite ‘a Kalaisí peá ne fakamo’oni fakahangatonu ‘aki ‘ení: “Ko ia ke ‘ilo pau ‘e he fale kotoa pē ‘o Isileli, kuo fakanofo ‘e he ‘Otuá ‘a e Sisú ko ia, ‘a ia na’ā mou tutuki ki he ‘akaú, ko e ‘Eiki mo e Kalaisí.”⁴

Ne fanongo e tokolahí ki he’ene ngaahi leá, mo ongo’i e Laumālié, pea kau atu ha ngaahi laumālie ‘e toko 3,000 ki hono kamata’i ‘o e Siasí. Ko ha fakamo’oni mālohi ia ki ha tangata pe fefine ‘oku loto fiemālie ke fakamo’oni’i ha me’ā ‘oku kehekehe mo e vakai ‘a māmaní, ka te ne fakahoko ha liliu.

‘I he taimi ‘oku fili ai ‘a kitautolu kāingalotú ke tu’u ‘o fakamo’oni mālohi ki he tokātelíne ‘a e ‘Otuá mo Hono Siasí, ‘oku liliu ai ha me’ā ‘i loto ‘iate kitautolu. ‘Oku tau ‘ai kiate kitautolu ‘a Hono fofongá. ‘Oku tau toe ofi ange ki Hono Laumālié. Te Ne mu’omu’ā leva ‘iate kitautolu ‘i “[hotau] nima to’omata’ú pea ‘i [hotau] to’ohemá, pea ‘e ‘i [hotau]

lotó ‘a [Hono] Laumālié, pea ‘e takatakai ‘a [kitautolu] ‘e [He’ene] kau ‘āngeló, ke poupou’i hake ‘a [kitautolu].”⁵

‘Oku ‘ikai feinga ‘a e kau ākonga mo’oni ‘o Kalaisí ke kumi ‘uhinga koe’uhí ko e tokātelíné, ‘i he taimi ‘oku ‘ikai fe’unga ai mo e ngaahi fakakaukau lolotonga ‘a e māmaní. Ko Paulá ko ha ākonga loto-to’ā ia na’á ne malanga ‘oku “‘ikai te u mā ‘i he ongoongolelei ‘o Kalaisí; he ko e mālohi ia ‘o e ‘Otuá ki he fakamo’uí kiate kinautolu kotoa pē ‘oku tuí;”⁶ Ko e ākonga mo’oni ‘okú ne fakafofonga’i ‘a e ‘Eiki ‘i he taimi ‘e ngali faingata’ā aí. ‘Oku holi ‘a e kau ākonga mo’oni ke nau ue’i e loto ‘o e tangatá, kae ‘ikai ‘ai ke nau mālie’ia pē.

Taimi ‘e ni’ihí ‘oku ‘ikai faingofua pe fakafiemālie ke taukave’i ‘a e Kalaisí. ‘Oku ou tui na’e hoko ia kia Paula ‘i he taimi na’e ui ia ki he ‘ao ‘o e Tu’i ko ‘Akilipá pea na’e fehu’i ange ke ne fakatonuhia’i ia pea fai ange ‘ene talanoá. Na’e ‘ikai toe momou ‘a Paula ‘i he’ene fakahā mālohi ‘ene tuí pea na’e fakalotosi’i ia ki he tuí ‘o ne “meimeí” fakaloto’i ia ke ne hoko ko ha Kalisitiane.

Ne fakamo’oni’i ‘e he tali ‘a Paulá ‘ene faka’amu ke mahino mo’oni ki he kakaí e me’ā na’á ne lea ‘akí. Na’á ne fakahā ki he Tu’i ko ‘Akilipá ko ‘ene

faka'amú ke 'oua 'e "meimei" hoko pē ko ha kau Kalisitiane, ka ke "hoko kotoa" ko ha kau ākonga 'a Kalaisi.⁷ 'E lava 'e kinautolu 'oku nau lea 'aki e mahinó 'o fakahoko 'eni.

'I he ngaahi ta'u lahi kuó u ako ai 'a e talanoa 'o e misi 'a Lihaí 'i he Tohi 'a Molomoná,⁸ 'oku ou fakakaukau ma'u pē ki he fu'u fale lahi mo 'ata'ataá ko ha feitu'u ia 'oku nofo ai e kakai angatu'u tahá. Na'e fonu e falé 'i he kakai manuki ne nau tuhu ki he kakai faivelenga ne piki ki he va'a ukamea 'okú ne fakaofonga'i e folofola 'a e 'Otuá, pea ne nau feinga ki he 'akau 'o e mo'uí, 'okú ne fakaofonga'i e 'ofa 'a e 'Otuá. Ne 'i ai hanau ni'ihi ne 'ikai ke nau makātaki'i hono manuki'i kinautolú pea nau hē atu leva. Na'e fakakaukau ha ni'ihi kehe ke kau fakataha mo e kau manuki 'i he falé. Ne 'ikai nai ke nau loto-to'a ke lea ta'eufi 'o fakafepaki'i e fakaangá pe pōpoaki 'a e māmaní?

'I he'eku sio ki he nga'unu e māmaní 'o mavahe mei he 'Otuá, 'oku ou tui 'oku fakautuutu ange lahi 'o e fale ko 'ení. 'Oku 'a'eva ha tokolahí he 'ahó ni 'i he holo 'o e fu'u fale lahi mo 'ata'atā ko 'ení ka 'oku 'ikai ke nau fakatokanga'i 'oku nau fai e tō'onga mo'uí

tatau pē. 'Oku nau fa'a fakavaivai ki he ngaahi 'ahi'ahí mo e ngaahi pōpoakí. 'Oku tau fa'a ma'u kinautolu 'oku nau manuki pe kau fakataha he fakaangá pe manukí.

Kuo ta'u lahi 'eku fakakaukau ko e fai e manukí ke faka'aluma 'aki e tō'onga mo'uí 'a e kau faivelengá, ka 'oku hanga 'e he le'o mei he fu'u falé he 'ahó ni 'o liliu 'enau founágá. 'Oku fa'a feinga 'a kinautolu 'oku fa'a manukí ke lolomi e pōpoaki faingofua 'o e ongoongolelé 'aki 'enau 'ohofi ha konga e hisitólia 'o e Siasí pe fakaanga'i ha palōfita pe takimu'a kehe. 'Oku nau 'ohofi foki e uho mo e 'elito 'etau tokāteliné mo e ngaahi fono 'a e 'Otuá, 'a ia na'e foaki mai talu mei he Fakatupu 'o e māmaní. 'I he'etau hoko ko ha kau ākonga 'a Sisū Kalaisi mo kau ki Hono Siasí, kuo pau ke 'oua na'a tau teitei tukuange 'a e va'a ukameá. Kuo pau ke tau tuku ke ongo atu 'a e talupité mei hotau laumālié.

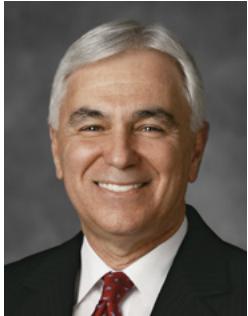
Ko 'etau pōpoaki faingofuá ko e 'Otuá 'a 'etau Tamai Hēvaní pea ko Hono 'Aló 'a Sisū Kalaisi. Kuo toe fakafoki mai 'a e ongoongolelé 'i he ngaahi 'aho kimui ní 'o fakafou 'i he kau palōfita mo'uí pea 'oku fakamo'oní

ki ai e Tohi 'a Molomoná. Ko e hala 'o e fiefiá 'oku fou ia he tefito'i 'iuniti 'o e fāmilí 'o hangē ko e fuofua fa'unga ne fokotu'u mo fakahā mai 'e he'etau Tamai Hēvaní. Ko e ongo angamaheni 'eni 'o e pōpoaki 'e lava ke 'ilo'i 'e ha tokolahí, he kuo nau fanongo ai talu mei he maama fakalaumālié.

'I he'etau hoko ko e Kāingalotu 'o e Siasí, ko e taimi 'eni ke tau tu'u hake ai 'o fakamo'oni. Kuo taimi ke toe le'o lahi ange 'a e ngaahi fasi 'o e ongoongolelé 'o hiliō ia 'i he longoa'a 'a e māmaní. 'Oku ou tānaki atu 'eku fakamo'oní ki he pōpoaki 'a e Fakamo'uí mo e Huhu'i 'o e māmaní. 'Okú Ne Mo'uil Kuo toe fakafoki mai 'Ene ongoongolelé pea lava ke ma'u e ngaahi tāpuaki 'o e fiefiá mo e melinó 'i he mo'uí ni 'i hono mo'uíaki 'Ene ngaahi fekaú mo 'a'eva 'i Hono halá. Ko 'eku fakamo'oní ia 'i he huafa 'o Sisū Kalaisí, 'ēmeni. ■

NGAAHI FAKAMATALÁ

1. "Fānau Au 'a e 'Otuá," *Ngaahi Himi*, no. 193.
2. 1 Kolinitō 14:7–8.
3. Ngāue 2:14.
4. Ngāue 2:36.
5. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 84:88.
6. Loma 1:16.
7. Vakai, Ngāue 26:26–30.
8. Vakai, 1 Nīfai 8.

Fai 'e 'Eletā Claudio R. M. Costa
'O e Kau Fitungofulú

'Oku Nau Manatu Má'u Ai Pē Kiate la

'Oku ou manako ke ako mo fakalaualuloto ki he mo'ui 'a e Tokotaha na'a Ne foaki e me'a kotoa pē ma'atautolú.

Oku ou sa'iia 'i he hiva Palai-meli 'oku pehē:

*[Talamai e talanoa 'o Sīsuú ke u fanongo ki ai,
A e ngaahi me'a ne u mei 'eke ki ai kapau na'e i hení.
Ngaahi mātangá mo e talanoa 'o e tahi,
Ngaahi talanoa 'o Sīsuú, talamai kiate au.]¹*

'Oku ou tui ko hono kamata'i ko ia ha tukufakaholo 'o hono fai e talanoa 'o Sīsuú ki he'etau fānaú mo e fāmilí, ko ha founiga makehe mo'oni ia ke tauhi ai e 'aho Sāpaté ke mā'oni'oní 'i hotau 'apí.

Ko e mo'oni 'e 'omi 'e he me'a ni ha laumālie makehe ki hotau 'apí mo 'oange ki hotau fāmilí ha ngaahi sīpinga mei he Fakamo'uí tonu Pē.

'Oku ou manako ke ako mo fakalaualuloto ki he mo'ui 'a e Tokotaha na'a Ne foaki e me'a kotoa pē ma'atautolú.

'Oku ou manako ke lau 'a e ngaahi potufolofola kau ki He'ene mo'ui haohaoá, pea hili hono lau e folofolá 'a ia 'oku fakamatala kau ki he ngaahi me'a na'a Ne a'usiá, na'a ku kuikui pea

feinga ke fakakaukauloto ki he ngaahi taimi toputapu ko 'eni 'okú ne ako'i mo fakamālohaia fakalaumālie aú.

Ko e ngaahi momeniti hangē ko e:

- 'I he taimi na'a Ne 'a'anu ai ki he kelekelé, 'o ngaohi 'aki e 'a'anu 'a e 'umea, pea pani e mata 'o e tangata kuí mo pehē ange kiate ia, "Alu, 'o kaukau 'i he ano vai ko Seiloamí." Pea na'e talangofua e tangatá peá ne, "alū ai ia, 'o kaukau, pea ha'u kuo 'ā."²
- 'I he taimi na'a Ne fakamo'ui ai e fefine na'e 'autoto pea kuo ala ia ki

he kapa 'o Hono kofú, 'o tui 'e fakamo'ui ia 'i he ala pē kiate Iá.³

- 'I he taimi na'a Ne hā ai ki He'ene kau ākongá, 'o ne hā'ele 'i he fukahi tahí.⁴
- 'I he taimi na'a Ne fononga ai mo e ongo ākongá 'i he hala ki 'Emeasí pea fakamaama ai 'ena mahino ki he folofolá.⁵
- 'I he taimi na'a Ne hā mai ai ki he kakai 'i he ongo 'Ameliká mo fakahā kiate kinautolu ke nau ha'u kiate Ia pea 'ai honau nimá ki Hono vakavaká pea ala ki he mata'i fa'o 'i Hono ongo nimá mo Hono va'ē koe'uhí ke nau lava 'o 'ilo'i ko Ia "ko e 'Otua 'o 'Isilelí, pea ko e 'Otua 'o e māmaní kotoa pē, pea [na'e] tāmate'i Ia . . . koe'uhí ko e ngaahi angahala 'a e māmaní."⁶

'Oku ou fiefia 'i he'eku 'ilo'i 'oku 'i ai 'a e mātu'a 'oku nau fai e ngaahi talanoa 'o Kalaisí ki he'enau fānaú. 'Oku ou fakatokanga'i 'eni 'i he'eku mama ki he fānau 'i he Siasí 'i he ngaahi polokalama Palaimelí mo e ngaahi polokalama kehé.

'Oku ou fakamālō ki he'eku ongo-mātu'a 'i hono ako'i au fekau'aki mo Kalaisí. 'Oku ou hokohoko atu ke vakai ki he founiga kuo tokoni'i ai au mo hoku uaifi 'ofeiná 'e he sīpinga 'a e Fakamo'uí 'i he'ema ako'i 'ema fānaú.

'Oku fonu hoku lotó 'i he fiefia 'i he'eku vakai ki hono fai 'e he'eku fānaú e ngaahi talanoa 'o Kalaisí ki hoku makapuná. 'Okú ne fakamanatu mai ha taha 'o e ngaahi folofola 'oku ou sa'iia taha aí, 'oku hā 'i he 3 Sione, vahe 1, veesi 4, 'a ia 'oku pehē, "Oku 'ikai ha'aku fiefia 'e lahi hake ka ko 'eku fanongo 'oku 'a'eva 'eku fānaú 'i he mo'oni." Pea ko e hā ka 'ikai fakakau ai hotau makapuná?

'Oku ou fakamālō ki hotau kau taki, 'oku nau toutou ako'i kitautolu fekau'aki mo Kalaisí, fekau'aki mo hono tauhi 'o e 'aho Sāpaté ke mā'oni'oní, pea fekau'aki mo hono ma'u 'a e sakalamēnití he Sāpate kotoa pē 'i hono fakamanatua e Fakamo'uí.

'Oku toe fakafiefia ange 'a e Sāpaté mo e sakalamēnití 'i he'etau ako 'a e

ngaahi talanoa 'o Kalaisí. 'I hono fai iá, 'oku tau fokotú'u ai ha ngaahi tukufakaholo 'okú ne langaki ai 'etau tuí mo e fakamo'oní mo malu'i foki hotau fāmilí.

'I ha ngaahi uike si'i kuo mahili atú, lolotonga hono toe ako e pōpoaki na'e fai 'e Palesiteni Lāsolo M. Nalesoni 'i he konifelenisi lahi kuo 'osí, pea lolotonga e fakalaauloto ki he 'aho Sāpaté, na'á ku ongo'i ha hounga'ia mo'oni ki he tāpuaki mo e faingamālie 'o hono ma'u e sakalamēnítí. Ko ha momeniti matu'aki molumalu, toputapu, mo fakalaumālie ia kiate au. 'Oku ou fiefia lahi 'i he houalotu sakalamēnítí.

Lolotonga 'eku fakalaaulotó, na'á ku ako fakalelei ai hono tāpuaki'i e maá mo e vaí. Na'á ku lau mo fakalaauloto mo'oni ki he lotú pea mo e ouau 'o e sakalamēnítí. Ne kamata ke u fakalaauloto 'i hoku 'atamaí pea 'i hoku lotó e ngaahi me'a na'e fehoko-taki mo iá.

'I he laumālie 'o e fakalaaulotó, ne u fakakaukauloto ki he 'aho ko iá, 'a e 'uluaki 'aho 'o e kātoanga mā ta'e fakatupú, 'i He'ene tali ki he fehu'i 'Ene kau ākongá fekau'aki mo e feitu'u ke nau teuteu ai ki he Kātoanga 'o e Lakaatú, 'o pehē, "Pea pehē 'e ia, Mou ò ki he tangata ko ia 'i he kolo, 'o tala kiate ia, 'Oku pehe mai 'a e

'Eikí, Kuo ofi hoku 'aho, pea te mau kai 'a e Laka atu 'i ho falé mo 'eku kau ākongá."⁷

Na'á ku feinga ke fakakaukauloto ki hono fakatau mai 'e he kau ākongá ha me'akai pea teuteu'i fakalelei e tēpilé ke kai mo Ia 'i he 'aho makehe ko iá: ko ha tēpile ki he toko 13, ko Ia mo 'Ene kau ākonga 'e toko hongofulu mā ua na'á Ne 'ofa aí.

Ne u tangi 'i he'eku fakakaukauloto atu ki he kai fakataha 'a Kalaisi mo kinautolú, 'i he'ene pehē, "Ko e mo'oni 'oku ou pehē kiate kimoutolu, ko e taha 'o kimoutolu 'e lavaki'i au."⁸

Na'á ku fakakaukau ki he kau ākonga loto mamahi ne fehu'i kiate Ia, "Eiki, ko au ia?"⁹

Pea 'i he taimi ne fai ai 'e Siutasi e fehu'i tatau pē kiate Iá, na'á Ne tali fiemālie ange pē, "Ko ia pe."¹⁰

Ne u lava 'o sioloto ki he ongo nima kuó ne fakamo'ui, fakafiemālie'i, fakamāma'i, mo tuku tāpuakí, 'i hono pakipaki 'a e maá pea pehē 'e Sisū, "To'o 'o kai; ko 'eni hoku sinó."¹¹

Peá Ne to'o leva ha ipu kuo fonu 'i he uainé mo 'oatu 'a e fakafetaí pea 'oange e ipú kiate kinautolu mo pehē, "Mou inu ai kotoa pē: He ko hoku toto 'eni 'o e fuakava fo'oú, 'a ia 'oku lilingi ke fakamolemole ai e angahala 'a e tokolahí."¹²

Na'á ku sioloto ki he kau ākonga takitaha pea vakai ki he'enau fofonga tokanga ki he 'Eikí, 'a ia ne nau 'ofa lahi aí. Na'e hangē pē na'á ku tangutu ai mo kinautolú, 'o mātā e me'a kotoa pē. Ne u ongo'i ha mamahi lahi fau 'i hoku lotó, fonu 'i he mamahí mo e loto-mamahí koe'uhí ko e me'a ne 'amanaki ke Ne foua ma'akú.

Na'e fonu hoku laumālié 'i ha holi lahi ke hoko ko ha tokotaha lelei ange. 'Oku ou faka'amu mo'oni 'i he fakatomala mo e loto-mamahi, ke malava 'o holo pea ta'ofi ha toe tulutā 'o Hono ta'ata'a ne lilingi 'i Ketisemaní.

Na'á ku fakalaauloto leva fekau'aki mo e sakalamēnítí 'oku tau ma'u he uike kotoa pē 'i hono fakamanatua Iá. Lolotonga iá, na'á ku fakakaukau ki he fo'i lea takitaha 'i he tāpuaki'i e maá mo e vaí. Na'á ku fakakaukau lahi ki hono fakalea "pea manatu ma'u ai pē kiate ia" 'i he tāpuaki 'o e maá, mo e "pea nau manatu ma'u ai pē kiate ia" 'i he tāpuaki'i 'o e vaí.¹³

Na'á ku fakakaukau ki hono 'uhinga ke manatu ma'u ai pē kiate Iá.

Kiate au, 'oku 'uhinga ia:

- Ke manatu'i 'Ene mo'uí 'i he maama fakalaumālié, 'i he taimi na'á Ne ngaohi ai e palanite faka'ofo'ofa ko 'ení.¹⁴

- Ke manatu'i Hono 'alo'i ma'ulalo mai 'i ha 'ai'angakai 'o e manú 'i Pēteli-hema 'i Siuteá.¹⁵
- Pea 'i he'ene hoko ko ha tamasi'i ta'u 12, na'a Ne akonaki mo malanga ki he kau toketā 'i he temipalé.¹⁶
- Ke manatu'i e taimi na'a Ne 'alu tokotaha ai ki he toafā ke teuteu ki He'ene ngāue 'i he māmaní.¹⁷
- Ke manatu'i e taimi na'a Ne liliu ai 'i he lotolotonga 'o 'Ene kau ākongá.¹⁸
- Ke manatu'i e taimi na'a Ne fuofua fai ai e sakalamēnítí 'i he 'Ohomohe Faka'osí.¹⁹
- Pea 'alu ki he Ngoue ko Ketisemaní pea mamahi lahi fau koe'uhí ko 'etau ngaahi angahalá, mamahí, loto-mamahí, mo e mahamahakí, 'o Ne tauta'a toto mei he ava kotoa 'o Hono kilí.²⁰
- Ke manatu'i neongo, hili 'a e fu'u mamahi mo e faingata'a ia lahí, na'a mo ia 'i Ketisemaní, na'e lavaki'i Ia 'i ha 'uma 'e ha taha 'o e kau ākongá na'a Ne ui ko ha kaungāme'a.²¹
- Pea 'i hono 'ave ia kia Pailato pea kia Hēlota ke fakamāu'i.²²
- Pea 'i he taimi na'e manuki'i, faka-mamahí'i, 'anuhia, taa'i, mo haha 'aki ha uipi 'o Ne lavea aí.²³
- Pea 'i he taimi na'e tui fakamālohi ai ha kalauni 'akau talatala ki Hono 'ulú.²⁴
- Ke manatu'i na'a Ne fua Hono kolosí ki Kolokota pea tutuki ia ki he kolosí, 'o faingata'a ia 'i he mamahi fakaesino mo fakalaumālie kotoa pē.²⁵
- Pea manatu'i, 'i he kolosí, na'e fonu hono lotó 'i he manava'ofa, peá Ne sio kiate kinautolu ne nau tutuki Iá pea hanga hake Hono fofongá ki he langí 'o tautapa, "E Tamai, faka-molemole 'a kinautolu; he 'oku 'ikai te nau 'ilo 'a ia 'oku nau faí."²⁶
- Ke manatu'i e taimi na'e tukuange ai Hono laumālié ki he to'ukupu 'Ene Tamaí, 'a 'etau Tamaí, 'o Ne 'afio'i kuó Ne fakahoko 'Ene ngāue ki hono fakamo'ui e fa'ahinga kotoa pē 'o e tangatá.²⁷
- Ke manatu'i 'a 'Ene Toetu'ú, 'a ia 'okú ne fakapapau'i 'etau toetu'ú mo e malava ke nofo 'i Hono tafa'akí ki

he kotoa 'o 'itānití, 'o makatu'unga he'etau ngaahi filí.²⁸

'Ikai ngata aí, ko e fakalaauloto ki he lotu 'o e sakalamēnítí mo e ngaahi lea matu'aki makehe mo mahu'ingamālie 'o e ongo lotú, 'okú ne faka-manatu mai hono 'ikai faka'ofa ke ma'u e tala'ofá, lolotonga e tāpuaki 'o e sakalamēnítí, 'a ia te tau ma'u ma'u pē Hono Laumālié 'i he'etau manatu ma'u pē kiate Iá.²⁹

'Oku ou tui na'e 'i ai pē e taimi 'a e 'Eikí ke foaki mai ai ha fakahā kiate kiautolú. Na'e mahino lelei 'eni kiate au lolotonga 'eku ako e Tangata Malanga 3:1, 6, 'a ia 'oku pehē:

"Oku ai hono kuonga 'o e me'a kotoa pe, mo e 'aho ki he ngāue kotoa pē 'i he lalo langí: . . .

"Ko ha 'aho ke ma'u, mo e 'aho ke mole ai; ko e 'aho ke kuku ma'u, mo e 'aho ke li'aki atu."

Ko e sakalamēnítí ko ha taimi foki ia ke ako'i ai kiautolu 'e he Tamai Hēvaní fekau'aki mo e Fakalelei 'a Hono 'Alo 'Ofa'angá—'a hotau Fakamo'ui ko Sisū Kalaisí—pea ke tau ma'u ha fakahā ki ai. Ko ha taimi ia ke "tukituki, pea 'e to'o kiate kimoutolu"³⁰ ke kole pea ma'u 'a e 'ilo ko 'ení. Ko e taimi ia ke tau kole 'i he loto 'apasia ki he 'Otuá 'a e 'ilo ko 'ení. Pea kapau te tau fai ia, 'oku 'ikai ha'aku veiveiuia te tau ma'u 'a

e 'ilo ko 'ení, 'a ia te ne faitāpuekina fau 'etau mo'uí.

'Oku ou sa'iia 'i he 'aho Sāpaté, sakalamēnítí, pea mo hono 'uhingá. 'Oku ou 'ofa he Fakamo'uí 'aki hoku laumālié kotoa. 'I he huafa 'o Sisū Kala-isí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. "Talamai 'a e Ngaahi Talanoa 'o Sisū," *Tohi Hiva 'a e Fānaú*, 36.
2. Sione 9:7.
3. Vakai, Luke 8:43–48.
4. Vakai, Ma'ake 6:45–52.
5. Vakai, Luke 24:13–35.
6. 3 Nifai 11:14.
7. Mātiu 26:18.
8. Mātiu 26:21.
9. Mātiu 26:22.
10. Mātiu 26:25.
11. Mātiu 26:26.
12. Mātiu 26:27–28.
13. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 20:77, 79.
14. Vakai, Sione 1:1–3.
15. Vakai, Luke 2:1–7.
16. Vakai, Luke 2:41–52.
17. Vakai, Mātiu 4:1–11; Ma'ake 1:12–13; Luke 4:1–13.
18. Vakai, Mātiu 17:1–9.
19. Vakai, Mātiu 26:26–28; Luke 22:14–20.
20. Vakai, Luke 10:39–46.
21. Vakai, Luke 10:47–48.
22. Vakai, Luke 23:1–12.
23. Vakai, Mātiu 26:67; 27:26, 28, 30; Luke 22:63–65.
24. Vakai, Mātiu 27:29.
25. Vakai, Sione 19:16–18.
26. Luke 23:34.
27. Vakai, Luke 23:46.
28. Vakai, Luke 24:5–8.
29. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 20:77, 79.
30. Mātiu 7:7.

Fai 'e Palesiteni Henry B. Eyring

Tokoni 'Uluaki 'i he Kau Palesitenisi 'Uluaki

Ko e Hoko 'a e Laumālie Mā'oni'oní ko Ho Takauá

Te tau lava 'o ma'u e Laumālie 'o kapau te tau mo'ui taau mo ia, 'o 'ikai tātātaha, kae ma'u ai pē.

Si'oku kāinga 'ofeina, 'oku ou shounga'ia ke kau fakataha mo kimoutolu 'i he 'aho Sāpaté ni 'i he konifelenisi lahi 'o e Siasi 'o e 'Eikí. 'Oku tau ongo'i, 'a e fakamo'oni 'a e Laumālie Mā'oni'oní ki hono mo'oni 'o e ngaahi lea mo e hiva kuo tau fanongoá.

Ko 'eku taumu'a ki he 'aho ní ke fakatupulaki ho'o holi mo ho'o vilitaki ke faka'aonga'i 'a e me'afoaki kuo talal'ofa mai kiate kitautolu kotoa hili 'etau papitaisó. Ne tau fanongo ki he fakalea ko 'ení 'i hono hilifakinima kitautolú: "Ma'u 'a e Laumālie Mā'oni'oní."¹ Talu mei ai mo e liliu 'etau mo'uí.

Te tau lava 'o ma'u e Laumālie 'o kapau te tau mo'ui taau mo ia, pea 'ikai tātātaha kae hangē ko e a'usia fakaofo kuo tau foua he 'ahó ni, pea ma'u ai pē. 'Okú ke 'ilo mei he ngaahi lea 'o e lotu 'o e sākalamēnítí 'a e founiga hono a'usia 'o e talal'ofa ko iá: "E 'Otua, ko e Tamai Ta'engatá, 'oku mau kole ki ho'o 'afió 'i he huafa 'o ho 'Alo ko Sisū Kalaisí, ke tāpuaki'i mo fakatapui 'a e maá ni ki he ngaahi laumālie 'o kinautolu kotoa pē 'e 'ilo aí, ke nau 'ilo 'i he fakamanatu ki he sino 'o ho 'Aló, 'o fakamo'oni'i ai ki ho'o 'afió, 'e

'Otua ko e Tamai Ta'engatá, 'oku nau loto-fiemālie ke to'o kiate kinautolu 'a e huafa 'o ho 'Aló, pea manatu ma'u ai pē kiate ia, mo tauhi 'ene ngaahi fekau 'a ia kuó ne tuku kiate kinautolú."

Pea tokī hoko mai leva e tala'ofa nāunau'iá: "Koe'uhí ke 'iate kinautolu ma'u ai pē 'a hono Laumālie" (T&F 20:77; tokī tānaki 'a e fakamamafá).

Ke ma'u ma'u ai pē 'a e Laumālie 'iate kitautolu, ko hono ma'u ia e

fakahinohino mo e tataki 'a e Laumālie Mā'oni'oní 'i he'etau mo'ui faka'ahó. 'E lava 'e he Laumālie 'o fakatokanga mai ke tau faka'ehi'ehi mei he 'ahi'ahi ke fai koví.

'I he 'uhinga ko iá, 'oku faingofua ai ke tau sio ki he 'uhinga kuo feinga ai 'a e kau tamaio'eiki 'a e 'Eikí ke fakatupulaki 'etau holi ke hū ki he 'Otuá 'i he'etau ngaahi houalotu sākalamēnítí. Kapau te tau ma'u 'a e sākalamēnítí 'i he tui, 'e malava leva 'e he Laumālie Mā'oni'oní 'o malu'i kitautolu mo kinautolu 'oku tau 'ofa aí mei he ngaahi 'ahi'ahi 'oku fakautuutu 'ene toutou hoko maí.

'E hanga 'e he takaua 'a e Laumālie Mā'oni'oní 'o ngaohi 'a e me'a 'oku leleí ke toe matamata lelei ange pea fakavaivai'i mo e 'ahi'ahí. 'Oku totonu ke fe'unga pē ia ke ne ngaohi kitautolu ke tau vilitaki ke 'iate kitautolu ma'u ai pē 'a e Laumālie.

Hangē pē ko hono fakamāloha kitautolu 'e he Laumālie Mā'oni'oní 'i he'etau fefā'uhí mo e filí, 'okú Ne 'omi foki ha mālohi ke tau 'ilo 'aki e mo'oni mei he loí. Ko e mo'oni ko ia 'oku mahu'inga tahá 'oku fakapapau'i pē ia 'e he fakahā mei he 'Otuá. 'E 'ikai fe'unga 'a 'etau 'uhinga fakaetangatá mo hono ngāue'aki ko ia 'etau ngaahi ongo fakatu'asinó. 'Oku tau mo'ui 'i ha taimi 'oku a'u ki he poto tahá 'e faingata'a fau ke ne fakafaikehekehe'i 'a e mo'oni mei he olopoto kākaá.

Na'e hanga 'e he 'Eikí 'o ako'i 'Ene 'Apostolo ko Tōmasí, 'a ia na'a ne fie ma'u ha fakamo'oni fakatu'asino ki he Toetu'u 'a e Fakamo'u'i 'aki 'ene ala ki Hono ngaahi matakafó, ko e fakahaá 'a e fakamo'oni pau tahá: "Pea talaange 'e Sisū kiate ia, Tōmasi, ko e me'a 'i ho'o mamata kiate aú, ko ia kuó ke tui aí, 'oku monū'ia 'a kinautolu 'oku 'ikai mamata kae tuí" (Sione 20:29).

Ko e ngaahi mo'oni ko ia 'okú ne faka'ilonga'i 'a e hala ki 'api ki he 'Otuá, 'oku fakapapau'i mai ia 'e he Laumālie Mā'oni'oní. He 'ikai ke tau lava 'o 'alu ki he vao 'akaú 'o mamata ki he fakataufolofola 'a e Tamaí mo e 'Aló ki he talavou ko Siosefa Sāmitá. He 'ikai ha fakamo'oni fakatu'asino pe ha taukave fakapoto te ne lava 'o fokotu'u na'e ha'u 'a 'Ilaisiá 'o hangē ko e tala'ofá ke foaki 'a e ngaahi kī 'o e lakanga fakataula'eikí 'a ia 'oku ma'u mo faka'ao-nga'i 'e ha palōfita mo'ui he lolotongá ni ko Tōmasi S. Monisoní.

'Oku hoko mai 'a e mo'oni ki ha foha pe 'ōfefine 'o e 'Otuá 'okú ne faka'aonga'i 'a e totonu ke ma'u 'a e Laumālie Mā'oni'oní. Koe'uhí 'e ala faka'ali mai 'a e ngaahi kākaá mo e loi kiate kitautolu 'i ha taimi pē, 'oku tau fie ma'u ai e tākiekina pau 'a e Laumālie 'o e Mo'oni ke 'oua na'a tau veiveiu.

Na'e tapou mai 'a Siaosi Q. Kēnoni, lolotonga 'ene mēmipa he Kōlomu 'o e Kau 'Apostolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, ke tau fāifeinga ma'u pē ke 'iate kitautolu 'a e Laumālié. Na'a ne palōmesi, pea 'oku ou palōmesi atu foki, kapau te tau hokohoko atu 'i he 'alunga ko iá, 'e 'ikai 'aupito "ke tau masiva 'i he 'ilo" ki he mo'oni, "ikai ha toe veiveiu pe 'i he fakapo'ulí," pea 'e "mālohi 'etau tuí mo kakato [etau] . . . fiefiá."²

'Oku tau fie ma'u 'a e tokoni pau ko iá mei he takaua 'a e Laumālie Mā'oni'oní 'i ha toe 'uhinga kehe. Mahalo 'e hoko ta'e amanekina mai ha pekia ha taha 'okú ke 'ofa ai. Ko e fakamo'oni ia mei he Laumālie Mā'oni'oní ki he nautula totonu 'o ha Tamai Hēvani 'ofa mo ha Fakamo'ui kuo toetu'u 'okú ne 'omi ai 'a e 'amanaki leleí mo e nongá 'i he mole atu ha taha na'a te 'ofa ai. Kuo pau ke tau ma'u 'a e fakamo'oni ko iá 'i he taimi 'oku hoko ai ha pekia.

Ko ia ai, 'oku lahi e ngaahi 'uhinga 'oku tau fie ma'u ma'u ai pē 'a e takaua 'a e Laumālie Mā'oni'oní. 'Oku tau fie ma'u ia, ka 'oku tau 'ilo mei he'etau a'u siá 'oku 'ikai ke faingofua ke pukepuke ia. 'Oku tau fakakaukau, lea 'aki, mo fai e ngaahi me'a 'i he'etau mo'ui faka'ahó te ne lava 'o tuli e Laumālié. Na'e ako'i kitautolu 'e he 'Eikí 'e hoko ma'u ai pē 'a e Laumālie Mā'oni'oní ko hotau takaua 'i he taimi 'oku fonu ai hotau lotó 'i he 'ofa haohaoa 'a Kalaisí pea mo e taimi 'oku ngaohi ke faka'ofo'ofa ma'u ai pē 'e he angama'a [etau] ngaahi fakakaukaú (vakai T&F 121:45).

Kiate kinautolu 'oku nau fefa'uhí mo e tu'unga ma'olunga ke fe'unga ai mo e me'afaoaki 'o e takaua 'a e Laumālié, 'oku ou 'oatu 'a e fakalotolahi ko 'ení. Kuó ke 'osi a'usia e ngaahi taimi na'a ke ongo'i ai 'a e tākiekina 'a e Laumālie Mā'oni'oní. Mahalo na'a hoko ia kiate koe he 'ahó ni.

Te ke lava 'o 'ai 'a e ngaahi momeniti 'o e ue'i fakalaumālie ko iá ke hangē ko e tengā 'o e tuí na'e fakamatala'i 'e 'Alamaá (vakai 'Alamā 32:28). Tō ha taha 'i he 'ahó ni. Te ke lava 'o fai ia 'i ho'o muimui ki he ue'i na'a ke ongo'i. Ko e ue'i fakalaumālie mahu'inga taha kiate koé, ko ho'o 'ilo'í ko ia e me'a 'oku finangalo e 'Otuá ke ke faí. Kapau ko hono totongi ho'o

vahehongofulú, pe 'a'ahi ki hao kau-
ngāme'a loto mamahi, 'oku totonu ke
ke fai ia. Ko e hā pē ha me'a, fai ia. I
he taimi 'okú ke fakahaa'i ai ho'o loto
vēkeveke ke talangofuá, 'e 'oatu 'e he
Laumālié ha ngaahi ongo lahi ange 'o
kau ki he me'a 'oku fie ma'u 'e he 'Otuá
ke ke fai Ma'aná.

'I ho'o talangofuá, 'e hokohoko mai
e ngahai ue'i mei he Laumālié, pea te
ke toe ofi ange ai ke ke feohi ma'u pē
mo ia. 'E tupulaki ho mālohi ke fili ki
he totonú.

Te ke lava 'o 'ilo pe ko e ngaahi
ongo ko ia ke ngāue Ma'aná ko e ha'u
mei he Laumālié pe ko ho'o holi pē
'a'aú. I he taimi 'oku fenāpasi ai 'a e
ngaahi ongó mo e me'a kuo lea 'aki 'e
he Fakamo'u'i mo 'Ene kau palōfita mo
e kau 'apostolo mo'ui, te ke lava 'o fili
ke talangofua 'i he loto-falala. Pea 'e
toki fekau leva 'e he 'Eikí Hono Laumā-
lié ke ne tokoni'i koe.

Hangē ko 'ení, kapau 'okú ke ma'u
ha ongo fakalaumālie ke faka'apa'apa'i
'a e 'aho Sāpaté, tautaufitó ki he taimi
'oku ngali faingata'a aí, 'e fekau'i 'e he
'Otuá Hono Laumālié ke tokoni atu.

Na'e hoko mai e tokoni ko iá ki
he'eku tamaí 'i he ngaahi ta'u kuo
hilí he taimi na'a ne 'alu ai he ngāue
ki 'Aositelēliá. Na'a ne toko taha pē
'i ha 'aho Sāpate, pea na'a ne fie kai

sākalamēniti. Na'e 'ikai ke ne 'ilo ha ngaahi houalotu 'a e Siasí. Ko ia na'a ne kamata lue pē. Na'a ne lotu 'i he mangafā kotoa pē ke 'ilo pe ko fē 'a e hala ke ne afe aí. Hili ha houa 'e taha 'o 'ene lue mo afe holó, na'a ne tu'u 'o toe lotu. Na'a ne ma'u ha ongo ke ne afe hifo 'i ha fo'i hala. Tuai-e-kemo na'e kamata ke ne fanongo ki ha hiva mei he lalo fale 'o ha 'api nofo'anga ofi mai. Na'a ne fakasiosio atu 'i he matapā sio-'atá peá ne mamata ki ha kakai tokosi'i ne nau tangutu 'o ofi ki ha tēpile 'oku 'ufi'ufi 'aki e tupenu lanu hinehina mo ha 'ū laulau sākalamēniti.

Mahalo pē 'oku 'ikai ko ha fu'u loko me'a ia kiate koe, ka ko ha me'a faka'ofo'ofa ia kiate ia. Na'a ne 'ilo kuó ne a'usia 'a e tala'ofa 'o e lotu sākalamēniti: "Manatu ma'u ai pē kiate ia, mo tauhi 'ene ngaahi fekau 'a ia kuó ne tuku kiate kinautolú; koe'uhí ke 'iate kinautolu ma'u ai pē 'a hono Laumālié" (T&F 20:77).

Ko ha sīpinga pē ia 'e taha 'o e taimi na'a ne lotu ai mo fakahoko 'a e me'a na'e talaange 'e he Laumālié 'oku fie ma'u 'e he 'Otuá ke ne faí. Na'a ne fai 'i ha ngaahi ta'u lahi, 'o hangē ko ia te ta faí. Na'e 'ikai ke ne teitei talanoa fekau'aki mo 'ene tu'unga mo'ui faka-laumālié. Na'e hokohoko atu 'ene fai ha fanga kii me'a iiki pē na'e ue'i ia ke ne fai ma'a e 'Eikí.

Ko e fē pē ha taimi na'e kole ange ai ha Kāingalotu kiate ia ke ne lea, na'a ne fai ia. Na'e 'ikai mahu'inga ia pe ko ha toko 10 pe toko 50 pe na'e helā'ia. Na'a ne fai 'ene fakamo'oni ki he Tamaí, mo e 'Aló, pea mo e Laumālie Mā'oni'oní, pea mo e kau palōfitá 'i he taimi pē na'e ue'i ai ia 'e he Laumālié ke fai pehē.

Ko hono uiui'i mā'olunga taha 'i he Siasí ki he fakataha ale'a'anga mā-'olunga 'a e Siteiki Ponevila 'Iutaá, 'a ia na'a ne huohuo ai e ngoue 'a e siteikí, peá ne faiako 'i ha kalasi Lautohi Faka-Sāpate. 'I he ngaahi ta'u kumuí ní, na'e hoko 'a e Laumālie Mā'oni'oní ko hono takaua, 'i he taimi na'a ne fie ma'u aí.

Na'a ku tu'u 'i he tafa'aki 'o 'eku tamaí 'i ha loki 'i he falemahakí. Na'e tokoto 'eku fa'eé, ka ko hono uaifi 'i ha ta'u 'e 41 'i he mohengá. Ne lau houa 'ema siofi iá. Na'e kamata ke ma sio ki he pulia atu 'a e fōtunga mamahí mei hono fofongá. Na'e kamata ke fakamafolofola hifo hono louhi'i nima na'a ne kukú. Na'a ne tuku hifo hono ongo nimá ki hono tafa'akí.

Na'e ngata ai e ngaahi ta'u lahi e mamahi'iia he kanisaá. Ne u sio ki he fotu mai 'a e fiemālié 'i hono fofongá. Na'a ne mihi'i faka'osi 'ene mānavá, peá ne mālōlō. Na'a ma tu'u ai 'o tatali ke ma sio pe 'e toe he'aki mai.

Ne iku 'o fanafana mai 'a e Tangata-eikí, "Kuo foki atu ha ki'i ta'ahine ki 'api."

Na'e 'ikai tō hano lo'imata. Koe'uhí ne 'osi fuoloa pē hono 'orange 'e he Laumālie Mā'oni'oní ia ha fakatātā mahino 'o e tu'unga na'a ne 'i aí, feitu'u na'a ne ha'u mei aí, me'a kuó ne a'usiá, mo e feitu'u 'okú ne 'alu ki aí. Na'e fakamo'oni'i tā tu'o lahi 'e he Laumālié kiate ia 'o kau ki he Tamai Hēvani 'ofá, mo ha Fakamo'ui na'a Ne veteki e mālohi 'o e maté, pea mo e natula totonu 'o e sila 'i he temipalé 'a ia na'a ne fakahoko mo hono uaifi mo e fāmilí.

Kuo fuoloa fau hono fakapapau'i 'e he Laumālié kiate ia 'a hono fakafe-'unga'i ia 'e he'ene angalelei mo e tuí ke ne foki hake ki ha 'api fakalangi 'a ia 'e manatua ai ko ha 'ōfefine faka'ofo'ofa 'o e tala'ofá pea 'e talitali fiefia ia 'i he lāngilangi.

Na'e mahulu hake ia 'i ha 'amanaki lelei ki he'eku tangata'eikí. Na'e hanga 'e he Laumālie Mā'oni'oní 'o fakahoko ia ke mo'oni ma'ana.

'I he taimí ni, mahalo 'e pehē 'e ha ni'ihi ko ha mohe misi pē 'ene ngaahi leá mo e ngaahi fakatātā 'o ha 'api fakalangi 'i he'ene fakakaukaú, ko ha faka'uto'uta hala pē ia 'a ha husepā-niti 'i he taimi 'o e faingata'a. Ka na'a ne 'ilo'i ko e mo'oni ta'engatá pē 'a e founiga te ke 'ilo aí.

Ko ha tangata saienisi ia na'a ne fekumi ki he mo'oní fekau'aki mo e māmanī fakatu'asinó 'i he'ene fu'u lahí. Na'a ne ngāue'aki lelei 'a e ngaahi me'a ngāue fakasaienisi 'o fakalāngilangi'i ai 'e hono kaungā ngāue he funga 'o e māmaní. Ko e ngaahi me'a lahi na'a ne fai 'i he kemisitulí ko e sio-loto ki he fe'unuaki 'a e fanga kí'i me'a ikí pea fakapapau'i e me'a 'oku sio-loto ki aí 'aki hano toutou 'ahi'ahi'i ia 'i he loki saienisi.

Ka na'a ne muimui'i ha lēsoni kehe ke 'ilo ai 'a e ngaahi mo'oní na'e mahu'inga taha kiate iá pea mo kitautolu kotoa. Ko e Laumālie Mā'oní'oní pē 'oku tau lava ai 'o sio ki he kakaí mo e ngaahi me'a 'oku hokó 'o hangē ko e 'afio hifo 'a e 'Otuá.

Na'e hokohoko atu 'a e me'afaoaki ko iá 'i he falemahakí hili e mālōlō hono uaifí. Na'a mau fakamā'opo'opo e nga'oto'ota 'eku fa'eé ke 'ave ki 'api. Na'e tu'u 'eku tangata'eikí ke fakamālō ki he kau neesi mo e kau toketā kotoa pē ne mau fetaulaki he'ema 'alu ki he kaá. 'Oku ou manatu'i na'a ku ongo'i 'ita na'e totonu ke tukunoa'i kimaua ke ma tēngihia.

'Oku ou toki 'ilo'i he taimí ni ko e ngaahi me'a na'a ne mamata ki aí ko e Laumālie Mā'oní'oní pē na'a ne lava 'o fakahā ange kiate iá. Na'a ne mamata ki he kakai ko iá ko ha kau 'āngelo ne fekau'i mai 'e he 'Otuá ke tokanga'i hono 'ofa'angá. Mahalo ne nau pehē pē ko ha kau ngāue taukei kinautolu ki he mo'uí, ka na'e fakamālō'ia'i 'e he Tangata'eikí 'enau ngāue 'o fakafofonga'i e Fakamo'uí.

Na'e hokohoko atu hono tākiekina ia 'e he Laumālie Mā'oní'oní 'i he'ema a'u mai ki he 'api 'eku ongomātúá. Na'a ma talanoa 'i ha ngaahi miniti si'i 'i loto pale. Na'e kole mai 'e he'eku tangata'eikí 'e 'alu ki hono loki mohe ofi mai.

Hili ha ngaahi miniti si'i mei ai, na'a ne lue mai ki loto pale. Na'a ne mālālī fiefia mai. Na'a ne lue mai 'o ne fanafana mai kiate kinautolu, "Na'a ku hoha'a telia na'a 'alu tokotaha 'a Miletí ki he maama tatali'anga 'o e ngaahi laumālie. Ne u fakakaukau mahalo na'a si'i ongo'i tuēnoa he tokolahi 'a e kakaí."

Na'a ne talamai fiefia, "Ne u toki lotu 'eni. 'Oku ou 'ilo 'oku sai pē 'a Miletí. Na'e 'i ai 'eku fa'eé 'o talitali ia."

'Oku ou manatu'i 'eku malimali he'ene talamai iá, 'o fakakaukau loto atu ki he'eku kui fefiné, 'ene fakatovave mo tutui mai 'i he fu'u kakaí ke fakapapau'i 'okú ne 'i ai ke talitali mo fā'ofua ki hono 'ofefine-'i-he-fonó he'ene a'u atú.

Ko e taha leva 'eni 'o e ngaahi 'uhinga ne kole ai mo ma'u 'e he'eku tamaí 'a e fiemālie ko iá koe'uhí ko e talu 'ene kei si'i mo 'ene lotu 'i he tuí. Na'a ne angamaheni 'aki hono ma'u e ngaahi tali na'e ha'u ki hono lotó ke foaki 'a e fakafiemālié mo e fakahinohinó. Tānaki atu ki hono ma'u ha tō'onga mo'ui 'o e lotú, na'a ne 'ilo 'a e folofolá mo e ngaahi lea 'a e kau palōfita mo'ui. Ko ia na'a ne 'ilo'i 'a e ngaahi fanafana angamaheni 'a e Laumālié, mahalo na'a ke ongo'i he 'aho ní.

Na'e mahulu hake 'i hono fakafiemālié mo tākiekina pē ia 'e he Laumālie Mā'oní'oní. Na'a ne liliu ia 'o fakafou 'i he Fakalelei 'a Sisū Kalaisí. 'I he'etau tali 'a e tala'ofa ko ia ke 'iate kinautolu ma'u ai pē 'a e Laumālié, 'e lava 'e he Fakamo'uí 'o foaki mai 'a e fakahaohaoa 'oku fie ma'u ki he mo'ui ta'engatá, 'a e me'a'ofa mahu'inga taha 'i he ngaahi me'a'ofa kotoa peé (vakai T&F 14:7).

Manatu'i 'a e ngaahi lea 'a e Fakamo'uí: "Ko 'eni ko e fekaú 'eni: Fakatomala, 'a kimoutolu 'a e ngaahi ngata'anga kotoa pē 'o e māmaní, pea ha'u kiate au 'o papaitiso 'i hoku hingoá, koe'uhí ke fakamā'oni'oní 'i 'a kimoutolu 'i he ma'u 'o e Laumālie Mā'oní'oní, koe'uhí ke mou tu'u ta'e-hamele 'i hoku 'aó 'i he 'aho faka'osí." (3 Nifai 27:20).

'Oku hoko mai 'a e ngaahi fekau ko iá mo e tala'ofa ko 'ení mei he 'Eikí:

"Pea ko 'eni, ko e mo'oni, ko e mo'oni, 'oku ou pehē kiate koe, falala ki he Laumālie ko ia 'oku tākiekina ke faileleí—'io, ke faiotonú, ke 'a'eva 'i he loto-fakatōkilaló, ke fakamaau mā'oni'oní, pea ko hoku Laumālié 'eni.

"Ko e mo'oni, ko e mo'oni, 'oku ou pehē kiate koe, te u foaki kiate koe mei hoku Laumālié, 'a ia 'e fakamāma'i ho 'atamaí, 'a ia 'e fakafonu ho laumālié 'aki 'a e fiefia" (T&F 11:12–13).

'Oku ou fakamo'oni atu 'oku mo'ui 'a e 'Otua ko e Tamaí, ko Sisū Kalaisí kuo toetu'u 'okú Ne tataki Hono Siasi, 'oku ma'u 'e Palesiteni Tōmasi S. Monisoni 'a e ngaahi kí kotoa 'o e la-kanga fakataula'eikí, pea 'oku tataki mo poupou'i 'a e Siasi 'o Sisū Kalaisí 'o e Kau Mā'oní'oní 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní mo hono kāngalotu loto-fakatōkilaló 'e he fakahaá 'o fakafou 'i he Laumālie Mā'oní'oní.

'Oku ou toe fakamo'oni ko e kau tangata kuo nau lea kiate kitautolu he 'aho ní, ko ha kau fakamo'oni 'o e 'Eiki ko Sisū Kalaisí, ko e kau mēmipa 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Apostolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, pea na'e uiui'i kinautolu 'e he 'Otuá. 'Oku ou 'ilo na'e tataki 'e he Laumālié 'a Palesiteni Monisoni ke ui kinautolu. 'I ho'omou fakafanongo kiate kinautolu mo 'enau ngaahi fakamo'oni, 'e fakapapau'i atu 'e he Laumālié kiate kimoutolu 'a e me'a 'oku ou talaatu he taimi ní. Na'e ui kinautolu 'e he 'Otuá. 'Oku ou poupou mo 'ofa kiate kinautolu pea 'oku ou 'ilo'i 'oku 'ofeina mo poupou'i kinautolu 'e he 'Eikí 'i he'enau faifatongiá. Pea 'oku ou fai 'eni 'i he huafa 'o Sisū Kalaisí, 'ēmeni. ■

NGAAHI FAKAMATALÁ

1. *Tohi Tu'utu'uni Fika 2 Ko Hono Pule'i 'o e Siasi* (2010), 20.3.10.
2. Vakai, George Q. Cannon, in "Minutes of a Conference," *Millennial Star*, May 2, 1863, 275–76.

Fai 'e 'Eletā D. Todd Christofferson

'O e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá

'Uhinga 'o e Siasí

'Oku mahu'inga ke tau ki'i tu'u 'o fakakaukau ki he 'uhinga na'e fili ai 'e Sisū Kalaisi ha siasi, 'a Hono Siasí, ke fakahoko ai 'Ene ngāue mo 'Ene Tamai.

Talu 'eku tupu mo e hoko e ngaahi konifelenisi lahi 'a e Siasí ko ha me'a fakalaumālie fakafiefia, pea kuo hoko 'a e Siasí 'iate ia pē ko ha feitu'u ke 'ilo ai 'a e Eikí. 'Oku ou 'ilo'i 'oku 'i ai ha ni'ihi 'oku nau pehē 'oku nau lotu pe fakalaumālie ka 'oku 'ikai ke nau fie kau ki ha siasi pe fie ma'u pē ā ha fa'unga pehē. Ko ha me'a fakafo'i-tuitui pē e lotú ia kiate kinautolu. Ka ko e Siasí na'e fokotu'u ia 'e Sisū Kalaisi—ko e uho Ia 'etau mo'ui fakalaumālié. 'Oku mahu'inga ke tau ki'i tu'u 'o fakakaukau ki he 'uhinga na'a Ne fili ai ke ngāue'aki ha siasi, 'a Hono Siasí, 'a e Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oní 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní, ke fai 'Ene ngāue mo e Tamaí "ke fakahoko 'a e mo'ui ta'e-fa'a-maté mo e mo'ui ta'e-ngata 'a e tangatá."¹

Na'e kamata meia 'Ātama 'a hono malanga'i 'o e ontoongolelei 'o Sisū Kalaisi, mo e ngaahi ouau mahu'inga 'o e fakamo'uí, hangē ko e papitaisó, 'i he founa tuku'au fakafāmili 'o e lakanga fakataula'eikí.² 'I he faka'au ke toe tokolahi ange 'a e ngaahi sosaietí mei he nofo-'a-kāingá, na'e toe ui ai 'e he 'Otuá ha kau palōfita kehe, kau talafekau, mo e kau akonaki. 'Oku tau lau 'i he taimi 'o Mōsesé ne 'i ai ha fa'unga maau ange ne kau ki ai e

kaumātu'a, kau taula'eikí, mo e kau fakamāu. 'I he hisitolia 'o e Tohi 'a Molomoná, na'e fokotu'u 'e 'Alamā ha siasi 'aki ha kau taula'eiki mo e kau akonaki.

Pea 'i he vaeua'angamālie 'o taimí, na'e fokotu'utu'u 'e Sisū 'Ene ngāue 'i ha founa 'e lava ai e ontoongolelei 'o fokotu'u 'i ha ngaahi pule'anga lahi mo ha ha'oha'onga 'o e kakai kehekehe. Na'e fokotu'u 'a e fa'unga ko iá, 'a e Siasi 'o Sisū Kalaisi ki he tu'unga 'o e "kau 'apostolo mo ha kau palōfita, ko hono [fungani] makatulikí 'a Sisū Kalaisi pē."³ Na'e kau ki ai mo ha ni'ihi ko e kau fitungofulu, kaumātu'a, kau pīsope, kau taula'eiki, kau akonaki, mo e kau tikoni. Na'e pehē pē hono fokotu'u 'e Sisū e Siasi 'i he Hemisifia Hihifó hili 'Ene Toetu'u.

Hili e hē mei he mo'oní mo e movetevete e Siasi kuó Ne fokotu'u lolotonga 'ene 'i he māmaní, na'e toe fokotu'u 'e he Eikí 'a e Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o fakafou he Palōfita ko Siōsefa Sāmitá. Na'e kei tu'u pē 'a e taumu'a mei he kuonga mu'a; ke malanga 'aki 'a e ontoongolelei 'o Sisū Kalaisi mo hono fakahoko 'o e ngaahi ouau 'o e fakamo'uí—"i hono fakalea 'e tahá, ke 'omi e kakaí kia Kalaisi.⁴ Pea 'i he taimi ni, 'oku fakafou 'i hono toe fakafoki

mai 'o e Siasí ni 'a hono fakahoko ko ia e tala'ofa 'o e huhu'í ki he ngaahi laumālie 'o kinautolu kuo pekia ka ne 'ikai ha'anau 'ilo ki he 'alo'ofa 'a e Fakamō'uí lolotonga 'enau kei mo'ui.

'Oku fakahoko fēfē 'e he Siasi 'o e Eikí 'a 'Ene ngaahi taumu'á 'Oku mahu'inga ke 'ilo'i ko e taumu'a tau-potu taha 'a e 'Otuá ko 'etau fakalaumālie. Ko Hono finangaló ke tau fai atu "mei he 'alo'ofa ki he 'alo'ofa, 'o a'u ki [he'etau] ma'u hono fonu"⁵ 'o e me'a kotoa 'okú Ne lava 'o foakí. 'Oku mahulu hake 'a e me'a ia 'oku fie ma'u 'i he ongo'i fakalaumālie peé. 'Oku fie ma'u 'a e tui kia Sisū Kalaisi, fakatomalá, papitaiso 'i he vai pea mo e Laumālie, mo e kātaki 'i he tui ki he ngata'angá.⁶ He 'ikai lava 'e ha taha 'o a'usia 'eni 'i he moveteveté, ko hono 'uhinga ia 'oku ma'u ai 'e he Eikí ha siasi ke fokotu'u ha fakataha'anga 'o e Kau Mā'oní 'i he nau fepoupouaki ai 'i he "hala fāsi'i mo lausi'i 'a ia 'oku fakatau ki he mo'ui ta'engatá."⁷

"Pea na'e foaki 'e [Kalaisi] ha ni'ihi, ko e kau 'apostolo; mo e ni'ihi, ko e kau palōfita; mo e ni'ihi, ko e kau 'evangelio; mo e ni'ihi, ko e kau faifekau mo e kau akonaki;

"... Mo e ngāue fakafaifekaú, ke langa hake 'a e sino 'o Kalaisi:

"Kae 'oua ke tau hoko kotoa pē ki he fakataha 'i he tuí, pea mo e 'ilo'i 'o e 'Alo 'o e 'Otuá, ki he tangata haohaoá, ki he fuofua 'o hono lahi 'o e fonu 'o Kalaisi."⁸

Ko Sisū Kalaisi 'a e "tupu'anga mo e fakahaohaoa'anga 'o [etau] tuí."⁹ Ko 'etau fakataha ko ia 'i he sino 'o Kalaisi—"a e Siasi—ko ha konga mahu'inga ia 'o hono to'o kiate kitautolu Hono huafá.¹⁰ 'Oku tau 'ilo "na'e fa'a fakataha 'a e [Siasi] 'i he kuonga mu'á], ke 'aukai mo lotu, pea ke fetalanoa'aki 'iate kinautolu 'o kau ki he lelei 'o honau laumālie"¹¹ "mo fanongo ki he folofola 'a e Eikí."¹² Ko ia ia 'oku fakahoko 'i he Siasi he 'ahó ní. I he'etau fakataha 'i he tuí, 'oku tau ako'i mo fefakamaama'aki mo tuiaki ki he tu'unga taupotu taha 'o e mo'ui fakaākongá "ki he fuofua 'o hono lahi 'o e fonu 'o Kalaisi." 'Oku tau feinga ke fetokoni'aki ke tau "ilo'i 'e Alo 'o e 'Otuá,"¹³ kae 'oua kuo hoko

‘a e ‘aho “te nau takitaha ako’i ki hono kaungā’apí, . . . ‘o pehē, [‘Ilo’i] ‘a [e ‘Eikí]: he te nau ‘ilo kotoa pē au mei he iiki ‘o a’u ki he lalahi ‘iate kinautolu, ‘oku pehē ‘e [he ‘Eikí].”¹⁴

‘Oku ‘ikai ngata pē ‘etau ako ki he ngaahi tokāteline fakalangí ‘i he Siasí; ‘oku tau feinga ke mo’ui ‘aki. ‘I he’etau hoko ko e sino ‘o Kalaisí, ‘oku fetokoni’aki ai e kāingalotu ‘o e Siasí ‘i he ‘aho kotoa pē ‘o ‘enau mo’ui. ‘Oku ‘ikai ke tau haohaoa; ‘oku tau fakatupu loto-mamahi mo ongo’i loto-mamahi. ‘Oku tau fa’a sivi’i e nī’ihi kehé ‘aki ‘etau tō’onga mo’ui fakatāutahá. ‘I he sino ‘o Kalaisí, kuo pau ke tau ope atu ‘i he ako pē ki he ngaahi fakakaukaú mo e ngaahi lea hākeaki’i pea ma’u ha a’usia “totonu” ‘i he’etau ako ko ia ke “nofo fakataha ‘i he ‘ofá.”¹⁵

‘Oku ‘ikai tokanga pē ‘a e tui fakalotu ko ‘ení ki hoto kitá; ka ‘oku ui kotoa kitautolu ke tokoni. Ko kitautolu ‘a e mata, nima, ‘ulu, va’e, mo e ngaahi kupu kotoa ‘o e sinó, pea na’á mo e “kāingalotu ko ia . . . ‘a ia ‘oku matamata vaiváa, ‘oku lahi hake honau ‘aongá.”¹⁶ ‘Oku tau fie ma’u e ngaahi uiui’i ko ‘ení pea ‘oku fie ma’u ke tau tokoni.

Na’e ‘i ai ha tangata ‘e taha ‘i hoku uōtí na’e ‘ikai ngata pē ‘i he ‘ikai ke tupu hake ‘i he’ene ongo mātu’á ka na’e ‘ikai ke na poupou ki he’ene mālohi ‘i he Siasí. Na’á ne fakakaukaú ‘i ha houalotu sākalamēniti: “‘Oku ‘ikai lava ke mahino ki he’eku tamaí ‘a e ‘uhinga ‘oku ‘alu ai ha taha ki he lotú he taimi na’á ne mei lava ai ‘o ‘alu ‘o sikií, ka ‘oku ou sai’ia ‘aupito ke u ‘alu

Mumbai, India

ki he lotú. ‘Oku tau fononga fakataha ‘i he Siasí, pea ‘oku ue’i fakalaumālie au ‘e he to’u tupu mālohí, fānau loto-ma’á, mo e me’á ‘oku ou sio mo ako mei he kakai lalahi kehé. ‘Oku fakamālohia au ‘e he siasí peá u nēkeneka ‘i he fiefia hono mo’ui ‘aki e ongoongoleí.”

‘Oku kau atu e ngaahi uōtí mo e ngaahi koló ki ha fakataha fakauike ‘o e mālōlō mo e fakafo’ou, ko ha taimi

mo e feitu’u ke tukuange ai ‘a e māmaní kimui—ko e Sāpaté. Ko ha ‘aho ia ke ke “fiefia [ai ‘i he] ‘Eikí,”¹⁷ ke a’usia ‘a e fakamo’ui fakalaumālie ‘oku ma’u ‘i he sākalamēnítí, pea ke ma’u mo’o-tautolu ‘a e tala’ofa fakafo’ou ‘o Hono Laumālié.¹⁸

Ko e taha ‘o e ngaahi tāpuaki ma’oongo’onga taha ‘o e kau ki he sino ‘o Kalaisí, neongo ‘oku hangē ‘oku

'ikai ko ha tāpuaki 'i he taimí ni, ko hono valoki'i ko ia 'o e angahalá mo e fehālākí. 'Oku tau hehema ngofua ke kumi 'uhinga ma'a 'etau ngaahi fehālākí, pea taimi 'e n'ihi 'oku 'ikai ke tau fa'a 'ilo e me'a 'oku totonu ke tau fakalelei'i pe founa hono fakahoko iá. Ka 'ikai 'a kinautolu 'oku nau lava 'o valoki'i kitautolu "i hono taimí, 'i he lea māsila, 'o ka ue'i ke fai pehē 'e he Laumālie Mā'oni'oní,"¹⁹ te tau ala fakatoupi'koi ke liliu kae me'a tēpuú ke muimui ki he 'Eikí. 'Oku fakafo'ituitui 'a e fakatomalá, ka 'oku 'i he Siasí 'a e fakafeohi 'i he vaa'ihala fa'a fakatupu lotomamahi ko iá.²⁰

'I he'etau talanoa ko eni ki he Siasí ko e sino 'o Kalaisí, kuo pau ke tau fakakaukau ma'u pē ki ha me'a 'e ua. 'Uluakí, 'oku 'ikai ke tau feinga ke ului ki he Siasí ka kia Kalaisi mo 'Eneongoongoleleí, ko ha ului 'oku fai 'e he Siasí.²¹ 'Oku fakahā patonu 'e he Tohi 'a Molomoná, "na'e *fakaului* 'a e *[kakai]* ki he 'Eikí, pea nau *[fakataha]* ki he siasi 'o Kalaisi."²² Uá, kuo pau ke tau manatu'i, na'e hoko 'a e fāmilí 'i he kamata'angá, ko e Siasí, pea na'a mo e 'ahó ni, 'i hona takitaha fa'ungá 'oku fetokoni'aki mo fepoupouaki mo fefakamāloha'aki 'a e fāmilí mo e Siasí. He 'ikai ke na lava 'o fetongi tu'unga, pea 'e 'ikai 'aupito ke lava 'e he Siasí 'o tongia e tu'unga 'o e mātu'á. Ko e taumu'a 'o e ngaahi akonaki 'o e ontoongoleleí mo e ngaahi ouau 'o e

lakanga fakataula'eikí 'i hono fakahoko 'i he Siasí ke fe'unga 'a e ngaahi fāmilí ke ma'u 'a e mo'ui ta'engatá.

'Oku 'i ai ha 'uhinga lahi hono ua 'oku ngāue ai 'a e Fakamo'uí 'o fakafou 'i ha siasi, 'a Hono Siasí, 'a ia ko hono a'usia ha ngaahi me'a 'oku fie ma'u vivili ka 'oku 'ikai lava 'o fakahoko ia 'e he fakafo'ituitui pe ko ha kulupu tokosi'i ange. Ko e fakatātā mahino 'e taha ko hono tokangaekina ko ia 'o e masivá. 'Oku mo'oni 'oku tau tokanga'i fakafo'ituitui mo fakafāmili e ngaahi fie ma'u fakatu'asino 'a e n'ihi kehé "o fefoaki'aki 'a e me'a fakatu'asinó mo e me'a fakalaumālié fakatou'osi, 'o fakatatau ki he'enua ngaahi fie ma'u vivilí mo e fie ma'u²³ Ka 'i he Siasí, 'oku toe tokolahī ange 'a e n'ihi 'oku malava ke tokoni ki he masivá mo e faingata'a'iá, ke feau e fie ma'u lalahi angé mo 'amanaki 'e hoko 'o mo'oni ki ha tokolahī 'a e faka'amu ke nau mo'ui-fakafalalapē-kiate-kinautolú.²⁴ 'Ikai ko ia pē, 'oku tokoni 'a e Siasí, 'a e Fine'ofá, ngaahi kōlomu 'o e lakanga fakataula'eikí ki he kakai tokolahī 'i he ngaahi feitu'u kehekehe 'oku uesia 'e he ngaahi fakatamaki fakaenatulá, taú mo e fakatangá.

Ka ne 'ikai e ngaahi me'a 'oku mafeia 'e Hono Siasí, 'e 'ikai lava 'o fakahoko 'a e fekau 'a e Fakamo'uí ke fakaa'u 'a e ontoongoleleí ki he tapa kotoa pē 'o e māmaní.²⁵ 'E 'ikai leva ke 'i ai e ngaahi kī fakae'aposetoló, hono fa'ungá, ko e ngaahi founa

fakapa'a'ngá, mo e mateaki mo e feilau-lau 'a e kau faifekau 'e lau kilu ne fie ma'u ke fakahoko 'a e ngāué. Manatu'i, "ko e Oongoongoleleí ni 'o e Pule'angá [kuo pau ke] malanga 'aki ia 'i he māmaní fulipé, ko ha fakamo'oni ki he ngaahi pule'angá kotoa pē, pea 'e toki hoko mai 'a e ngata'angá."²⁶

'Oku lava 'e he Siasí 'o langa mo fakalele ha ngaahi tempipale, 'a e fale 'o e 'Eikí, 'a ia 'oku fakahoko ai 'a e ngaahi ouau mo e ngaahi fuakava mahu'ingá. Na'e pehē 'e Siosefa Sāmita ko e taumu'a 'a e 'Otuá 'i hono fakahataha'i Hono kakaí 'i ha fa'ahinga ta'u pē "ke langa ha fale 'e lava ke Ne fakahā mai ai ki hono kakaí 'a e ngaahi ouau 'o Hono falé pea mo e ngaahi nāunau 'o Hono pule'angá pea ako'i ki he kakaí e hala ki he fakamo'uí; he 'oku 'i ai ha ngaahi ouau mo e tefto'i mo'oni tukupau ko e taimi 'oku ako'i mo fakahoko aí, kuo pau ke fai ia 'i ha feitu'u pe fale ne langa ki he fo'i taumu'a pē ko iá."²⁷

Kapau 'oku tui ha taha 'oku iku 'a e hala kotoa pē ki hēvani pe 'oku 'ikai ke 'i ai ha ngaahi fie ma'u tukupau ia ki he fakamo'uí, 'e 'ikai leva ke ne fie ma'u 'e ia ke malanga'i ange e ontoongoleleí pe fie ma'u e ngaahi ouau mo e ngaahi fuakavá ke huhu'i 'a e kakai mo'ui pe kau pekiá. Ka 'oku 'ikai ke tau talanoa pē ki he mo'ui ta'e-fa'a-maté ka ki he mo'ui ta'engatá foki, pea koe'uhí ko ia, 'oku mahu'inga leva 'a e 'alunga mo e ngaahi fuakava 'o e ontoongoleleí. Pea 'oku fie ma'u 'e he Fakamo'uí ha siasi ke 'atā ia ki he fānau kotoa 'a e 'Otuá—'o tatau pē ki he kakai mo'ui mo e kau pekiá.

Ko e 'uhinga faka'osi ki hono toe fokotu'u 'e he 'Eikí Hono Siasí 'a e 'uhinga fisifisimu'a taha te u lave ki aí—ko e Siasí ko e pule'anga ia 'o e 'Otuá 'i he māmaní.

'I hono fokotu'u 'o e Siasi 'o Sisū Kalaisí 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní 'i he 1830, na'e folofola 'a e 'Eikí ki he Palōfita ko Siosefa Sāmitá, "Hiki hake homou lotó 'o fiefia, he kuo foaki kiate kimoutolu 'a e pule'angá, pe 'i hono 'ai 'e tahá, ko e ngaahi kī 'o e siasi."²⁸ 'I he mafai 'o e ngaahi kī ko 'ení, 'oku paotoloaki 'e he kau 'ofisa

‘o e Siasí ‘i he lakanga fakataula‘eikí ‘a hono haohaoa ‘o e tokāteliné mo hono totonus ‘o Ene ngaahi ouau fakahaofí.²⁹ ‘Oku nau tokoni ke teuteu‘i ‘a kinautolu ‘oku nau faka‘amu ke ma‘u iá, fakamā-u‘i e tu‘unga fe‘unga mo mo‘ui taau ‘a kinautolu ‘oku nau koleá, pea fakahoko leva.

‘Oku malava ‘e he kau tamao‘eiki ‘a e ‘Eikí ‘o ‘ilo‘i ‘a e mo‘oní mo e loí fakatou‘osi, pea ‘i hono mafái ‘okú Ne folofola mai, “‘Oku pehē ‘e he ‘Eikí.” Me‘apango pē ‘oku fehi‘a mai ha ni‘ihí ki he Siasí koe‘uhí ko ‘enau fie ma‘u ke nau faka‘uhinga‘i ‘enau mo‘oni pē ‘anautolú, ka ko hono mo‘oni ko ha tāpuaki ma‘ongo‘onga ia ke ma‘u ai ha “[ilo] ki he ngaahi me‘á ‘o hangē ko honau anga [mo‘oní], pea na‘a nau ‘i aí pea te nau hoko ki aí”³⁰ kae ‘oua kuo finangalo ‘a e ‘Eikí ke fakahā mai. ‘Oku malu‘i mo pulusi ‘e he Siasí ‘a e ngaahi fakahā ‘a e ‘Otuá—‘a e folofolá.

‘I he taimi na‘e faka‘uhinga‘i ai ‘e Taniela e misi ‘a e Tu‘i Pāpilone ko Nepukanesá, ‘o fakahā ki he tu‘í ‘a ia ‘e hoko ‘i he ngaahi ‘aho ‘amuí,”³¹ na‘á ne fakahā “e fokotu‘u ‘e he ‘Otuá ‘o e langí ha pule‘anga, ‘a ia ‘e ‘ikai ‘auha ‘o laukiunga: pea ‘e ‘ikai tuku ‘a e pule‘angá ki ha kakai kehe, ka te ne laiki mo faka‘auha ‘a e ngaahi pule‘anga [kehé], pea ‘e tu‘u ma‘u ia ‘o ta‘engata.”³² Ko e Siasí ‘a e pule‘anga ko ia he ‘aho faka‘osí na‘e kikite‘i, pea na‘e ‘ikai fokotu‘u ia ‘e he tangatá, ka ko e ‘Otuá ‘o e langí pea ‘oku teka atu ia ko e maka “na‘e tā

mei he mo‘ungá ta‘e kau ai ha nima” ke ne ‘ufi‘ufi ‘a e māmaní.³³

Ko hono taumu‘á ke fokotu‘u ‘a Sainone ke teuteu atu ki he hā‘ele mai mo e nofo tu‘i ‘a Sisū Kalaisí. Kimu‘a ‘i he ‘aho ko iá, ‘e ‘ikai ko ha fa‘ahinga pule‘anga fakapolitikale—‘o hangē ko e folofola ‘a e Fakamo‘uí, “‘Oku ‘ikai ‘o māmani hoku pule‘angá.”³⁴ Ka ko ha ma‘u‘anga ‘o Hono mafái ‘i he māmaní, ko e fakahoko‘anga ‘o Ene ngaahi fuakava mā‘oni‘oní, ko e tauhi ‘o Hono ngaahi tempalé, ke taukapo‘i mo talaki ‘Ene mo‘oní, ko e feitu‘u tānaki‘anga ma‘a ‘Isileli kuo fakamoveteveté, pea mo ha “malu‘anga, mo ha . . . unga‘anga mei he afaá, pea mei he houhaú ‘o ka lilingi kākato atu ia ki he māmaní hono kotoa.”³⁵

‘Oku ou faka‘osi ‘aki ‘a e tautapa mo e lotu ‘a e Palōfítapá:

“Ui ki he ‘Eikí, koe‘uhí ke ‘alu atu ‘a hono pule‘angá ‘i he funga ‘o e māmaní, koe‘uhí ke tali ia ‘e hono kakaí pea mateuteu ki he ngaahi ‘aho ‘e hoko maí, ‘a ia ‘e hā‘ele hifo ai ‘a e Foha ‘o e Tangatá ‘i he langí, kuo kofu ia ‘aki ‘a e ngingila ‘o hono nāunaú, ke fetaulaki mo e pule‘anga ‘o e ‘Otuá ‘a ia kuo fokotu‘u ‘i he māmaní.

“Ko ia, [‘ofa] ke ‘alu atu ‘a e pule‘anga ‘o e ‘Otuá, koe‘uhí ke hoko mai ‘a e pule‘anga ‘o e langí, koe‘uhí ke fakaongoongolelei‘i ‘a ho‘o ‘afió, ‘e ‘Otuá, ‘i he langí ‘o hangē ko ia ‘i he māmaní, koe‘uhí ke ikuna‘i ‘a ho ngaahi filí; he ‘oku ‘o‘ou ‘a e lángilangí, mo e mālohi mo e nāunaú, ‘o ta‘engata pea ta‘engata.”³⁶

‘I he huafa ‘o Sisū Kalaisí, ‘ēmeni. ■

NGAAHI FAKAMATALÁ

1. Mōsese 1:39.

2. “Na‘e kamata ke malanga ‘aki ‘a e Oongoongolei, talu mei he kamata‘angá, pea fakahā ia ‘e he kau ‘āngelo mā‘oni‘oní na‘e fekau‘i atu mei he ‘ao ‘o e ‘Otuá, pea ‘i hono le‘o ‘o‘oná, pea ‘i he me‘aoaki ‘o e Laumālie Mā‘oni‘oní.

“Pea na‘e pehē hono fakapapau‘i kia ‘Atama ‘a e ngaahi me‘a kotoa pē, ‘aki ‘a e ouau toputapu” (Mōsese 5:58–59; vakai foki, Mōsese 6:22–23).

3. Efesō 2:20.

4. “Na‘e fokotu‘u ‘e he ‘Otuá ‘a e Siasí ‘o Sisū Kalaisí ‘o e Kau Mā‘oni‘oní ‘i he Ngaahi ‘Aho Kimui Ní ke tokoni ‘i He‘ene ngāue ke fakahoko ‘a e fakamo‘uí mo e hakeaki‘i ‘o Ene fānau. . . .

“‘Oku tokanga taha ‘a e Siasí ki he ngaahi fatongia fakalangí ‘i hono fakahoko

‘ene ngaahi taumu‘a ke tokoni‘i ‘a e fakahoko‘ituitui mo e ngaahi fāmili ke nau fe‘unga ke ma‘u e hakeaki‘i. ‘Oku kau hení hono tokoni‘i ‘o e kāingalotú ke nau mo‘ui ‘aki e ongoongolelei ‘o Sisū Kalaisí, tānaki fakataha ‘a ‘Isileli ‘o fakafou ‘i he ngāue fakafafeikaú, tokanga‘i e masivá mo e faingata‘iá, mo malava hono fakamo‘uí ‘o e kau pekiá ‘aki hono langa ‘o e ngaahi tempipalé mo fakahoko e ngaahi ouau fakafofongá” (*Tohi Tu‘utu‘uni Fika 2: Ko Hono Pule‘i ‘o e Siasí* [2010], p. 2.2).

5. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 93:13.

6. Vakai, 2 Nifai 31:17–20.

7. 2 Nifai 31:18.

8. Efesō 4:11–13.

9. Molonai 6:4.

10. Vakai, 3 Nifai 27:5–7.

11. Molonai 6:5.

12. 4 Nifai 1:12.

13. Efesō 4:13.

14. Selemaia 31:34; vakai foki, Hepelū 8:11.

15. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 42:45.

16. Vakai, 1 Kolinitō 12:22. Na‘e toe fakahoko‘i e Paula: “Ka ko ‘eni, [ko kitautolú] ko e ngaahi kupu lahi, ka ko e sino pē ‘e taha. . . . Pea kapau ‘e mamahi ‘a e kupu ‘e taha, ‘oku mamahi mo ia ‘a e ngaahi kupu kotoa pē; pea ka fakahikihiki ‘a e kupu ‘e taha, ‘oku fiefia mo ia ‘a e kupu kotoa pē” (1 Kolinitō 12:20, 26; vakai foki, Mosaiā 18:9).

17. Isaia 58:14.

18. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 20:77, 79; 59:9–12.

19. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 121:43.

20. Vakai, 3 Nifai 6:21, 30–32.

21. Vakai ki he Donald L. Hallstrom,

“Converted to His Gospel through His Church,” *Liahona*, Mē 2012, 13–15.

22. 3 Nifai 28:23; tānaki atu hono fakamamafá‘i.

23. Mosaiā 18:29.

24. Ko e fakatātā ‘e taha ‘a ia ‘oku tau ui ko “Fale Tuku‘anga Koloa ‘o e ‘Eikí”. “Ka ko e fale tuku‘anga koloa ‘o e ‘Eikí ‘oku ‘ikai fakangatangata pē ia ki ha fale ‘oku tufaki mei ai e me‘atokoni mo e vala ki he kakai masivá. ‘Oku toe kau pē ki ai mo hono foaki ‘e he kāingalotu ‘o e Siasí honau taimí, ngaahi talenití, ‘ofá, ngaahi koloá, mo ha ngaahi founiga fakapa‘anga ‘oku faka‘atá ki he pisopé ke tokoni‘i ‘i hono tauhi ‘o e masivá mo e faingata‘iá. ‘Oku ‘i ai leva hení ha fale tuku‘anga koloa ‘o e ‘Eikí ‘i he uooti kotoa pē.” (*Tohi Tu‘utu‘uni Fika 2*, 6.1.3).

25. Vakai, Mātiu 28:19–20; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 112:28–29.

26. Siosefa Sāmita—Mātiu 1:31.

27. Ngaahi Akonaki ‘a e Kau Palesiteni ‘o e Siasí: *Siosefa Sāmita* (2007), 482.

28. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 42:69; vakai foki, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 90:3.

29. Vakai, Ko e Ngaahi Tefito ‘o e Tuí 1:5.

30. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 93:24.

31. Taniela 2:28.

32. Taniela 2:44.

33. Taniela 2:45; vakai foki, veesi 35.

34. Sione 18:36; tānaki atu e fakamamafá.

35. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 115:6.

36. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 65:5–6.

Fai 'e Devin G. Durrant
Tokoni 'Uluaki 'i he Kau Palesitenis Lahi
'o e Lautohi Faka-Sāpaté

'Oku ou Fakalaaululoto Má'u Pē Ki ai

'Oku ou lotua fakamātoato te ke fili ke fakalaaululoto ki he folofola 'a e 'Otuá 'i ha founiga lōloa mo loloto ange.

Oku ou ngāue ko ha 'inivesitoa (investor). Ka 'i he tui fakalotú, ko ha ākonga au 'a Sīsū Kalaisi, ko e 'Alo 'o e 'Otuá.¹ 'I he'eku ngāue fakapisinisi, 'oku ou faka'aonga'i ha ngaahi tefito'i mo'oni fakapa'anga 'oku malú. 'I he'eku mo'ui 'aki 'eku tuí, 'oku ou feinga ke muimui ki he ngaahi tefito'i mo'oni fakalaumālie 'okú ne tokoni'i au ke u hangē ko e Fakamo'uí.

**'Oku 'Omi 'e he Ngaahi Fakaafé
'a e Ngaahi Tāpuakí**

Ko e konga lahi e ngaahi pale fakatāutaha kuó u ma'u 'i he mo'ui ko e ola ia 'o hano fakaafe'i au 'e ha taha ke fai ha ngāue faingata'a. 'I he laumālie ko iá, 'oku ou fie 'oatu kiate kimoutolu ha fakaafe 'e ua. Ko e 'uluakí, 'oku fekau'aki mo e me'a fakapa'angá. Ko e fakaafe hono uá, 'oku fakalaumālie. Kapau 'e tali e ongo fakaafé ni, 'e fie ma'u ha ngāue fakapotopoto 'i ha taimi lahi kae toki utu e ngaahi palé.

Ko e 'Uluaki Fakaafé

'Oku faingofua pē 'a e 'uluaki fakaafé: 'Oku ou fakaafe'i kimoutolu ke fakahū ha pa'anga he uike kotoa. 'Oku 'ikai fu'u mahu'inga ia pe ko e

fiha 'okú ke fakahuu; ko e me'a pē ia 'a'au. 'I ho'o fakatupulaki ha 'ulunga-anga 'o e fakahū pa'angá, 'e aonga ia kiate koe fakatāutaha. Pea te ke ma'u foki ha ngaahi faingamālie ke tokoni'i fakapa'anga e nī'ihi kehé tu'unga 'i ho'o ngāue faivelengá. Fakakaukuloto ki he ola lelei hono fakahū ha pa'anga fakauike 'i ha māhina 'e 6, ta'u 'e taha, 10, pe lahi ange. 'E lava 'o ma'u ha ola fisifisimu'a 'i hono fakahoko ha fanga ki'i ngāue iiki 'i ha vaha'ataimi fuoloa.²

Ko e Fakaafe hono Uá

'Oku ki'i kehe mo mahu'inga ange 'eku fakaafe hono uá 'i he 'uluakí. Ko 'eni ia: 'Oku ou fakaafe'i kimoutolu ke mou "fakakaukau'i-ma'uloto"³ ha veesi folofola 'e taha he uike taki-taha. 'Oku "ikai ma'u 'a e fo'i lea ko e fakakaukau'i-ma'uloto (*ponderize*) he tikisinalé, ka 'oku ma'u ia 'i hoku lotó. 'Oku 'uhinga ki he hā 'a e fakakaukau'i-ma'ulotó? 'Oku ou sai'ia ke pehē ko hano fakataha'i ia e peseti 'e 80 e fakalaaululotó mo e peseti 'e 20 e ako ma'ulotó.

'Oku 'i ai ha sitepu faingofua 'e ua:

'Uluakí, fili ha veesi folofola he uike takitaha pea tuku 'i ha feitu'u te ke sio ma'u pē ki ai he 'aho kotoa pē.

Uá, lau pe fakakaukau tu'o lahi ki ha veesi he 'aho kotoa pea fakalaaululoto ki he 'uhinga 'o e ngaahi fo'i leá mo e ngaahi kupu'i lea mahu'ingá 'i he uiké kakato.

Fakakaukau ki he ngaahi ola langaki mo'ui 'o hono fakahoko fakauike 'ení 'i ha māhina 'e ono, ta'u 'e taha, 10, pe lahi ange.

'I ho'o fai e ngāue ni, te ke ongo'i ha tupulaki fakalaumālie lahi ange. Te ke lava 'o ako'i mo langaki hake 'a kinatalu 'okú ke 'ofa'í 'i ha ngaahi founiga mahu'ingamālie ange.

Kapau te ke fili ke ke fakakaukau'i-ma'uloto fakauike, mahalo te ke ongo'i 'o hangē ha taha ne sai'ia he uku mamahá he kuohilí, ka kuo 'ahi'ahi 'eni ke uku loloto. 'I he fili ko iá, 'e

faitāpuekina ho'omou mo'uí 'aki ha mahino loloto ange ki he ngaahi tefito'i mo'oni 'o e ongoongolelé mo ha ngaahi fakakaukau fakalaumālie fo'ou.

'I ho'o fakakaukau ki he veesi kuó ke fili 'i he uike takitaha, 'e tohitongi e leá mo e kupu'i leá 'i ho lotó.⁴ 'E tohi foki e leá mo e kupu'i leá 'i ho 'atamaí. 'I hono fakalea 'e tahá, 'e faingofua ange mo fakanatula pē e ako ma'ulotó. Ka ko e tefito'i taumu'a 'o e fakakaukau'i-ma'ulotó ke 'oatu ha me'a langaki mo'ui ke mou fakakaukau ki ai—'a ia te ke ofi ma'u ai pē ki he Laumālie 'o e 'Eikí.

Na'e folofola e Fakamo'uí 'o pehē, "Mata'ikoloa 'aki ma'u ai pe 'i homou 'atamaí e ngaahi folofola 'o e mo'uí."⁵ Ko e fakakaukau'i-ma'ulotó ko ha founga faingofua mo langaki mo'ui ia ki hono fai iá.

'Oku ou tui ko ha taha fakakaukau-ma'uloto 'a Nifai. Na'á ne pehē, "He 'oku fiefia 'a hoku laumālie 'i he ngaahi folofolá pea 'oku fakalaulau-loto ki ai [ma'u ai pē], pea tohi ia 'i hoku lotó ke ako mei ai pea 'aonga ki he'eku fānaú."⁶ Na'á ne fakakaukau ki he'ene fānaú 'i he'ene fakalaulau-loto mo hiki e folofolá. 'E lelei fēfē 'eni ki ho fāmilí 'i ho'o feinga *ma'u pē* ke fakafonu ho 'atamaí 'aki e folofola 'a e 'Otuá?

Ko 'Eku Vēsí

Na'á ku tokī fakakaukau'i-ma'uloto 'a e 'Alamā 5:16. 'Oku pehē ai, "'Oku ou pehē kiate kimoutolu, 'oku mou lava koā ke sio loto atu ki ha'amou fanongo ki he le'o 'o e 'Eikí, 'oku folofola mai kiate kimoutolu 'i he 'aho ko iá: Ha'u kiate au 'a kimoutolu 'oku monū-iá, he vakai, ko ho'omou ngaahi ngāuē ko e ngaahi ngāue 'o e mā'oni'oní 'i he funga 'o e māmaní?'

'I he faka'osinga 'o e uiké, ko e me'a 'eni ne tohitongi 'i hoku 'atamaí: Fakakaukau loto atu ki ha'o fanongo ki he folofola 'a e 'Eikí, "Ha'u kiate au 'a kimoutolu 'oku monū'ia, he vakai, ko ho'omou ngaahi ngāuē ko e ngaahi ngāue 'o e mā'oni'oní" ('Alamā 5:16).

Hangē ko ia 'oku mou 'iló, na'e 'ikai ke u ako ma'uloto e vēsí kotoa. Ka na'á ku fakalaulau loto tu'o lahi ki he ngaahi konga mahu'inga 'o e vēsí mo e feitu'u ke 'ilo'i ai iá. Ka ko e konga lelei taha 'o e foungrá ni, ko e 'i ai ha me'a mā'olunga ange ke u fakakaukau ki ai. Lolotonga e uiké, ne u sioloto ki hono folofola 'aki 'e he Fakamo'uí ha ngaahi lea fakalotolahi kiate au. Na'e ongo ia ki hoku lotó peá ne ue'i fakalaumālie au ke fai e "ngaahi ngāue 'o e mā'oni'oní." Ko e me'a ia 'e ala hoko 'i he taimi 'oku tau "sio pe [kia Kalaisi] 'i he fakakaukau kotoa pē."⁷

Kuo Pau Ke tau Fakafepaki'i

Mahalo te ke fehu'i, "Ko e hā 'oku totonu ai ke u fakahoko 'ení?" Te u tali 'oku tau mo'uí 'i ha kuonga kuo mafola atu ai 'a e koví. 'Oku 'ikai totonu ke tau tali e tu'unga lolotongá, pea 'ikai fakafepaki'i 'a e ngaahi lea koví mo e ngaahi 'ata angahala'ia he meimeい feitu'u kotoa pē. Kuo pau ke tau fakafepaki'i 'I he taimi 'oku fonu ai hotau 'atamaí 'i he ngaahi fakakaukau mo e 'ata langaki mo'uí, 'i he taimi 'oku tau "manatu ma'u ai pē kiate iá,"⁸ 'oku 'ikai leva ha toe potu ia ma'a e 'ulí mo e vevé.

'I he Tohi 'a Molomoná, na'e faka-afe'i 'e Sisū Kalaisi 'a e taha kotoa ke "fakalaulau loto ki he ngaahi me'a 'a ia [kuó Ne] lea 'akí."⁹ Vakai ki he fakakaukau'i-ma'ulotó ko ha tānaki atu ki ho'omou ako folofola fakatāutaha mo fakafāmilí, kae 'oua na'a hoko ko hano fetongi. 'Oku hangē pē fakakaukau'i-ma'ulotó ko hano tānaki atu ha vaitamini fo'ou ki ho'omou foungrá ma'ume'atokoni fakalaumālie lolotongá.

'Oku Fu'u Faingata'a

Mahalo te ke pehē, "'Oku fu'u faingata'a kiate au e fakakaukau'i-ma'ulotó." 'Oua 'e tuka. 'E lava ke lelei e faingata'a. 'Oku fakaafe'i kitautolu 'e Kalaisi ke fai ha ngaahi me'a faingata'a

he 'okú Ne 'afio'i 'e tāpuekina kitautolu ko 'etau ngaahi ngāue.¹⁰

Na'e ma'u 'e ha kaungā'api kei talavou ha founiga faingofua ke fakakaukau ma'uloto ai. 'Okú ne fokotu'u 'ene veesi folofola ki he uiké 'i he screen 'ene telefoní. Ko ha fakakaukau 'e taha, te ke lava 'o vahevahe ho'o vēsi mo ho ngaahi tokouá pe tuonga'ané, fānaú, pe ha kaungāme'a. 'Oku ou fetokoni'aki mo hoku uaifi ko Sulí. 'Okú ma fili 'ema vēsi 'i he Sāpate kotoa pē. 'Okú ne fokotu'u ['ene vēsi] he'emaui 'aisí. 'Oku ou fokotu'u ha'akú 'i he'eku lolí. 'Okú ma vahevahe leva e ngaahi fakakaukau kau ki he'ema vēsi 'i he uiké kakato. 'Okú ma sai'ia foki ke alea'i 'a e ngaahi vēsi mo 'ema fānaú. 'I he'emaui fai ia, hangē 'oku fakafiemālie ange ke nau vahevahe 'enau fakakaukau ki he folofola 'a e 'Otuá mo kimauá.

'Oku ou kau foki mo Suli ki ha kulupu he 'Initanetí 'e lava ai e fāmilí, kaungāme'a mo e kau faifekaú 'o vahevahe 'enau folofolá he uike kotoa pē pea fakakau ai ha fakakaukau pe fakamo'oni. 'Oku faingofua ange ke fai ma'u pē 'i ha'ate kau ki ha kulupu. 'Oku faka'aonga'i 'e hoku 'ofefiné mo hono kaungāme'a 'i he ako'anga mā'olungá 'a e mītia fakasōsialé mo e text ke fevahevahe'aki ai e ngaahi potufolofolá.

Kātaki 'o 'oua na'á ke momou ke fakakau 'i ho'o kulupú ha ni'ihi mei he ngaahi tui fakalotu kehé. 'Oku nau fekumi mo kinautolu ki ha founiga ke hiki hake 'a 'enau ngaahi fakakaukau mo ongo'i ofi ange ki he 'Otuá.

Ko e hā Hono Lelei?

Ko ia, ko e hā hono lelei? Kuó ma fakakaukau'i-ma'uloto ha veesi he uike takitaha 'o laka hake 'eni 'i ha ta'u 'e tolu. Na'á ma 'uluaki fokotu'u ha taumu'a ki ha ta'u 'e 20. Na'á ne toki talamai kimú ni: "I ho'o 'uluaki fakaafe'i au ke u fakakaukau'i-ma'uloto ha potufolofola he uike kotoa 'i ha ta'u 'e 20, ne u fakakaukau pe te u lava 'o fakahoko ia 'i ha māhina 'e taha. 'Oku 'ikai ke u toe veiveiua ki ai. 'Oku 'ikai ke u fa'a tui ki he fiefia 'oku ou ma'u 'i hono fokotu'u ha veesi folofola he 'aisí he uike kotoa pea langaki hoku

laumālié 'i he taimi kotoa pē 'oku ou sio ai ki aí."

Hili ha fakakaukau'i-ma'uloto 'i ha uike 'e ono, ne pehē 'e ha fefine mei Tekisisi, USA: "Kuo fakamāloha 'eku fakamo'oni, . . . pea 'oku ou ongo'i ofi ange ki he'eku Tamai Hēvaní. . . . 'Oku ou sai'ia 'i he founiga 'oku liliu ai au 'e he folofola 'a e 'Otuá ke u lelei angé."

Na'e tohi 'e haku kaungāme'a ta'u hongofulu tupu 'o pehē: "Na'á ku fu'u sai'ia 'i he lava ke u [fakakaukau'ma'ulotó] koe'uhí he kuó ne tokoni'i au ke u tokanga taha ki he ngaahi me'a 'oku mātu'aki mahu'ingá."

Na'e vahevahe 'eni 'e ha taha 'o 'etau kau faifekaú: "Kuó u fakakaukau'i-ma'uloto ha veesi he uike kotoa pē talu mei Sune 2014, pea 'oku ou sai'ia ai. . . . Kuo hangē 'a e ngaahi potufolofolá ni haku kaungāme'a 'e lava ke u falala ki ai he taimi faingata'a."

Kiate aú, 'oku ou ongo'i kakato ange e Laumālié 'i he'eku fakakaukau'ma'uloto fakauiké. 'Oku tupulaki 'eku 'ofa 'i he folofolá koe'uhí ko e feinga ke "tuku ke ngaohi ma'u ai pē ke faka'ofa'ofa 'e he angama'a [eku] ngaahi fakakaukau."¹¹

Fakakaukau ki he fakaafe mo e tāpuaki taupotu taha ko 'eni ne vahevahe 'e Nifaí: "Ko ia, kuo pau ke mou vivili atu, pea *keinanga* 'i he folofola 'a Kalaisí, pea kātaki ki he ngata'angá, vakai 'oku folofola 'e he Tamaí: Te mou ma'u 'a e mo'ui ta'engatá."¹² I he laumālié ko ia 'o e "keinanga 'i he folofola 'a Kalaisí," 'oku hangē 'a e fakakaukau'i-ma'ulotó ia hano 'ahi'ahi'i ha me'atokoni ifo pea toki kai kai māmālie kae lava ke ma'u kakato hono ifo.

Ko e Hā Ho'o Vēsi?

Te mou fakakaukau'i-ma'uloto nai ha veesi folofola 'i he uike takitaha 'i he toenga 'o e māhiná? 'i he toenga 'o e ta'u? Pe toe lōloa ange? Na'á ku fakaafe'i mo Suli 'a 'etau kau faifekau loto-to'a 'i Tālasi, Tekisisi ke nau fakakaukau-ma'uloto mo kimaua 'i ha ta'u 'e 20. Te mau a'u ki ai 'i ha ta'u nounou 'e 17. Pea te mau fokotu'u ha taumu'a fo'ou ke hiki'i hake 'emau fakakaukaú ke mau toe ofi ange kia Kalaisi.

Te mou lava 'o vakai'i kimautolu 'aki hano fehu'i mai, "Ko e Hā ho'o vēsi?" Ka 'o kapau te ke fai ia, mateuteu ke ke vahevahe mai ho'o potufolofolá. 'E langaki kinautolu koe'uhí ko 'etau fevahevahe'akí.

Te ke lava 'o fakakaukau ki he liliu 'e hoko 'i ho'o mo'ui mo e mo'ui ho fāmilí kapau te ke tohi ha veesi folofola fo'ou 'i homou lotó mo e 'atamaí he uike kotoa he ngaahi māhina pe ta'u ka hokó? Pe toe lōloa ange?

Ko Sīsū Kalaisi Hotau Fa'ifa'itaki'angá

'Oku pau pē ne fakatupulaki 'e Sīsū Kalaisi ha 'ofa 'i he ngaahi folofolá 'i He'ene kei si'i. 'Oku pau pē na'á Ne lau mo fakalaauloto ki he folofolá kae lava ke ne fai ha ngaahi fealēlea'aki 'uhingamālie mo e kau poto 'i he temipalé 'i Hono ta'u 12¹³ Na'e kamata 'ene ngāue fakafaifekaú Hono ta'u 30,¹⁴ pea na'á Ne fakamo'oni kei si'i mei he folofolá mo toutou fakahoko ia 'i He'ene ngāue fakafaifekaú.¹⁵ He 'ikai lava nai ke tau pehē ne faka'aonga'i 'e Sīsū ha ta'u 'e 20 ke ako mo fakalaauloto ki he folofolá ko e konga 'Ene teuteu ngāue fakafaifekaú? 'Oku 'i ai ha me'a 'oku fie ma'u ke ke fai he 'ahó ni ke ke teuteu fakalaumālie ai ki he ngaahi faingamālie ke ako'i mo fāitapuekina ho fāmilí mo e ni'ihi kehé 'i he kaha'ú?

Ngāue 'aki Ho'omou Tuí pea Fai la

Ke fakamanatu atu, 'oku ou 'amanaki te ke fakakaukau ke fakahū ha pa'anga he uike takitaha. Ngāue 'aki ho'omou tuí pea fai ia. 'Oku ou lotua fakamātoato foki te ke fili ke fakalaauloto fakauike ki he folofola 'a e 'Otuá 'i ha founiga

lōloa mo loloto ange. Ngāue 'aki ho'o-mou tuí pea fai ia.

'Oku 'ikai hangē 'eni ko 'eku 'uluaki fakaafe ke *fakahū ha pa'angā*, he ko e lelei kotoa 'o 'eku fakaafe *fakahaofi fakalaumālie* hono uá te ke ma'u ia 'o ta'engata—'o 'ata'atā mei he ané mo e 'ume'umea 'o e māmaní.¹⁶

Na'e 'omi 'e Eletā D. Toti Kulisitofasoni 'a e fale'i mahino mo e tala'ofa ko 'ení: "Ako faka'āuliliki mo fakamātoato e folofolá. Fakalaulauloto mo lotu ki ai. 'Oku hoko 'a e ngaahi folofolá ko e fakahā pea te nau 'omi ha toe ngaahi fakahā."¹⁷

Fakamā'opo'opó

'Oku ou palōmesi atu he 'ikai te ke faka'ise'isa 'i hono tohitongi ha veesi folofola 'i ho 'atamaí mo e lotó 'i he uike takitaha. Te ke a'usia ha ongo 'oku 'i ai ha taumu'a, malu, mo e mā-lohi fakalaumālie tu'uloa.

Manatu'i e folofola 'a Sisū Kalaisí 'i He'ene pehē, "Fai 'a e ngaahi me'a 'a ia kuo mou mamata na'á ku faí."¹⁸ Fakatauange te tau mo'ui *kakato* ange 'aki 'a 'Ene folofolá, ko 'eku lotú ia, 'i he huafa 'o Sisū Kalaisí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Vakai, 3 Nifai 5:13.
2. Vakai, Alámā 37:6; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 64:33.
3. 'Oku ou faka'aonga'i 'a e *meditizar* 'i he lea faka-Sipeiní, 'a ia ko hano fakataha'i ia 'o e *meditar* (ke nau fakalaulauloto ki he) mo e *memorizar* (ke ako ma'uloto).
4. Vakai, 2 Kolinitó 3:3.
5. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 84:85; tānaki atu hono fakamamafa'i.
6. 2 Nifai 4:15; vakai foki, Teutalōnome 6:7; 2 Nifai 4:16.
7. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 6:36.
8. Vakai foki, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 20:77, 79.
9. 3 Nifai 17:3; vakai foki, Molonai 10:3.
10. Vakai, Mātiú 16:25; 1 Nifai 2:20; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 14:7.
11. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 121:45; tānaki atu hono fakamamafa'i.
12. 2 Nifai 31:20; tānaki atu hono fakamamafa'i.
13. Vakai, Luke 2:42, 46–47.
14. Vakai, Luke 3:23.
15. Vakai, Mātiú 4:3–4; vakai foki, Mātiú 21:13. 'Oku faka'aonga'i 'e ha ngaahi veesi kehe 'a e kupu'i lea "Kuo tohi" mo ha ngaahi lea tatau mo ia ke fakahaa'i e feangai mo e ngaahi folofolá.
16. Vakai, Mātiú 6:19–20.
17. D. Todd Christofferson, "Ko e Tāpuaki 'o e Folofolá," *Liahona*, Mē 2010, 35.
18. 2 Nifai 31:12; vakai foki, 3 Nifai 27:21.

Fai 'e Elder Von G. Keetch
'O e Kau Fitungofulú

'Oku Monū'ia mo Fiefia 'a Kinautolu 'Oku Tauhi e Ngaahi Fekau 'a e 'Otuá

'Oku fakatupu 'e he ngaahi fakangatangata kuo fokotu'u 'e he 'Eikí ha taulanga ū ma'atautolu mei he ngachi ivi takiekina kovi mo fakatupu 'auhá.

Lolotonga ha'aku 'a'ahi ki 'Aositelēlia, ne u 'alu ki ha fanga faka'ofo-'ofa ne 'iloa 'i he fānfō. I he'eku lue he matātahí ne u faka'ofo'ofa'ia 'i he ngaahi peau lalahi ne fasi 'i he 'ulu'ulú peau mo e ngaahi peau iiki ne aake mai ki he matā'uto'utá.

I he hoko atu 'eku lué, ne u fetaulaki mo ha kulupu 'o ha kau fānifo 'Amelika. Ne mahino ne 'i ai ha pā 'i he hū'anga 'o e fangā, fe'unga tonu mo e feitu'u ne

nau 'ita ai, 'o nau talanoa le'olahi pea nau tuhu ki he tahí. I he'eku 'eke ange e me'a na'e hokó, na'a nau tuhu ki he 'ulu'ulú ki he feitu'u ne fasi mei ai e ngaahi peau lalahi.

Ne lea faka'ita mai ha taha 'o pehē, "Sio atu ki hē." "Okú ke lava 'o sio ki he paá?" Ne u toe sio lelei atu, ko e mo'oni ne 'i ai ha pā 'i he hū'anga 'o e fangā, fe'unga tonu mo e feitu'u ne

fasi mei ai 'a e ngaahi fu'u peau lalahi manumanumelié. Na'e hangē ne langa e paá 'aki ha nailoni matolú pea poupou'i 'e ha ngaahi me'a ne tēkina he fukahi vaí. Fakatatau ki he kau fānifó, na'e falō hifo ia 'o tau ki kilisitahi.

Ne hoko atu e kau fānifó 'Ameliká 'o pehē, "Oku mau 'i hení 'i ha fāngamálie tā-tu'o-taha pē 'i he mo'uí ke fānifó 'i he ngaahi peau lalahí ni. 'Oku mau lava 'o fānifó 'i he ngaahi peau iiki 'i he matāfangá, ka he 'ikai lava ke mau fānifó he ngaahi peau lalahí koe'uhí ko e paá. Ne 'ikai ke mau 'ilo pe ko e hā e 'uhinga 'oku 'ai ai e paá. Ko e me'a pē 'oku mau 'iló kuó ne fakamele'i 'emau 'evá."

'I he lahi ange e 'ita 'a e kau fānifó 'Ameliká, ne u fakatokanga'i ha tokataha fānifó ne ofi mai—ko ha tangata matu'otu'a ange pea mahino ko e taha pē mei hení. Na'e hangē na'a ne faka'au ke 'itá 'i he'ene fanongo ki he fakalalahi e lāunga fekau'aki mo e paá.

Ne faifai peá ne tu'u hake 'o lue atu ki he kulupú. Ne 'ikai ke ne lea ka ne to'o hake ha ongo me'a faka'ata mei he'ene kato āfeí 'o 'oange ki ha

taha 'o e kau fānifó peá ne tuhu ki he paá. Ne sio tahataha e kau fānifó 'i he me'a faka'atá. 'I he'ene a'u mai kiate aú, na'a ku lava 'o sio, 'i he tokoni mai 'a e me'a faka'ata lahí ki ha me'a na'e 'ikai ke u lava 'o sio ki ai ki mu'a: ko ha ngaahi tala—"o ha fanga 'anga lalahi 'oku fafanga ofi 'i he hakaú 'i he tafa'aki 'e taha 'o e paá.

Ne tuai-e-kemo e longomate hifo 'a e kulupú. Ne fa'o 'e he tangata fānifó matu'otu'a 'a 'ene me'a faka'atá peá ne tafoki 'o 'alu. 'I he'ene fai iá, na'a ne lea 'aki ha me'a he 'ikai toe ngalo 'iate au: Na'a ne pehē mai, "Oua te mou fu'u fakaanga'i e paá." "Ko e me'a pē ia 'okú ne ta'ofi hono keina kimoutolú."

Ne fakafokifá e liliu 'emau fakakauá 'i he' emau tu'u he matātahi faka'ofo'fa ko iá. Ko ha pā ne hangē na'e tu'uma'u mo fakapōpulá—ne hangē na'a ne fakangatangata 'a e fakalata mo e fiefia 'o e fānifó 'i he ngaahi peau lalahí—kuo hoko ia ko ha me'a lelei 'aupito. 'I he toki mahino kiate kimautolu 'a e fakatu'utāmaki 'oku toitoi mai 'i lalo he fukahi vaí, kuo 'omi ai 'e he paá ha malu'i, hao'anga mo e nonga.

'I he'eta fononga'ia e ngaahi halafononga 'o e mo'uí mo tulitulifua ki he'etau ngaahi faka'ānauá, ngaahi fekau 'a e 'Otuá mo e ngaahi tu'unga mo'uí—'oku fa'a faingata'a he taimi 'e n'ihi ke mahino—"o hangē pē ko e paá. Te nau ngali tu'uma'u mo ta'eue'ia, 'o ta'ofi ha hala 'oku ngali fakalata mo fakafiefiá pea fa'a muimui ki ai e n'ihi kehē. Hangē ko hono fakamatala'i 'e he 'Apostolo ko Paulá, "Oku tau faka-asiasi 'i ha sio'ata fakapōpō'uli"¹ pea 'i he vakai fakangatangata peheé, 'oku 'ikai ke fa'a mahino kiate kitautolu 'a e ngaahi fakatu'utāmaki 'oku pulipulia meiate kitautolú.

Ka ko ia "okú ne 'afio'i 'a e ngaahi me'a kotoa peé"² 'okú Ne 'afio'i tonu e feitu'u 'oku 'i ai e ngaahi fakatu'utāmaki ko iá. Na'a ne 'omi kiate kitautolu ha fakahinohino fakalangi, 'o fou 'i He'ene ngaahi fekaú mo e takiekina 'ofá, kae lava ke tau faka'ehi'ehi mei he ngaahi fakatu'utāmaki—kae lava ke tau tofa ha hala 'i he'etau mo'uí 'oku malu'i ai kitautolu mei he kau tāmate fakalaumālié mo e ngutu 'o e angahalá.³

'Oku tau fakahaa'i 'etau 'ofa ki he 'Otuá—mo 'etau tui kiate Iá—"i he'etau fai hotau lelei tahá he 'aho kotoa pē ke muimui 'i he hala kuó Ne tofa ma'atautolú pea tauhi e ngaahi fekau kuó Ne 'omi kiate kitautolú. 'Oku tau fakahaa'i e tui mo e 'ofa ko iá 'i he ngaahi tükunga 'oku 'ikai mahino kakato ai kiate kitautolu 'a e 'uhinga 'o e ngaahi fekau 'a e 'Otuá pe hala tukupau 'okú Ne folofola mai ke tau fou aí. 'I he taimi pē 'oku tau 'ilo ai ha kau tāmate nifomāsila 'i tu'a, 'oku faingofua 'aupito ke tau 'a'eva 'i ha 'alunga 'oku 'i loto 'i he fakangatangatá. 'Oku faingata'a ange ke tauhi hotau 'alungá 'i loto 'i he fakangatangatá 'i he taimi 'oku tau vakai atu ai ko ha ngaahi peau fakafiefia pē ia mo fakamānako 'i he tafa'aki 'e tahá. Kae hili ko iá 'oku 'i he ngaahi taimi peheé—"a e ngaahi taimi 'oku tau fili ai ke ngāue'i 'etau tuí, falala ki he 'Eikí, mo fakahaa'i 'etau 'ofa kiate Ia—"oku tau tupulaki mo ma'u 'a e lelei tahá.

'I he Fuakava Fo'oú, na'e 'ikai mahino kia 'Ānanaia 'a e fekau 'a e 'Eikí ke kumi pea tāpuaki'i 'a Saulá—ko ha tangata na'a ne ma'u mo'oni ha ngofua

ke fakapōpula'i 'a e kau tui kia Kalaisí. Ka koe'uhí he na'á ne talangofua ki he fekau 'a e 'Otuá, ne hoko ai 'a 'Ānanaia ko ha me'angāue 'i hono fanau'i faka-laumālie 'a e 'Apostolo ko Paulá.⁴

'I he'etau falala ki he 'Eikí, ngāue'i 'etau tuí, talangofua ki He'ene ngaahi fekaú mo muimui 'i he hala kuó Ne tofa ma'atautolú, 'oku 'āsili ange ai 'etau hoko 'o hangē ko ia 'oku finangalo 'a e 'Eikí ke tau a'usiá. Ko e "hoko" ko 'ení—'a e ului ko 'eni 'o e lotó—'a e me'a 'oku mahu'ingá. Hangē ko ia ne ako'i 'e 'Eletā Tāleni H. 'Oakesi kiate kitautolú: 'Oku 'ikai fe'unga ke tau muimui pē ki he ngaahi me'a 'oku faí. Ko e ngaahi fekaú, ngaahi ouaú, mo e ngaahi fuakava 'o e ongoongolei, 'oku 'ikai ko ha lisi ia 'o e ngaahi me'a 'oku fie ma'u ke fakahū ki ha 'akauni fakalangi. Ko e ongoongolei 'o Sisū Kalaisí ko ha palani 'okú ne fakahaa'i mai kiate kitautolu 'a e founga ke tau a'usia ai e tu'unga 'oku finangalo 'a 'etau Tamai Hēvaní ke tau a'usiá.⁵

Ko ia ko e talangofua mo'oní leva, ko hono foaki kakato kitautolu kiate Ia pe a faka'atā Ia ke Ne tofa hotau halá 'i he ngaahi taimi lelei mo e faingata'a fakatou'osi, 'i he mahino te Ne lava 'o tokoni'i ke tau lelei ange he me'a ne tau mei lava 'o fai 'iate kitautolú.

'I he'etau tukulolo ki Hono finangaló, te tau tupulaki 'i he melino mo

e fiefia. Na'e ako'i 'e he Tu'i ko Penisimaní ko kinautolu 'oku nau tauhi 'a e ngaahi fekau 'a e 'Otuá—"oku nau monū'ia . . . 'i he me'a kotoa pē, 'a e me'a fakamāmaní mo e fakalaumālie fakatou'osi."⁶ 'Oku finangalo e 'Otuá ke tau fiefia. 'Okú Ne finangalo ke tau ma'u e melinó. 'Okú Ne finangalo ke tau lavame'a. 'Okú Ne finangalo ke tau hao pea malu'i kitautolu mei he ngaahi tākiekina 'a e māmaní 'okú ne 'ākilotoa kitautolú.

'I hono toe fakalea 'e tahá, 'oku 'ikai ke fa'u 'aki e ngaahi fekau 'a e 'Eikí ha pā-kupenga 'i kilisitahi 'a ia kuo pau ke tau 'ūkuma hanu pē 'i he mo'ú ni kae lava ke hakeaki'i kitautolu 'i he mo'ui ka hokó. Ka, 'oku fakatupu 'e he ngaahi fakangatangata kuo fokotu'u 'e he 'Eikí ha taulanga ū ma'atautolu mei he ngaahi ivi tākiekina kovi mo fakatupu 'auhá 'a ia te ne 'ohifo 'a kitautolu ki he vanu 'o e mamahí. 'Oku foaki mai 'a e ngaahi fekau 'a e 'Eikí 'i he 'ofa mo e tokanga; 'oku fakataumu'a ia ki he'etau fiefia 'i he mo'ú ni⁷ 'o hangē ko ia kuo fakataumu'a ke tau nēkeneka ai mo hakeaki'i 'i he mo'ui ka hokó. 'Oku nau faka'ilonga'i 'a e me'a 'oku totonu ke tau faí—pea ko e me'a mahu'inga angé, 'oku nau tokoni ke mahino 'a ia 'oku totonu ke tau a'usiá.

Hangē ko e ngaahi me'a kotoa 'oku lelei mo mo'oní, 'oku hoko 'a

Sisū Kalaisí ko e sīpinga lelei tahá. Na'e hoko 'a e ngāue ma'ongo'onga taha 'o e talangofuá 'i he kotoa 'o e ta'engatá 'i he taimi na'e tukulolo ai e 'Aló ki he finangalo 'o e Tamaí. 'O kole 'i he loto-fakatōkilalo mo'oni ke to'o 'a e ipú—kae lava ke Ne fononga 'i ha toe hala kehe mei he hala kuo tofa Ma'aná—na'e tukulolo 'a Kalaisí ki he hala na'e finangalo 'a 'Ene Tamaí ke Ne fouá. Ko ha hala na'e fou atu 'i Ketisemani mo Kolokota, 'a ia na'á Ne kātekina ai e mamahi mo e faingata'a ta'ehanotatau pea mo e feitu'u na'á Ne mātū'aki tuenoa ai 'i he mavahé atu e Laumālie 'o 'Ene Tamaí. Ka ko e hala tatau pē ne iku ki ha nge'esi fonualoto he 'aho hono tolú, pea mo e ngaahi tangi "Kuó [Ne] toetu'ú!"⁸ ne ongo 'i he telinga mo e loto 'o kinautolu ne nau 'ofa 'iate Iá. Na'e kau ai ha fiefia mo ha fakafiemālie 'oku fakatefito 'i He'ene Fakalelei ma'a e fānau kotoa pē 'a e 'Otuá 'o a'u ki he ta'engatá. 'I hono faka'atā Hono finangaló ke folo hifo 'e he finangalo 'o e Tamaí—'i he muimui ki he ngaahi fekau 'a e Tamaí—ne foaki mai ai 'e Kalaisí kiate kitautolu 'a e 'amanaki 'o e fiemālie mo e fiefia ta'engatá mo e mo'ui ta'engatá.

'Oku ou fakamo'oni ko e fānau kitautolu 'a ha 'Otua 'ofa. 'Oku ou fakamo'oni 'okú Ne finangalo ke tau fiefia mo malu mo tāpuaki'i kitautolu. Ke a'usia ia, kuó Ne tofa ai 'a e hala ma'atautolu ke tau foki ange ai kiate Ia pe a kuó Ne fokotu'u 'a e ngaahi fakangatangata te ne malu'i kitautolu 'i he halá. 'I he'etau fai hotau lelei tahá ke muimui 'i he hala ko iá, te tau ma'u 'a e malu mo'oní, fiefiá mo e nongá. Pea 'i he'etau tukulolo ki Hono finangaló 'oku tau hoko ai 'o hangē ko ia 'okú Ne finangalo ke tau a'usiá. 'I he huafa 'o Sisū Kalaisí, 'ēmeni. ■

NGAAHI FAKAMATALÁ

1. 1 Kolinitō 1:12.
2. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 88:6.
3. Vakai, Boyd K. Packer, "Spiritual Crocodiles," *Ensign*, May 1976, 30–32.
4. Vakai, Ngāue 9:10–18.
5. Dallin H. Oaks, "The Challenge to Become," *Liahona*, Jan. 2001, 40.
6. Mosaia 2:41.
7. Vakai, 2 Nīfai 2:25.
8. Vakai, Mātiu 28:6; Ma'ake 16:6.

Fai 'e Carole M. Stephens

Tokoni 'Uluaki 'i he Kau Palesitenisī Lahi 'o e Fine'ofā

“Kapau ‘Oku Mou ‘Ofa Kiate Au, Fai ‘Eku Ngaahi Fekau”

Ko e ngaahi fekau 'a e 'Otuá ko hano fakahaa'i mai ia 'o 'Ene 'ofa kiate kitautolú, pe a ko e talangofua ki He'ene ngaahi fekaú ko hano fakahaa'i ia 'o 'etau 'ofa kiate lá.

he taimi na'e 'atā mai ai 'ema ta'a-hine lahi taha ko Sení mo 'ene pēpē fefine fika tolú mei he falemahakí, na'a ku 'alu ki hono 'apí ke tokoni. Hili e 'alu 'ene ta'ahine lahí ki he akó, ne ma fakakaukau ko e me'a na'e fie ma'u lahi taha 'e Sení, ke mālōlō. Ko ia, ko e tokoni lelei taha 'e lava ke u fai ko 'eku 'alu mo 'ene ki'i ta'ahine ko Koloá ki 'api kae lava ke mālōlō 'ene fa'eé mo hono tehina fo'oú.

Ne u fakaheka 'a Koloa ki hono sea 'i he kaá, fakama'u hoku letá, pe a faka'uli atu leva mei honau 'apí. Ka neongo iá, kimu'a peá ma'a ku he ngata'anga 'o e halá, kuo vete 'e Koloa ia hono letá 'o tu'u hake ki 'olunga mo talanoa mai kiate au. Na'a ku afe ki he ve'e halá, hifo ki lalo, peá u toe fakama'u ia ki hono seá.

Ne ma toe lele leva ka na'e mama'o sii' atu pē kuó ne toe tu'u mei hono seá. Na'a ku toutou fakahoko e ngaahi founiga tatau pē, ka 'i he taimi ko 'ení ne te'eki ai ke u heka ki he kaá 'o fakama'u hoku letá, kuo 'osi tu'u hake 'a Koloa ia!

ma'u 'i hono seá. Na'e 'ikai lava 'o fakaloto'i ia! Faifai peá u fakakaukau ke faka'aonga'i e founiga ko e kapau te ke fai ē/te u fai leva ē.

Na'a ku pehē ange, "Koloa, kapau te ke nofo ma'u ho seá, te ta va'inga 'aki leva e toú 'i he'eta a'u pē ki he fale 'o Kulenimaá."

Na'e 'ikai ha tali.

"Koloa, kapau te ke nofo ma'u 'i ho seá, te ta ta'o mā leva 'i he'eta a'u ki he fale 'o Kulenimaá."

Na'e 'ikai ha tali.

Na'a ku toe 'aliaki. "Koloa, kapau te ke nofo ma'u 'i ho seá, te ta afe leva he māketí 'o kumi ha'o me'a lelei."

'I he 'osi ha feinga tu'o tolu, ne u 'ilo'i na'e 'ikai felave ha me'a. Na'e 'osi fakapapau'i 'ene fakakaukau, pea na'e 'ikai fe'unga ha kapau te ke fai ē/te u fai leva ē ke fakaloto'i ia ke nofo ma'u 'i hono seá.

He 'ikai ke ma tangutu 'aho kakato 'i he ve'e halá, ka na'a ku fie talangofua ki he laó pea na'e 'ikai malu ke faka'uli 'oku tu'u 'a Koloa. Ne u fai ha lotu faka-longolongo peá u ongo'i e fanafana mai 'a e Laumālié, "Ako'i ia."

Na'a ku tafoki 'o hanga atu ki ai peá u tukuange hoku letá ke ne lava 'o sio mai ki ai. Na'a ku pehē ange, "Koloa, 'oku ou tui e leta ko 'ení koe'uhí te ne malu'i au. Ka 'oku 'ikai te ke tui ho letá, he 'ikai te ke malu ai. Pea te u lotu mamahi 'aupito kapau te ke lavea."

Na'á ne sio mai kiate au; pea na'á ku mei lava pē 'o sio ki he'ene fakakaukaú 'i he'eku tatali loto vēkeveke ki he'ene talí. Faifai peá ne fofonga fiefia mo pehē mai, "Kulenimā, 'okú ke fie ma'u ke u tui hoku letá koe'uhí 'okú ke 'ofa 'iate au!"

Na'e fonu Laumālie 'a e kaá 'i he'eku fakahaa'i ange 'eku 'ofá ki he ki'i ta'a-hine mahu'ingá ni. Na'e 'ikai ke u loto ke mole 'a e ongo ko iá, ka na'á ku 'ilo'i ne u ma'u ha faingamālie, ko ia na'á ku hifo leva pea fakama'u ia ki hono seá. Na'á ku fehu'i ange leva, "Koloa, te ke kātaki 'o nofo ma'u 'i ho seá?" Pea na'á ne fai ia—'o a'u ki he māketí ke kumi ha me'a lelei! Pea na'á ne tangutu ma'u ai pē mei he māketí ki hoku 'apí, 'o ma ta'o mā mo va'inga 'aki 'a e toú he na'e 'ikai ngalo ia 'ia Koloa!

I he'eku faka'uli he halá he 'aho ko iá, na'á ku fakakaukau ki ha potufolofola: "Kapau 'oku mou 'ofa kiate au, fai 'eku ngaahi fekaú."¹ 'Oku tau ma'u ha ngaahi lao ke ako'i, tataki, mo malu'i e fānaú. Ko e hā hono 'uhingá? Koe'uhí ko e lahi 'o 'etau 'ofa 'iate kinautolú. Ka na'e 'ikai loto 'a Koloa ke talangofua ki he me'a na'á ne pehē ko ha fakangatangatá, kae 'oua kuo mahino kiate ia ko 'eku holi ke ne tangutu ma'u 'i hono seá koe'uhí ko 'eku 'ofa kiate iá. Na'á ne ongo'i na'e fakangatangata 'e hono letá 'ene tau'atāiná.

Te tau lava 'o fili ke vakai ki he ngaahi fekaú ko ha ngaahi fakangatangata, 'o hangē ko Koloá. Mahalo te tau ongo'i he taimi 'e n'i'ihí 'oku fakangatangata 'e he ngaahi fono 'a e 'Otuá 'etau tau'atāina fakatāutahá, to'o meiate kitautolu 'a 'etau tau'atāina ke filí mo fakangatangata 'etau tupulakí. Ka 'i he'etau fekumi ki ha mahino lahi angé, mo faka'atā 'etau Tamaí ke ako'i kitautolu, 'e kamata ke tau mātā ko 'Ene ngaahi fekaú ko hano fakahaa'i mai ia 'o 'Ene 'ofa kiate kitautolu, pea ko e talangofua ki He'ene ngaahi fekaú ko hano fakahaa'i ia 'o 'etau 'ofa kiate Iá.

Kapau 'e 'i ai ha taimi te ke faingata'a'ia ai, 'o fifili pe ko e hā te ke faí, 'e lava nai ke u fokotu'u atu ha ngaahi tefito'i mo'oni te ne tokoni'i koe kapau te ke muimui ai, ke ke foki mo'ui ki he "hala 'o e tuí mo e talangofuá"?²

'Uluakí, falala ki he 'Otuá. Falala ki He'ene palani ta'engata ma'aú. Ko kitautolu takitaha "ko e foha mo e 'ofefine ia 'o ha mātu'a fakalangi." 'Oku hāsino 'Ena 'ofa 'iate kitautolú 'i he ngaahi fekaú. Ko e ngaahi fekaú ko ha ngaahi fakahinohino mahu'inga ia ke ako'i, tataki, mo malu'i ai kitautolu 'i he'etau "taupei 'i he māmaní."³

Na'a tau faka'aonga'i 'i he maama fakalaumālié 'etau tau'atāina ke filí, ke tali e palani 'a e 'Otuá,⁴ pea na'a tau 'ilo na'e mahu'inga 'a e talangofua ki he fono ta'engata 'a e 'Otuá ke ola lelei 'Ene palani ko iá. 'Oku ako'i 'e he folofolá: "'Oku 'i ai ha fono na'e tu'utu'uni pau 'i he langí ki mu'a 'i he te'eki ai ke 'ai 'a e ngaahi tu'unga 'o e māmaní, 'a ia 'oku makatu'unga ki ai 'a e ngaahi tāpuaki kotoa pē."⁵ Kapau te tau talangofua ki he fonó, te tau ma'u 'a e ngaahi tāpuaki.

Na'a mo e ngaahi fehalākí, fehangahangái, mo e 'ilo kotoa pē 'oku huluni 'i he'etau a'usia fakamatelié, he 'ikai ngalo 'i he 'Otuá 'a e me'a ta'engata te tau malavá, neongo kapau 'e ngalo 'iate kitautolu. Te tau lava 'o falala kiate Ia "koe'uhí 'oku finangalo 'a e 'Otuá ke foki ange 'Ene fānaú." Pea kuó Ne tofa

ha hala 'i he Fakalelei 'a Hono 'Alo ko Sisū Kalaisí.⁶ Ko e Fakalelei "ko e uho ia 'o e palani 'o e fakamo'uí."⁷

Uá, falala kia Sisū. Ko e fakatātā taupotu taha 'o e talangofuá mo e 'ofa haohaoá, ko e Fakalelei 'a Sisū Kalaisí. Na'á Ne Tukulolo ki he Finangalo 'o e Tamaí, Na'á Ne foaki 'Ene mo'uí ma'atautolu. Na'á ne pehē, "Kapau 'oku mou fai 'eku ngaahi fekaú, te mou nofo 'i he'eku 'ofá; 'o hangē ko 'eku fai 'a e ngaahi fekau 'a e 'eku Tamaí, peá u nofo 'i he'ene 'ofá"⁸

Na'e toe akonaki 'a Sisū 'o pehē:

"Ke ke 'ofa kia Sihova ko ho 'Otuá 'aki ho laumālié kotoa, mo ho'o mo'uí kotoa, mo ho lotó kotoa.

"Ko e 'uluaki pea ko e lahi ia 'o e fekaú.

"Pea ko hono ua 'oku tatau mo iá, Ke ke 'ofa ki ho kaungā'apí 'o hangē pē ko koé."⁹

'Oku tau ma'u e faingamālie 'i he Sāpate kotoa pē ke fakakaukauloto mo manatua e 'ofa haohaoa 'a hotau Fakamo'uí 'i he'etau ma'u 'a e faka'ilonga 'o 'Ene Fakalelei ta'efakangatangatá. Lolo-tonga e sākalamēnití, 'oku ou sio ki he ngaahi nima 'oku nau tufaki 'a e maá mo e vaí. I he'eku ala atu ke ma'u iá,

‘oku ou fuakava ‘oku ou loto fiemālie ke to‘o Hono huafá, manatu ma‘u ai pē kiate Ia mo tauhi ‘Ene ngaahi fekaú. Pea ‘okú Ne tala‘ofa mai “E [iate kitautolu] ma‘u ai pē ‘a hono Laumālié.”¹⁰

Tolú, falala ki he fanafana ‘a e Laumālié. Manatu‘i lolotonga ‘eku a‘usia mo Koloá na‘e fanafana mai ‘e he Laumālié ha folofola kiate au? ‘A ia ko e Sione 14:15: “Kapau ‘oku mou ‘ofa kiate au, fai ‘eku ngaahi fekaú.” Pea ‘oku muimui mai ai e ngaahi veesi mahu‘ingá ni:

“Pea te u kole ki he Tamaí, pea te ne foaki kiate kimoutolu ha Fakafiemālie ‘e taha, koe‘uhí ke nofo ia mo kimoutolu ‘o ta‘engata;

‘Io ko e Laumālié ‘o e mo‘oní; ‘a ia ‘oku ‘ikai fa‘a ma‘u ‘e he māmaní, he ‘oku ‘ikai mamata ia ki ai, pe ‘ilo‘i ia: ka te mou ‘ilo ia; he te ne nofo mo kimoutolu, pea nofo‘ia ‘e ia ‘a kimoutolu¹¹

‘Oku ma‘u ‘e he tokotaha mo‘ui taau kotoa pē kuo fakama‘u ko ha mēmipa ‘o e Siasi ‘o Sisū Kalaisí ‘o e Kau Mā‘oní‘oni ‘i he Ngaahi ‘Aho Kimui Ní ‘a e totonu ki he takaua ‘a e Laumālié Mā‘oní‘oni. ‘Oku fakalahi ‘e he ‘aukaí, lotú, ako folofolá, mo e talangofuá ‘etau malava ko ia ke fanongo mo ongo‘i e ngaahi ue‘i ‘a e Laumālié.

‘I he taimi ‘okú ke veiveiua mo puputu‘u aí, ‘e ‘omi ‘e he Tamaí mo

e ‘Aló ‘a e Laumālié Mā‘oní‘oni ke fakatokanga atu mo tataki hao koe ‘i he ngaahi fakatamaki ‘o e fononga fakamatelié ni. Te ne tokoni‘i koe ke manatu‘i, fakafiemālie‘i ‘a kimoutolu, pea fakafonu ‘a kimoutolu “aki ‘a e ‘amanaki leleí mo e ‘ofa haohaoa.”¹²

Faá, falala ki he fale‘i ‘a e kau palōfita mo‘uí. Kuo tofa ‘e he‘etau Tamaí ha hala ke tau fanongo ai ki He‘ene folofolá, mo ‘ilo‘i ‘Ene fonó ‘o fakafou ‘i He‘ene kau palōfítá. Na‘e fakahā ‘e he ‘Eikí, “Ka ‘e fakamo‘oní‘i ‘a ‘eku leá . . . neongo pē ko e fai ia ‘i hoku le‘o pē ‘o‘okú pe ‘i he le‘o ‘o ‘eku kau tamaio‘eikí, ‘oku tatau ai pē.”¹³

Kimúi ni maí, kuo fale‘i kitautolu ‘e he kau palōfítá ke “manatu ki he ‘aho sāpaté, ke tauhi ia ke mā‘oní‘oni”¹⁴ pea ke mo‘ui ‘aki e fono ‘o e ‘aukaí. ‘Oku ‘omi ‘e he talangofuá ki he fale‘i fakaepalōfita ko ‘ení ha founiga ma‘atautolu ke tau talangofuá ki he fekau ‘a e ‘Otuá ke ‘ofa kiate Ia mo hotau kaungā‘apí ‘o hangē ko ‘etau fakatupulaki ‘etau tui kia Sisū Kalaisí, pea mafao atu hotau nimá ke ‘ofa mo tokanga‘i e nī‘ihi kehé.¹⁵

‘Oku ‘i ai ‘a e fakaū ‘i he taimi ‘oku tau muimui ai ‘i he folofola ‘a e ‘Eikí ‘o fakafou ‘i He‘ene kau palōfítá. ‘Oku tau ui ‘a Palesiteni Tōmasi S. Monisoni, ongo tokoni ‘i he Kau Palesitenisí ‘Uluakí mo e kau mēmipa ‘o e Kōlomu

‘o e Kau ‘Apostolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá ko ha kau palōfita, kau tangata kikite mo e kau tangata ma‘u fakahā. ‘I he māmani ko ‘eni ‘oku fakautuutu ai e ilifái, fakahoha‘á, faingata‘á, mo e ‘itá, ‘e lava ke tau mātā ‘iate kinautolu ‘a e fōtunga, le‘o, mo hono matatali ko ia e ngaahi me‘a fakatupu feke‘ike‘í ‘e he kau akonga ‘a Sisū Kalaisí—‘a ia ‘oku fonu ‘i he ‘ofa haohaoa ‘a Kalaisí. ‘Oku nau fakamo‘oní kia Sisū Kalaisí mo tali ‘i he manava‘ofa, ‘a e ‘ofa haohaoa ‘a Sisū Kalaisí, ‘a ia ‘oku nau fakamo‘oni‘í.

Hili ‘a e me‘a ne u a‘usia mo Koloá, na‘á ku fekumi ‘i he folofolá ki he ngaahi veesi ‘oku lau ‘o kau ki he ngaahi fekaú mo e ‘ofá. Ne u ‘ilo lahi ange. ‘Oku fakamanatu mai kiate kitautolu ‘e he veesi takitaha ko ‘Ene ngaahi fekaú ko hano fakahaa‘i mai ia ‘o ‘Ene ‘ofa ‘iate kitautolu, pea ko e talangofuá ki He‘ene ngaahi fekaú ko hano fakahaa‘i ia ‘o ‘etau ‘ofa kiate Iá.

‘Oku ou fakamo‘oní ‘i he‘etau falala ki he ‘Otuá, ko ‘etau Tamai Ta‘engatá; falala ki Hono ‘Alo ko Sisū Kalaisí pea ma‘u ha tui ki He‘ene Fakaleleí; falala ki he fanafana ‘a e Laumālié; pea mo falala ki he fale‘i ‘a e kau palōfita mo‘uí, te tau ‘ilo ai e founiga ke tau fakamama‘o ai mei he ve‘e halá pea hao ma‘u ai pē—‘o ‘ikai ko hono kātakí‘i pē—ka ko e ma‘u e fiefiá ‘i he‘etau fononga ki ‘apí. ‘I he huafa ‘o Sisū Kalaisí, ‘emeni. ■

MA‘UANGA FAKAMATALÁ

1. Sione 14:15.
2. Neil L. Andersen, “Oku Fe‘unga Ho‘o ‘Iló,” *Liahona*, Nōvema 2008, 14.
3. “Ko e Fāmilí: Ko ha Fanonganongo ki Māmani,” *Liahona*, Nōvema 2010, 129.
4. Vakai “Ko e Fāmilí: Ko ha Fanonganongo ki Māmani.”
5. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 130:20.
6. Russell M. Nelson, in R. Scott Lloyd, “God Wants His Children to Return to Him, Elder Nelson Teaches,” Church News section of LDS.org, Jan. 28, 2014.
7. Russell M. Nelson, “Teuteu ki he Ngaahi Tāpauki ‘o e Temipalé,” *Liahona*, ‘Okatopa 2010, 49.
8. Sione 3:10.
9. Mātiu 10:37–39.
10. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 20:77, 79.
11. Sione 14:16–17.
12. Molonai 8:26.
13. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 1:38.
14. ‘Ekesötosi 20:8.
15. Vakai, *Tohi Tu‘utu‘uni Fika 2: Ko Hono Pule‘i ‘o e Siasi* (2010), 6.1.2.

Fai 'e 'Eletā Allen D. Haynie
O e Kau Fitungofulú

Ko e Manatu Kiate la 'Oku Tau Falala‘iá

'Oku makatu'unga 'etau 'amanaki lelei ke toe nofo fakataha mo e Tamaí 'i he Fakalelei 'a Sisū Kalaisí.

he'eku kei ta'u hivá, na'e fakamoleki 'e he'eku kui fefine 'ulu hinā, fute-e-fā-inisi-e-tahatahá (150-cm) ha ngaahi uike si'i mo kimautolu 'i homau 'apí. I ha ho'atā 'e taha lolotonga 'ene 'i aí, ne u fakakaukau mo hoku ongo ta'oketé ke mau 'alu 'o keli ha luo 'i ha loto'ata'atā 'i he kauhala 'e tahá mei homau falé. Ne 'ikai ke u 'ilo pe ko e hā ne mau fai ai iá; taimi 'e nī'ihī 'oku sai'ia e tamaiki tangatá 'i hono keli ha luó. Ne mau ki'i 'uli, ka na'e 'ikai ko ha fu'u palopalema ia kiate kimautolu. Ne mamata mai e tamaiki tangata 'i homau kaungā'apí ki he fakalata 'emau keli luó pea nau ha'u leva 'o tokoni. Pe ne mau kaungā 'uli fakataha kotoa. Na'e fefeka 'a e kelekelé, ko ia ne mau 'omai leva 'a e housi vaí 'o tuku ia ki he loto luó ke ne fakamolū 'a e kelekelé. Ne mau pelepela 'i he'emau kelí ka na'e toe loloto ange 'a e luó.

Na'e fakakaukau ha taha 'i he'emau kulupú 'oku totonus ke liliu 'a e luó ko ha vai kaukau, ko ia ne mau fakafonu vai leva ia. Koe'uhí ko au ne si'isi'i tahá mo 'eku fie kau mo kinautolú, ne nau fakaloto'i au ke u fuofua puna 'o 'ahi-'ahi'i ia. Na'a ku 'uli 'aupito 'i he taimi ko 'ení. Na'e 'ikai ke u tomu'a palani ke

u fakapelepela, ka ko e me'a ia ne u iku ki aí.

I he kamata ke u mokosiá, ne u kolosi leva he halá 'o fakakaukau ke u hū ki homau falé. Ne u fetaulaki tu'u mo 'eku kui fefiné 'i he matapaá pea na'e 'ikai ke ne fakahū au ki loto. Na'a ne talamai kapau te u hū ki loto, te u fakapelepela'i 'a e fale na'a ne

toki fakama'a. Ko ia ai, na'a ku fai leva e me'a 'e fai 'e ha tamasi'i ta'u hiva 'i he tu'unga ko iá 'o lele ki he matapā 'i muí, ka na'a ne ve'e vave ange ia 'i he'eku fakakaukau atú. Ne u 'ita, 'aka fute, mo fie ma'u ke u hū ki fale, ka na'e kei tāpuni pē 'a e matapaá.

Na'a ku viviku, pelepela, mokosia, pea 'i he'eku fakakaukau kei si'i, ne u fakakaukau mahalo te u mate ai pē au 'i homau 'apí. Ko hono faka'osí, na'a ku 'eke ange pe ko e hā kuo pau ke u fai kau toki hū ki falé. Ne u toki hanga hake pē 'oku ou tu'u 'i he loto 'ata'atā 'i muí kae fana au 'e he'eku kui fefiné 'aki 'a e housi ke ma'a e pelepela. Na'e ngali fuoloa 'aupito, ka na'e faifai pē kuo talamai 'e he'eku kui fefiné 'oku ou ma'a peá ne fakahū leva au ki fale. Na'e māfana 'a e loto falé, pea na'e lava leva ke u tui ha vala mātu'u mo ma'a.

I ho'omou fakakaukau ki he talanoa fakatātā mo'oni ko iá, fakakaukau angé ki he folofola 'a Sisū Kalaisí: "Pea 'oku 'ikai fa'a hū ha me'a 'oku ta'ema'a ki hono pule'angá; ko ia 'oku 'ikai hū ki hono mālōlō'angá ha taha ka ko kinautolu pē kuo fō honau kofú 'i hoku totó, koe'uhí ko 'enau tuí, mo e fakatomala mei he'enau ngaahi angahala kotoa pē, pea mo 'enau tui faivelenga 'o 'au ki he ngata'angá."¹

I he'eku tu'u ko ia 'i tu'a homau 'apí kae fana housi'i au 'e he'eku kui fefiné,

na'e 'ikai ke sai pea ta'e-fakafiemālie. Ko ha fakamamahi ta'engata ia ha taimi 'e faka'ikai'i ai meiate kitautolu e fai-ngamālie ke tau foki 'o nofo fakataha mo 'etau Tamai Hēvaní koe'uhí ko ha'atau fili ke fakapelepela 'i he luo 'o e faiangahalá. 'Oku 'ikai totonu ke tau lohiaki'i kitautolu fekau'aki mo e me'a 'oku fie ma'u ke tau faí ka tau nofo 'i he 'ao 'o 'etau Tamai Hēvaní. Kuo pau ke tau ma'a.

Kimu'a pea tau ha'u ki he māmaní, ne tau kau ko e fānau fakalaumālie 'a e 'Otuá 'i ha fakataha lahi.² Na'a tau tokanga, pea 'ikai ha taha 'iate kitautolu na'e tō 'o mohe. 'I he fakataha alelea ko iá, na'e tuku mai 'e he'etau Tamai 'i Hēvaní ha palani. Koe'uhí ko e malu'i

'e he palaní 'etau tau'atāina ke filí mo e fie ma'u ke tau ako mei he'etau ngaahi a'usiá kae 'ikai ko 'Ene a'usiá pē, na'a Ne 'ilo'i leva te tau fai angahala. Na'a ne 'ilo'i 'e ngaohi kitautolu 'e he faiangahalá ke tau ta'e-ma'a pea 'ikai lava ke foki ki Hono 'aó koe'uhí 'oku ma'a ange e feitu'u ia 'okú Ne 'afio aí 'i he fale ne fakama'a 'e he'eku kui fefiné.

Koe'uhí 'oku 'ofa 'etau Tamai Hēvaní 'iate kitautolu pea ko 'ene taumu'a ia ke "fakahoko [etau] mo'ui ta'efa'amaté mo e mo'ui ta'engatá"³ Na'e kau e tufakanga 'o e Fakamo'uí 'i He'ene palaní—ko ha taha ke ne tokoni'i kitautolu ke tau ma'a 'o tatau ai pē pe ko e hā e lahi 'o 'etau 'ulí. 'I he fanonganongo 'e he'etau Tamai Hēvaní 'a e fie

ma'u ha Fakamo'uí, 'oku ou tui ne tau tafoki kotoa 'o sio kia Sisū Kalaisi, ko e 'uluaki Fānau 'i he Laumālié, ko e tokotaha ne fakalakalaka ki he tu'unga ke hoko 'o hangē ko e Tamai.⁴ 'Oku ou tui ne tau 'ilo kotoa ko Ia pē te ne lava'i, he 'ikai lava'i ia 'e kitautolu, ka te Ne lava'i pea te Ne fai ia.

'I he Ngoue ko Ketisemaní pea 'i he kolosí 'i Kolokota, ne mamahi 'a Sisū Kalaisi 'i he sinó mo e laumālié, na'e tetetete koe'uhí ko e mamahí, pea tafe 'a e totó 'i he ava kotoa 'o Hono kilí, 'o Ne tautapa ki He'ene Tamaí ke to'o 'a e ipú meiate Ia,⁵ ka na'a Ne kei inu pē ia.⁶ Ko e hā na'a Ne fai ai iá? 'I He'ene ngaahi leá, na'a Ne fie ma'u ke fakalāngilangi'i pē 'a 'Ene Tamaí mo faka'osi 'ene "ngaahi teuteu ki he fānau 'a e tangatá."⁷ Na'a ne fie ma'u ke tauhi 'Ene fuakavá pea lava ai ke tau foki ki 'api. Ko e hā leva e me'a 'okú Ne kole mai ke tau faí? 'Okú ne kole mai pē ke tau vete 'etau ngaahi angahalá pea fakatomala koe'uhí ke 'oua te tau toe mamahi 'o hangē ko Iá.⁸ 'Okú ne fakaafe'i kitautolu ke tau ma'a koe'uhí ke 'oua 'e tuku kitautolu 'i tu'a mei he fale 'o 'etau Tamai 'i Hēvaní.

Neongo ko e faka'ehi'ehi mei he ngaahi angahalá 'a e sīpinga 'oku fie ma'u 'i he mo'uí, 'oku 'ikai mahu'inga ia pe ko e hā e angahala kuó ke faí pe loloto fēfē 'a ho'o tō ki he luó, 'o fakatatau ki he 'aonga 'o e Fakalelei 'a Sisū Kalaisi. 'Oku 'ikai mahu'inga ia pe 'oku tau ongo'i mā koe'uhí ko 'etau ngaahi angahalá, 'o hangē ko e pehē 'e he palōfita ko Nifaí, 'oku "faingofua 'aupito [ke tau] mo'ua ki ai".⁹ 'Oku 'ikai mahu'inga ia pe na'e 'i ai ha taimi na'a tau fakafetongi ai hotau tāpuaki 'o e 'uluaki fānau, 'aki ha kulo lū.¹⁰

Ko e me'a 'oku mahu'ingá ko Sisū Kalaisi, ko e 'Alo 'o e 'Otuá, na'a ne kātakii 'a e "ngaahi mamahí mo e ngaahi faingata'a pea mo e ngaahi 'ahi'ahi kehekehe kotoa pē" koe'uhí "ke ne 'afio'i 'o fakatatau ki he kakanó 'a e founga ke tokoni'i ai 'a hono kakaí".¹¹ Ko e me'a mahu'ingá ko 'Ene āfeitau-lalo,¹² ke hā'ele mai ki he māmaní pea hifo ki "lalo 'i he ngaahi me'a kotoa pē"¹³ 'o mamahi "o mālohi lahi ange 'i ha tangata" te ne lava'i.¹⁴ Ko e me'a

'oku mahu'ingá ko e tautapa 'a Kalaisi ma'atautolu 'i he 'ao 'o e Tamaí, 'o pehē: 'E Tamai, vakai ki he ngaahi mamahi mo e mate 'a'ana 'a ia na'e 'ikai te ne fai ha angahalá; . . . Ko ia, 'e Tamai, fakamo'ui 'a kinautolú ni ko hoku kāinga 'a ia 'oku tui ki hoku hingoá, koe'uhí ke nau ha'u kiate au 'o ma'u 'a e mo'ui ta'engatá."¹⁵ Ko e me'a ia 'oku mahu'ingá pea 'oku totonu ke ne fakafo'ou 'etau 'amanaki leleí mo ha vilitaki ke toe feinga ange, koe'uhí 'oku 'ikai ngalo kitautolu 'iate Ia.¹⁶

'Oku ou fakamo'oni 'e 'ikai tafoki 'etau Fakamo'úi meiate kitautolu kapau te tau loto fakatökilalo ke fekumi kiate Ia ka tau lava 'o fakatomala; 'e 'ikai loto e Fakamo'úi ke tau hē; pea he 'ikai ke ne pehē, "Oiauē, 'ikai ko koe ai pē"; pea 'e 'ikai te Ne li'aki 'a kitautolu koe'uhí ko e 'ikai mahino kiate kitautolu 'a hono faingata'a 'o e faka'ehi'ehi mei he angahalá. 'Oku mahino kotoa ia kiate Ia, kau ai 'a e loto-mamahí, maá, mo 'ita koe'uhí ko e nunu'a 'o e angahalá.

'Oku mo'oni 'a e fakatomalá pea 'oku 'aonga ia. 'Oku 'ikai ko ha a'usia talakehe'i pe ko e ola "o ha fakakau-kau vale."¹⁷ 'Okú ne ma'u e mālohi ke hiki hake 'a e ngaahi kavengá pea fetongi kinautolu 'aki 'a e 'amanaki leleí. 'E lava ke ne tataki ki ha fu'u liliu lahi 'o e lotó 'o iku ki he'etau loto ke 'ikai 'ma'u ha holi ke faikovi, kā ke failelei ma'u ai pē."¹⁸ 'Oku 'ikai faingofua 'a e fakatomalá. 'Oku hāhāmolofia ke pehē 'a e ngaahi me'a 'oku ta'engata hono mahu'ingá. 'Oku fe'unga pē ia mo hono olá. Hangē ko e fakamo'oni faka'osi 'a Palesiteni Poiti K. Peekā 'i he'ene lea ki he Kau Fitungofulu 'o e Siasí: "Ko e fakakaukaú 'eni: 'oku 'ikai tuku 'e he Fakaleleí ha halanga. Ko e me'a kuo fakaleleí'í kuo fakaleleí'í ia. . . . 'Oku 'ikai tuku mai 'e he Fakaleleí ha 'alu'anga. 'Okú ne fakamo'ui pē, pea ko e me'a kuo fakamo'ui kuo sai ia."¹⁹

Pea 'oku pehē pē 'etau 'amanaki lelei ke toe nofo fakataha mo e Tamaí 'o makatu'unga 'i he Fakaleleí 'a Sisū Kalaisí, 'a e loto fiemálie 'a e Tokotaha pē 'oku haohaoá ke to'o kiate Ia, 'i he mahino 'ene fehangahangai mo e ngaahi fie ma'u 'a e fakamaau totonú, 'a e mafatukituki fakakātoa 'o e ngaahi

maumau-fono 'o e fa'ahinga kotoa pē 'o e tangatá, kau ai 'a e ngaahi angahala na'e 'ikai fie ma'u ke fili 'e he ngaahi foha mo e 'ofefine 'o e 'Otuá ka na'a nau fili pē ke nau mamahi ai.

'I he'etau hoko ko e mēmipa 'o e Siasi 'o Sisū Kalaisí 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní, 'oku tau 'ulungaanga 'aki e mālohi 'o e Fakalelei 'a e Fakamo'úi 'o lahi ange 'i he kakai kehē koe'uhí 'oku tau 'ilo kapau te tau fakahoko ha fuakava, fakatomala ma'u pē, pea kātaki ki he ngata'angá, te ne 'ai kitautolu ko e 'ea-hoko fakataha mo Ia²⁰ pea hangē ko Iá te tau ma'u 'a e me'a kotoa pē 'oku ma'u 'e he Tamaí.²¹ Ko ha tokāteline mahu'inga 'eni, ka 'oku mo'oni ia. Na'e 'ai 'e he Fakalelei 'a Sisū Kalaisí ke faingofua 'a e fakaafe 'a e Fakamo'úi 'ke haohaoa 'a kimoutolu he 'oku haohaoa 'a ho'omou Tamai 'oku 'i he langi"²² kae 'ikai ko e feveiveiu'a'aki 'iate kinautolu.

Na'e ako'i 'e he folofolá ko e tokataha fakafo'ituitui kotoa pē kuo pau ke "fakamā'i 'o fakatatau mo e fakamaau mā'oni'oni 'a e 'Otuá."²³ 'E 'ikai ha faingamálie 'i he 'aho ko iá ke toitoi 'i ha ha'oha'onga tokolahia pe tuhu ki he ni'ihi kehē ko ha tulitonuhia ki he ta'e-ma'a. Ka 'oku tau hounga'ia 'oku toe ako'i 'e he folofolá ko Sisū Kalaisí,

Ne mamahi koe'uhí ko 'etau ngaahi angahalá, 'a Ia ko hotau Taukapo ki he Tamaí, 'a ia 'oku ui kitautolu ko Hono ngaahi kaungāme'á, 'okú Ne 'ofa 'iate kitautolu ki he ngata'angá, ko hono mo'oni te Ne hoko ko hotau fakamāú. Ko e taha 'o e ngaahi tāpupaki 'oku 'ikai fa'a fakatokanga'i kau ki he Fakalelei 'a Sisū Kalaisí ko "e Tamaí . . . kuó ne tuku 'a e fakamaau kotoa pē ki he 'Aló."²⁴

Kāinga, kapau 'okú ke ongo'i loto fo'i pe fa'a fakakaukau pe 'e lava ke ke hao mei he luo fakalaumálie 'a ia kuó ke kelí, kātaki 'o manatu'i e taha 'oku tu'u "vaha'a [iate kitautolu] mo e fakamaau totonú," 'okú Ne "fonu 'i he 'ofa mamahi ki he fānau 'a e tangatá", pea kuó Ne to'o kiate Ia 'etau ngaahi angahalá mo e ngaahi maumau-fonó, 'o Ne "fakafiemálie'i 'a e ngaahi fie ma'u 'a e fakamaau totonú."²⁵ 'I hono fakalea 'e tahá, hangē ko Nīfaí 'i he taimi 'o e loto-veiveiuá, manatu'i "a ia [oku tau] falala ki ái,"²⁶ 'a ia ko Sisū Kalaisí, pea fakatomala mo toe a'usia ha "mālohi haohaoa 'o e 'amanaki leleí."²⁷ 'I he huafa 'o Sisū Kalaisí, 'ēmeni. ■

NGAAHI FAKAMATALÁ

1. 3 Nifai 27:19.
2. Vakai, Mōsesei 4:1–4; 'Épalahame 3:22–28; *Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesiteni 'o e Siasi: Siosefa Sāmita* (2007), 482.
3. Mōsesei 1:39.
4. Vakai, *Lectures on Faith* (1985), 59, 60.
5. Vakai, Ma'ake 14:36.
6. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 19:19.
7. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 19:19.
8. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 19:16, 20.
9. 2 Nifai 4:18.
10. Vakai, Sēnesi 25:29–33.
11. 'Alamā 7:11, 12.
12. Vakai, 1 Nifai 11:16, 26.
13. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 88:6; vakai foki, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 122:8.
14. *Lectures on Faith*, 59.
15. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 45:4–5.
16. Vakai, 'Isaia 44:21.
17. 'Alamā 30:16.
18. Mōsaia 5:2.
19. Boyd K. Packer, general conference training meeting, Apr. 7, 2015.
20. Vakai, Loma 8:17.
21. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 84:38.
22. Matiu 5:48.
23. 2 Nifai 9:15.
24. Sione 5:22.
25. Mōsaia 15:9.
26. 2 Nifai 4:19.
27. 2 Nifai 31:20.

Fai 'e 'Eletā Kim B. Clark
'O e Kau Fitungofulú

Mata ke Mamata mo e Telinga ke Fanongo

Kapau te tau sio kia Kalaisi pea fakaava hotau matá mo hotau telingá, 'e faitāpuekina kitautolu 'e he Laumālie Mā'oni'oní ke tau sio ki he ngāue 'a e 'Eiki ko Sīsū Kalaisí 'i he'etau mo'ui.

he ngāue fakafaifekau 'a Sīsū 'i māmaní, na'á Ne fakahoko ha ngaahi mana faifakamo'ui lahi pea faiako 'i he mafai mo e mālohi 'o pehē ai 'e he folofolá, "[Na'e] mafola atu hono ongoongó 'i Silia kotoa pē: Pea na'e muimui 'iate ia 'a e kakai tokolahī 'aupito."¹

Ne fakafisinga'i Ia 'e ha ni'ihi ne nau mamata mo fanongo tonu ki He'ene faifakamo'uí. Ne muimui ha ni'ihi 'iate Ia 'i ha vaha'ataimi, pea nau foki 'o 'ikai toe 'alu pea mo Ia.² Na'e 'i mu'a 'iate kinautolu 'a e 'Eiki ko Sīsū Kalaisí, ka na'e 'ikai ke nau mamata mo'oni kiate Ia. Na'e fakakuihi kinautolu pea nau fili leva ke tafoki. Na'e folofola 'a Sīsū 'o pehē kau kiate kinautolu:

"Na'á ku ha'u ki hoku kakaí, ka na'e 'ikai tali au 'e hoku kakaí."³

Pea kuo tuli ho nau telingá, pea kuo nau fakamohe honau matá."⁴

Ka neongo iá, na'e tokolahī ha kau tangata mo fafine, kau ai 'a 'Ene kau 'aposetolo faivelengá, ne nau fakatefito 'enau mo'uí 'iate Ia. Neongo 'oku nau fefa'uhí mo e ngaahi me'a fakamāmaní, mo puputu'u 'o kau ki he me'a na'á Ne ako'í, 'o a'u ki he'enau

ilifiá, ka na'a nau tui kiate Ia, 'ofa 'iate Ia, pea muimui kiate Ia.

Na'e pehē 'e Sīsū kau kiate kinautolu, "Ka 'oku monū'ia homou matá, he 'oku nau mamata; mo homou telingá he 'oku nau ongo'i"⁵

Na'e fakahoko 'e Sīsū 'a e tala'ofa faka'ofo'ofa ko 'ení ki He'ene kau ākongá kimu'a He'ene mamahi 'i Ketisemani mo Kalevalé: "Ko e mo'oni, koe mo'oni, 'oku ou tala atu kiate kimoutolu, ko ia 'oku tui kiate aú, ko e ngaahi ngāue 'oku ou faí e fai 'e Ia foki; pea te ne fai mo ia 'oku lahi haké; koe'uhí ko 'eku 'alu ki he'eku Tamaí."⁶

Na'e fakahoko 'e Sīsū 'a e tala'ofa ko iá: 'o kamata 'aki e 'aho 'o e Penitekosí, 'a ia ne tāpuekina e kau ākongá 'i hono papitaiso 'aki 'a e afi pea mo e Laumālie Mā'oni'oní.⁷ Koe'uhí ko 'enau tui kia Kalaisí, fakatomalá, mo e talangofuá, ne hoko 'a e Laumālie Mā'oni'oní ko honau takaua, 'o liliu honau lotó, mo tāpuekina kinautolu 'aki ha fakamo'oni tu'uloa ki he mo'oni.

Na'e fakamālohia 'e he ngaahi me'afoaki mo e ngaahi tāpuaki ko 'ení 'a e kau ākonga 'a e 'Eikí. Neongo ko e ngaahi taimi na'a nau mo'ui aí

ne fakatu'utāmaki mo puputu'u, na'a nau ma'u e me'afoaki fakalaumālie 'o e mata ke mamata mo e telinga ke fanongó. 'I he mālohi 'o e Laumālie Mā'oni'oní, na'e kamata ke nau mamata ki hono mo'oni 'o e ngaahi me'a kotoa pē, kae tautaufitō ki he 'Eiki ko Sīsū Kalaisí mo 'Ene ngāue 'iate kinautolú.⁸ Na'e fakamāma'i 'e he Laumālie Mā'oni'oní 'enau mahinó, pea ne nau fanongo lelei ange ki he le'o 'o e 'Eikí. Na'e tō mamafa 'a e ongoongolelei 'o Sīsū Kalaisí ki honau lotó.⁹ Na'a nau tui faivelenga mo talangofuá.¹⁰ Na'a nau malanga 'aki 'a e ongoongoleleí 'i he loto-to'a mo e mālohi mo langa hake e pule'anga 'o e 'Otuá.¹¹ Na'a nau ma'u 'a e fiefia 'i he 'Eiki ko Sīsū Kalaisí.

'Oku tau faitatau 'i he me'a lahi mo e kau tangata mo fafine faivelenga 'i he vaeua'angamālie 'o taimí. 'Oku tau mo'ui foki 'i ha taimi 'oku fakahoko ai 'e he 'Eiki ko Sīsū Kalaisí ha ngaahi mana 'iate kitautolu—kau ai 'a e fakamo'ui e mahakí, fakama'a kitautolu mei he angahalá, liliu hotau lotó, mo faka'atā 'a e fakamo'uí ki he fānau 'a e 'Otuá 'oku kei mo'uí mo kinautolu kuo nau pekiá. 'Oku 'i hotau kuongá foki ha kau palōfita mo ha kau 'apostolo mo'ui, mālohi 'o e lakanga fakataula'eikí, ngaahi me'afoaki fakalaumālié, mo e ngaahi tāpuaki fungani 'o e ngaahi ouau 'o e fakamo'uí.

'Oku fakatu'utāmaki hotau kuongá—ko ha taimi 'o e fu'u kovi lahi mo e 'ahi'ahi lahi, ko ha taimi 'o e puputu'u mo e moveuveu. 'I he ngaahi taimi faingata'a ni, kuo ui mai 'a e palōfita 'o e 'Eikí 'i he māmaní, Palesiteni Tōmasi S. Monisoni, ke tau fakahaofi 'a kinautolu 'oku kafo fakalaumālié,¹² ke taukave'i e mo'oni 'i he loto-to'a,¹³ pea ke langa hake e pule'anga 'o e 'Otuá.¹⁴ Ko e hā pē tu'unga 'o e mo'ui fakalaumālié pe tuí pe talangofuá 'oku tau 'i ai he taimí ni, he 'ikai ke fe'unga ia mo e ngāue 'oku toka mei mu'á. 'Oku tau fie ma'u ha maama fakalaumālie mo ha mālohi lahi ange. 'Oku tau fie ma'u 'a e mata ke mamata lelei ange ki he ngāue 'a e Fakamo'uí 'i he'etau mo'uí mo ha telinga ke fanongo ki Hono le'ó 'o lahi ange 'i hotau lotó.

‘Oku ma‘u ‘a e tāpuaki fakafo ko ‘ení ‘i he taimi ‘oku tau fakaava ai hotau lotó mo ma‘u,¹⁵ ‘o ma‘u mo‘oni ‘a e Eiki ko Sisū Kalaisí, ‘Ene tokāteliné, pea mo Hono Siasi ki he‘etau mo‘uí. ‘Oku ‘ikai fie ma‘u ia ke tau haohaoa, ka ‘oku fie ma‘u ke tau lelei pea toe lelei ange.

‘Oku fie ma‘u ke tau feinga ke mo‘ui ‘aki ‘a e ngaahi mo‘oni mahinongofua mo faingofua ‘o e ongoongoleleí. Kapau te tau to‘o kiate kitautolu e huafa ‘o Kalaisí, ngāue ‘aki e tui kiate Ia ke fakatomala mei he‘etau ngaahi angahalá, mo tauhi ‘ene ngaahi fekaú, pea manatu ma‘u ai pē kiate Ia, te tau ma‘u e takaua ‘o e Laumālie Mā‘oni‘oní ‘i he‘alo‘ofa ‘a Sisū Kalaisí.

‘Oku ‘omi ‘e he talangofua faingofuá ‘a e Laumālie ki hotau lotó. ‘Oku tau lotu ‘i he tui ‘i hotau ngaahi ‘apí, fekumi ‘i he folofolá, mo tauhi e ‘aho Sāpaté ke mā‘oni‘oní. ‘Oku tau ma‘u ‘a e sākalamēniti ‘i hotau ngaahi falelotú pea fai ‘a e ngaahi palōmesi toputapu ki he‘etau Tamai Hēvaní ‘i he huafa ‘o Kalaisí. ‘Oku tau kau ‘i he ngaahi ouau toputapu ‘i he ngaahi tempiale mā‘oni‘oní ma‘a hotau kāinga kuo pekiá. ‘I hotau ngaahi familí pea ‘i he‘etau ngaahi ngāue mei he ‘Eikí, ‘oku tau ala atu ki he nī‘ihí kehé, pea hiki ‘enau ngaahi kavengá pea fakaafe‘i kinautolu ke nau ha‘u kia Kalaisí.

‘E kāinga, ‘oku ou ‘ilo‘i kapau te tau fai ‘a e ngaahi me‘á ni, ‘e hoko mai ‘a e Laumālie Mā‘oni‘oní! Te tau tupulaki fakalaumālie mo ma‘u ha a‘usia ‘aki e Laumālie Mā‘oni‘oní, pea te Ne hoko ko hotau takaua. Kapau te tau sio kia Kalaisi pea fakaava hotau matá mo hotau telingá, ‘e faitāpuekina kitautolu ‘e he Laumālie Mā‘oni‘oní ke tau sio ki he ngāue ‘a e Eiki ko Sisū Kalaisí ‘i he‘etau mo‘uí, ‘o fakamālohaia ai ‘etau tui kiate Iá ‘i he fakapapau mo e fakamo‘oni. ‘E fai atu pē pea te tau mamata ki hotau kāingá ‘o hangē ko e ‘afio hifo ‘a e ‘Otuá kiate kinautolú, ‘i he ‘ofa mo e manava‘ofa. Te tau fanongo ki he le‘o ‘o e Fakamo‘uí ‘i he folofolá, ‘i he ngaahi fanafana ‘a e Laumālie, pea ‘i he ngaahi lea ‘a e kau palōfita mo‘uí.¹⁶ Te tau mamata ki he mālohi ‘o e ‘Otuá He‘ene nofo‘ia ‘Ene palōfítá mo e kau taki kotoa pē ‘o Hono Siasi mo‘oni mo mo‘uí, pea te tau ‘ilo fakapapau ko e

ngāue mā‘oni‘oní ‘eni ‘a e ‘Otuá.¹⁷ Te tau mātā mo mahino kiate kitautolu ‘a e māmaní ‘o tatau mo e founiga ‘a e Fakamo‘uí. Te tau ma‘u ‘a e me‘a na‘e ui ‘e he ‘apostolo Ko Paulá ‘ko e finangalo ‘o Kalaisí.¹⁸ Te tau ma‘u ‘a e mata ke mamata mo e telinga ke fanongo, pea te tau langa leva ‘a e pule‘anga ‘o e ‘Otuá.

‘E lava pē ke faingata‘a ‘a e mo‘uí, puputu‘u, fakamamahi mo fakalotosi‘i. ‘Oku ou fakamo‘oni atu ‘e hanga ‘e he maama ‘o e ongoongolelei ‘o Sisū Kalaisí fakafou ‘i he takaua ‘a e Laumālie Mā‘oni‘oní ‘o motuhi e puputu‘u, mamahí, mo e fakapo‘ulí. Tatau ai pē pe ‘oku ha‘u kotoa ‘i he taimi pē taha pe māmālie, ‘e hanga ‘e he mālohi fakalaumālie nāunau‘ia ko iá ‘o ‘omi ha ‘ofa mo ha fakafiemālie kiate kinautolu ‘oku fakatomalá, kafó; teke‘i ‘a e fakapo‘ulí ‘aki ‘a e maama ‘o e mo‘oni; pea kapusi ‘a e loto-fo‘i ‘aki e ‘amanaki lelei kia Kalaisí. Te tau vakai ki he ngaahi tāpuaki ko ‘ení, pea te tau ‘ilo ‘i he fakamo‘oni ‘a e Laumālie ‘oku ngāue ‘a e Eiki ko Sisū Kalaisí ‘i he‘etau mo‘uí. Ko e mo‘oni ko ‘etau ngaahi kavengá ‘e “mo‘ua ‘i he fiefia [‘o hotau Huhu‘i].”¹⁹

‘Oku fakatātaa‘i mai ‘e ha me‘a ne a‘usia ‘e he‘eku ongo mātú‘á ‘i he

ngaahi ta‘u lahi kuo hilí hono mahu‘inga mo e mālohi ‘o e mata ke mamata mo e telinga ke fanongó. Ne uiui‘i ‘eku ongo mātú‘á ke na ngāue fakafaifekau ‘i he Misiona Filipaini Tavó ‘i he 1982. ‘I he taimi na‘e fakaava hake ai ‘e he‘eku fa‘eé ‘a e tohí mo sio ki he feitu‘u ne ui kinaua ki aí, na‘á ne lea ki he‘eku tamaí, “Ikai! Kuo pau ke ke telefoni kiate kinautolu ‘o talaange he ‘ikai lava ia ke ta ‘alu ki he ‘otu Filipainí. “‘Oku nau ‘ilo‘i ‘okú ke puke he helá.” Na‘e puke ‘eku tamaí he helá ‘i ha ngaahi ta‘u lahi, pea na‘e hoha‘a lahi ‘eku fa‘eé ki ai.

Hili ha ngaahi pō si‘i mei ai ne fasangu ‘e he‘eku fa‘eé ‘eku tamaí ‘i he 2:30 a.m. Na‘á ne pehē, “Mēlini, na‘á ke fanongo ki he le‘o ko iá?”

“Ikai, ‘oku ‘ikai ke u fanongo ki ha le‘o.”

“Sai, kuó u fanongo ki he le‘o tatau tu‘o tolu he poó ni, ‘oku pehē mai, ‘Ko e hā ‘okú ke loto hoha‘a aí? ‘Oku ‘ikai ke ke ‘ilo‘i ‘oku ou ‘ilo‘i ‘okú ne puke ‘i he helá? Te u tokanga‘i ia, pea te u tokanga‘i foki mo koe. Teuteu‘i koe ke ke ngāue ‘i he ‘otu Filipainí.”

Na‘e ma‘u ‘e he‘eku ongo mātú‘á ha a‘usia faka‘ofo‘ofa ‘i he‘ena ngāue fakafaifekau ‘i he ‘otu Filipainí. Ko hona hoá ‘a e Laumālie Mā‘oni‘oní, pea na‘e

tāpuaki'i mo malu'i kinaua. Na'e 'ikai ha palopalema fekau'aki mo e puke 'eku tamai'i he helá. Na'á ne hoko ko e tokoni 'uluaki i he kau palesitenisí 'o e misioná, peá na ako'i ha kau faifekau 'e laungeau mo lauiafe mo ha kāingalotu faivelenga 'e lauiafe i he teuteu ke fokotu'u ha ngaahi uooti mo ha ngaahi siteiki i he motu ko Minitanó. Na'e tāpuekina kinaua 'aki e mata ke mamata mo e telinga ke fanongo.

'E kāinga, 'oku ou fakamo'oni kia Sisū Kalaisi. 'Oku ou 'ilo 'okú Ne mo'ui. Ko Ia 'a hotau Fakamo'uí mo e Huhu'í. 'Oku ou 'ilo kapau te tau tali Ia ki he'etau mo'uí pea mo'ui 'aki 'a e ngaahi mo'oni faingofua mo mahinongofua 'o 'Ene ongoongolelei, te tau fiefia i he takaua 'a e Laumālie Mā'oni'oní. Te tau ma'u e me'a'ofa mahu'inga 'o e mata ke mamatá mo e telinga ke fanongó Ko 'eku fakamo'oni ia 'i he huafa toputapu 'o Sisū Kalaisí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Mātiu 4:24–25.
2. Vakai, Sione 6:66.
3. 3 Nifai 9:16.
4. Ngāue 28:27; vakai foki, Mātiu 13:15.
5. Mātiu 13:16.
6. Sione 14:12.
7. Vakai, Ngāue 2:1–4.
8. Vakai, hangē ko 'ení, Ngāue 10:9–15.
9. Vakai, 'Inosi 1:3.
10. Vakai, Ngāue 2:42.
11. Vakai, Ngāue 4:8–12.
12. Vakai, Thomas S. Monson, "Looking Back and Moving Forward," *Liahona*, May 2008, 90.
13. Vakai, Thomas S. Monson, "Ke ke Mālohi Peá ke Loto-To'a," *Liahona*, Mē 2014.
14. Vakai, Thomas S. Monisoni, "Tui i he Ngāue 'o e Fakamo'uí," *Worldwide Leadership Training Meeting*, Sune 2013, lds.org/broadcasts.
15. 'Oku lahi e ngaahi 'uhinga 'o e fo'i lea ko e ma'u ka 'oku mahu'inga i he'ene tu'u ko 'ení: "ke mahino kiate kitautolu 'i he fakakaukaú pe ngaahi ongo." "ke ne fakangofua ke hū ki ai," ke tali 'a hono mo'oni, ke nau tui, mo talitali lelei (vakai ki he *Merriam-Webster's Collegiate Dictionary*, 11th ed. [2003], "ma'u").
16. Vakai, Tokātelina mo e Ngaahi Fuakava 18:34–36; 68:3–4.
17. Ako'i 'e Palesiteni Hāloti B. Lí ko e fakamo'oni ko 'ení na'e fie ma'u ke hoko ko ha ului ki he 'Eikí (vakai, Harold B. Lee, "Be Loyal to the Royal within You," [Brigham Young University devotional, Sept. 11, 1973], 4, speeches.byu.edu).
18. 1 Kolinitō 2:16.
19. 'Alamā 27:17; vakai foki, 'Alamā 31:38.

Fai 'e 'Eletā Koichi Aoyagi
Mēmipa Mālōlō 'o e Kau Fitungofulú

Nofo Ma'u 'i Ho Halá

Fakamu'omu'a e 'Otuá, neongo e ngaahi faingata'a 'okú ke fehangahangai mo iá. 'Ofa ki he 'Otuá. Ma'u 'a e tui kia Kalaisí, pea falala kiate la 'i he ngaahi me'a kotoa pē.

he 'aho 11 'o Mā'asi, 2011, ne u tu'u ai 'i he tau'anga lēlue Tokiō Sina-kauá ke 'a'ahi ki he Misiona Kope Siapaní. Fakafuofua ki he 2:46 p.m. nai, na'e lulu'i ai ha mofuike lahi ne a'u hono mālohi ki he 9.0. Na'e 'ikai ke u lava 'o tu'u koe'uhí ko 'ene ngalulu lahi, pea na'á ku piki ma'u ki ha pou 'o e sitepú. Ne kamata ke ngangana e 'uhila'i he 'atō ki he falikí. Ne hoha'a e taha kotoa 'i Tokiō.

Me'a mālie, na'e 'ikai ke u lavea, pea 'i he houa 'e fā mei ai, ne u fiemālie 'i he'eku 'ilo'i ne malu kotoa hoku fāmilí.

Na'e hulu'i 'i he televīsoné ha ngaahi vitiō fakamanavahē mo faka'ohovale.

Ne hake ha fu'u peau kula 'i he feitu'u 'o e misiona Senitaí—'o tafia e me'a kotoa pē ne 'i hono halangá: 'a e ngaahi kaá, falé, falengāué, mo e ngaahi ngoue'angá. Ne u mo'utāfu'ua 'i he ngaahi 'ata fakamamahí, pea na'á ku tangi. Peá u lotua fakamātoato 'e ma'u 'e he kakai 'oku nofo he feitu'u ni 'a ia 'oku ou 'ofeina lahi, 'a e malu'i mo e tokoni 'a 'etau Tamai Hēvaní.

Ne fakapapau'i mai kimui ange, na'e malu e kau faifekau mo e kāingalotu kotoa 'o e Siasí. Ka neongo iá, ne uesday e kāingalotu tokolahí, 'i he mole 'a e kau mēmipa 'o e fāmilí, ngaahi 'apí, mo e koloá. Ne mate ha kakai 'e toko

20,000 tupu, faka'auha 'a e tukui koló, pea fakamálohi'i ha kakai tokolahí ke mavahe mei honau ngaahi 'apí koe'uhí ko e fakatu'utāmaki 'i he feitu'u ngaohi-'anga ivi faka'ātomí.

'Oku maumau'i 'e he ngaahi fakatamaki pehení e ngaahi feitu'u lahi he māmaní he 'ahó ni, 'i he lahi e mo'ui 'oku molé. 'Oku fakatokanga mai kiate kitautolu 'e hoko e ngaahi fakatamaki, tau, mo e ngaahi faingata'a ta'efā'alaua 'i he māmaní.

'I he taimi 'oku hoko fakafokifā mai ai e ngaahi faingata'a pehení kiate kitautolú, mahalo te tau fehu'i, "Ko e hā 'oku hoko mai ai e ngaahi me'á ni kiate aú?" pe "Ko e hā 'oku ou faingata'a ia aí?"

'I ha vaha'ataimi lōloa hili 'eku ului ki he ongoongolelei, na'e 'ikai ke u ma'u ha tali mahino ki he fehu'i "Ko e hā 'oku 'omi ai e ngaahi 'ahi'ahí kiate aú?" Ne mahino kiate au e konga 'o e palani 'o e fakamo'uí 'e 'ahi'ahí i kitautolu. Ka neongo ia, ko e mo'oni fekau'aki mo e fehu'i ko 'ení, na'e 'ikai ke u ma'u ha tui mālohi fe'unga ke tali lelei ia. Ka na'e 'i ai ha taimi 'i he'eku mo'úi na'a ku a'usia foki ai ha 'ahi'ahí lahi.

'I hoku ta'u 30, na'a ku 'a'ahi ki he misiona Nakoiá ko ha konga 'o 'eku ngāuē. Hili e fakatahá, na'e anga'ofa e palesiteni fakamisioná 'o fokotu'utu'u ke 'ave au 'e he kau faifekaú ki he mala'e vakapuná. Ka neongo iá, 'i he'emaú a'u ki ha fetaulaki'anga 'i lalo 'i ha fo'i hifo lōloa, na'e lele oma mai ha fu'u loli lahi mei mui. Na'a ne tu'i e konga ki mui 'emau kaá pea teke'i atu ia 'i ha mita 'e 20 tupu ki mu'a. Ko e konga fakailifia tahá na'e 'ikai ha taha ia ne faka'uli. Na'e makoko lahi e konga ki mui 'emau kaá Me'a mālié, na'a ku hao mo'ui pē mo e ongo faifekaú fakatou'osi.

Ka neongo ia, ne kamata ke u ongo'i 'i he 'aho 'e tahá ha mamahi 'i hoku kiá mo e ongo umá pea mo ha langa 'ulu lahi. Ne 'ikai ke u lava 'o mohe talu mei he 'aho ko iá, pea ne pau ke u fe'ao he 'aho takitaha mo e mamahi fakaesino mo faka'atamai fakatou'osi. Na'a ku lotu ki he 'Otuá ke fakanonga ange mu'a hoku mamahí, ka na'e hokohoko atu e ngaahi faka'ilonga ko 'ení 'i ha ta'u nai 'e 10.

'I he taimi ko 'ení, ne kamata foki ke ha'u ki he'eku fakakaukaú 'a e ongo'i veiveiuá, peá u fifili, "Ko e hā 'oku ou faingata'a ia ai 'i he fu'u mamaahi lahi ko 'ení?" Neongo ne 'ikai ke u ma'u e fa'ahinga fakamo'ui ne u fekumi ki aí, na'a ku faifeinga ke faivelenga 'i hono tauhi e ngaahi fekau 'a e 'Otuá. Na'a ku hokohoko atu ke lotu ke u malava 'o tali e ngaahi fehu'i ne u ma'u fekau'aki mo 'eku ngaahi faingata'a.

Ne hoko mai ha taimi ne u fefa'uhí ai mo ha ngaahi palopalema fakatātaha kehe, pea na'a ku hoha'a koe'uhí ne 'ikai ke u 'ilo e founiga ke u matu'u-aki 'aki e faingata'a fo'oú ni. Na'a ku lotua ha tali. Ka na'e 'ikai ke u ma'u ha tali 'i he taimi pē ko iá. Ko ia na'a ku 'alu ai 'o talanoa mo ha taki 'o e Siasí ne u falala ki ai.

'I he'ema talanoá, na'a ne lea mai 'aki hono le'o 'ofá, "Misa 'Aioaki, 'ikai ko e taumu'a ho'o 'i he māmaní ke a'usia e faingata'a ni?" 'Ikai nai 'oku totonu ke tali e ngaahi faingata'a kotoa 'o e mo'úi ni 'i honau tu'unga totonú pea tekaki hono toé ki he 'Eikí? 'Oku 'ikai nai ke ke fakakaukaú 'e fakalelei'i e palopalemá ni 'i he'etau toetu'ú?"

'I he'eku fanongo ki he ngaahi leá ni, na'a ku ongo'i mālohi 'aupito e Lau-mālie 'o e 'Eikí. Na'a ku fanongo tu'o lahi ki he tokāteline ko 'ení, ka na'e te'eki ke tāpuekina 'aki au ha mahino pehē kimu'a. Na'e mahino kiate au ko e tali 'ení na'a ku fekumi ki ai mei he 'Eikí 'i he'eku ngaahi lotú. Na'e lava ke mahino lelei kiate au e palani 'a 'etau Tamai Hēvaní 'o e fakamo'uí pea ma'u

ha mahino fo'ou ki he tefito'i mo'oni mahu'ingá ni.

Na'e fakahā 'e he 'Eiki ko e 'Otuá 'ia 'Ēpalahame 'o pehē, "Pea te tau sivi'i 'a kinautolu 'i he me'á ni, ke vakai pe te nau fai 'a e ngaahi me'a kotoa pē 'e fekau 'e he 'Eiki ko honau 'Otuá kiate kinautolú."¹

'Oku 'uhinga ia 'oku 'afio'i 'e he 'Otuá na'a Ne fakatupu 'a e ngaahi langí mo e māmaní 'a e taumu'a faka'e'i'eiki 'o e māmaní, 'okú Ne pule ki he ngaahi me'a kotoa pē 'i he ngaahi langí mo e māmaní, pea ke malava 'o faka-hoko e palani 'o e fakamo'uí, 'okú Ne 'omi ha ngaahi a'usia lahi kehekehe—'uhinga ki he ngaahi 'ahi'ahí—lolotonga 'etau 'i he māmaní.

Pea na'e folofola 'aki 'e he 'Eikí e ngaahi me'á ni kia Siosefa Sāmita:

"Ke ke 'ilo'i, 'e hoku foha, 'e foaki 'e he ngaahi me'á ni kotoa pē 'a e potó kiate koe, pea 'e hoko ia 'o 'aonga kiate koe. . . .

"Ko ia, *nofo ma'u i ho halá . . .*, koe'uhí he 'e 'iate koe 'a e 'Otuá 'o ta'engata pea ta'engata."²

Ko e ngaahi 'ahi'ahí 'o e māmaní—kau ai e mahamahakí mo e maté—ko ha konga ia 'o e palani 'o e fakamo'uí pea ko e ngaahi a'usia ia kuo pau ke hoko. 'Oku fie ma'u ke tau "nofo ma'u 'i [he] halá" pea tali hotau ngaahi 'ahi'ahí 'aki 'a e tui.

Neongo ia, 'oku 'ikai ko e taumu'a ia 'o 'etau mo'úi ke kātekina pē e ngaahi faingata'a. Na'e fekau'í mai 'e he Tamai Hēvaní Hono 'Alo 'Ofa'anga, ko Sisū Kalaisí, ke hoko ko hotau Fakamo'ui mo e Huhu'i, kae lava ke tau ikuna'i 'a e ngaahi faingata'a 'oku tau fehangahangai mo ia 'i he māmaní; 'i hono fakalea 'e tahá, 'okú Ne fakamálohia hotau ngaahi vaiváí,³ 'okú Ne fakalelei ki he'etau ngaahi angahalá mo 'etau ngaahi fehalákí, pea 'okú Ne 'ai ke tau lava 'o ma'u 'a e mo'ui ta'e-fa'amaté mo e mo'ui ta'engatá.

Na'e pehē 'e Palesiteni Henelī B. 'Aealingi: "Ka ko e sivi kuo 'omi 'e ha 'Otuá ofa kiate kitautolu, 'oku 'ikai ko e 'ai ke vakai pe te tau lava 'o kātekina 'a e faingata'a. 'Oku 'omi ia ke vakai pe te tau lava 'o kātakí'i lelei ia. 'Oku tau lava'i 'a e sivi 'i hono fakahaa'i 'oku tau

manatu'i Ia mo e ngaahi fekau kuó Ne tuku mai kiate kitautolú."⁴

Ko e "nofo ma'u 'i ho halá" ko ha fili mahu'inga ia lolotonga e taimi 'o e faingata'á. Kuo pau ke liliu e loto 'o ha taha ki he 'Otuá, tautaufito 'i he taimi 'oku tau fehangahangai ai mo e ngaahi faingata'á. Talangofua 'i he loto fakatokilalo ki he ngaahi fekau 'a e 'Otuá. Fakahaa'i e tuí ke fakafenāpasi e loto 'o ha taha mo e finangalo 'o e 'Otuá.

Tau fakakaukau mu'a he taimí ni ki he fakatu'utāmaki 'i Nakoiá. Na'e mei lava pē ke u mate 'i he fakatu'utāmaki ko iá. Ka neongo ia, 'i he 'alo'ofa 'a e 'Eikí, na'e fakaofo 'eku hao mo'uí. Pea 'oku ou 'ilo na'e hoko hoku ngaahi faingata'a'iá ke u ako mo tupulaki ai.⁵ Na'e ako'i au 'e he Tamai Hēvaní ke u fa'a kātaki, ke fakatupulaki 'a e manava'ofá, pea ke fakafiemālie'i 'a kinautolu 'oku faingata'a'iá. 'I hono 'ilo'i 'ení, na'e fonu hoku lotó 'i he fakafeta'i ki he'eku Tamai Hēvaní koe'uhí ko e faingata'a ko 'ení.

Fakamu'omu'a e 'Otuá, neongo e ngaahi faingata'a 'okú ke fehangahangai mo iá. 'Ofa ki he 'Otuá. Ma'u 'a e tui kia Kalaisí, pea falala kiate Ia 'i he ngaahi me'a kotoa pē. 'Oku tala'ofa 'e Molonai 'a e me'a ni ki he kakai peheé: "Pea kapau te mou fakafisi 'a kimoutolu mei he anga ta'e-má'oni'oni kotoa pē, pea 'ofa ki he 'Otuá 'aki homou iví, 'atamaí, mo e mālohi kotoa pē, pea 'e toki fe'unga 'a 'ene 'alo'ofá kiate kimoutolu, koe'uhí ke tupu 'i he'ene 'alo'ofá 'a ho'omou haohaoa 'ia Kalaisí."

'Oku ou fakamo'oni 'i he loto fakamaatoato mo'oni 'oku mo'ui 'a e 'Otuá ko e Tamaí mo Hono 'Alo 'Ofa'anga ko Sisú Kalaisí, pea 'e fakahoko e ngaahi tala'ofa 'a e 'Otuá kiate kinautolu 'oku "nofo ma'u 'i [he] halá" mo 'ofa kiate Iá na'a mo e lotolotonga 'o e ngaahi faingata'á, 'i he huafa toputapu 'o Sisú Kalaisí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. 'Épalahame 3:25.
2. Tokāteline mo e Ngahi Fuakava 122:7, 9; tānaki atu 'a e fakamamafá.
3. Vakai, 'Eta 12:27.
4. Henry B. Eyring, "In the Strength of the Lord," *Liahona*, May 2004, 17.
5. Vakai, Hepelū 12:7-9.
6. Molonai 10:32.

Fai 'e 'Eletā David A. Bednar

'O e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá

"Kuo Fili ke Fakamo'oni ki Hoku Huafá"

'Oku faka'ofo'ofa ke 'i ai ha kau tangata matu'otu'a ange 'oku matu'otu'a fakalaumālie lahi mo fakakaukau lelei 'i he ngaahi tu'unga taki mā'olunga 'o e Siasi 'o Sisú Kalaisí kuo toe fakafoki mai.

Na'e hā 'a Palesiteni Kōtoni B. Hingikeli 'i he 1996 'i he polo-kalama ongoongo 'a e televísione fakafonua ko e *60 Minutes*. Na'e fakahoko 'e ha faiongoongo taukei mo tu'ukāivi ko Maikolo Uālisi hano faka'ekē'ekē 'o Palesiteni Hingikeli fekau'aki mo ha ngaahi teftito mahu'inga.

Ofi ki he ngata'anga 'o e pōtalanoá, ne talaange 'e Misa Uālisi, "Oku 'i ai ha nī'ihi 'oku nau pehē, 'Ko e me'a pē 'ení ia 'a e kakai matu'otu'a. Ko ha siasi 'ení ia 'oku fakalele 'e ha kau tangata toulekeleka."

Na'e tali fiefia mo 'ikai toe momou ange 'e Palesiteni Hingikeli, "Hono 'ikai faka'ofo'ofa ke 'i ai ha tangata matu'otu'a 'i he fohé, ha tangata 'oku fakakaukau lelei pea 'oku 'ikai ue'i ngofua 'e he matangí ke feliliuaki 'a e tokāteliné?" (fakamafola 'i he 'aho 7 'o 'Epeleli, 1996).

Ko 'eku taumu'á ke fakamatala'i 'a e 'uhinga 'oku faka'ofo'ofa ai ke 'i ai ha kau tangata matu'otu'a ange 'oku matu'otu'a fakalaumālie lahi mo fakakaukau lelei 'i he ngaahi tu'unga taki mā'olunga 'o e Siasi 'o Sisú Kalaisí kuo toe fakafoki mai—mo e 'uhinga 'oku totonu ai ke tau "fanongo" mo

"tokanga" (Mōsaia 2:9) ki he ngaahi akonaki 'a e kau tangatá ni kuo "fili 'e he ['Eikí] ke nau fakamo'oni ki [Hono] huafá . . . 'i he ngaahi pule'anga, fa'a-hinga, lea, mo e kakaí" (T&F 112:1).

'Oku ou fakatauange 'e ako'i kotoa kitautolu 'e he Laumālie Mā'oni'oni 'i he'etau fakakaukau'i fakataha e kavinga mahu'ingá ni.

Ko ha Lēsoni ki he Mo'uí Kotoa

'Oku ou lave ki he teftító ni mei ha tafa'aki mahino. Kuó u hoko 'i he ta'u

‘e 11 ne toki ‘osí ko e mēmipa kei si‘i taha ‘o e Kōlomu ‘o e Toko Hongofulu Mā Uá ‘o fakatatau mo e fakahokohoko ‘o e ta‘u motu‘á. Lolotonga ‘a e ngaahi ta‘u ‘o ‘eku ngāue, ko e ‘avalisi ‘o e ta‘u ‘o e kau tangata ‘i he Kau Palesitenisī ‘Uluakí mo e Kōlomu ‘o e Kau ‘Apostolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá ko e ta‘u 77—ko e ‘avalisi ta‘u motu‘a taha ia ‘i he ta‘u ‘e 11 ‘i he kuonga fakakosipelí ni.

Kuó tāpuekina au ‘e he taukei fakae‘apostoló, fakalotú, fakafo‘ituituí, mo fakapalofesinalé mo e ‘ilo ki he kau mēmipa ‘oku mau ngāue ‘i he kōlomú. ‘Oku fakamahino ‘e ha sīpinga mei he‘eku feohi mo ‘Eletā Lōpeti D. Heilí ‘a e ngaahi faingamālie faka‘ofo‘ofa kuo pau ke u ako mei he‘eku ngāue fakataha mo e kau taki ko ‘ení.

Na‘á ku ‘i he ‘api ‘o ‘Eletā Hilí ‘i he ngaahi ta‘u si‘i kuo hilí ‘i ha ho‘atā Sāpate, ‘i he‘ene fakaakeake mei ha‘ane puke lahi. Na‘á ma talanoa ki homa fāmilí, homa ngaahi fatongia fakakōlomú, mo ha ngaahi a‘usia mahu‘inga.

Na‘á ku ‘eke ange kia ‘Eletā Heili ‘i ha taimi ‘e taha, “Kuó ke hoko ko ha husepāniti, tamai, taha sipoti, pule pisinisi, mo ha taki faka-Siasi lavame‘a. Ko e hā ha lēsoni kuó ke ako ‘i ho‘o faka‘au ke toulekeleka angé pea kanoni ‘aki e hōloa ho ivi fakaesinó.”

Na‘é ki‘i longo taimi si‘i ‘a ‘Eletā Heili peá ne tali mai, “Ko e taimi ‘oku ‘ikai ke ke lava ai ‘o fai ‘a e me‘a kuó ke anga hono faí, fai pē ‘a e me‘a ‘oku mahu‘inga tahá.”

Na‘á ku ‘ohovale ‘i he faingofua mo e mahino kakato ‘o ‘ene talí. Na‘é vahevahé ‘e hoku kaungā ngāue faka‘apostoló ni mo au ha lēsoni mei he mo‘uí kotoa—ko ha lēsoni na‘e ako ‘i he tau-lōfu‘u e sivi ‘o e faingata‘a‘ia fakaesinó mo e fekumi fakalaumālié.

Ngaahi Fakangatangata mo e Ngaahi Vaivai Fakaetangatá

‘E lava ‘a e ngaahi fakangatangata fakanatula ‘oku tupu mei he faka‘au ke motu‘á ‘o hoko ko ha ngaahi ma‘u‘anga ‘o e ako mo e ‘ilo fakalaumālié. ‘E lava ke hoko e ngaahi me‘a ‘e ala tui ha tokolahi ‘okú ne fakangatangata e lelei ‘o e ngāue ‘a e kau tamaio‘eikí ni ko e taha ‘o honau ngaahi mālohinga

ma‘ongo‘onga tahá. ‘E lava ‘e he ngaahi fakangatangata fakaesinó ke fakalahi ‘a e mahinó. ‘E lava ‘e he fakangatangata ‘o e iví ke fakamahino‘i ‘a e ngaahi me‘a ke fakamu‘omu‘á. ‘E lava ‘e he ta‘emalava ke fai ha ngaahi me‘a lahi ‘o tataki ‘etau tokangá ki he fanga ki‘i me‘a ‘oku mahu‘inga tahá.

Kuo pehē ‘e ha kakai ‘e ni‘ihi ‘oku fie ma‘u ha kau taki kei talavou ange mo ivi mālohi ‘i he Siasí ke nau talia lelei ange e ngaahi palopalema fai-nigata‘a ‘o hotau māmani ‘o onopōní. Ka ‘oku ‘ikai faka‘aonga‘i ‘e he ‘Eikí ‘a e ngaahi fakakaukau fakapoto mo e ngaahi tō‘onga fakataki ‘o onopōní ke fakahoko ‘aki ‘Ene ngaahi taumu‘á (vakai, ‘Isaia 55:8–9). ‘E lava pē ke tau ‘amanaki ko e Palesiteni mo e kau taki mā‘olunga ‘o e Siasí ko ha kau tangata ‘e matu‘otu‘a mo fakapotopoto ange.

‘Oku fakahā mai ‘e he sīpinga pule‘i ‘e he ‘Eikí ‘a Hono Siasí ‘o fakafou ‘i he fakataha alēleá, ‘a e ‘ikai uesia ia ‘e fai ‘e he vaivai fakaesino ‘a e tangatá. Ko e mālié, he ‘oku hanga ‘e he ngaahi fakangatangata fakamatelie ‘o e kau tangatá ni ‘o fakamahino ‘a e ma‘u‘anga tokoni fakalangi ‘o e fakahā ‘oku nau ma‘u mo fou mai ‘iate kinautolú. ‘Oku ui mo‘oni ‘a e kau tangatá ni ‘e he ‘Otuá ‘i he kite (vakai, Ngaahi Tefito ‘o e Tuí 1:5).

Ko ha Sīpinga ‘o e Teuteú

Kuó u fakatokanga‘i ‘i hoku Ngaahi Tokouá ha konga ‘o e taumu‘a ‘a e ‘Eikí ke ‘i ai ha kau tangata matu‘otu‘a mo

fakapotopoto ange ke nau ‘i he ngaahi tu‘unga fakataki mā‘olunga ‘o e Siasí. Kuo fuoloa fau hono fakahinohino‘i e kau tangatá ni ‘e he ‘Eikí ‘a ē ‘oku nau fakaofonga‘i, tauhi, pea mo ‘ofa aí. Kuo nau ako ‘o mahino kiate kinautolu ‘a e lea fakalangi ‘a e Laumálie Mā‘oni‘oní pea mo e sīpinga ‘a e ‘Eikí ki he ma‘u ‘o e fakahaá. Kuo foua ‘e he kau tangata angamahení ni ha founiga fakatupulaki fisifisimu‘a kuo fakamā-sila‘i ai ‘enau fakakaukaú, tokoni‘i ‘enau ‘iló, fakatupu ha ‘ofa ki he kakai ‘o e pule‘anga mo e tūkunga kotoa pē, pea fakapapau‘i ai mo e mo‘oni ‘o Hono Fakafoki Mai ‘o e Ongongolelé.

Kuó u toutou mātā tonu e feinga faivelenga hoku Kaungā Takimu‘á ke fakahoko mo fua faivelenga honau ngaahi fatongiá, neongo ‘enau fefā‘uhí mo e ngaahi palopalema fakaesinó. ‘Oku ‘ikai hao ‘a e kau tangatá ni mei he faingata‘á. Ka, ‘oku tāpuekina mo fakaivia kinautolu ke nau tuiaki lototo‘a atu he lolotonga ‘enau tofanga ‘i he faingata‘á.

‘I he‘eku ngāue fakataha mo e kau fakaofonga ko ‘eni ‘o e ‘Eikí, kuó u ‘ilo ai ‘enau faka‘ānaua taupotu tahá ke ‘ilo mo fai ‘a e finangalo ‘o ‘etau Tamai Hēvaní mo Hono ‘Alo ‘ofa‘angá. ‘I he‘eku alēlea mo hoku Kaungā Takimu‘á, kuo ma‘u ai ha ngaahi fakahā mo fai ha ngaahi tu‘utu‘uni ‘oku hāsino ai e lahi ‘o e māmá mo e mo‘oni ‘oku māhulu hake ‘i he poto, faka‘uhinga pea mo e taukei fakaetangatá, ‘I he‘emau

ngāue uouangataha ‘i he ngaahi palopalema faingata‘á, kuo fakatupulaki ai ‘i he founiga fakaofo ‘e he Laumālie Mā‘oni‘oní, ‘a ‘emau mahino ki he palopalemá.

‘Oku ou monū‘ia ke sio faka‘aho ki he ‘ulungaanga fakatāutaha, ivi ngāue, mo e natula faka‘ei‘eiki ‘o e kau takí ni. ‘Oku lau foki ‘e ha nī‘ihī ia ‘oku hoko e ngaahi tōnounou fakaetangata ‘a e Kau Takí ni ko ha me‘a ‘oku fakapuputu‘u kiate kinautolu pea hōloa ai ‘enau tuí. Ka kiate au, ‘oku hoko e ngaahi tōnounou ko iá ko ha me‘a ‘oku fakatupu fakalotolahi pea mo fakatupulaki ai ‘a e tuí.

Ko ha Lēsoni Makehe

Kuó u siontonu ‘eni he hiki atu ha toko ono ‘o hoku Kaungā Takimu‘á, ‘i he mate fakaesinó ki ha ngaahi fatongia fo‘ou ‘i he maama tatali‘anga ‘o e ngaahi laumālié: ‘A Palesiteni Sēmisi E. Fausi, Palesiteni Kōtoni B. Hingikeli, ‘Eletā Siosefa B. Uefilini, ‘Eletā L. Tomu Peli, Palesiteni Poiti K. Peekā, pea mo ‘Eletā Lisiate G. Sikoti.

Kuo lī‘oa ‘e he kau Taki lototo‘á ni “honau laumālié kotoa” (Amenai 1:26) ke fakamo‘oni‘i ‘a e huafa ‘o Sīsū Kalaisí ‘i māmani kotoa. ‘Oku mahu‘inga fau ‘enau ngaahi akonakí kotoa.

Kuo vahevahé ‘e he kau tamaiō-‘eikí ni mo kitautolu ‘i he ngaahi ta‘u fakamuimui ‘o ‘enau ngāué ha ngaahi

Takai fakato‘omata‘u mei ‘olunga ‘i to‘ohemá: ‘u tā ‘o Palesiteni James E. Faust, Palesiteni Gordon B. Hinckley, ‘Eletā Richard G. Scott, mo ‘Eletā Joseph B. Wirthlin; ‘i ‘olungá: ‘u tā ‘o Palesiteni Boyd K. Packer mo ‘Eletā L. Tom Perry.

lēsoni fakalaumālie mahu‘inga kuo tau ako ‘i he ngaahi ta‘u lahi fau ‘o ‘enau ngāue lī‘oa. Kuo tuku mai ‘e he kau takí ni ha ngaahi mo‘oni mahu‘inga lahi ‘i ha kuonga ‘e ala tui ai ha nī‘ihī ‘oku si‘i fau e me‘a ke foakí.

Fakakaukau ki he ngaahi akonaki faka‘osi ‘a e kau palōfita ma‘ongo‘onga ‘i he folofolá. Hangē ko ‘ení, na‘e faka‘osi ‘e Nifai ‘ene lekötí ‘aki ‘a e ngaahi lea ko ‘ení: “He kuo fekau‘i pehe‘i au ‘e he ‘Eikí, pea kuo pau ke u talangofua” (2 Nifai 33:15).

Na‘e na‘ina‘i ‘a Sékope ‘i he ofi ke ne pekiá:

“Mou fakatomala, pea hū ‘i he matapā fāsi‘í, pea ‘alu atu ‘i he hala ‘a ia ‘oku lausí‘í, kae ‘oua ke mou ma‘u ‘a e mo‘ui ta‘engatá.

“Oiauē mou fakapotopoto; ko e hā ha me‘a ke u toe lea ‘aki?” (Sekope 6:11–12).

Na‘e faka‘osi ‘e Molonai ‘ene ngāue ki he teuteu ‘o e ‘ū lau‘i peletí ‘aki ha faka‘ānaua ki he Toetu‘ú: “‘Oku vave ke u ‘alu ‘o mālōlō ‘i he palataisi ‘o e ‘Otuá, kae ‘oua ke toe fakataha ‘a hoku laumālié mo e sinó, pea ‘omi au kuó u ikuna ‘i he ‘ataá, ke fetaulaki mo kimoutolu ‘i he ‘ao ‘o e fakamaau lelei

‘o Sihova māfimafí, ko e Fakamaau ta‘e-ngainga ‘o e mo‘úi mo e maté fakatou‘osi” (Molonai 10:34).

‘Okú ta monū‘ia ke ako mei he ngaahi akonaki mo e ngaahi faka‘osi‘i aofangatuku ‘a e kau palōfita mo e kau ‘aposetolo ‘o e ngaahi ‘aho kimui ní. Ko e ngaahi hingga ‘o e ‘aho ní ‘oku ‘ikai ko e Nifai, Sékope, mo e Molonai—ka ko e Palesiteni Fausi, Palesiteni Hingikeli, ‘Eletā Uefilini, ‘Eletā Peuli, Palesiteni Peekā, pea mo ‘Eletā Sikoti.

‘Oku ‘ikai ko ha‘aku fokotu‘u atu ko e pōpoaki tuku ‘a e kau tangata ‘ofeiná ni ‘oku ‘iloa mo mahu‘inga taha ‘i he‘enau ngāué. Kuo hanga ‘e he kotoa ‘o ‘enau ako fakalaumālié mo e a‘usia ‘i he mo‘ui ‘o ‘ai ‘a e kau takí ni ke nau fakamamafa‘i ‘a e ngaahi mo‘oni ta‘e-ngaingatá ‘i he founiga mo‘oni, pau mo lelei.

Na‘e fakahā ‘e Palesiteni Fausi ‘i he‘ene malanga konifelenisi lahi faka‘osi ‘i ‘Epeleli 2007:

“Kuo foaki mai ‘e he Fakamo‘úi kiate kitautolu kotoa pē ha melino pelepelengesi ‘o fakafou He‘ene Fakaleleí, ka ‘e lava ke toki hoko pē ‘eni ‘i he‘etau loto fiemālie ke to‘o atu ‘a e ongo‘i loto ‘itá, tāufehi‘á pe sāuní. . . .

"Tau manatu'i mu'a 'oku fie ma'u ke tau fakamolemole kae fakamolemole'i kitautolu . . . 'Oku ou tui 'aki e kotoa 'o hoku lotó mo e laumálié ki he mālohi faifakamo'ui 'e lava ke tau ma'u 'i he'e-tau muimui ki he na'inai 'a e Fakamo'uí ke tau 'fakamolemole'i 'a e kakai kotoa pē" [T&F 64:10]" ("Ko e Mālohi Faifakamo'ui 'o e Loto Fakamolemolé," *Liahona*, Mē 2007, 69).

Ko e pōpoaki 'a Palesiteni Fausí ko ha lēsoni lelei mo'oni ia 'o e mo'uí mei ha tangata 'oku ou 'ofa ai pea mo e taha fa'a-fakamolemole taha kuo faifai-angé peá u 'ilo'i.

Na'e fakamo'oni 'a Palesiteni Hingikeli 'i he'e-ne malanga konifelenisi lahi fakamuimuitaha 'i 'Okatopa 2007 'o pehē: "'Oku ou fakapapau'i atu 'eku fakamo'oni ki he uiui'i 'o e Palōfita ko Siosefá mo 'ene ngaué pea mo 'ene fakama'u 'ene fakamo'oni 'aki 'a hono totó 'o ne mate fakamá'ata ai koe'uhí ko e mo'oni ta'engatá. . . . 'Okú ta fakatou fehangahangai mo e fehu'i ko ia pe te ta tali 'a e mo'oni 'o e 'Uluaki Mata-me'a-hā-máí mo e me'a ne muiaki aí. 'Oku toka he fehu'i feku'aki mo hono mo'oní, 'a e uho mo'oni 'o e Siasi. Kapau 'oku mo'oni ia pea 'oku ou fakamo'oni atu 'oku mo'oni ia, ta ko e ngāue 'oku tau fai he māmaní ko e ngāue mahu'inga tahá ia" ("Ko e Maka Na'e Tā Mei he Mo'ungá," *Liahona*, Nōv. 2007, 86).

'Oku fakamahino 'e he fakamo'oni 'a Palesiteni Hingikeli ha lēsoni mo'oni 'o e mo'uí mei ha tangata 'oku ou 'ofa mo 'ilo'i na'e hoko ko e palō-fita 'a e 'Otuá.

Na'e fai 'e 'Eletā Uefilini 'ene pōpoaki konifelenisi lahi faka'osi 'i 'Okatopa 2008.

"'Oku ou kei manatu'i pē [akoanki 'eku fa'eé] kiate au he 'aho fuoloa ko ia ne 'ulungia ai 'emau timi 'akapulú: 'Tali lelei 'a ia 'oku hoko maí.'

. . . Kapau te tau tali totonu 'a e 'ahi'ahí, 'e lava ke hoko ia ko ha tāpua-ki 'i he'etau mo'uí. 'E lava ke tau ako ke tali lelei ia. . . .

"I he'etau feinga ke tūkuhuá, fekumi ki he fakakaukau ta'engatá, 'ilo'i 'a e tefto'i mo'oni 'o e totongi huhu'í pea 'unu ke toe ofi ange ki he'etau Tamai Hēvaní, 'e lava ke tau kātekina ai 'a e faingata'a moe 'ahi'ahí. Te tau lava 'o lea

fakataha mo 'eku fa'eé, 'Tali lelei 'a ia 'oku hoko maí" ("Tali Lelei 'A ia 'Oku Hoko Maí," *Liahona*, Nōv. 2008, 28).

'Oku hoko e pōpoaki 'a 'Eletā Uefilini ko ha lēsoni mālohi fau 'o e mo'uí mei ha tangata 'oku ou 'ofa ai kuó ne toutou fakamamafa'i mai ko e tamaú'a 'o e "ngaahi 'ekitivití kotoa pē 'oku fai 'i he Siasi, ke fakapapau'i 'oku fiefia 'a e tamaí, fa'eé mo 'ena fānaú 'i 'api pea kuo sila'i kinautolu ki he mo'ui ni mo e ta'engatá" (*Liahona*, Mē 2015, 26).

Na'e tu'u 'a 'Eletā Peuli 'i he tu'unga malangá ni 'i he māhina pē 'e ono kuohilí. Na'e 'ikai ke tau lavelave'iloa he taimi ko iá 'e hoko 'ene fakamo'oni ko hono ngalutukú ia 'i ha konifelenisi lahi.

"Tuku ke u faka'osi 'aki 'eku fakamo'oni (pea 'oku fakafe'unga'i mo'oni au 'e hoku ta'u ko 'eni 'e hivangofulu 'o 'eku 'i he māmaní ke u lea 'aki 'eni), ko e faka'au ko ia ke u motu'a angé, ko e lahi ange ia 'eku fakapapau'i ko e fāmilí 'a e uho 'o e mo'uí pea ko e kī ia ki he fiefia 'oku ta'engatá.

"'Oku ou fakamálō ki hoku uaifi, 'eku fānaú, makapuna 'uluakí mo e makapua uá, pea mo e fāmilí mo e kāinga kotoa pē 'i he fonó, 'i ho'omou fakakoloa'ia lahi 'eku mo'uí pea tu'uloa 'o a'u ki he ta'engatá. Ko 'eku fakamo'oni mālohi mo toputapu tahá ia ki he mo'oni ta'engata ko 'ení" ("Uhinga 'oku mahu'inga ai e malí mo e fāmilí —He Feitu'u Kotoa pē 'o e Māmaní," *Liahona*, Mē 2015, 42).

'Oku hoko e pōpoaki 'a 'Eletā Peuli ko ha lēsoni 'o e mo'uí mei ha tangata 'oku ou 'ofa ai pea mo ha taha mahino lahi tu'unga 'i he ngaahi a'usíá, mo e fetu'utaki mahu'inga 'i he fāmilí mo e fiefia ta'engatá.

Na'e fakamamafa'i 'e 'Eletā Peeká 'i he konifelenisi lahi he māhina 'e ono kuohilí 'a e palani 'o e fiefia 'a e Tamaí, 'a e Fakalelei 'a e Fakamo'uí, mo e fāmilí ta'engatá:

"'Oku ou fakamo'oni ko e Kalaisí 'a Sisú, ko e 'Alo 'o e 'Otuá mo'uí. Ko e 'ulu ia ki he Siasi ni. 'Oku makatu'unga 'i He'e-ne Fakalelei pea mo e mālohi 'o e lakanga fakataula'eikí, 'a e malava ke fakataha 'o ta'engata e ngaahi fāmilí ne fa'u 'i he matelié. . . .

"'Oku ou fakafeta'i lahi . . . ko e Fakalelei ko e lava ke fufulu ai 'o ma'a e 'uli kotoa pē 'o tatau ai pē pe ko e hā hono faingata'a pe lōloá pe tu'o lahi

'ene toutou hokó. 'E lava 'e he Fakalelei 'o fakatau'atāina'i koe ke ke hoko atu kuó ke ma'a mo taau" ("Ko e Palani 'o e Fiefiá," *Liahona*, Mē 2015, 28).

'Oku hoko e pōpoaki tuku 'a Palesiteni Pēká ko ha lēsoni fungani mei ha tangata 'oku ou 'ofa ai kuó ne toutou fakamamafa'i mai ko e tamaú'a 'o e "ngaahi 'ekitivití kotoa pē 'oku fai 'i he Siasi, ke fakapapau'i 'oku fiefia 'a e tamaí, fa'eé mo 'ena fānaú 'i 'api pea kuo sila'i kinautolu ki he mo'ui ni mo e ta'engatá" (*Liahona*, Mē 2015, 26).

Na'e fakahoko 'e 'Eletā Sikoti 'i he'e-ne malanga konifelenisi lahi faka'osi 'i 'Okatopa 2014: "Na'a tau ha'u ki he mo'ui matelié ke tupulaki 'i he ngaahi 'ahi'ahí mo hono sivi'i kitautolú. 'Oku tokoní'i kitautolu 'e he ngaahi faingata'a ke tau hoko 'o tatau ange mo 'etau Tamai Hēvaní, pea 'oku malava 'i he Fakalelei 'a Sisú Kalaisí 'a 'etau kātekina e ngaahi faingata'a ko iá. 'Oku ou fakamo'oni 'i he'etau ha'u mo'oni kiate Iá, te tau lava ai 'o kātekina e 'ahi'ahí, lotomamahí, mo e faingata'a kotoa pē 'oku tau fehangahangai mo iá" ("Fakamu'omu'a Ho'o Ngāue 'i he Tuí," *Liahona*, Nōv. 2014, 94).

'Oku hoko 'e pōpoaki 'a 'Eletā Sikotí ko ha lēsoni 'o e mo'uí mei ha tangata 'oku ou 'ofa ai mo ha fakamo'oni makehe 'o e huafa 'o Kalaisí 'i he māmaní kotoa (vakai, T&F 107:23).

Palōmesi mo e Fakamo'oni

"Neongo pe 'e fai ia 'i hoku le'o pē 'o'okú pe 'i he le'o 'o 'eku kau tamaio'eikí, 'oku tatau ai pē" (T&F 1:38). 'Ofa te tau fakafanongo mo talangofua ki he ngaahi mo'oni ta'engata kuo aka'i 'e he kau fakafofonga 'a e 'Eikí kuó Ne fakamafai'i maí. I he'etau fai iá, 'oku ou palōmesi atu 'e fakamálōhia 'etau tui ki he Tamai Hēvaní mo Sisú Kalaisí, pea te tau ma'u ha fakahinohino fakalau-mālie mo e malu'i ki hotau ngaahi tūkungá mo e ngaahi fie ma'u makehé.

'Oku ou fakamo'oni 'aki e ivi kotoa 'o hoku laumálié, 'oku tataki 'e he Kalaisí Toetu'u mo mo'uí 'a Hono Siasi kuo fakafoki maí 'o fakafou He'e-ne kau tamaio'eiki kuo fili ke fakamo'oni'i Hono huafá. Ko 'eku fakamo'oni'i 'eni 'i he huafa toputapu 'o Sisú Kalaisí, 'ēmeni. ■

Ko Hono 'Ai e Konifelenisí ke Hoko ko e Konga 'Etau Mo'uí

Fakakaukau ke faka'aonga'i e ni'ihi 'o e ngaahi 'ekitivití mo e ngaahi fehu'i ko 'ení ke kamata 'aki ha fealélea'aki fakafāmili pe fakalaaulauloto fakatāutaha.

Ma'a e Fānaú

- Peesi 86 Kole mai 'a Palesiteni Thomas S. Monson ke tau hoko ko ha kau fa'ifa'itaki'anga lelei 'o mui-mui kia Sisū Kalaisi. I he taimi 'oku tau muimui ai kiate Iá, 'e lava ke tau hoko ai ko ha maama ki māmani. Te ke lava fēfē 'o hoko ko ha fa'ifa'itaki'anga ki ho fāmilí mo e kaungāme'á? 'E lava ke kamata 'aki hano fokotu'u ha taumu'a ke fakahoko ha me'a 'e taha ke hoko ai 'o hangē ko Sisuu.
- Peesi 104 Fai 'e Palesiteni Henry B. Eyring ko e Tokoni 'Uluaki i he Kau Palesitenisí 'Uluakí, ha talanoa kau ki he fekumi 'ene tamaí i ha Sāpate 'e taha ki he lotú lolotonga 'ene i 'Aositelélia. I he'ene fekumí, na'a ne lotu he mangafā kotoa pē ke 'ilo'i e hala ke ne 'alu aí. Taimi sii pē na'a ne fanongo ki ha hiva peá ne 'ilo na'e tokoni e he Laumālie Mā'oni'oní ke ne kumi hono halá. Fakakaukau ki ha taimi ne ke ongo'i ai 'a e Laumālie Mā'oni'oní. Ko e hā na'a ke ongo'?

- Peesi 6 Vahevahe 'e Sisitā Rosemary M. Wixom, palesiteni lahi 'o e Palaimelí, ha talanoa kau ki ha kii ta'ahine ko Ame. Na'e lotu 'a Ame ke 'ilo'i pe na'e 'ofa mo'oni koā e 'Otuá mo tokanga mai kiate ia. Lau pe toe fakamatala'i 'a e talanoa ko 'ení ko ha fāmili pea mou talanoa

ki ha taimi ne ke ongo'i 'a e 'ofa 'a e 'Otuá. Ko e hā e ongo 'okú ke ma'u 'i ho'o 'ilo ko e fānau koe 'a e 'Otuá? Te ke tokoni'i fēfē ki he ni'ihi kehē ke nau 'ilo'i ko e fānau kinautolu 'a e 'Otuá?

- Peesi 121: Na'e fakamatala 'a 'Eletā Allen D. Haynie 'o e Kau Fitungofulú ki ha taimi na'a ne keli ai mo hono ongo ta'oketé ha fu'u luo ne hoko ko ha vai kaukau. Ne pele-pela e tamaiki tangatá ke va'inga aí. Ne 'ikai faka'atā 'e he kuifefine 'a 'Eletā Haynie ke hū ange ki fale kae 'oua leva kuo kakau 'o ma'a. Ko e hā 'oku lava ke ako'i mai 'e he talanoa ko 'ení 'o kau ki he Fakalelei 'a Sisū Kalais? Ko e hā 'oku mahu'inga ai ke tau ma'a 'i he 'ao 'o e 'Otuá?

Ma'a e To'u Tupú

- Peesi 83: Na'e pehē 'e Palesiteni Thomas S. Monson 'oku 'ikai ko ha fakatuta e ngaahi fekaú ka ko ha fakahinohino ke tau ma'u ai e fiefiá. Na'a ne pehē, "Oku 'afio'i 'e Ia na'a Ne fakatupu mo 'ofa haohaoa 'iate kitautolú 'a 'etau fie ma'u ke mo'ui ka tau lava 'o ma'u 'a e fiefia lahi taha 'oku malavá." 'Ahiahi fakahoko e lea 'a Palesiteni Monisoni 'o tauhi e ngaahi fekau 'a e 'Eikí. 'Oua te ke 'ohovale kapau te ke ma'u ha tokoni pea mo ha malu'i fakalangi.
- Peesi 6 'Oku tau fa'a loto mamahi he taimi 'oku tau fa'a tafoki ai ki he ni'ihi kehe ke fakamahu'inga'i kitautolú. Na'e pehē 'e Sisitā Rosemary M. Wixom, ko e palesiteni lahi 'o e Palaimelí, "'Oku tau lava 'o ma'u meiate Ia e ngahi ongo 'okú Ne fakamahu'inga'i kitautolu, kae 'ikai mei he māmaní pe mei he Facebook pe Instagram." Hiki i ho'o tohinoá he uiké ni 'o fekau'aki mo ho natula faka-'Otuá pea mo e ngaahi tāpuaki 'oku ma'u mei he 'ilo ko iá.
- Peesi 20: Na'e pehē 'e Palesiteni Dieter F. Uchtdorf, Tokoni Ua i he Kau Palesitenisí 'Uluakí, "Kapau 'e faifaiange peá ke pehē 'oku 'ikai fu'u 'aonga fēfē ongoongolelé kiate koe, 'oku ou fakaafe'i koe ke ke kii tu'u 'i ha tu'unga mā'olunga, 'o vakai'i

ho'o mo'uí, pea fakafaingofua'i ho'o founág ki he tu'unga fakaākongá. Tokanga taha ki he ngaahi tefito'i tokāteliné, tefito'i mo'oní, mo e faka'aonga'i 'o e ongoongolelé." Kapau 'okú ke ongo'i loto-hoha'a mo lomekina, fakakaukau'i ha ngaahi founga 'e lava ke fakafaingofua'i ai ho'o mo'uí mo ho'o mōihū 'i he ongoongolelé.

- Peesi 65: Na'e fai 'e 'Eletā Neil L. Andersen 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá ha talanoa kau ki ha talavou na'e 'amanaki ke 'alu 'o ngāue fakafaifekau ka na'e pau ke ne tokanga'i s'i'ono fāmilí. 'I he mālohi 'o e tuí mo e ngaahi tāpuaki mei he 'Eikí, na'e lava ke 'alu 'o ngāue fakafaifekau e talavoú ni. 'E lava fēfē ke tau hangē ko iá pea laka ki mu'a 'i he tuí neongo 'a e ngaahi faingata'a 'i hotau halá?
- Peesi 38: Ne fai 'e 'Eletā Larry R. Lawrence 'o e Kau Fitungofulú ha talanoa ki ha taha 'osi ngāue fakafaifekau ne fefa'uhí mo hono ngaahi fatongia lahi ka ne ta'e'oua e taimi na'a ne fili ai ke fakatapui e Sāpaté ki he ngaahi ngāue 'a e 'Otuá mo hono ako 'o e ongoongolelé. Na'e pehē 'e 'Eletā Lawrence, "Na'e 'omi 'e he liliu s'i'ko 'ení ha nonga mo e napangapangamālie na'a ne fie ma'u." Ko e hā te ke lava 'o fai ke fakatapui lelei ange 'a e Sāpaté ki he 'Eikí?

Ma'a e Kakai Lalahí

- Peesi 86: Na'e fakamanatu mai 'e Palesiteni Thomas S. Monson ke tau hoko ko ha fa'ifa'itaki'anga mo ha maama ki he māmaní. Na'e pehē 'e Palesiteni Monisoni, "E ulo 'a e maama ko iá 'i loto 'iate kitautolu mo huluhulu 'a e halá ki he kakaí, 'i he'etau muimui he sīpinga 'a e Fakamo'uí mo mo'uí hangē ko Ia na'a Ne fakahoko mo ako'i." Ko e hā ha ngaahi me'a te ke lava 'o fai ke hoko ko ha maama lahi ange "e ulo atu 'i ha māmaní 'oku fakautuutu 'ene fakapo'ulí?"
- Na'e lea 'a Palesiteni Russell M. Nelson, Palesiteni 'o e Kōlomu 'o e Kau

'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, pea mo 'Eletā Jeffrey R. Holland 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, 'i he mahu'inga 'o e hou'eiki fafiné pea mo e tu'unga fakafa'eé. Na'e akonaki 'a 'Eletā Hōlani 'o pehē, "Oku 'ikai ha 'ofa 'i he mo'ui fakamatelié 'e momo'i fakatataua hono lahí ki he 'ofa 'a Sīsū Kalaisí, ka ko e 'ofa ta'e-siokita ko ia 'oku ma'u 'e ha fa'ē tōnunga ki ha'ane tama" (peesi 47). Na'e akonaki 'a Palesiteni Nelson ko e kau fafine ului ko ia 'oku nau tauhi 'enau ngaahi fuakavá 'e "fakautuutu ai pē 'enau makehé 'i he māmani faka'au'auhifo ko 'ení"

'o e Kau Fitungofulú (peesi 58); 'Eletā Koichi Aoyagi, ko ha mēmipa mālōlō 'o e Kau Fitungofulú (peesi 126); pea mo Neill F. Marriott, Tokoni Ua 'i he kau palesitenisí 'o e Kau Fitungofulú (peesi 30).

Fakakaukau ki ha ngaahi founga te ke lava 'o fakamāloha ai ho'o tui kia Sīsū Kalaisí mo e founga 'e lava ke Ne tokoni'i ai koe 'o fakafou 'i he faingata'a.

- Peesi 33: 'I he lea 'a 'Eletā Larry R. Lawrence 'o e Kau Fitungofulú na'a ne ako'i mai "Oku hokohoko atu hono fakatukupaa'i kitautolu 'e he Laumālié ke tau lelei ange mo feinga lahi ange. . . . Kapau 'oku tau loto

(peesi 95). Fakalaaululoto 'i he fa'a lotu ki he ngaahi lea ko 'ení pea mou ale'a'i e founga 'e lava ke pou-pou ai e fāmili ki he kakai fefiné 'i honau ngaahi fatongia ne foaki ange 'e he 'Otuá.

- Na'e fakamatala'i 'e ha kau lea 'a e mālohi 'i he faingata'a. Na'e ako'i 'e 'Eletā Hugo Montoya 'o e Kau Fitungofulú 'oku hoko e faingata'a mo e 'ahí'ahí ki he kakai kotoa pē ka "oku nau 'omi foki ha mālohi-nega mo ha tupulaki kiate kitautolu 'i he'etau ikuna'i kinautolú" (peesi 53). Lau 'ene leá mo e ngaahi lea na'e fai 'e 'Eletā James B. Martino

fakatōkilalo mo ako'ingofua, te Ne tataki nima kitautolu ki 'api." Hili ho'o lau 'ene leá, fekumi ki he fakahinohino 'a e Laumālié ki ha ngaahi founga te ke lava 'o toe lelei ange ai mo liliú.

- Peesi 104: Na'e ako'i mai 'e Palesiteni Henry B. Eyring, Tokoni 'Uluaki 'i he Kau Palesitenisí 'Uluakí, "ke ma'u ma'u ai pē 'a e Laumālié 'iate kitautolu, ko hono ma'u ia e fakahinohino mo e tataki 'a e Laumālié Mā'oni'oní 'i he'etau mo'ui faka'ahó." Fakakaukau ki he ngaahi me'a 'e lava ke ke fai pe ta'ofi hono faí ka ke ma'u ma'u pē 'a e Laumālié. ■

Fakahokohoko 'o e Ngaahi Talanoa 'o e Konifelenisi

'E lava ke faka'aonga'i e lisi ko 'eni 'o ha ngaahi a'usia kuo filifili mei he konifelenisi lahí, 'i he taimi ako fakatāutahá, efiafi fakafāmili i 'apí pea mo e ako'i kehé. 'Oku 'uhinga 'a e mata'ifiká ki he peesi 'uluaki 'o e leá.

Tokotaha Leá	Talanoá
Neil L. Andersen	(65) Hili e pekia 'enau fa'eé, na'e fātāpuekina fakapa'aanga ha talavou mo hono fototehiná hili hono tali 'e he talavou hono uiui'i ke ngāue fakafaifekau taimi kakató. Na'e fakafou 'i he tui kia Sisú Kalaisí hono máu 'e ha ongo tautehina 'a e mālohi ke hoko atu 'ena móui hili e mālōlō 'ena mātuá mo ha tokou ua 'i he fānau 'i ha pā ho vakapuna.
Koichi Aoyagi	(126) Lolotonga ha talanoa 'a Koichi Aoyagi mo ha taki faka-Siasi, na'a ne máu ha mahino lahi ange 'o fakafou 'i he Laumālié ki he fatongia 'o e filí 'i he palani 'o e fakamo'uí.
David A. Bednar	(128) Na'e ako 'a David A. Bednar meia 'Eletá Robert D. Hales ko e taimi 'oku 'ikai ke mou lava ai 'o fai e me'a kuo mou anga ki ai, 'oku mou fai pē me'a ko ia 'oku mahū'inga tahá.
Randall K. Bennett	(69) Ko e tō-mo-humu e mokopuna tangata si'i taha 'o Randall K. Bennett ka 'okú ne toutou feinga pē 'i hono fakalotolahí ia he'ene ongomātuá. Na'e mali ha ongo mēmipa Lūsia na'e ue'i kinaua ke ne fevahevahéaki e ongoongoleléi peia iku 'o na mali he temipalé.
Kim B. Clark	(142) Na'e tali 'e he ongomātuá 'a Kim B. Clark he ui ke na ngāue fakafaifekau ki he 'Otu Filipainí, 'i hono fakalotolahí kinaua 'e he Laumālié.
Quentin L. Cook	(39) Ako 'a Quentin L. Cook he'ene kei faifekau kei talavou ki he 'uhinga 'o e "tuha mo taua mo Pilisitoló." Kau 'a Quentin L. Cook ki he Sāpate faka-Siú.
Henry B. Eyring	(80) Ko e fakamālō ha fefine toulekeleka ki ha tikoni 'i hono tufa ange sākalamēniti. Na'e ongo ki he loto 'o ha kau teuteu kaumātuá māmālohi e tokoni 'a e 'Eiki, 'o fakafou 'i he ngaahi feinga 'a e palesteni 'o e kōlomu kaumātuá. Fiebia e kuitangata ua 'a Heneli B. 'Aealingi 'i hono tokangā'i mo tataki ia 'e he 'Eiki lolotonga ha misiona faingata'a. (104) Tataki 'e he Laumālie Māoni'oni e tamai 'a Heneli B. 'Aealingi ki ha houalotu sākalamēniti i 'Aositelēlia. Hili e pekia hono uaifi, ne fakafiemālie'i 'a Heneli B. 'Aealingi 'e he Laumālie Māoni'oni.
Bradley D. Foster	(50) Tokoni 'a Ane Sulivani ki he fefine tuli mo kui ko Heleni Kelá ke poto he laukongá. Ongó'e Bradley D. Foster 'a e fie máu vivili ke mahino ki he'ene fānau mo e makapuná e ngaahi mo'oni 'o e ongoongoleléi hili ha'a'ne 'initaliu ha talavou teu ngāue fakafaifekau móui taua.
Allen D. Haynie	(121) Hili e va'inga 'a Allen D. Haynie 'i ha loto pelepele, na'e 'ikai fakangofua ia ki fale kae 'oua leva kuo fana housi'i ia 'e he'ene kui fefiné.
Jeffrey R. Holland	(47) Manavasi'i ha kaume'a māmālohi ne te u mālōlō, ke tu'u he 'ao 'ene fa'eé he móui ka hokó. Tokonii 'e ha fa'e móui lioa 'a hono fohá ke nau foki ki he Siasi. Na'e tokoni 'a Lisá Tātolo Paipa ke kau atu 'ene tama fefiné ki he Kalanga Hosaná.
Von G. Keetch	(115) Loto mamahi ha kau fānifo ko e 'ai ha kupenga 'o fusi he hūtanga 'o ha matatāhi 'i 'Aositelēlia, ke malu'i kinautolu mei he 'angá.
Larry R. Lawrence	(33) 'Omi 'e Larry R. Lawrence ha ngaahi sīpinga 'o e founa 'oku 'omi ai 'e he Laumālie Māoni'oni 'a e "fale'i fakapatonu" ke tokoni ki he kakaí ke nau toe lelei ange.
Neill F. Marriott	(30) Hili ha lotu mo e fekumi 'a Neill F. Marriott 'i ha ta'u 'e 10 ki he 'Otuá, na'a ne iku máu mo ne tali e Siasi. Faka'aonga'i 'e he famili 'o Sisitā Meliotí 'enau tui te nau toe nofo taengata mo hona 'ofefine ne mālōlō hili ha fakatu'utāmaki.
James B. Martino	(58) Fili 'a James B. Martino ke papitaiso hili 'ene ako fakamātoato mo lotua e Tohi 'a Molomoná.
Richard J. Maynes	(27) Ako'i 'e 'Eletá Taiichi Aoba e to'u tupú ke fokotu'u tonu 'enau 'umeá 'i lotomālie 'i he ve'eteká. Ilo'i e Nenisí Meini e fiefia móóni 'i he fekumi peia móui'aki e ongoongolelei 'o Sisú Kalaisí.
Carol F. McConkie	(12) Pehé 'e ha fefine ta'u 102 na'a ne máu hono Fakalāngilangi 'o e Tūunga Fakafinemui 'i he'ene fakatomala he 'aho kotoa pē.
Thomas S. Monson	(83) Hili ha fakatomala 'a ha fefine 'o toe foki mai mo hono husepāniti ki he Siasi, ne na máu ha nonga mo ha 'amanaki lelei 'o fakafou 'i he ongoongolelei 'o Sisú Kalaisí. (86) Fifili ha kau ngāue 'i 'Isileli peia ko e hā e me'a 'e fai ki he maama 'oku malama mei he fofonga 'o e Kāingalotu Siasi 'oku nau ako 'i he Senitā BYU 'i Selusalemá.
Hugo Montoya	(53) Hanga 'e he malimali 'a Palesteni Lāsolo M. Nalesóni ke máu ai 'e Hugo Montoya ha nonga hili hono ui ia ki he Kau Fitungofulú.
Russell M. Nelson	(95) Toe foki ki he ngāué ha toketā fāitāfa kei talavou, 'a ia ko Russell M. Nelson, peia mālō mo e visone, 'ofa mo e fakalotolahí hono uaifi. Liliu 'e he tali fakalaumālie 'a ha palesteni Palaimeli 'a e siteikí, 'a e hū'unga 'o ha fakataha alélea fakasiteki.
Linda S. Reeves	(9) Hili e fakafanongo 'a Linda S. Reeves ki he fakamatala hano kaungāme'a ki hono ngaahi faingata'a'iá, na'e ake ai 'ene 'ofa ki he nihi kuo lavea hono 'ai 'e he nihi kehé.
Dale G. Renlund	(93) U'i 'a Dale G. Renlund ke pisope peia talaange 'e hono ta'oketé na'e ui ia 'e he 'Eiki koe'uhí ko e me'a 'okú Ne finangalo ke fakahoko 'o fakafou 'iate iá. Fakana'ana'a 'o Dale G. Renlund, ha ongomātuá 'a ha talavou ne mālōlō ko e mahaki mafu.
Gregory A. Schwitzer	(98) Tokoni e mokopuna 'o Gregory A. Schwitzer ke ongo'i 'e hono mokopuná e fasí mo ha pōpoaki 'o ha fo'i himi na'a ne akoako tā he pianó.
Vern P. Stanfill	(55) 'I he falala ko ia 'a Vern P. Stanfill ki hono fakatahataha'i e maama 'a e kau heka pasikalá 'i ha tānolo fakapo'uli, na'e ikuna'i ai 'ene loto hohā'a.
Carole M. Stephens	Faka'aonga'i 'e Carole M. Stephens 'a e 'ofá ke fakaloto'i 'aki hono mokopuna fefiné ke tangutu máu hono seá.
Gary E. Stevenson	(91) Hili hono ui 'o Gary E. Stevenson ke hoko ko ha 'Apostoló, na'a na 'ilo mo hono uaifi ko Lisá, ko e fakama'unga 'ena móui 'i he tui kia Sisú Kalaisí peia mo e palani 'o e fakamo'uí.
Dieter F. Uchtdorf	(15) Ako ha kii ta'ahine ta'u 11 mei he tokoua 'ene kui fefiné, ko e ki ki he fiefiá ke 'ofa ki he 'Otuá mo 'Ene fānau. (20) 'Ā fuoloa ha faiako Fine'ofa 'i he poó kotoa ke tuitui ha monomono koe'uhí ko ha lēsoni 'i he fakafaingofua'i. (76) Ofo mo faka'ofa 'a Dieter F. Uchtdorf he fanongo ki he mavahé 'a ha talavou máu lakanga taulaeiki faka-Elone mei he 'ao 'o e 'Otuá.
Rosemary M. Wixom	(6) Tali 'e he Tamai Hēvaní ha lotu 'a ha finemui ke 'ilo'i pe 'okú Ne 'ofa koā ai. Tokanga ha tangata 'tiopia ne fiekaia, ke si'i sai pē ha kii pēpē faka'ofa.

Oongoongo 'o e Siasi'

'Eletā Ronald A. Rasband

Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo e Toko Hongofulu Mā Uá

'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, na'á ne lau e Sione 15:16: "Na'e 'ikai te mou fili au, ka kuó u fili 'a kimoutolu, 'o tu'utu'uni 'a kimoutolu."

Na'e pehē 'e 'Eletā Lasipeni, "Na'á ku ma'u ha ue'i fakalau-mālie 'oku 'ikai ha me'a fekau'aki mo e [uiui'i] ko 'ení . . . te u loto ki ai. Na'e tu'utu'uni ia 'e he 'Eikí."

I hono ta'u 19 na'e 'osi ako 'e 'Eletā Lasipeni ha lēsoni fe-kau'aki mo e talangofua ki he ngaahi tu'utu'uni 'a e 'Eikí. Na'á ne 'amanaki ke ngāue fakafaifekau 'i Siamane, 'o hangē ko 'ene tamaí mo hono ta'oketé, ka na'e ui ia ki he Misiona 'o e Ngaahi Siteiti Fakahahaké (USA). Na'á ne lau 'i he'ene folofolá 'a e vahe 100 'o e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá:

"Ko ia, muimui kiate au, pea fanongo ki he akonaki te u 'oatu kiate kimouá.

" . . . E fakaava ha matapā 'aonga 'i he ngaahi potu fonua takatakaí 'i he fonua fakahahaké ni. . . .

"Ko ia, ko e mo'oni 'oku ou pehē kiate kimoua, hiki hake homo le'ó ki he kakaí ni" (veesi 2, 3, 5).

Na'á ne ma'u ha fakamo'oni na'e finangalo e 'Eikí ke ne ngāue 'i he Misiona 'o e Ngaahi Siteiti Fakahahaké.

Na'e fā'ele'i 'a 'Eletā Lasipeni 'i he 'aho 6 'o Fēpueli, 1951, 'i ha ngaahi tūkunga masiva. Na'á ne pehē "Na'e fā'ele'i au ki ha taha faka'uli loli [mā] mo ha sī'i fa'ē [ne nofo pē 'i 'apil]." 'Okú ne ha'u mei ha famili ne nau kau ki he Siasi 'i ha lauítu'utangata, ko ha tukufakaholo 'okú ne mata'ikoloa 'aki.

Na'e mali 'a 'Eletā Lasipeni mo Melanī Tuiseli 'i he 1973. 'Okú 'i ai ha'ana fānau 'e toko 5 mo e makapuna 'e toko 24. 'Oku fakamālō 'a 'Eletā Lasipeni ki hono uaifi, kuo ta'u 'e 42 'ena malí 'i he'ene tokoni'i ia ke a'usia e tu'unga 'oku 'i ai he 'aho ní. "Kuo ngaohi au 'e hoku uaifi ki ha me'a mahu'inga mo'oni, 'o hangē ko e 'umea 'a e tangata ngaahi ipú. . . . Na'e 'ikai ngata pē 'i he tataki 'e hono ivi takiekina fakalaumālié ki he uiui'i faka'ofo'ofa mo makehe ko 'ení ka ki he me'a fakalaumālié kotoa pē kuó u fái."

Na'e hoko 'a 'Eletā Lasipeni 'i he 1987 ko ha palesiteni mo ha 'ofisa

pule ngāue 'o ha kautaha ngaohi kemikale fakamāmani-lahi. Na'á ne ako mei hono kau takí 'a e founiga ke ngāue lelei ange ai 'i he Siasi. "Na'á ku ako 'i he'eku ngāué . . . 'oku mahu'inga ange 'a e kakaí 'i ha toe me'a te tau lava 'o fai." Na'á ne toe "ako mo ha ngaahi taukei fakatakimu'a lahi . . . 'a ia kuó ne tokoni'i lahi au 'i he'eku hoko ko ha Taki Ma'olungá."

Kuo ma'u 'e 'Eletā Lasipeni ha ngaahi faingamālie lahi ke faka'aonga'i 'a e ngaahi taukei ko iá. Kuó ne hoko ko e pīsope; palesiteni fakamisiona; Fitungofulu Taki Mā'olunga talu mei 'Epeleli 2000; supavaisa 'o e Noate 'Amelika Hihifó, Tokelau-Hihifó, mo ha ngaahi 'Elia 'e tolu 'i 'Tutā; tokoni ki he Kau Palesitenisī Faka'ēlia 'o e Lotoloto 'o 'Iulopé; Talēkita Pule 'o e Potungāue Temipalé; mēmipa 'o e Kau Palesitenisī 'o e Kau Fitungofulú talu mei he 2005; mo e Palesiteni Pule 'o e Kau Fitungofulú talu mei 'Epeleli 2009.

Kuo ne ma'u mei he'ene ngaahi uiui'i faka-Siasi ha 'ofa ki he kāingalotu 'i he feitu'u kotoa pē. 'Okú ne talaange ki he kā-ingalotu, "Kuo hanga 'e ho'omou tuí 'o fakatupulaki 'ema tuí; kuo tānaki mai ho'omou fakamo'oni ki he'ema fakamo'oni." (peesi 90).

'Oku loto fakatōkilalo 'a 'Eletā Lasipeni ke hoko ko ha 'Aposetolo 'a e 'Eiki ko Sisū Kalaisí. Na'á ne pehē "Ne u ma'u ma'u pē ha holi ke tauhi kiate Ia." "Te u lī'oa hoku taimí, ngaahi talenití, mo e me'a kotoa pē 'oku ou ma'u he taimi ní 'i he toenga 'o 'eku mo'uí. 'Oku ou tukupā ke fai ia. 'Oku ou lāngilangi'ia ke fai ia." ■

‘Eletā Gary E. Stevenson

Kōlomu ‘o e Kau ‘Aposetolo e Toko Hongofulu Mā Uá

aofangatuku ‘aki ‘e ‘Eletā Keuli E. Sitivenisoni ‘ene pehē ko ‘ene ngāue ko ia ‘i he pule’anga ‘o e ‘Eikí, kae tautaufitō ‘i he’ene hoko ko ha ‘Apostoló ‘e tō ‘ene fakamamafā ‘i he taki ‘i he ngāue tokoni kae ‘ikai ko e ngāue ko ha takí.

Na’e pehē ‘e ‘Eletā Sitivenisoni lolotonga ha faka’eke’ekeongoongo hili hono hikinima’i iá “Na’e fakakaukau pē ‘a Sisū Kalaisi ia ko ha tamao’eiki Ia.” “Oku mau fakakaukau foki ko ha kau tamao’eiki mo kitautolu” (vakai, Ma’ake 10:44).

Na’e ta’e-amanekina hono uiui’i ‘o ‘Eletā Sitivenisoni ki he Kōlomu ‘o e Kau ‘Aposetolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá. Ka neongo iá, ‘okú ne ongo’i, na’e tokoni ‘a ‘ene ngāue ‘i he Siasi—tautaufitō ki he’ene hoko ko ha Taki Fitungofulu Mā’olungá mei he ta’u 2008 ki he 2012 pea mo ‘ene hoko ko he Pīsope Pule talu mei Ma’asi ‘o e 2012—ke teuteu’i ia ki hono ngaahi fatongia fo’ou.

Ko e taha ‘o e ngaahi me’ā mahu’inga taha kuó ne ako ‘i he ngāue ‘a e ‘Eikí, ko e mahu’inga lahi ‘o e fānau ‘a e Tamai Hēvaní. ‘Oku ‘amanaki fiefia atu ‘a ‘Eletā Sitivenisoni ki ha ngaahi faingamālie lahi ange te ne ma’u ‘i he’ene hoko ko ha ‘Apostoló ke feohi mo hoko ko ha fakamo’oni ki he fānau ‘a e ‘Otuá ‘i he funga māmaná.

‘Okú ne ‘amanaki fiefia atu foki ke hokohoko atu ‘ene feohi mo kinautolu ‘oku nau tataki ‘a e Siasi ‘o e ‘Eikí. Na’á ne pehē, “Oku ou tui ko ha a’usia faka’ofo’ofa e fakakaukau atu ke tangutu hifo ‘o fealēlea’aki pea lava ke ako [meiate kinautolu], pea ke [nau] ako’i au, pea ongo’i ‘a honau mālohi mo ‘enau fakamo’oni kia Sisū Kalaisi mo ‘Ene Fakalelei.”

Na’e fā’ele’i ‘a Keuli E. Sitivenisoni ‘i he ‘aho 6 ‘o ‘Aokosi, 1955, kia Ēveni N. mo Viela Siini Sitivenisoni. ‘Okú ne fakatoto’i hono fāmilí ‘o a’u ki he Kāingalotu paionia kimu’ā ‘o e Siasi ‘i ‘Iutaá. Na’á ne tupu hake ‘i he Tele’ā Kesí (Cache Valley) ‘i he fakatokelau ‘o ‘Iutaá ‘i ha ‘api ne fakatefito ‘i he ongo’ongoleleí, ‘o ne ako ai ‘a e mahu’inga ‘o e ngāue mālohi mo e ngāue tokoní. Na’e fā’fa fakaafe’i ia ‘e he’ene tamaí, “ko e pīsope ‘i he’eku kei talavoú,” ke ‘alu mo ia ‘i he ngaahi ‘a’ahi ki he kau uitou tokolahí ‘i honau uōtí. Na’e fakangalongata’ā e ngaahi lēsoni ne ako ‘e Keuli mei he’ene tamaí fekau’aki mo e tokanga faka-Kalaisí pea mo ‘ene ngāue ‘a ia ‘e tokoni lelei ki he’ene hoko ko e Pīsope Pulé.

Na’á ne pehē “Ko e mo’oni ‘oku hoko e kau pīsope ‘i he Siasi ko hoku kau mo’unga’i tangatá.”

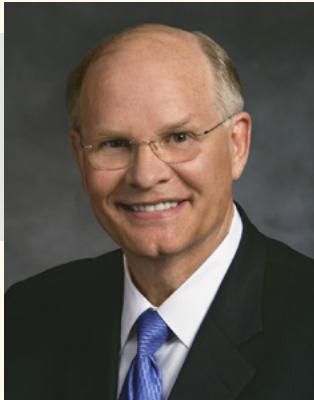
Na’e kamata fakamātoato ‘a e ngāue ‘a ‘Eletā Sitivenisoni ‘i he Siasi ‘i he taimi na’e ui ai ia ko ha faifekau taimi kakato ki he Misiona Fukuoka Siapaní, na’á ne fakatupulaki ai ha ‘ofa tu’uloa ki he kakai Siapaní pea mo ‘enau lea fakafonuá, ia ‘okú ne kei lava ke ne lea lelei ‘aki. Hili ‘ene ngāue fakafaifekau na’á ne hū ki he ‘Univēsiti ‘o e Siteiti ‘Iutaá, ‘o ne fetaulaki ai mo Lisa Sini Hikeili. Na’á na mali ‘i he Temipale ‘Aitahō Folo ‘Aitahoó ‘i he 1979 pea ko ha ongomātu’ā ki ha ngaahi foha ‘e toko fā. Na’e ma’u ‘e ‘Eletā Sitivenisoni ha mata’itohi ‘i he pule fakapisinisí, ‘o fakamamafa ki he tu’uakí. Na’á ne kaungāfokotu’u pea hoko kimui ange ko e palesiteni mo e ‘ofisa pule ngāue ‘i ha taha ‘o e ngaahi ngāue’anga mo e kautaha tu’uaki tu’ukimu’ā taha ‘o e ngaahi me’āngāue fakamālohi sinó.

Na’e nofo ‘a e fāmili Sitivenisoni ‘i Siapani ‘i ha ngaahi ta’u lahi. Na’e uiui’i ‘a ‘Eletā Sitivenisoni ‘i he 2004 ko e palesiteni ‘o e Misiona Siapani Nakoiá. Hili hono ui ia ki he Kau Fitungofulu ‘i he 2008, na’á ne hoko ko ha tokoni mo e palesiteni ‘i he ‘Elia ‘Ēsia Tokelaú. Na’á ne hoko ko ha Palesiteni Faka’elias ‘i he 2011 ‘i he taimi na’e hoko ai ha mofuike lahi ‘i he tafa’aki fakatokelau ‘o Siapaní, ‘o fakatupu ha fu’u peau kula lahi ne mate ai ha toko lauiafe. Na’e hoko e a’usia ko iá ko ha me’ā mahu’inga ‘i he’ene mo’uí.

Na’e tokoni ‘a ‘Eletā Sitivenisoni ki hono fakafōtunga e tokoni ‘a e Siasi, ‘a ia ne ‘oatu ai ha me’akai, nāunau, poupou, mo ha tokoni taimi lōloa ange.

‘Okú ne manatu’i, “Ko hano fakahaa’i ia ‘o hono fakahoko ‘e he Siasi ‘o Sisū Kalaisí e taha ‘o hono ngaahi fatongia fakalangi ‘o hono tokanga’i e masivá mo e faingata’ā iá.” Na’á ne pehē ko ha faingamālie toputapu ia ke “tokoni, mo tāpuaki’i, mo fokotu’utu’u ha tokoni.” ■

'Eletā Dale G. Renlund

Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo e Toko Hongofulu Mā Uá

Nā'e tū'ulutui 'a 'Eletā Teili G. Lenilani mo hono uaifi ko Luté 'o lotu, 'i he'ena fekumi ki ha fakamo'oni na'e "tākiekina 'e he 'Otuá 'a e hala ko 'ení" hili e faka'ohovale 'o hono ui ki he Kōlomu 'o e Kau 'Apostolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá.

Kuo tu'o lahi e fekumi 'a 'Eletā Lenilani ki he fakahinohino ko iá—"i he'ene hoko ko ha Taki Fitungofulú, toketā mafu, pea mo ha husepániti mo e tamai. Hangē ko 'ení, lolotonga 'ene ngāue ko ha tokotaha akoako fakafaito'o 'i Melileni, USA, ne kamata puke hono uaifi 'i he kanisā 'o e taunga fanaú. Nā'e mahina 16 pē 'ena tama fefine ko 'Esilií. Lolotonga e ngaahi 'aho faingata'a ko iá, na'e fakafoki mai 'a e ongo'i vāofi 'a 'Eletā Lenilani ki he 'Eikí 'i he taimi ne lotu ai 'a Lute 'o fakamālō ki he 'Eikí ko 'ena sila 'i he tempipalé.

Na'e hoko 'a 'Eletā Lenilani 'i he'ene ngāue ma'u'anga mo'uí ko ha toketā mafu, 'o faito'o e kakai mahaki mafu. Na'á ne mamata ki he mate 'a ha kau mahaki tokolahia. Ka 'i he malolō ha tokotaha mahaki ko Seti, ne 'osi ai pē 'a e ongo vā mama'o fakaeloto na'á ne ma'u he ngaahi taimi 'o e faingata'a 'i he'ene hoko ko e toketaá, 'i he taimi ne kau fakataha ai e ongomātu'a 'a Setí mo ia 'i he loki fakatupakē 'o e falemahakí. Na'á ne toki vakai ai he taimi ko iá kia Seti 'i he'ena vakai.

Mei he me'a ko 'eni na'e hokó na'e pehē 'e 'Eletā Lenilani, "Kuó u 'ilo'i he taimí ni ko e founa lelei taha ke tau tokoni'i ai e n'ihi kehe, ko e pau koi a ke tau vakai kiate kinautolu 'i he fofonga 'enau mātu'a pe ko e Tamai Hēvaní. Ko e toki taimi i ate tau lava ai 'o ma'u 'a e 'ilo ki he mahu-'inga mo'oni 'o e laumálié" (peesi 94).

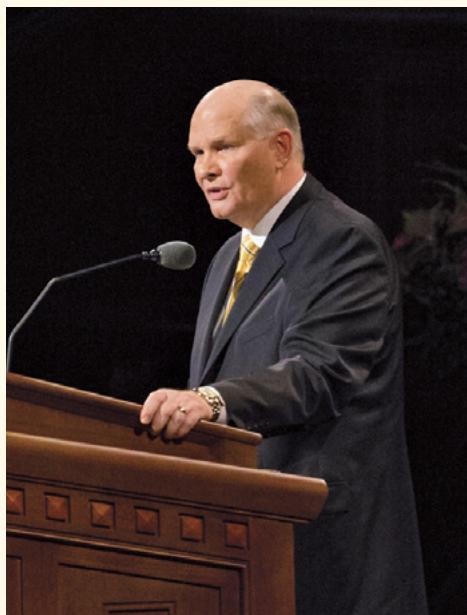
Kuo tokoni foki e tupu hake mo e ngaahi ngāue faka-Siasi 'a 'Eletā Lenilani 'i hono teuteu'i ia ke vakai ki he n'ihi kehé 'i he fofonga 'o e 'Eikí mo mahino ki he kehekehe 'o e kāingalotu 'o e Siasi.

Na'e fā'ele'i 'a Teili Lenilani 'i he 'aho 13 'o Nōvema 1952, ki ha ongo hikifonua Suēteni 'a ia ne omi ki 'Iutā ke sila 'i he tempipalé. 'I he kei sii'a Teili, na'e hiki 'a e fāmilí ki Finilani pea nau toe foki pē ki Suēteni. Hili ha ta'u 'e tolu mei ai, na'á ne foki ki 'Iutā mo hono fāmilí. Ne ui ia 'i hono ta'u 19 ke 'alu 'o ngāue fakafaifekau taimi kakato 'i Suēteni.

Na'e uiui'i 'a 'Eletā Lenilani ke hoko ko ha Taki Mā-'olunga Fitungofulu 'i he 2009. Na'e fuofua uiui'i ia ki he Kau Palesitenisi 'o e 'Elia 'Afiliaka Tonga-hahaké. Na'e faka'osi 'e 'Eletā Lenilani 'ene ngāue ma'u'anga mo'ui ko ha toketā mo ha palōfesa, ka na'á ne pehē, ko hono malí na'á ne, "fakahoko e feilaualau lahi tahá." Na'e hoko 'a Lute ko e Palesiteni 'i he'ene kautaha fakafofonga laó 'i he taimi ne ui ai 'a 'Eletā Lenilani peá ne mavahe foki mo ia mei he'ene ngāue. Ka 'okú ne pehē ko e talu mei he'ena mali 'i he 1977, na'e "kau kakato" hono uaifi mo hoko ko e ma'u'anga ivi lahi kiate ia.

Lolotonga e 'i 'Afiliaka 'a 'Eletā mo Sistā Lenilani na'e "ako'i kinaua 'e he kāingalotú fekau'aki mo e me'a 'oku mahu'inga mo'oni." Ne tu'otaha hano 'eke 'e 'Eletā Lenilani ki he kau mēmipa 'o e Temokalati Lepupelika 'o Kongokoó pe ko e hā e ngaahi me'a 'oku nau faingata'a ia ái. Na'á ne manatu ki ai 'o pehē, "ne tu'u hake ha tangate'iki matu'utu'a 'o pehē, 'Eletā Lenilani, ke mau faingata'a ia fefé? 'Oku mau ma'u 'a e ongo-ongolelei 'o Sisū Kalaisi." Na'e fakakaukau 'a 'Eletā Lenilani: "'Oku ou fie ma'u mo hoku uaifi ke ma hangē ko e Kāingalotu Kanangá . . . 'Oku nau fotu masiva, ka 'oku nau ma'u 'a e me'a kotoa pē."

Na'e fakamo'oni 'a 'Eletā Lenilani, 'i he faka'osinga 'o 'ene fuofua lea ko e 'Apostoló: "'Oku ou fie hoko ko e muimui mo'oni 'o Sisū Kalaisi, 'aki hoku lotó kotoa. 'Oku ou 'ofa kiate Ia. 'Oku ou faka'apa'apa kiate Ia. 'Oku ou fakamo'oni ki he mo'oni 'o 'Ene mo'uí. 'Oku ou fakamo'oni ko Ia 'a e Taha kuo Paní, ko e Misaiá" (peesi 94). ■

‘Eletā L. Whitney Clayton

Palesiteni Pule ‘o e Kau Fitungofulú

‘Eletā Gerrit W. Gong

Kau Palesitenisī ‘o e Kau Fitungofulú

Na‘e ako ‘e ‘Eletā L. Uitinī Keleitonī ‘i he‘ene kei si‘i, ke sa‘ia ‘i he ngāue mo ‘ofa ‘i hono fāmilī. ‘E mavahe pongipongia ‘ene tangata‘eikī, na‘e hoko ko ha toketā, ke fakahoko e ngaahi fatongia fakafaito‘ō ‘i he ‘aho Tokonaki kotoa pē. Kimu‘a peā ne mavahé, te ne hiki ‘i he palakipoé ha lisi ‘o e ngaahi ngāue ke fai ‘i he ‘aho ko iá. ‘I he‘ene foki maí, te ne ngāue fakataha mo hono ngaahi fohá. Na‘e ako ‘e ‘Eletā Keleitonī mei he‘ene tamaí, ha ‘ulungaanga fakangāue kuó ne tāpuekina ‘ene mo‘uí.

Na‘e ‘ilo foki ‘e he fāmili ‘o ‘Eletā Keleitonī ko e taimi ma‘u me‘atokoni efiafī ko ha taimi ia ‘a e fāmili. “Na‘a mau talanoa ki he ngaahi me‘a fakapolitikalé, me‘a na‘e hoko ‘i he akō, kau-ngā‘apí, ongoongoleleí, mo e Siasí. . . . Ko ha konga faka‘ofo‘ofa ‘eni ‘i he kei tupu haké.” Na‘e hoko ‘a e ngaahi fealea‘aki ‘i he taimi ma‘u me‘atokonī ko ha founga kuó ne muimui ai mo hono uaifī mo ‘ena fānaú.

Na‘e ui ‘a ‘Eletā Keleitonī ko e Palesiteni Pule ‘o e Kau Fitungofulú ‘i he ‘aho 6 ‘o ‘Okatopa 2015. ‘Okú ne fetongi ‘a ‘Eletā Lēnati A. Lasipeni, na‘e ui ki he Kōlomu ‘o e Kau ‘Apostolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá.

Na‘e hikinima‘i ‘a ‘Eletā Keleitonī ko ha Fitungofulu Taki Mā‘olunga ‘i he ‘aho 31 ‘o Mā‘asi 2001. Kuó ne hoko ko ha mēmipa ‘o e Kau Palesitenisī ‘o e Kau Fitungofulú talu mei he 2008 mo ma‘u ha fatongia fakapule ki ha ngaahi ‘elīa ‘i ‘Iutā. Na‘a ne tokoni kia ‘Eletā Tēvita A. Petinā ‘o e Kōlomu ‘o e Kau ‘Apostolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá ‘i hono pule‘i e ‘elīa Fakatonga Hahake mo Fakahihifo ‘o ‘Afilikā. ‘Okú ne hoko foki ko ha mēmipa ‘o e Kōmiti Fetu‘utaki mo e Kakaí. Na‘a ne hoko ko ha tokoni ‘i he Kau Palesitenisī Faka‘elīa ‘i Saute ‘Amelikā ‘i he 2002–2003, pea palesiteni lolotonga e 2003–2006.

Na‘e fā‘ele‘i ‘i Sōleki Siti, ‘Iutā, USA, ‘i he 1950, pea na‘e mali mo Kefi ‘Eni Kipi ‘i he 1973 ‘i he Temipale Sōlekī. Ko ha mātu‘a kinaua ki ha fānau ‘e toko 7 mo ha kui ki ha makapuna ‘e toko 20.

Na‘e ma‘u ‘e ‘Eletā Keleitonī ha mata‘itohi BA ‘i he me‘a fakapa‘angā ‘i he ‘Univēsiti ‘o ‘Iutā mo ha mata‘itohi he laō ‘i he ‘Univēsiti ‘o e Pasifikā. Na‘a ne hoko ko ha loea ‘i Kalefōniā, USA, mei he 1981 ki he 2001.

Kuó ne hoko ko ha Fitungofulu Faka‘elīa, fakafongafa-vahelehi, tokoni palesiteni fakamisiona, aleā‘anga mā‘olunga, pīsope, palesiteni misiona faka-siteiki, mo e faiako ‘i he Tokāteline ‘o e Oongoongoleleí. Na‘a ne hoko ko ha faifekau taimi kakato ‘i Pelū mei he 1970 ki he 1971. ■

Oku manatu ‘a ‘Eletā Sēleti W. Kongo, ‘a ia na‘e tokui ke ngāue ‘i he Kau Palesitenisī ‘o e Kau Fitungofulú, ki ha ue‘i ne ma‘u lolotonga ‘ene ngāue fakafaifekau ‘i Taiuaní.

Ne ha‘u ha fiefanongo ki he houalotu sākalamēnití. “Na‘á ku ongo‘i ke tohi ha kī‘i tohi Morse kouti ki ai ne pehē, “Oku mau talitali lelei koe ki he houalotu sākalamēnití. Mālō e lava mai!”

Na‘e fiefia ‘a e fiefanongó he ma‘u e pōpoakí he na‘á ne hoko ko ha taha ngāue fakaletiō. Na‘e pehē ‘e ‘Eletā Kongo, “Ne u ofo ‘i he lava ke tokoni‘i au ‘e ha me‘a ne u ako ‘i he ngaahi ta‘u kimu‘á . . . ke a‘u ki ha tokotaha fakafo‘ituitui ‘i ha founga pau.”

Ne hoko ‘a e akō mo e tokoni ki he nī‘ihi kehē ko e founga mo‘ui ia ‘a ‘Eletā Kongō talu mei he‘ene kei si‘i, ‘i he taimi na‘á ne ako ai ‘a e Morse kouti ‘i he‘ene hoko ko ha Sikautí. Na‘á ne ma‘u hono mata‘itohi BA ‘i he Ako ki ‘Ēsiā mo e Ako ki he ‘Univēsiti ‘i he 1977 mei he ‘Univēsiti Pilikihami ‘Iongí, na‘e ma‘u hono mata‘itohi MA ‘i he ako filōsefā ‘i he 1979, pea ‘i he 1981 na‘á ne ma‘u ai ha PhD ‘i he fetu‘utaki fakavaha‘apule‘angā mei he ‘Univēsiti ‘Okisifotí.

Kuo ngāue ‘a ‘Eletā Kongo ‘i ha ngaahi fatongia lahi ‘i he Siasí, kau‘ene hoko ko ha aleā‘anga mā‘olunga, kulupulita ‘i he taula‘eiki lahí, palesiteni Lautohi faka-Sāpate ‘i he siteikī, faiako semineli, pīsope, palesiteni fakamisiona fakasiteiki, palesiteni fakasiteiki, mo ha Fitungofulu Faka‘elīa. ‘I hono uiu‘i ia ko ha Taki Fitungofulu ‘i he 2010, na‘a ne hoko ko ha mēmipa ‘o e Kōlomu hono Nima ‘o e Kau Fitungofulú ‘i he ‘Elīa ‘Iutā Sauté.

‘I he 1985 na‘e hoko ‘a ‘Eletā Kongo ko ha tokoni makehe ki he sekelitali ‘o e siteití ‘i he Potungāue faka-Siteiti ‘o e ‘Iunaiteti Siteiti, pea ‘i he 1987 na‘á ne ngāue ko ha tokoni makehe ki he ‘amipasitoa ‘o e U.S. ‘i Peisingi, Siaina. Na‘á ne ngāue mei he 1989 ki he 2001 ‘i ha ngaahi fatongia ‘i he Senitā ki he Founga Fakahoko Ngāue mo e Ako Fakavaha‘apule‘angā ‘i Uasingatoni, D.C.

Na‘e fā‘ele‘i ‘a Sēleti W. Kongo ‘i he Kolo ko Letiutí, ‘i Kalefōnia, USA, ‘i he 1953. ‘Okú ne hoko mo hono uaifi ko Sūsana Linisī Kongō, ko ha mātu‘a ki ha fānau ‘e toko fā pea mo ha makapuna ‘e toko tolu. Na‘e hikifonua mai ‘a e ongo kui ‘a ‘Eletā Kongō mei Siaina ki he ‘Iunaiteti Siteiti. Kuó ne fakatotolo‘i ‘ene fanga kuí ‘o a‘u ki he to‘u tangata hono 33 ki he ‘Uluaki Talākoni Kongō, na‘e fā‘ele‘i ‘i he a.d. 837 ‘i he faka-tonga ‘o Siainá lolotonga e konga kimui ‘o e ha‘a tu‘i Tangí (Tang). ■

Pīsope Gérald Caussé

Pīsope Pulé

Na'e kei kamata e ngāue 'a Sēlati Kōsei'i he kautaha tufaki me'akai 'i Falanisē 'i hono ta'u 33, 'i he taimi ne ui ai ia 'e he palesiteni 'o e kautahá ke na talanoa. Na'a ne fakatokanga'i e ngaahi me'a fakalaumālie ne tui ki ai 'a Sēlati mo 'ene malava ke fakakaukau lelei mo fakataha'i e kau ngāue—ko ha ngaahi 'ulungaanga na'e tupulaki 'i he 'ekitivitū, ngāue tokoni, mo e tu'unga fakatakamu'a 'i he Siasí. Na'e pehē 'e he palesiteni ko ha tangata falala'anga 'a Sēlati.

Na'e 'ohovale 'a Sēlati 'i hono 'oange e fatongia ke ne pule'i e kau ngāue 'e 1,800. I hono ui ia 'i ha ta'u 'e hongofulu mei ai ke hoko ko ha Fitungofulu Taki Mā'olunga 'i 'Epeleli 2008, na'a ne pule'i ha ngaahi kautaha tufaki me'akai lahi.

'E tokoni e ngaahi taukei fakapisinisi mo fakapule 'a Pīsope Kōsei, fakataha mo 'ene ngāue fakalotú mo e a'usia fakataki-mu'a, 'i he'ene hoko ko e Pīsope Pule fo'ou 'a e Siasí. Na'e ma'u 'e Pīsope Kōsei, 'a ia na'e hoko ko e Tokoni 'Uluaki 'i he Kau Pisopeliki Pulé talu mei Mā'asi 2012, 'a hono uiu'i fo'oú hili pē ha ngaahi 'aho si'i mei he konifelenisi lahi 'o 'Okatopa. 'Okú ne fetongi 'a 'Eletā Keuli E. Sitivenisoni, 'a ia na'e hikinima'i ki he Kōlomu 'o e Kau 'Apostolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá 'i he 'aho 3 'o 'Okatopa 2015.

Na'e fā'ele'i 'a Pīsope Sēlati Seani Kōsei, ko e Pīsope Pule hono 15 'o e Siasí, 'i Pōteau Falanisē, 'i he 1963. Na'a ne mali mo Valeli Pāpini 'i he 1986, 'i he Temipale Peeni Suisalaní. 'Oku 'i ai ha'ana fānau 'e toko nima mo e makapuna 'e toko nima.

Makehe mei he'ene a'usia 'i he Kau Pisopeliki Pulé mo 'ene hoko ko ha mēmipa 'o e Kau Fitungofulú, kuó ne hoko ko ha tokoni 'i he Kau Palesitenisī Faka'ēlia 'o 'Iulopé mo ha Fitungofulu Faka'ēlia, palesiteni fakasiteiki, tokoni palesiteni fakasiteiki, tokoni pīsope, kulupulita 'o e taula'eiki lahi, mo e palesiteni 'o e kōlomu 'o e kaumātu'a.

I he'ene kei talavoú, na'e ma'u 'e Pīsope Kōsei 'a e fiefiá mo e tuí 'i he'ene ngāue tokoni 'i he Siasí. I hono ta'u 12, na'a ne hoko ko ha tokotaha tā piano 'a e Palaimelí pea mo e palesiteni 'o e Lautohi Faka-Sāpaté 'i hono ta'u 16. Na'a ne femo'uekina foki 'i he ngaahi fatongia 'i he Lakanga Taula'eiki Faka'ēloné.

'Okú ne pehē, "Na'e tokoni 'a e ngāue 'i he Siasí," kau ai mo 'ene ngāue fakataha mo 'ene tangata'eikí 'i he'ene hoko ko ha pīsope mo ha palesiteni faka-koló, "ke ma'u 'eku fakamo'oní."

Na'e ma'u 'e Pīsope Kōsei ha mata'itohi MA 'i he pisinisi mei he 'Apiako Pisinisi ESSEC 'i Falanisē 'i he 1987. Kimu'a pea toki kamata 'ene ngāue ma'u'anga mo'uí, na'a ne ngāue 'i he Laulāpuna Falaniseé, 'a ia ne vahe ai ia ki ha kulupu 'i he NATO. ■

Pīsope Dean M. Davies

Tokoni 'Uluaki 'i he Kau Pisopeliki Pulé

Na'e pehē 'e Pīsope Tiini M. Teivisi, "Na'a ku fiefia ma'u pē 'i he faka'ofo'ofa taha hono kosi e musie homau 'apí 'i homau kaungā'apí, pea na'a ku ako ai ha lēsoni mahu'inga: 'e lava ke 'i ai ha faikehekehe lahi 'i he meimei me'a kotoa pē 'oku tau faí 'i he'etau feinga lahi angé." Kuo hoko e feinga lahi angé ko ha tu'unga mo'uí 'e hokohoko 'ene tokoni'i lelei ia 'i he'ene hoko ko e Tokoni 'Uluaki 'i he Kau Pisopeliki Pulé.

Na'e hoko 'a Pīsope Teivisi ko e Tokoni Ua kia Pīsope Keuli E. Sitivenisoni, 'a ia na'e hikinima'i ko e mēmipa 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Apostolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá 'i he 'aho 3 'o 'Okatopa 2015.

Na'e fā'ele'i 'a Tiini Mailoni Teivisi 'i Sōleki Siti, 'Iutā, USA, 'i he 1951. Na'a ne tupu hake ko ha taha 'o ha fānau 'e toko valu. 'Okú ne fakahaa'i 'ene hounga'ia ki ha ongomātu'a na'e 'ikai ngata pē 'i he'ena 'ofa mo lehilehi'i 'ena fānaú ka na'a na toe tokoni'i foki kinautolu ke nau hounga'ia 'i he ngaahi tāpuaki 'o e ngāue. Na'a ne mali mo Taiala Sēmisi 'i he Temipale Sōlekí, 'i he 1973. 'Oku 'i ai ha'ana fānau 'e toko 5 mo e makapuna 'e toko 14.

Na'e ako foki 'e Pīsope Teivisi ha lēsoni mahu'inga lolotonga 'ene nofo 'i Seni Felenisisikou, Kalefōnia, USA, 'i he 1989. Na'a ne mamata tonu ki he maumau lahi e ngaahi nofo'angā na'e langa ta'e 'i ai hano fakava'e paú lolotonga ha mofuike. "I he'eku fakakaukauloto ki he me'a ne hoko he 'aho ko iá, 'okú ne toe fakapapau'i mai ki hoku 'atamaí mo e lotó kuo pau ke tau langa 'i ha fakava'e pau ke matu'uaki e ngaahi 'ahi'ahi, mofuiké mo e faka'auha 'o e mo'uí . . . 'a e mahu'inga 'o hono langa 'etau mo'uí 'i ha fakava'e pau, mo fakava'e 'ia Sīsū Kalaisí" ("Ko ha Fakava'e Pau," *Liahona*, Mē 2013, 9).

Kuo ngāue 'a Pīsope Tēvisi ki he Siasí talu mei Siulai 'o e 1995. Na'a ne hoko kimu'i ni mai ko e talēkita pule 'o e Potungāue Langa Makehé, mo e fatongia ki he ngaahi kele-kele 'oku 'i ai hano taumu'a makehé, palani 'o e temipalé, mo e langa tempipalé.

Kimu'a pea ngāue ki he Siasí, na'e ngāue 'a Pīsope Teivisi ki he High Industries, Inc., 'i Lenikesitā, Penisilivēnia, mo e Bechtel Investments, Inc., 'o Seni Felenisisikou, Kalefōnia. Na'e ma'u ha mata'itohi BA 'i he 'ekonomika fakangoué mei he 'Univēsiti Pilikihami 'Iongí pea fakakakato ha ngaahi polokalama ako mā'olunga ange 'i he 'Univēsiti Sitenifōtí mo e 'Univēsiti Tokelau-Hihifō.

Kuo hoko 'a Pīsope Teivisi ko e palesiteni 'o e Misiona Pueto Liko Seni Suaní, tokoni palesiteni fakamisiona, palesiteni fakasiteiki, tokoni palesiteni fakasiteiki, sekelitali pule faka-siteiki, ale'a'anga mā'olunga, kau atu ki ha kau pīsopeliki, pea ko ha faifekau taimi kakato 'i he Misiona 'Ulukuai/Palakuaí. ■

Pīsope W. Christopher Waddell

Tokoni Ua 'i he Kau Pīsopeliki Pulé

Ihe hoko 'a Kulisitofā Uātele ko ha tokotaha 'atelita 'i he kolisí, na'a ne ma'u ha sikolasipi volipolo 'i he 'Univēsiti Seni Tieko Siteití 'i Kalefōniá, USA. Ka na'a ne ako ke hounga'ia 'i ha pīsope na'a ne fehu'i ange ha ngaahi me'a kehe lolotonga 'ene 'i 'api he tutukú.

'Oku manatu 'a Pīsope Uātele 'o pehē, "Na'e 'ikai ke ne pehē, "Oku fēfē 'a e volipoló?" kae "Okú ke fēfē hake? 'Okú ke fai ho'o ngaahi lotú, tu'u ma'u, mo mālohi 'i he Siasi?" Na'a ku hounga'ia mo'oni 'i he ngaahi fehu'i ko iá [fekau'aki] . . . mo e ngaahi me'a na'e mahu'inga tahá."

Kuo tokoni 'a e tokanga taha ki he me'a 'oku mahu'inga tahá kia Pīsope Uātele ke ne mo'ui 'aki ha ongo taumu'a fakafāmili ko e, "Foki 'i he lāngilangi" mo e "Falala ki he 'Eikí." Na'e faka'atā ia 'e he falala ko iá ke fakatatali 'a e volipoló kae 'alu 'o ngāue fakafaifekau. Hili 'ene foki mai mei he ngāue fakafaifekaú, na'e lava ke ne kaume'a mo ha finemui mei ha 'univēsiti 'e taha. Kimui ange hili 'ena malí, na'e malava 'i he'ena falala ki he 'Eikí ke na fanongo ki he Laumālié 'i hono fai ha fili ke hikí.

'Okú ne pehē, "Ke ke fai e me'a kotoa 'i he founa 'a e 'Eikí, pea 'e lelei ia."

'E hokohoko atu hono tāpuekina 'a Pīsope Uātele 'i he falala ki he 'Eikí 'i he'ene hoko 'eni ko e Tokoni Ua 'i he Pīsopeliki Pulé, 'a ia kuo hoko ko ha Fitungofulu Taki Mā'olunga talu mei 'Epeleli 2011.

Na'e fā'ele'i 'a Ueini Kulisitofā Uātele 'i Losi 'Eniselesi, Kalefōniá, 'i he 1959. Na'a ne mali mo Kalo Sitenisolo 'i Siulai 1984 'i he Temipale Losi 'Eniselesi Kalefōniá. Ko e mātu'a kinaua ki ha fānau 'e toko fā pea 'i ai ha makapuna 'e toko tolu. Kuó ne hoko ko ha tokoni 'i he Kau Palesitenisi Faka'elia 'i Tokelau Hihifo 'o Saute 'Ameliká, pea 'e nofo 'i ha vaha'ataimi nounou 'i Pelú.

Na'e ma'u 'e Pīsope Uātele ha mata'itohi BA mei he 'Univēsiti Seni Tieko Siteití 'i he 1984. Na'a ne toe hoko atu 'o ngāue 'i he polokalama MBA Mā'olunga 'i BYU. Na'a ne ngāue mo Merrill Lynch 'i he kamata'anga 'o e 1984, peá ne hoko ai ko e 'uluaki tokoni palesiteni 'o e fakahū pa'angá.

Kuo hoko 'a Pīsope Uātele ko ha Fitungofulu Faka'elia, palesiteni 'o e Misiona Sipeini Pasaloná ('a ia na'a ne ngāue faifekau taimi kakato kei talavou ai), palesiteni fakasiteiki, tokoni 'i ha kau Palesitenisi fakamisiona, pīsope, mo ha tokoni 'i ha kau Pīsopeliki. ■

Brian K. Ashton

Tokoni Ua 'i he Kau Palesitenisi Lahi 'o e Lautohi Faka-Sāpaté

Na'e uiui'i 'a Misa Palaieni K. 'Esitoni ki he kau palesitenisi lahi 'o e Lautohi Faka-Sāpaté 'i he 'amanaki ke 'osi 'ene ngāue ko ha palesiteni 'o e Misiona Tekisisi Hiusitoni Sauté. Na'e fanonganongo hono uiui'i 'i Sune, pea na'e hikinima'i ia lolotonga e konifelenisi lahi 'o 'Okatopa 2015.

'Oku hokohoko atu pē 'a Misa Teti R. Kalisitā ko e palesiteni lahi, pea tokoni 'uluaki 'a Misa Tēvini G. Taulani, 'a ia ne hoko ko e tokoni ua talu mei 'Epeleli 'o e 2014.

Na'e tupu e 'atā 'i he kau palesitenisi, 'i he fakanofo 'a Sione S. Tena ke hoko ko e palesiteni 'o e 'Univēsiti Pilikihami 'Tongí-Hauai'í.

Na'e fā'ele'i 'a Palaieni Keni 'Esitoni 'i Polovo, 'Iutā, USA, 'i he 1969, kia Keni mo Viki Palauni 'Esitoni. Ko e lahi taha ia 'i ha fānau 'e toko hiva. 'Okú ne manatu ki hono ako'i ma'u pē 'e he'ene mātu'a 'a e ontoongoleleí 'i 'apí.

Na'e ngāue fakafaifekau taimi kakato 'a Misa 'Esitoni 'i he Misiona Pelū Lima Sauté. Na'e takiekina 'ene fili ke ngāué, 'e ha kaungāme'a lelei na'a ne ongo'i ke talaange kiate ia 'oku fie ma'u ke 'alu 'o ngāue fakafaifekau. 'I hono fakahā 'e hono kaungāme'a 'ene ongō, na'e ongo'i 'e Palaieni hono fakapapau'i mai 'e he Laumālié. Na'a ne faingata'a ia lahi fakaesino 'i he'ene ngāue fakafaifekau 'i he taimi ne ui ai ia ke hoko ko e palesiteni 'o ha fu'u kolo lahi. Lolotonga e taimi ko 'ení, na'a ne lotua fakamātoato ma'u pē ha tokoni mei he Tamai Hēvaní. Na'a ne pehē, "Na'a ku ako ke falala kiate Ia, pea na'a Ne tokoni'i au." "Kuo hoko ha faikehekehe lahi 'i he ako ke falala kiate Iá."

Na'a ne hū ki he 'Univēsiti Pilikihami 'longí, hili 'ene ngāue fakafaifekau, 'o fetaulaki ai mo hono uaifi ko Melinitā 'Elí. Ka neongo ia, kimu'a peá na malí na'e ngāue fakafaifekau 'a Melinitā 'i he Misiona Sipeini Malaká kae ngāue 'a Misa 'Esitoni 'i he hihifo lotoloto 'o e 'Iunaiteti Siteití. Hili 'ene ngāue fakafaifekau, na'a na mali 'i he Temipale Seni Siaosi 'Tutaá. 'Oku 'i ai ha'ana fānau 'e toko fitu.

Na'e ma'u 'e Misa 'Esitoni ha mata'itohi MA 'i he pisinisi mei he 'Univēsiti Hāvatí, lolotonga e ako 'a Sisitā 'Esitoni 'i he ako'anga fakafaito'ō. Ko ha tokotaha pisinisi 'a Misa 'Esitoni pea kuó ne fokotu'u ha ngaahi kautaha lahi.

Kuo hoko 'a Misa 'Esitoni ko ha pīsope, ale'a'anga mā'olunga, palesiteni 'o e kōlomu 'o e kaumātu'a, mo ha faiako 'i he Tokāteline 'o e Ongoongoleleí. ■

Kau atu ‘a e Kau Taki ‘o e Kakai Fefiné ki he Ngaahi Fakataha Alēlea ‘o e Siasí

Kuo fakaafe‘i ‘e he Siasí ‘a e kakai fefiné ke ngāue ‘i ha fakataha alēlea fakatakumu‘a lalahi ‘e tolu.

‘E ngāue ‘a Sisitā Linitā K. Peatoni, ko e palesiteni lahi ‘o e Fine‘ofá, ‘i he Fakataha Alēlea Pule ‘o e Lakanga Fakataula‘eikí mo e Fāmilí (‘a ia ne ‘uluaki ngāue ‘i he Fakataha Alēlea Pule ‘o e Lakanga Fakataula‘eikí). ‘E ngāue ‘a Sisitā Poni L. ‘Osikāsoni, ko e palesiteni lahi ‘o e Kau Finemuí, ‘i he Fakataha Alēlea Pule ‘o e Kau Faifekaú. Pea ‘e

ngāue ‘a Sisitā Rosemary M. Wixom, ko e palesiteni lahi ‘o e Palaimelí, ‘i he Fakataha Alēlea Pule ‘o e Temipalé mo e Hisitōlia Fakafāmilí.

Neongo ne tokoni ma‘u pē mo fale‘i ‘e he kakai fefine ‘i he kau palesitenisī lahi ‘o e Fine‘ofá, Kau Finemuí mo e Palaimelí ‘a e ngaahi fakataha alēlea ko ‘ení ‘i ha ngaahi ta‘u lahi, ka ‘oku ‘omi ‘e he fakaafé ni ke nau hokohoko atu ha fatongia ‘i he ngaahi fakataha alēlea ko ‘ení. ■

Tatau ‘o e Tohi Tapu ‘a e Siasí ‘i he lea faka-Potukalí

Nāe lava ‘o ma‘u ‘i he ‘itanetí ‘i ha tatau ‘o e Tohi Tapu ‘a e Siasí ‘i he lea faka-Potukalí ‘i Sepitema ‘i he AsEscrituras.lds.org pea pehē ki he polokalama Gospel Library ‘i he telefoni tō‘oto‘o. ‘Oku toe ma‘u foki ia ‘i he ePub mo e PDF. ‘E ma‘u atu e tatau kuo pākí ‘i Mā‘asi 2016, pea ma‘u mo e tatau ‘i he ongó mo e Braille ‘i he 2016.

‘Oku fakatefito ‘a e tatau fo‘ou, ‘oku ui ko e *Bíblia Sagrada, Almeida 2015*, ‘i he tatau ‘i he 1914 ‘i he liliu ‘a e João Ferreira Annes de Almeida ‘o e tohi Tapú, ‘a ia nāe fili koe‘uhí ko e tu‘unga mā‘olunga ‘o hono liliú. ‘I he malumalu ‘o e fakahinohino ‘a e Kau Palesitenisī ‘Uluakí mo e Kōlomu ‘o e Kau ‘Apostolo ‘e Toko Hongo-fulu Mā Uá, na‘e ngāue ha timi ‘o e Kau Taki Mā‘olungá, Kau Fitungofulu Faka‘ēliá, kau mataotao ‘i he leá, mo e kāingalotu ‘o e Siasí ‘i ha ta‘u ‘e nima ke toe vakai‘i mo teuteu‘i e tatau ‘a e Siasí. ‘Oku lea faka-Potukali ha kāingalotu ‘o e Siasí ‘e meimeī 1.4 miliona. ■

Mei he to‘ohemá: Rosemary M. Wixom, palesiteni lahi ‘o e Palaimelí; Bonnie L. Oscarson, palesiteni lahi ‘o e Kau Finemuí; Linda K. Burton, palesiteni lahi ‘o e Fine‘ofá

Fakahoko ha Tokoni ki he kau Kumi Hūfangá

Oku hokohoko atu hono tokoni'i 'e he ngaahi Kautaha Tokoni 'Ofa, mo e tokoni fakaetangata 'a e Siasí, 'a e ngaahi feitu'u ne hoko ai ha ngaahi faingata'a 'o tokolahi ai ha ni'ihī ne nau 'i ha ngaahi tūkunga fie ma'u vivili. Ko ha ngaahi sipinga 'eni 'e tolu:

- Kuo tūkuhausia ha kakai e lauimilona talu mei he 2014 'i he fepaki 'i 'Iukuleiní. Ko e pēseti 'e onongofulu 'o e kau tūkuhausiá ko ha kau toulekeleka. Na'e tokoni 'a e Ngaahi Kautaha Tokoni 'Ofa 'a e SIASÍ ki he Polokalama Fakalakalaka 'a e Ngaahi Pule'anga Fakatahatahá ke kau 'i ha ngāue ne fakafekau'aki mo e ngaahi kautaha 'oku 'ikai fakapule'angá 'a ia 'oku nau tokanga'i e kau tūkuhausia masivesivá mo e toulekeleká. Na'e foaki atu 'e he Kautaha Tokoni 'Ofa 'a e SIASÍ ha ngaahi nāunau haisini, ngaahi nāunau ki he ma'á, mo ha meakai fe'unga mo ha mahina 'e

3 ki ha ngaahi fale 'e 37 'a ia te nau tokoni'i ha kakai 'e toko 13,000.

- Talu mei Sānuali, kuo laka hake he kakai kumi hūfanga 'e toko 350,000 kuo nau hola mei he tau fakalotofonua 'i Siliá 'o kumi hūfanga 'i 'Iulope, 'oku 'amanaki 'e liunga ua 'a e tokolahi ko iá 'i he faka'osinga 'o e taú. 'Oku ngāue fakataha 'a e Kautaha Tokoni 'Ofa 'a e Siasí mo ha ngaahi kautaha fakavaha'a-pule'anga 'oku 'ikai 'a e pule'angá, ngaahi kolo lalahi fakalotofonua, mo e kautaha fakafonua 'a e pule'angá ke feau e ngaahi fie ma'u 'a e kau kumi hūfangá pea 'oku nau 'oatu ha ngaahi ma'u'anga tokoni ki he kakai Siasi fakalotofonuá ke faka'aonga'i 'i he'enau ngaahi feinga tokoní.
- Ke 'oatu ha nofo'anga lelei ange ki he ngaahi 'apitanga kumi hūfanga 'i he funga 'o e māmaní, 'oku kau atu 'a e Ngaahi Kautaha Tokoni 'Ofa 'a e Siasí ki ha ngāue 'a e Komisiona Lahi 'o e Ngaahi Pule'anga Fakatahatahá ma'á e kau kumi Hūfangá. Kuo fa'ufa'u 'e ha fale nāunau fakavaha'a-pule'anga ha fale 'oku lelei ange 'i hono fakafehoanaki ki he ngaahi tēnití. 'Oku kau 'i he fale ko 'ení ha ngaahi matapā, matapā sio'ata koe'uhí ke malu ange pea mo ha 'ato 'oku fefeka angé ke malu'i 'a e kau nofó mei he ngaahi 'elemēnití. 'Oku lolotonga fokotuutu'u ha ngaahi fale 'e 333 'a ia kuo foaki atu 'e he Ngaahi Kautaha Tokoni 'Ofa 'a e Siasí ki ha 'apitanga kumi hūfanga 'i Ketisitani, 'Tulaki. ■

Polokalama Mítia Faka-Kilisimasí

Lolotonga e fa'ahita'u Kilisimasí 'o e 2015, 'e tukuange atu 'e he Siasí ha polokalama mítia 'oku ui ko e "Kuo 'Alo'i Ha Fakamo'ui." 'Oku nofotaha 'a e polokalamá 'i hono kumi, 'ilo'i, mo muimui 'ia Sisū Kalaisí mo hono ma'u e ngaahi tāpuaki ne hoko 'i Hono 'alo'i, ngaahi akonakí, mo e Fakalelei. Ko e fakamamafa 'o e polokalamá ni ko ha vitiō fo'ou 'oku fakakau ki ai ha fānau mei he ngaahi feitu'u kehekehe 'i he funga māmaní 'i hono vahevahe 'enau fakamo'oni fekau'aki mo e Fakamo'ui mo fakafiefia'i Hono 'alo'i 'i Pētelihemá 'i he ta'u 'e 2,000 kuo hilí. Mamata'i e fo'i vitioó pea ako lahi ange fekau'aki mo e mahu'inga 'o Sisū Kalaisí 'i he 'alu ki he christmas.mormon.org. ■

‘Oku Pehē ‘e he Fānaú, “Ko Hono To‘ukupú Kitautolu”

Na‘e tali loto vēkeveke ‘e he fānau ‘i he funga māmaní e pole ke ngāue tokoni ne tuku atu ‘e he ngaahi makasini ‘a e Siasi. Ne fakaafe‘i ‘e he ngaahi makasini‘a e fānau ke kumi ha ngaahi founiga ke tokoni ai, pea tā leva honau la‘inimá ‘i ha la‘i pepa, ‘o hiki e ngāue tokoni ne nau faí ‘i he la‘ipepa kuo tā ai honau la‘inimá, pea ‘ave ki he Liahoná.

Na‘e ma‘u ‘e he makasiní ha ngaahi la‘inima ne lahi hake ‘i he 30,000 mei he fānau ne nau ō atu ‘o vahevahé ‘a e ‘ofa ‘a e Fakamo‘ui, ‘o fai tapuekina e ngaahi fāmilí mo e kaungāapí ‘i he māmaní.

Na‘e hoko mai ‘a e ue‘i fakalaumālie ki he ngāué ni mei ha lea ‘a Palesiteni Tiesta F. ‘Ukitofa, Tokoni Ua ‘i he Kau Palesitenisí ‘Uluakí, ‘i he konifelenisi lahi ‘o ‘Epeleli 2010, ‘oku ui ko e

“Ko Hoku Ongo Nimá Kimoutolu.” Na‘e fai ‘e Palesiteni ‘Ukitofa e talanoa kau ki ha tā tongitongi ‘o Sisū Kalaisi ne maumau lolotonga e Tau Lahi hono II ‘a Māmaní. Na‘e tānaki atu ‘e he kakai ‘o e koló e ngaahi lea ko ‘ení ki he fakava‘é ‘i he ‘ikai lava ke nau lava ‘o fetongi e nima ‘o e tā tongitongi. “Ko Hoku Ongo Nimá Kimoutolu.”

Kuo makehe fau ‘a e ngāue tokoni ‘a e fānaú ‘o hangē pe ko e ngaahi lau‘inima kuo nau fakahū mai. Hangē ko ‘ení:

Na‘e fakahū mai ‘e Natalie S., ta‘u 5, mei Hong Kongo ha lau‘inima ‘e ua. Ne pehē ‘e ha taha, “Na‘á ku tokoni ki he‘eku fa‘eé ‘i falé,” pea ko e tahá, “Na‘a

ku tokoni ke teke ha taha ‘i ha sea saliote teketekeké.”

Ne fakamatala ‘a Erik S., ta‘u 11, mei Lūsia ‘o pehē, “‘Oku fa‘a momoko fau e fa‘ahita‘u momokó.” Na‘e hiki mai ha fāmili ki hono koló, pea na‘e ‘ikai ‘i ai ha‘anau vala māfana. Na‘e pehē ‘e ‘Eliki “Ne u lava ‘o foaki hoku koté ma‘a ‘Afa, pea na‘á ne hoko ko hoku kaungāme‘a.”

Ne tohi‘i ‘e Kelela P. ta‘u hongo-fulu mei Venesuelá ‘i hono lau‘inimá ‘o pehē: “Na‘á ku ‘i he kalasi veimau ‘i ‘apiakó mo hoku kaungāme‘á. Na‘á ku kumi ha taha ke ma va‘inga pea na‘á ku sio atu ki ha tamasi‘i fo‘ou na‘e ngali loto mamahi. Na‘á ku loto ke tokoni, ka na‘e ‘ikai teu ‘ilo pe ‘e founiga fēfē. Pea ne talamai ‘e ha le‘o ‘oku fie ma‘u pē ke u hoko ko hono kaungāme‘a. Ne u ‘alu ‘o talanoa ki ai. ‘Okú ma lolotonga hoko ko ha kaungāme‘a mamae.”

Na‘e faka‘ali‘ali ‘a e ngaahi lau‘inimá ‘i he hetikuota ‘o e Siasi ‘i Sōleki Siti, ‘Iutā, USA, ‘i ha uike ‘e ua ‘i Sepitema mo ‘Okatopa. ■

Fakatāpui ‘o e Feitu‘u ne Fakafoki Mai Ai e Lakanga Fakataula‘eiki

he ‘aho 19 ‘o Sepitema 2015, na‘e pule‘i ‘e Palesiteni Lāsolo M. Nalesoni, ko e Palesiteni ‘o e Kōlomu ‘o e Kau ‘Apostolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá, hono fakatapui ‘o e feitu‘u ‘i Penisilivēnia, USA, ne ma‘u ai ‘e Siosefa Sāmita mo ‘Oliva Kautele ‘a e Lakanga Taula‘eiki Faka-‘Eloné meia Sione Papitaisó. Na‘e ‘iloa ‘a e feitu‘u ko ia ‘i he 1820 ko Hāmoni, Penisilivēnia, pea na‘e hoko ai ha ngaahi me‘a lahi ‘i he kamata‘anga ‘o e hisitōlia ‘o e Siasí kuo Fakafoki maí:

- Ko e fetaulaki ‘a Siosefa Sāmita mo ‘Ema Heilí, ko ‘ena feohi fakakau-me‘á, mo e kamata ‘ena nofomalí.
- Ko e tū‘uta mai ‘a ‘Oliva Kautele ke tokoni ko ha tangata tohi ‘i hono liliu ‘o e Tohi ‘a Molomoná.
- Ko hono liliu e konga lahi ‘o e Tohi ‘a Molomoná.
- Ko hono fakafoki mai ‘o e Lakanga Taula‘eiki Faka-‘Eloné mo e (neongo ‘oku ‘ikai ‘ilo‘i pau ‘a e feitu‘ú) Lakanga Taula‘eiki Faka-Melekisētekí.

Ko e ‘āahi ‘a Palesiteni Lāsolo M. Nalesoni mo hono uaifi ko Ueniti‘i ki he tatau ‘o e ‘api ‘o Siosefa mo ‘Ema Sāmitá, ‘a ia ne fakahoko ai hono liliu e konga lahi ‘o e Tohi ‘a Molomoná.

- Ko e ngaahi fuofua papitaiso ne fakahoko ‘i he mafai ‘o e lakanga fakataula‘eiki ‘i he kuonga ‘o onopōní.
- Ngaahi fakahā ne ma‘u ‘a ia ne hoko ko e vahe 15 ‘i he Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá pea mo ha konga ‘o e Mata‘i Tofe Mahu‘ingá.

‘Oku kau ‘i he feitu‘u ne toe fakalelei‘í ha senitā takimamata, ‘a ia ‘oku toe hoko ko ha ‘apisiasi ki ha kolo fakalotofonua; ko e ‘api ne toe langa ‘o ‘Ema mo Siosefa pea mo e ‘api ‘o e ongomātu‘a ‘a ‘Emá, ‘a ‘Aisake mo ‘Ilisapesi Heilí; mo e lava ke ‘alu ki he feitu‘u ‘i he Vaitafe Sesikuehaná ‘a ia ‘oku pehē na‘e fakahoko ai e papitaiso ‘o Siosefa mo ‘Olivá.

Na‘e pehē ‘e Palesiteni Nalesoni, “Na‘e ma‘u ‘e Siosefa ‘i Hāmoni ha feitu‘u ma‘ongō‘ongonoa fakalaumālie mo ha malu, ‘o faka‘atā ia ke tokanga taha pē ki hono liliu ‘o e Tohi ‘a Molomoná. “I he vaha‘ataimi ko ‘ení, na‘e ako‘i ai ‘e he ‘Eikí ‘a Siosefa ‘i hono fatongia fakalangi ko e palōfita, tangata kikite, mo e tangata ma‘u fakahā.” ■

Hiki Hake ‘e he Kau Ako Seminelí ‘a ‘Enau Akó

ku tali lelei ‘e he kau ako seminelí ‘e ngaahi fie ma‘u ne fakahoko ‘i he ta‘u kuo ‘osí ki hono hiki hake ‘o e ngaahi fie ma‘u ki he faka‘osi akó. Na‘e toki tukuange mai kimú ni ha ngaahi fakamatala fakafika ‘oku hā ai na‘e lava‘i ‘e ha peseti ‘e 81 ‘o e kau ako ne lesisítá ‘a e sivi ‘i he faka‘osinga ‘o e semesitaá, hiki hake ‘a e tokolahī ‘o e ma‘u akó mei he peseti ‘e 71 ki he 77, pea meimeい peseti ‘e 80 ‘a e kau ako ne nau fakahoko ‘a e ngaahi laukonga ne fie ma‘u ke fakahokó.

‘Oku faka‘atā ‘e he ngaahi fie ma‘u fo‘ou ke fakamamafa‘i ‘e he kau faiakó ‘a e ngaahi tokāteline mahu‘ingá ‘i he‘enau faiakó, pea faka‘atā e kau akó ‘i he taimi tatau ke tuku ‘enau tokangá ki he ngaahi tokāteline tatau.

‘Oku fakafuofua ki ha kau talavou mo e kau finemui ‘e toko 400,000 nai ‘oku kau ki he seminelí ‘i he funga ‘o e mamaní. ■

Kau Palestenisi 'o e Toko Fitungofulu

Tangutú, mei he to'ohemá: 'Eletā L. Whitney Clayton, 'Eletā Donald L. Hallstrom, 'Eletā Richard G. Maynes, 'Eletā Craig C. Christensen.

Tu'u, mei he to'ohemá: 'Eletā Ulisses Soares, 'Eletā Lynn G. Robbins, 'Eletā Gerrit W. Gong.

Na'e pehē 'e Palesiteni Tōmasi S. Monisoni
lolotonga e Konifelenisi Lahi Fakavaeuata'u
Hono 185 'o e Siasi, "E kāinga, 'oku 'ākilotoa
kitautolu 'e ha ngaahi faingamālie ke tau ulo atu ai
he 'aho kotoa pē. 'I he'etau muimui he sīpinga
'a e Fakamo'uí, te tau ma'u 'a e faingamālie ke
hoko ko ha maama 'i he mo'ui 'a e kakaí, tatau
ai pē pe ko e kau mēmipa 'o hotau fāmilí mo
e ngaahi kaungāme'a, kaungā-ngāué,
mahení, pe sola mo ha rifht vūlangi."

SIASI 'O
SĪSŪ KALAI
'O E KAU MĀONI'ONI
'I HE NGAAHİ 'AHO
KIMUI NI